

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**ÇORUM MEBUSU İSMET BEY'İN
BİRİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET
MECLİSİ'NDEKİ FAALİYETLERİ**

Hazırlayan
Mahmut ŞENER
2501050111

Tez Danışmanı
PROF. DR. CEZMİ ERASLAN

İstanbul 2008

ÖZ

ÇORUM MEBUSU İSMET BEY'İN BİRİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDEKİ FAALİYETLERİ

MAHMUT ŞENER

Türk Parlamento tarihinde önemli bir yeri olan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk milletini temsilen Kurtuluş Mücadelesi'ni gerçekleştirmek üzere kurulmuştur. Çok yönlü bir meclis olan Birinci TBMM, işgallere karşı verilen İstiklal Savaşı'nı yürütmekle beraber, yeni Türk Devleti'nin kuruluşuna da zemin hazırlamıştır.

Osmanlı Mebusan Meclisi'nin III. ve IV. dönemlerinde mebusluk yapan İsmet Bey, Misak-ı Milli'nin ilan edildiği oturuma katılarak kabulünde etkili olmuştur. İsmet Bey, 21 Temmuz 1920'de Birinci Meclis'e katılmış ve mecliste oluşan “Birinci Grup”ta yer almıştır.

Tezimizde, İsmet Bey'in Birinci TBMM'de yapmış olduğu çalışmaları, birinci dönem gizli ve açık celse zabıtları ve dönemin kaynakları ışığında inceledik. İsmet Bey, olağanüstü şartların yaşandığı Birinci Meclis Dönemi'nde, uzmanlık alanı olan mali konularda yapmış olduğu açıklamalarla ön plana çıkmıştır. Meclisteki görüşme usulleri üzerine yaptığı değerlendirmelerden dolayı, sonraki dönemlerde arkadaşları arasında “usul üstadı” olarak anıldığı söylenen İsmet Bey, kanun maddeleri hakkındaki konuşmalarında da, usule riayet vurgusu yapmıştır. İsmet Bey, ordunun ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için halktan alınacak vergilerde adil olunması gerektiğini söyleyerek “Halkçı” bir anlayışa sahip olduğunu göstermiştir. Daha önce Çorum'daki memuriyeti döneminde, Vakıflar Müdürlüğü'nde ve Tapu Dairesi'nde deki çalışmaları dolayısıyla tecrübe kazanan İsmet Bey, vakıflar ve tapu işleriyle alakalı meselelerde de görüş beyan etmiştir.

İsmet Bey, Birinci TBMM'de yapmış olduğu çalışmalar neticesinde, İkinci meclisin başlarında, İkinci reis vekilliğine seçilerek bu görevi icra etmiştir. Bu vazifede iken, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin resmen kurulduğu 29 Ekim 1923'deki meclis oturumunu idare ederek ön plana çıkmıştır.

ABSTRACT

THE ACTIVITIES OF İSMET EKER, WHO IS THE DEPUTY OF ÇORUM, IN THE FIRST TURKISH GRAND NATIONAL ASSEMBLY

MAHMUT ŞENER

The first Turkish Grand National Assembly, which had a great importance in the history of Turkish Parliament was established representing the Turkish Nation to make the Struggle of Independence real. Being a versatile assembly, Turkish Grand National Assembly not only operated the War of Independence, but also it helped the new Turkish Nation to be established.

Having been a senator in the 3rd and 4th terms of the Ottoman Senator Assembly, he joined the session which National Border idea was accepted and he was effective at its acceptance. İsmet Eker joined the first Turkish Grand National Assembly in 21 July 1920 and he took place in the first group.

In our thesis, we investigated the actions of İsmet Eker in the light of secret and open sessions of first epoch and sources of that time. İsmet Eker gained importance with his explanations on financial issues, which were his expertise, in the first Turkish Grand National Assembly which was in extraordinary conditions. Because of his evaluations on the methods of discussion in the Assembly, it is said that İsmet Eker was called as “the master of methods” by his friends later on and he also emphasized the obedience to methods while he was talking about law orders. Having showed his “Democratic” side, he emphasized that the taxes which had to be taken from the common people to cover the needs of Turkish Army should be fair. When he was an officer in Çorum, he gained experience working in Foundation Management and Land Register Office on these issues and gave his opinion on foundations and land register concepts.

At the beginning of the Second Assembly, as a result of his actions in the First Assembly, he was elected as a secondary minister and when he was in charge, he directed the election on 29 October 1923 when the Turkish Republic was formally established.

ÖNSÖZ

Osmanlı Mebusan Meclisi'nin, Sultan Vahdettin'in yayınladığı 11 Nisan 1920 tarihli iradesiyle feshedilmesi; Mustafa Kemal Paşa'ya, milli esaslara dayalı bir meclis oluşturma düşüncesini eyleme dönüştürme fırsatı vermiştir. Bu doğrultuda tüm vilayet ve bağımsız sancaklara gönderilen bildiri doğrultusunda seçimler yapılmış ve İstanbul'dan gelen mebusların da katılımıyla "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi" 23 Nisan 1920 Cuma günü Ankara'da açılmıştır.

Olağanüstü şartlarda, olağanüstü faaliyetler ortaya koyarak, hem emperyalizme karşı İstiklal Harbi'ni gerçekleştiren hem de yeni Türk Devleti'nin kuruluş hazırlıklarını tamamlayarak buna zemin hazırlayan Birinci Meclis, Türk milletinin kalbinde müstesna bir yer edinmiştir.

Osmanlı Mebusan Meclisi'nden gelerek Birinci Meclis'e katılan İsmet Bey'in bu mecliste yapmış olduğu çalışmaları tespit etmek ve öne sürdüğü fikirlerle Milli Mücadele'ye katkısını ortaya koymak; bu tezin amacını oluşturmaktadır. Ancak tezi hazırlarken, İsmet Bey'in konuşmalarına odaklanarak bir sonuç çıkarmak yerine, İsmet Bey'in konuşma yaptığı hususlar hakkında diğer mebusların neler söyledikleri ve İsmet Bey'in söylemlerinin bu genel tablo içerisinde nasıl bir yerinin olduğunu belirlemeye çalıştık. Bunu yaparken de konu bütünlüğünü bozmama çabası içerisinde hareket ettiğimizden dolayı, tezde yer yer İsmet Bey'in konuşmadığı meseleler hakkında da tespitlerde bulunarak, Birinci Meclis hakkında yapılacak çalışmalarla alakalı genel bir fotoğraf ortaya çıkarmaya gayret ettik.

Tez çalışmamız esnasında karşılaşılan en önemli zorluğumuz, hiç kuşkusuz İsmet Bey'in dönemle alakalı yazılı hiçbir hatırasının bulunmamasıdır. Gerek mebusluğu döneminde gerekse siyasi hayatının sona ermesinin ardından, Milli Mücadele döneminde şahit olduğu ve duyduğu hatıralarını yazması yönündeki ısrarlara olumsuz yanıt vermesi ve bu hususta her hangi bir çaba içerisine girmemesi, bu eksikliğin en mühim sebebidir.

Tezimizde, çoğunlukla TBMM Açık ve Gizli Celse Zabıtlarını, çok az olarak da Mebusan Meclisi Zabıt Ceridesi'ni kullandık. Bununla beraber, özellikle giriş kısmında ve birinci bölümün ilk kısmında olmak üzere, araştırma eserlerinden, arşiv belgelerinden yararlandık.

“Çorum Mebusu İsmet Bey’in Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki Faaliyetleri” adlı tezimiz girişle birlikte dört bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Giriş kısmında, dönemin atmosferini daha anlaşılır hale getirmek için; Birinci Dünya Savaşı’nın sonu ve Mondros Mütarekesi, İstanbul Meclisi’nin açılması ve Misak-ı Milli’nin ilanı, Çorum’da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin kuruluşu ve İsmet Bey’in rolü ile Çorum’da Milli Mücadele faaliyetleri üzerinde durulmuş; böylelikle Birinci Meclis’in açılışından evvelki genel durum ve İsmet Bey’in durumu ortaya çıkarılmıştır. Birinci Bölümde, Osmanlı Mebusan Meclisi’nden TBMM’ye geçiş ve İsmet Bey’in meclisin çalışma usulüyle alakalı olarak yapmış olduğu konuşmalar değerlendirilmiştir. İkinci Bölümde, İsmet Bey’in uzmanlık alanı olan mali konulardaki çalışmaları ortaya konulmuştur. Üçüncü bölümde, İsmet Bey’in devlet idaresinde uzmanlığa verdiği önemle alakalı açıklamalarına yer verilmiştir. Dördüncü bölümde ise İsmet Bey’in Halkçılık anlayışı ve farklı alanlarda yapmış olduğu konuşma ve çalışmalar incelenerek bu husustaki hizmetleri ortaya çıkarılmıştır. Son bölümde ayrıca, İsmet Bey’in Türkiye Cumhuriyeti’nin resmen kurulduğu 29 Ekim 1923 tarihli meclis oturumunu İkinci reis vekili sıfatıyla idare etmesine de değinilmiştir. Cumhuriyet’in ilan edildiği tarihi oylamayı yönetme hususunda, isim benzerliğinden dolayı, İsmet (İnönü) Paşa ile karıştırılan İsmet (Eker) Bey’in hakkı böylelikle teslim edilmiştir.

Tez çalışmamızın her aşamasında yardımlarını ve desteğini esirgemeyen hocam Sayın Prof. Dr. Cezmi Eraslan’a, yüksek lisans derslerindeki disiplinli eğitimleriyle, bizi bu sürece hazırlayan bölümdeki hocalarım Sayın Prof. Dr. Ali Arslan ve Sayın Doç. Dr. Halil Bal’a ve çalışmalarımındaki yardımları nedeniyle Sayın Ayşe Kaya’ya teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	xiv

GİRİŞ

I. İSMET BEY KİMDİR.....	1
A. Doğumu, Ailesi ve Öğrenim Hayatı.....	1
B. Memuriyeti.....	2
C. Siyasi Hayatı.....	2
D. İsmet Bey'in Vefatı.....	5
E. İsmet Bey TBMM'de Nasıl Tanınıyordu?.....	6
II. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONU VE MONDROS MÜTAREKESİ.....	7
III. OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ'NİN YENİDEN AÇILMASI VE MİSAK-I MİLLÎ'NİN İLANI.....	12
IV. ÇORUM'DA MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİ'NİN KURULMASI VE İSMET BEY.....	16
A. Çorum'da İttihat ve Terakki Partisi'nin Kurulması.....	16
B. İsmet Bey'in Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Yapmış Olduğu Çalışmalar.....	17
1. İsmet Bey'in Eğitim Alanındaki Çalışmaları.....	18
2. İsmet Bey'in Sağlık Alanında Yapmış Olduğu Çalışmalar.....	19
3. İsmet Bey'in Tasarruf Anlayışı.....	20
4. İsmet Bey'in Sosyal Yardımlaşma Hususundaki Tavrı.....	21
5-İsmet Bey'in Hüseyinabad'ın(Alaca) Çorum'a Bağlı Olması Yönündeki Israrı:.....	22
C. Çorum'da Milli Mücadele'nin Geç Başlamasının Nedenleri.....	23
D. Çorum'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve İsmet Bey.....	28
E. TBMM'nin Açılış Çalışmalarının Yapıldığı Günlerde Çorum.....	29
F. Çapanoğlu İsyanı'nda Çorum.....	30

G. Çorum Halkı'nın Milli Mücadeleye Katkıları.....	31
--	----

I. BÖLÜM

OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ'NDEN TBMM'YE GEÇİŞ VE İSMET BEY'İN MECLİSİN ÇALIŞMA USULÜ HAKKINDA YAPMIŞ OLDUĞU KATKILARI

A. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILIŞI.....	32
1. Birinci Meclisin Genel Özellikleri.....	34
2. Birinci Meclis'in Genel Yapısı ve Milletvekili Sayısı.....	35
3. Birinci Meclis'te Toplantı Yılları.....	37
4. Birinci Meclis Dönemi'nde Yaşanan Ekonomik Sıkıntılar ve Çözüm Arayışları.....	37
5. İsmet Bey'in Osmanlı Mebusan Meclisi'nden Birinci TBMM'ye Geçişi.....	39
B. İSMET BEY'İN MECLİSİN ÇALIŞMA USULÜ HAKKINDA YAPMIŞ OLDUĞU KATKILARI.....	41
1. TBMM'nin Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Devamı Olduğu Tartışmaları.....	41
2. İsmet Bey'in TBMM'ye Katılmakta Geciken Mebusların Hukuki Durumları Hakkındaki Düşünceleri.....	44
3. İsmet Bey'in Osmanlı Mebusan Meclisi'nden Kalan Tahsisatı Hususunda Yapılan Tartışmalar.....	47
4. İsmet Bey'in Meclis Görüşmelerinde Usul ve Esaslara Riayet Edilmesindeki Israrı.....	52
a. Hükümet'in Mebusların Hukuki Durumlarıyla Alakalı Kanun Teklifi.....	53
b. Mebusların Hukuki Durumlarıyla Alakalı Bir Takrir.....	55
c. Mebusların Hukuki Durumlarının Görüşülmesi.....	57
d. Mustafa Kemal Paşa'nın Yeni Mebus Seçilmemesi Hususundaki Israrı.....	59

e. Memuriyetlerle Mebusluk Vazifesinin Birbirinden Ayrılması.....	60
f. Seçim Bölgeleri Arasındaki Farklılıklar ve Tasarruf Önerileri.....	61
g. Meclisin Toplantı Yeter Sayısının Tespiti.....	63
h. Mebusan Meclisi'nden Gelenlerin Oy Verme Hakkı Tartışmaları ve Mebusların Hukuki Durumlarıyla İlgili Kanun Tasarınının Kabulü....	64
5. İsmet Bey'in Usulle Alakalı Bir Açıklaması.....	66
6. İsmet Bey'in Adli Vakalar Hakkında Yetkili Kurumların Karar Vermesi Yönündeki Tavrı.....	67
7. İsmet Bey'in Meclisin Devamlı Toplantı Halinde Olmasındaki Israrı...	72
8. İsmet Bey'in Hükümetin Düşürülmesi İçin Yapılan Tekliflerle Meclisin Meşgul Edilmesine Karşı Olması.....	74
9. İsmet Bey'in Usul Hassasiyeti.....	77

II. BÖLÜM

İSMET BEY'İN MALİ ALANDAKİ ÇALIŞMALARI

1. İsmet Bey'in Mali ve Hukuki Konulardaki Yönlendiriciliği.....	82
2. İsmet Bey'in Mali Konulardaki Yönlendiriciliği.....	86
3. İsmet Bey'in Yerli Malı Kumaş Kullanılmasındaki Hassasiyeti.....	88
a. Muhalefetin Yerli Kumaş Mecburiyetine Karşı Çıkması.....	88
b. Kanun Yapan Mebusların Uygulamalarda Geri Durmaları Meseleleri.....	90
c. Ordunun Kumaş İhtiyacının Yerli Üretimle Giderilemeyeceği Endişesi.....	91
d. İsmet Bey'in Ceza Maddesine Karşı Oluşu.....	92
4. Gümrük Rejimi ve Yerli Üretimin Korunması Tartışmalarında İsmet Bey.....	95
a. Gümrüklerin Açılıp Açılmaması Hususundaki Tartışmalar.....	97
b. İsmet Bey'den Meseleye Çok Yönlü Bakış.....	101
c. Halkın Açlık Tehlikesiyle Alakalı Bir İddia.....	102
d. Fevzi Paşa'nın Stratejik Değerlendirmesi.....	103
5. İsmet Bey, Mali Konularda Gerçekçi Uygulamalar Önermiştir.....	106

6. Milli Mücadele Dönemi'nde Gelir Artırıcı Önlemler : Kibrit'ten Alınan Verginin Arttırılması.....	109
8. Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanunu.....	111
a. İsmet Bey'in Halkçı Yaklaşımları.....	111
b. Kadınların Vergiden Muafiyeti.....	118
c. Vergi Tarhında Yerel Yönetimlerin Rolü.....	119
d. Ordu Mensuplarının Vergiden Muafiyetiyle Alakalı Talepler ve İsmet Bey'in İtirazları.....	120
e. İsmet Bey'in Verginin Nasıl Toplanacağına Dair Açıklaması.....	124
f. Halkın Alacaklarıyla Vergi Borçları Takas Edilmesi.....	126
g. İsmet Bey'in Mültecilerin de Vatan Savunmasına Katılmaları Hususundaki Israrı.....	128
h. İsmet Bey'in Kanun Maddelerini Açıklayıcı Yönü.....	129
ı. İsmet Bey'in Kanun Maddelerinin Hükümsüz Kalmasını Önleyici Tavrı.....	130
i. İsmet Bey'in Milli Mücadele Dönemi'nde Zirai Üretime Verdiği Önem.....	131
k. Askeri Nakliyat Sorumluluklarıyla Alakalı Suiistimallerin Önlenmesi İçin Yapılan Çalışmalar.....	132
l. Nakliye İçin Rayiç Belirleme Yetkisinin Belediyelere Verilmesi.....	133
m. Askeri Nakliyenin Kanun Dahilinde Yapılması Hususu.....	135
9. İsmet Bey'in Tasarrufa Verdiği Önem.....	137
10. İsmet Bey'in Halktan Alınacak Verginin Oranları Hakkındaki Düşüncesi.....	140
11. Lozan Heyeti'nin Masrafları İçin Ayrılan Ödeneğin Arttırılması.....	143
12. Gelirler Kanunu Ve İsmet Bey'in Yönlendiriciliği.....	145
a. İsmet Bey'in Görüşülen Konuların Dışına Çıkılmaması Hususundaki Israrı.....	145
b. Ağnam Vergisinde İndirim.....	147
c. Ağnam Vergisinin Et Tüketenlerden Alınması Yönünde Bir Teklif....	149
d. İç Piyasanın Canlanmasına Yönelik Alınan Tedbirler.....	150
e. İsmet Bey'in Maddeyle Alakalı Yanlış Yorumları Düzeltmesi.....	152

f. Yasağın Kaldırılmasında İktisat Encümeni'nin Tavrı.....	152
g. İsmet Bey'in Yasakla Alakalı Açıklamaları ve Yasağın Kaldırılması..	157
h. İsmet Bey'in Usul Açıklaması ve Önerisinin Kabulü.....	160
ı. Borçlarını Ödeyemeyen Aşar Mültezimlerine Kolaylık Sağlanması....	162
i. Mültezimlerin El Konulan Emlaklerinin Geri İadesi.....	163
k. Ziraat Bankası'na Gelir Sağlama Çalışmaları.....	164
l. Ecnebi Tömbeki Vergisinin Arttırılması ve Yerli Üretimin Desteklenmesi.....	165
m. İsmet Bey'in Encümen Çalışmalarına Verdiği Önem.....	167
12. İstanbul'a Buğday İthalatı.....	168
13. TBMM'nin Zirai Üretimi Arttırma Çabaları.....	172

III. BÖLÜM

İSMET BEY'İN DEVLET İDARESİNDE UZMANLIĞA VERDİĞİ ÖNEM

1. Vakıfların Kontrol Altına Alınması ve İsmet Bey'in Uzmanlığa Verdiği Önem.....	177
2. İsmet Bey'in Mali Konulardaki Uzmanlığını Kullanarak Meclisi Yönlendirmesi.....	182
3. İsmet Bey'in Devlet Kadrolarında Uzmanlığa Önem Vermesi.....	184
a. İsmet Bey'in Müsteşarlıkla Alakalı Düşünceleri.....	187
b. Müsteşarlar Üzerinde Siyasi Baskı Tartışmaları ve Müfettişliğin Önemi.....	188
c. Müsteşarların Ordu Baskısından Dolayı Çalışamadıklarına Dair Tartışmalar.....	192
d. Avrupa'dan Müsteşar Getirilmesine Karşı Muhalefet.....	194
e. Hiyerarşi'nin Gereği Olarak Müsteşarlar.....	194
f. Müsteşarlık ve Müfettişliğin Yeniden Kurulmasına Karşı Bir Teklif...	195
g. Yeniden Kurulması Düşünülen Müsteşarlıkla Alakalı Bütçe Detaylarının Kaybolması.....	198

4. İsmet Bey'in Kurumların Uzman Kişilerle Islah Edileceğini Öngörmesi.....	202
5. İsmet Bey'in Tapu İşlerindeki Uzmanlığı.....	206
6. İsmet Bey'in İhtisasa Verdiği Önem.....	210
7. İsmet Bey'in Vakıflar Hakkındaki Deneyimi.....	213
8. İsmet Bey'in Vakıflarla Alakalı Konulardaki Uzmanlığı.....	214
a. İşgalden Kurtulan Vilayetlerde Vakıf Teşkilatlarının Oluşturulması..	215
b. Vakıfların İdaresiyle Alakalı Kadro Tartışmaları: İsmet Bey'in Meclisi Bilgilendirmesi.....	216

IV. BÖLÜM

İSMET BEY'İN HALKÇILIK ANLAYIŞI VE DİĞER MESELELER HAKKINDAKİ ÇALIŞMALARI

1. İsmet Bey'in Halkçılık Anlayışı.....	223
2. İsmet Bey'in Halkın Sorumluluklarının İktisadi Gücüyle Orantılı Olması Hususundaki Israrı.....	228
3. İsmet Bey'in “Tekâlifi Milliye” Adıyla Halktan Alınanların Halka İadesi Meselesindeki Tavrı.....	233
a. Halka Yapılacak Geri Ödemede Önceliğin TBMM Dönemi'ne Verilmesi.....	237
b. Tekâlif-i Milliye Emirleriyle Halktan Alınanların Geri Ödenmesi Meselesi.....	239
c. İstanbul'dan Anadolu'ya Gelen Mallardan Alınan İkinci Gümrük Vergisinin Kaldırılması.....	244
4. İsmet Bey'in Halkçılığı ve Sözlerinin Takipçiliği: Meclis Görüşmelerinin Önem Sırasına Göre Yapılması Hususundaki Israrı.....	247
5. İsmet Bey'in Düşünce ve İfade Özgürlüğü'ne Bakışı.....	252
6. İstiklal Madalyası Hakkında Kanun Teklifi Ve İsmet Bey'in Düşünceleri.....	255
7. İsmet Bey'in Milli Kurtuluşa Olan İnancı.....	257
8. İsmet Bey'in Hukuka Bağlılığı.....	261

9. İstiklal Savaşı Hatırası Olarak Çıkarılan Pullar.....	265
10. Birinci Dünya Savaşı'na Katılarak Vatana Hizmet Eden Suçluların Affına Dair Teklif Hakkında İsmet Bey'in Düşünceleri.....	268
11. Mebusların İzin Meseleleriyle Alakalı İlginç Bir Durum.....	269
a. İsmet Bey'in İzin Talebi.....	270
b. İzin Alıp Kullanmamak Usulü Mecliste Yaygın Bir Şekilde Mevcuttur.....	271
c. İlginç Bir İzin Meselesi Ve Bir Mebusun Azli.....	272
12. İsmet Bey'in Büyük Taarruz Öncesi Mali Durumla Alakalı Gerçekçi Tavrı.....	273
13. İsmet Bey Neden Bakanlık Koltuğuna Oturmadı?.....	277
14. Şeriye ve Evkaf Vekâleti Bütçesi İçerisinde İlginç Bir Nakil.....	279
15. Başkumandanlık Yasası ve İsmet Bey'in Tavrı.....	281
16. Kurumların Düzene Sokulmasında Eğitimin Rolü: İsmet Bey'in Bu Husustaki Tavrı.....	283
17. İsmet Bey'in Şahitliği İle Alakalı Bir Meseleye Karşı Tavrı.....	293
18. Bazı Meclis Oturumlarının Gizli Celse ile Yapılmasının Nedenleri.....	296
19. Cumhuriyet'in İlanı ve Tarihi Oylamada İsmet Bey.....	298
NETİCE.....	302
KAYNAKÇA.....	307
EKLER.....	310

KISALTMALAR

a.g.b.	: Adı geçen bölüm
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.s.	: Adı geçen sözlük
a.g.t.	: Adı geçen tez
AKM	: Atatürk Kültür Merkezi
ATAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
D.	: Devre
Ed.	: Editör
G.Ü.	: Gazi Üniversitesi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
İS.	: İçtima Senesi
MM ZC.	: Mebusan Meclisi Zabıt Ceridesi
s.	: Sayfa
S:	: Sayı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay.haz.	: Yayına Hazırlayan
TBMM ZC.	: Zabıt Ceridesi
TBMM GCZ.	: TBMM Gizli Celse Zabıtları

GİRİŞ

I. İSMET BEY KİMDİR?

A. Doğumu, Ailesi ve Öğrenim Hayatı:

Abdullah İsmet Bey, Mehmet Nazif Efendi'nin ve Meryem Hanım'ın oğlu olarak 1877'de Çorum'da dünyaya gelmiştir¹.

Babası Mehmet Nazif Efendi(1843–1928), Bezzaz* esnafından Enbiya oğlu Hüseyin Ağa'nın oğludur. Mart 1846'da Çorum'un Camii Kebir mahallesinde doğmuştur. Çorum'da Çırakhoca ilk mektebinde okumaya başlamıştır. Camii Kebir dersiamlarından Osman Efendi'den ders alarak, Mayıs 1881'de tefsir ve hadis, Teşrinisani 1885'de Kayseri âlimlerinden Hacı Derviş Efendi'den feraiz* icazetnamesi almıştır.

Mehmet Nazif Efendi, Nisan 1883'de Çorum'da Camii Kebir'in ikinci imamlığına, günlük 80 kuruş ücretle görevlendirilmiş ve ders okutmaya başlamıştır. Fahri olarak yürüttüğü müderrislik vazifesine Nisan 1910 'da 150 kuruş maaşla resmen tayin olunmuştur. Teşrinievvel 1915 tarihlerinde aynı yerde müderris ve imam olarak görev yapmaktaydı. 1911'e kadar iki defa icazet vermiştir².

İsmet Bey, ilk ve orta öğrenimini Çorum iptidai mektebinde ve babasının müderrislik yaptığı medresede tamamlamıştır³. Babasından da dersler alan İsmet Bey, babasıyla yapmış olduğu ilmi tartışmalar sayesinde, diğer talebe arkadaşları arasında sivrilmiştir⁴.

¹ BOA, Sicil-i Ahval-i Umumi, DH. SAİD d...Dosya:199, Gömlek:29.; Sicil-i Ahval-i Umumi'de İsmet Bey'in annesi hakkında bilgi mevcut değildir. Bu bilgiyi Daver Kolağası'nın Çorum Hâkimiyet Gazetesi'nin 26 Ekim 2005 tarihli sayısında “Cumhuriyeti Oylayan Başkan Abdullah İsmet Eker Bey” başlığıyla yayınlanan yazısından aldık.

* Bezzaz: Manifaturacı, kumaş satan. Ferit Devellioğlu, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1996, s. 98.

* Feraiz: İslam miras hukuku. Devellioğlu, a.g.s., s. 258.

² Sadık Albayrak, Son Devir Osmanlı Uleması, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları No:40, İstanbul 1996, C.III, s. 246-247.

³ BOA, Sicil-i Ahval-i Umumi, DH. SAİD d...Dosya:199, Gömlek:29.

⁴ “Kaybettığımız Bir Devrimci”, Ulus Gazetesi, 24 Ekim 1962, s. 3.

B. Memuriyeti:

İlk ve orta öğrenimini Çorum'da tamamlayan İsmet Bey, Çorum'da memuriyete başlamıştır. İlk olarak 1 Temmuz 1889'da Çorum Defter-i Hakani Kalemi'nde memur olarak göreve başlayan İsmet Bey, 13 Ocak 1901'de geçici olarak boşalan Tapu Kâtipliği'ne, 17 Ocak 1903'te Tapu İkinci Kâtipliği'ne asil olarak atanmıştır. 3 Şubat 1908'de Defteri Hakani Kalemi Başkâtibi olmuştur. İsmet Bey, son memurluk vazifesini, 30 Mart 1912'de atandığı Liva Evkaf memurluğunda icra etmiştir. İsmet Bey, bu görevle birlikte yerine getirdiği Ankara İl Genel Meclisi Daimi Encümen Üyeliği vazifesini de 1 Mart 1914'e kadar sürdürmüştür. 1 Mart 1914'te Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Çorum mebusu olarak seçilmesinin ardından Evkaf memurluğu ile alakalı görevinin sona erdiği Evkaf Müdürlüğü'nün vukuat pusulasıyla kendisine bildirilmiştir⁵.

C. Siyasi Hayatı:

İsmet Bey'in siyasi hayatı, 1 Mart 1914'te Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Çorum mebusu olarak seçilmesiyle başlamıştır⁶. Osmanlı Mebusan Meclisi'nin III. Dönemi'nde Çorum mebusu olarak görev yapan İsmet Bey, Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'yle imzaladığı Mondros Ateşkesi'nden hemen sonra Çorum'a dönerek burada bir süre kalmış ve Mustafa Kemal önderliğinde başlayan Milli Mücadele'ye katılmıştır. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne tekrar mebus olarak seçilen İsmet Bey, Misak-ı Milli'nin kabul edildiği 28 Ocak 1920'deki meclis oturumuna katılarak kabulünde etkili olmuştur⁷.

İsmet Bey, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin feshi üzerine, Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısı dorultusunda Ankara'ya gelerek, 21 Temmuz 1920'de, Birinci TBMM'ye katılmıştır⁸. Birinci Meclis'in açılış oturumuna katılamayan İsmet Bey,

⁵ BOA, Sicil-i Ahval-i Umumi, DH. SAİD d...Dosya:199, Gömlek:29.

⁶ BOA, Sicil-i Ahval-i Umumi, DH. SAİD d...Dosya:199, Gömlek:29. İsmet Bey'in Mebusan Meclisi'ndeki çalışmaları için, tezin giriş bölümünün 16. sayfasına bkz.

⁷ Misak-ı Milli'nin kabulüyle alakalı geniş bilgi için, tezin giriş kısmının 11. sayfasına bkz.

⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, TBMM Matbaası, Ankara 1959, Devre I, İnkat Senesi II, Cilt.III, Sayfa. 372 (Bundan sonra TBMM ZC., D., İS., C., s. şeklinde kısaltılacaktır)

bu gecikme sebebiyle “Birinci Toplantı Yılı” için yapılan şube ve encümen seçimlerine katılamamıştır. Ancak Mebusan Meclisi’ndeki tecrübesi sayesinde Birinci Toplantı Yılı’nda Muvazene-i Maliye Encümeni’nde görevlendirilmiş ve çalışmalarını bu encümende sürdürmüştür.

İsmet Bey, 01.03.1921’de başlayan “İkinci Toplantı Yılı” için yapılan seçimde “Birinci Şube”ye seçilmiştir⁹. 01.03.1922’de başlayan “Üçüncü Toplantı Yılı”nda da “Birinci Şube”ye seçilen İsmet Bey’in¹⁰ bu dönemdeki çalışmalarına bakıldığında, Muvazene-i Maliye Encümeni’nde yer aldığını görmekteyiz. İsmet Bey, 01.03.1923–16.04.1923 tarihleri arasında devam eden “Dördüncü Toplantı Yılı”nda da “Birinci Şube”ye seçilerek; Hariciye Encümeni’nde ve Defteri Hakani Encümeni’nde görev almıştır¹¹.

İsmet Bey, mecliste yapmış olduğu çalışmalarda, uzmanlık alanı olan mali konularda kendisini meclise kabul ettirmiş; bu tecrübesi ve mali alandaki bilirkışı özelliği sayesinde meclisin 20.03.1338(1922) tarihli oturumunda 76 reyle Murakabe heyetine seçilmiştir. Toplam 15 kişiden oluşan Murakabe Heyeti’ne Birinci Şubeden seçilen İsmet Bey, Murakabe Heyeti azalarının vekâletlere ayrıldığı 25.03.1338(1922) tarihli meclis oturumunda; Sivas mebusu Vasıf Bey, Mersin mebusu Selahattin Bey, Karahisarısahip mebusu Ali Bey ile birlikte Müdafaa-i Milliye Vekâleti Murakabe Heyeti’ne seçilmiştir¹². İsmet Bey’in önemli bir dönemde Müdafaa-i Milliye Vekâleti bünyesindeki hesap işlerini tetkik ve denetleme görevinden sorumlu olması kendisinin mali alanda uzman olduğunun bir göstergesidir.

09.01.1923’de yapılan seçimle, Büyük Millet Meclisi Başkanlığı tarafından Ziraat Bankası Merkez Meclisi İdare azalığına seçilmiştir. Konu ile alakalı Divanı Riyaset kararı, Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı Ali Fuat Bey’in imzasıyla, meclisin 13.01.1923 tarihli oturumunda okunmuştur¹³.

⁹ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.IX, s. 17.

¹⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 20.

¹¹ TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 20 ve 42–43.

¹² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVIII, s. 304 ve 373.

¹³ Divanı Riyaset Kararı: Heyeti Umumiye (9.1.1339) Ziraat Bankası Merkez Meclisi İdaresi’nin 1336(1920) senesi Kânunusani iptidasında teşekkül etmesine mebni sene iptidası olmak münasebetiyle bermucibi kanun icra kılınan kur’a keşidesinde Şurayı Devlet namına müntehap Kayseri mabusu Osman Zeki Bey’in ismine hali isabet ettiğinden yeniden bir zatı tayinine dair İktisat

İsmet Bey, İkinci dönemde de Çorum'dan milletvekili seçildi. 13 Ağustos 1923'te yapılan seçimle, meclis İkinci Başkan Vekilliği'ne getirildi. 29 Ekim 1923'te Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerinin düzeltildiği, Cumhuriyet'in ilan edildiği ve Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçildiği oturuma başkanlık etti. Başkan Vekilliği görevi dönem sonuna kadar devam etti.

TBMM'nin III. döneminde tekrar Çorum'dan milletvekili seçilen İsmet Bey, 1 Kasım 1927'de Birinci Başkan Vekili olmuş, İkinci toplantı yılında bu görevinden ayrılmıştır. İsmet Bey, IV, V, VI, VII ve VIII. dönemde yine Çorum Milletvekili olarak meclisteki görevini sürdürmüştür. Görevi süresince bütçe, tekeli, gümrük ve maliye komisyonlarında görev alan ve bu komisyonlarda başkanlık yapan¹⁴ İsmet Bey'in siyasi hayatı 14 Mayıs 1950'de sona ermiştir¹⁵.

İsmet Bey (Eker) siyasetten ayrıldıktan 12 yıl sonra, 4 Ekim 1962'deki vefat tarihine kadar sakin bir hayat sürdü. Gösterişi sevmeyen ama işi gereği giyimine önem veren bir kişiydi. Yoğun çalışma temposu nedeniyle çoğu zaman uykusuz kalır; beraber yenilen aile yemeklerinde dahi işlerini düşünürdü¹⁶. Çorum merkez Bayat Köyü'ndeki konağında yapmış olduğum araştırma ve incelemelerde karşılaştığım kitap ve dergiler zamanının önemli bir kısmını okuma faaliyetlerine ayırdığını göstermektedir. İncelemelerimiz neticesinde, İsmet Bey'in okuduğu gazetelerden kestiği bazı köşe yazılarını arşivleyerek sakladığını tespit ettik. Bu durum, kendisinin düzenli bir çalışma sistemine sahip olduğunu göstermektedir.

Vekâletinin işarı üzerine Heyeti Celileden muhavvel merbut tezkere Divanı Riyasetin 9 Kanunusani 1339(1923) tarihli 45. içtimasında kıraat olunmuş ve mevcut namzetler meyanından Bankanın Merkez Meclisi İdare azalığına Çorum Mebusu İsmet Bey'in İntihabı muvafık görülmüş almakla arzı keyfiyet olunur, efendim.(Büyük Millet Meclisi Reisisanisi Ali Fuat) **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVI, s. 315

¹⁴ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi: Millî Mücadele ve T.B.M.M. I.Dönem 1919-1923**, C.III, TBMM Yayınları, Ankara 1995, s. 259-260.

¹⁵ “**Kaybettığımız Bir Devrimci**”, Ulus Gazetesi, 24 Ekim 1962, s. 3.

¹⁶ “**Cumhuriyeti Oylayan Başkan Abdullah İsmet Eker Bey**“, Çorum Hâkimiyet Gazetesi, 25 Ekim 2005, s. 9.

D. İsmet Bey'in Vefatı:

Uzun ve yorucu geçen hayatının son yıllarında sağlık sorunları yaşayan İsmet Bey (Eker) 4 Ekim 1962'de Ankara'da vefat etmiştir. Vefat haberini Ulus Gazetesi "Acı Kayıp" başlığıyla ilk sayfadan okuyucularına duyurmuştur. Haberin detayında *"Cumhuriyet devrinde de CHP'den aralıksız olarak 1950 yılına kadar Çorum milletvekili seçilen, Atatürk ve Kurtuluş Harbi kumandanlarının yakın arkadaşlarından İsmet Eker geçirdiği prostat ameliyat sonucu dün gece saat 02'de, yatmakta olduğu Yenışehir Sağlık Yurdu'nda vefat etmiştir. Merhumun cenazesi bugün memleketi olan Çorum'a nakledilecektir. Evli ve dört çocuk babasıdır"*¹⁷ denilmektedir. Haberde İsmet Bey'in (Eker), Başkan Vekili sıfatıyla, Cumhuriyet'in ilan edildiği oturumu yönetmesine, herhangi bir atıfta bulunulmamıştır. Ancak aynı gazetenin 24 Ekim 1962 tarihli sayısında, İsmet Bey'in oğlu ile yapılan ve İsmet Bey'in (Eker) hayatını konu alan röportaj yayınlanmıştır. Röportajda babasından bahseden Prof. Dr. Macit Eker *"Ailemiz için ve doğduğu memleket için en büyük mazhariyet TBMM'nde Cumhuriyet'in ilan edildiği oturuma başkanlık etmesi ve bunun büyük Atatürk'ün kaleminden çıkan Nutuk'ta geçmesidir"*¹⁸ diyerek, İsmet Bey'in (Eker) bu hizmetini kamuoyuna duyurmuştur. Ancak bundan sonraki süreçte, eski tabirle "hafıza-i beşer nisyan ile maluldür" ifadesi yerini bulmuş; İsmet Bey (Eker), unutulmuş adaşı İsmet Paşa (İnönü) ile karıştırılmıştır¹⁹. Bu sefer geride kalan ailesinden torunu Orhan Eker, 23.07.1998 tarihli mektup ile TBMM'ne başvurarak karışıklığın giderilmesini istemiştir. Dönemin meclis başkanı Hikmet Çetin imzalı, cevap niteliği taşıyan, 31.07.1998 tarih ve A.01/1600 sayılı belgede *"İlgi mektubunuzu okudum. Bahsettiğiniz konunun incelemesini ve tarafıma bilgi*

¹⁷ "Kaybettiğimiz Bir Devrimci", Ulus Gazetesi, 5 Ekim 1962, s. 1.

¹⁸ "Kaybettiğimiz Bir Devrimci", Ulus Gazetesi, 24 Ekim 1962, s. 3.

¹⁹ Bazı basımevlerinin yayımladıkları Nutuk'larda Cumhuriyet'in ilan edildiği meclis oturumu ile alakalı bilgi verilirken, meclis başkanı, İsmet Bey (Paşa) olarak verilmektedir. Eserin indeks kısmında da bu bölüm İsmet İnönü'ye ait olarak gösterilmektedir. Misal olarak, Prof. Dr. Zeynep Korkmaz tarafından yayına hazırlanan Nutuk verilebilir (Nutuk, Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan – Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, THK Basımevi İşletmeciliği, Ankara, 2005, s. 542–549). Ancak "Nutuk" adlı eserin orijinal nüshasında Mustafa Kemal Paşa "...nihayet makamı riyasette bulunan reis vekili İsmet Bey, meclise şu malumatı verdi..." demektedir (Nutuk, Gazi Mustafa Kemal, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 584.) İsmet Bey'in, Cumhuriyet'in ilan edildiği oturumu yönetmesiyle alakalı detaylı bilgi, tezin son bölümünde "Cumhuriyetin İlanı ve Tarihi Oylamada İsmet Bey" başlığında verilmiştir.

verilmesi için yetkililere talimat verdim, sonucu size ayrıca intikal ettirilecektir. Bilgilerinizi rica eder, bu vesileyle sevgi ve selamlarımı sunarım” denilerek İsmet Bey’in torunu Orhan Eker’e cevap verilmiştir. Orhan Eker’e gönderilen cevap niteliğindeki yazı ve bu yazının ekleriyle²⁰ İsmet Bey’in (Eker) hakkı teslim edilmiştir.

E. İsmet Bey TBMM’de Nasıl Tanınıyordu?

TBMM açıldıktan sonra 21 Temmuz 1920’de Çorum Mebusu olarak meclise dâhil olan İsmet Bey, çok büyük ekonomik ve siyasi sıkıntıların çekildiği bir ortamda, Birinci Meclis’te görev almıştır. İstiklal Harbi’nin verildiği, Saltanatın ve Halifeliğin kaldırılarak yeni bir dönemin başlatıldığı, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu, birçok alanda İnkılâp hareketlerinin gerçekleştirildiği, Eski düzen ile yeni düzen tartışmalarının yaşandığı hareketli bir dönemde görev yapmıştır.

Bir dönem mecliste kâtiplik görevinde bulunan Çorumlu Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Milli Mücadele ile alakalı olarak kaleme aldığı eserinde, “İlk Meclisin Renkli Ve Ünlü Kişileri” başlığı altında “Hatipler” alt başlığında İsmet Bey’i tanıtmıştır. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu bu anlamda “...benim memleketimden olan Çorum mebusları içinde en çok konuşan fakat pek ciddiye alınmayan Haşim Bey, az konuşup kendisini dinleten ise İsmet Bey idi. Bu zat meclisin sonraki dönemlerinde de uzun süre milletvekilliği yapmış ve meclis birinci reis vekilliklerinde de bulunmuştur”²¹ diyerek İsmet Bey’in konuşmalarında etkili bir üslubunun olduğunu, bu sayede meclis konuşmalarında kendisini dinlettiğini ifade etmiştir. Arkadaşları arasında “usul üstadı”²² olarak tanınması da Velidedeoğlu’nun tanımlamasını doğrular niteliktedir.

²⁰ **EK 3:** Belgelerin asıl nüshası, TBMM Arşivinde ve İsmet Eker’in torununun damadı olan işadamı Sefa Yalçın’da bulunmaktadır.

²¹ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Milli Mücadele Anılarım**, Hil Yayınları, s. 157.

²² “Kaybettiğimiz Bir Devrimci”, Ulus Gazetesi, 24 Ekim 1962, s. 3.

II. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SONU VE MONDROS MÜTAREKESİ:

Avrupa Büyük devletlerinin dünyayı sömürgeleştirmek istemeleri, dünya pazarlarını ve ticaretini ele geçirme mücadeleleri, kurulan ittifaklar, devletlerin silahlanma yarışını hızlandırmış ve milliyetçilik akımının da etkisiyle, Birinci Dünya Savaşı, kaçınılmaz son olarak Temmuz-1914'de başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Almanya safında savaşa katılmaya mecbur olması, savaş alanlarının sınırlarını daha da genişletmiştir. Osmanlı Devleti'nin özellikle Çanakkale cephesindeki zaferi ve tüm cephelerdeki direnişi savaşın uzamasına neden olmuştur. Ancak, Almanya'nın gerek Fransa karşısında aldığı başarısız sonuçlar, gerekse İngiltere'nin deniz gücüyle baş edememesi ve son olarak da Amerika Birleşik Devletleri'nin İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşa katılması, savaşın seyrini değiştirerek müttefiklerin zaferini kesinleştirmiştir. Amerika Birleşik Devletleri başkanı Woodrow Wilson'un 14 maddelik barış planı, Almanya'yı bu prensipler içinde mütarekeye yanaştırmıştır. Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti de mütareke yaparak savaştan çekilmişler; böylece savaş, merkezi devletlerin kesin hezimetıyla sona ermiştir²³.

Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu Müttefiklerin yenilgisiyle neticelenen Birinci Dünya Savaşı sonunda, Osmanlı Devleti ateşkes için girişimlerde bulunmuştur. Kutü'l Amare Savaşı'nda esir edilen İngiliz Generali Townshend aracılığı ile İngilizlerle temas sağlanmış; İngilizler ateşkes teklifini hemen kabul ederek Mondros'a derhal bir heyet gönderilmesini istemişlerdir. Bahriye Nazırı Rauf Bey başkanlığında Hariciye müsteşarı Reşat Hikmet ve Yarbey Sadullah Beyler'den kurulu bir heyet, 26 Ekim akşamı Mondros'a varmıştır. 27 Ekim Pazar günü sabah başlayan Mütareke görüşmeleri, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla sona ermiştir²⁴. Mondros Mütarekesi'nin özellikle 7. ve 24. maddeleri Türk milletinin ve Osmanlı Devleti'nin istikbali için pek tehlikeli şartlar

²³ Kemal Beydilli, "Avrupa/Batı Uygarlığı'nın Yükselişi", **İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılap Tarihi**, içinde, Ed.: Cemil Öztürk, Pegem Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 35-37.

²⁴ Dursun Ali Akbulut, "Çöken Devlet", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, ATAM, içinde, Ankara 2004, C.I, s. 132.

öngörüyordu. İtilaf Devletleri 7. maddeyle, güvenliklerini bahane ederek stratejik noktaları işgale açık hale getirirken 24. madde ile de Vilayat-ı Sitte’de meydana gelebilecek karışıklıkları bahane ederek bu havaliyi işgal etmeyi tasarlıyorlardı.

Mondros Mütarekesi’yle varlığına kastedilen Türk Milleti, bağımsızlık için kendi kuvvetine dayanması gerektiğini görmüştür²⁵. Derhal teşkilatlanmaya başlayan Türk milleti, ülkenin dört bir tarafında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri teşkil etti. İşgallere karşı başlangıçtaki hukuki ve propaganda amaçlı mücadele, zamanla silahlı direnişe dönüşmeye başladı. Özellikle Yunanlılar’ın İzmir ve çevresini işgali ve katliamlara girişmeleri, ülkenin her tarafında sert protestolara yol açtı. Yunanlılar’ın Batı Anadolu’da ilerlemeleri, Çukurova ve Güneydoğu Anadolu’yu Fransızların işgal etmeleri, Karadeniz’de Pontus Rum Devleti’nin kurulacağı yönündeki söylentiler, Türk milletini kendi kaderini tayin konusunda kararlı olmaya zorlamıştır. Bu duygu ve düşüncelerden hareketle kurulan Milli Cemiyetler, Milli Mücadele’de önemli vazifeler görmüş ve bu direnişin altyapısını oluşturmuştur²⁶. Anadolu halkında, mili direniş yolunda gerçekleşen bu hareketlilik, Mustafa Kemal Paşa’nın önderliğiyle daha da hız kazanacaktır.

Mustafa Kemal Paşa, 9. Ordu Müfettişi sıfatıyla, 16 Mayıs 1919’da Bandırma vapuru ile İstanbul’dan hareket etmiş ve 19 Mayıs’ta Samsun’a çıkmıştır. Buradan Havza’ya geçen Mustafa Kemal Paşa, 28 Haziran 1919’da valilere, bağımsız mutasarrıflıklara, Erzurum’da 15. Kolordu, Ankara’da 20. Kolordu, Diyarbakır’da 13. Kolordu Komutanlıkları’na ve Konya Ordu Müfettişliği’ne gönderdiği genelge ile İzmir, Manisa ve Aydın’ın işgale uğramasının gelecekteki tehlikeyi daha açık olarak ortaya çıkardığını buna karşı gösterilecek tepkilerin sürekli ve canlı olması gerektiğini, haksızlıkların dünya devletlerine duyurulması için mitingler yapılarak milli gösterilerde bulunulmasını, büyük devletlerle Babıâli’ye etkileyici telgraflar çekilmesini, gösteriler esnasında Hristiyan halka saldırı, düşmanlık gibi tavırlardan sakınılması gerektiğini; bu konuda halka güveninin tam

²⁵ Mustafa Küçük, “Birinci TBMM’nin Yapısı ve Faaliyetleri”, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı-Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998, s. 79.

²⁶ Süleyman Beyoğlu, “Milli Mücadelenin Örgütlenmesi ve Kuva-yı Milliye”, **İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılap Tarihi**, İçinde, Ed.: Cemil Öztürk, Pegem Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 106-107.

olduğunu ifade etmiştir²⁷. Mustafa Kemal Paşa, yayınladığı bu genelgeyle, kurtuluşun halkın haklı tepkisiyle gerçekleşebileceğini, bunu yaparken de haksız bir takım tepkilerden kaçınarak, bu işi meşru dairede yapmak gerektiğini ortaya koymuştur.

Havza'dan Amasya'ya geçen Mustafa Kemal Paşa, 22 Haziran 1919'da yayınladığı genelgeyle "Milletin istiklalinin, yine milletin azim ve kararı ile kurtulacağını", bu amaçla Her türlü etki ve denetimden uzak Sivas'ta milli bir kongrenin toplanarak, milli bir heyet oluşturulması gerektiğini, bu nedenle vilayetlerin her sancağından, milletin güvenini kazanmış 3 delegenin gizli olarak ve acilen Sivas'a hareket etmeleri gerektiğini belirtmiştir. Amasya'dan hareketle Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa, 23 Temmuz-7 Ağustos 1919'da düzenlenen Erzurum Kongresi'yle, İstanbul Hükümeti'nin çeşitli nedenlerle üzerine düşen görevi yapamadığını, milletin iradesiyle oluşan ve Kuva-yı Milliye adını taşıyan kuruluşların ülkenin ve milletin kaderinde söz sahibi olduğunu, bu amacı gerçekleştirmek için oluşturulacak Temsil Heyeti'nin bir hükümet gibi çalışabileceğini ortaya koymuştur. Toplanış bakımından bölgesel, aldığı kararlar itibariyle milli bir kongre olan Erzurum Kongresi'nden sonra Sivas'a hareket eden Mustafa Kemal Paşa, 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında Sivas'ta düzenlenen kongreyle, Erzurum Kongresi'nin kararlarının aynen kabulünü sağlamıştır. Bununla beraber, Türk milletinin direnişinin "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı ve çatısı altında meşru bir kurumsallaşmayı burada sağlamıştır. Erzurum Kongresi'nde bölgesel nitelikli bir kurum olan Temsil Heyeti, Sivas Kongresi'nde "Heyet-i Temsiliye, bütün vatanı temsil eder" şeklinde kabul edilmiştir. Sivas Kongresi'ne İstanbul Hükümeti'nin tepkisi sert olmuştur. İstanbul Hükümeti kongreyi basıp üyelerini tutuklama emri vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın vaktinde aldığı tedbirlerle Kongreyi basmakla görevli olan Elazığ Valisi Ali Galip ve yandaşları dağılmışlardır²⁸. İstanbul Hükümeti'nin bu tavrı karşısında Sivas Kongresi Heyeti, genel durumu Padişaha bildirmek için saraya telgraf çekmek istemiş ancak bu telgraf Sadrazam Ferit Paşa tarafından engellenmiş ve Saray ile

²⁷ Nutuk, Gazi Mustafa Kemal Paşa, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 15.

²⁸ Balcıoğlu, "Direnen Millet-Milli Mücadele: Ya İstiklal Ya Ölüm", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İçinde, ATAM, Ankara 2004, C.I, s. 168-177.

bağlantı sağlanamamıştır. Bu engelleme üzerine Sivas Kongresi Heyeti 12 Eylül 1919'da, meşru bir hükümet iş başına geçinceye kadar, İstanbul Hükümeti'yle olan idari ilişkilerini ve İstanbul ile yapılan her türlü posta, telgraf, haberleşme ve ulaştırmalarını kesmiştir²⁹. Nihayet milli iradenin temsilcisi Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleri sonuç vermiş; işgal devletlerine dayanan Damat Ferit kabinesi, 30 Eylül 1919'da istifa etmek zorunda bırakılmış, Ayandan Ali Rıza Paşa Sadrazamlığa getirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın önerisi ve Ali Rıza Paşa'nın teklifi doğrultusunda, İstanbul Hükümeti ile Temsil Heyeti arasında bir görüşme yapılmasına karar verilmiştir³⁰.

20-22 Ekim 1919'da Amasya'da yapılan görüşmelerde, Temsil Heyeti'ni Mustafa Kemal Paşa, Rauf ve Bekir Sami Beyler, İstanbul Hükümeti'ni Bahriye Nazırı Salih Paşa temsil etmişlerdir. Bu görüşmeler neticesinde;

1-Kürtlerin Osmanlı toplumundan ayrı düşünölemeyeceğı, Kürt ahalinin bulunduğı yerlerle, Kilikya ve Doğı Trakya'nın hiçbir şekilde anavatanından ayrılmaması çerçevesinde, Mondros Ateşkesi ile tespit edilen Türk vatanının bütönlüğünün ve istikbalinin sağlanması,

2-Müslöman olmayan unsurlara siyasi hâkimiyetimizi ve sosyal dengemizi bozacak şekilde ayrıcalıkların verilmemesi,

3-Bağımsızlık saklı kalmak koşuluyla; fen, sanayi ve iktisadi alanlarda yabancı bir devletin yardımının alınabileceğı; bu yardımın milletin menfaatine zarar vermeyecek şekilde uzmanlarca tespiti,

4-Sivas Kongresi kararlarının diğör maddelerinin ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin hukuki bir teşekköl olarak, İstanbul Hükümeti tarafından kabulü,

5-Meclis-i Mebusan'ın Anadolu'da emin bir yerde toplanması, kararlaştırılmış, belirlenen maddelerin uygulanmasıyla alakalı olarak Milli Meclis'in oy ve kararına uyulacağı belirtilerek, bu şartlar üzerinde bir protokol imzalanmıştır³¹.

Ortaya konulan tüm bu maddelerle alakalı, milli meclisin oy ve kararına uyulacağının belirtilmesi; Mustafa Kemal Paşa'nın, yapılacak olan eylemleri millet

²⁹ Nutuk, s. 82-85.

³⁰ Balcıoğılu, a.g.b., s. 182-183.

³¹ Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Yayın No:1, Belge No: 69, Ankara 1982, s. 67-69.

adına yapma arzusunu, İstanbul Hükümeti'ne göstermek gayreti içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Bu açıklama, milli esaslara dayalı bir devletin de belirginleşmeye başladığını göstermektedir.

Meclisin Anadolu'da bir yerde toplanması hususunda tespit edilen madde Salih paşa tarafından doğru bulunmasına rağmen Babıâli tarafından kabul edilmemiştir³².

Meclisin İstanbul'da toplanması halinde, Sultan Vahdettin ile taraftarlarından terekküp etmiş olan Ayan meclisinin tesiri ve İngiliz işgal kuvvetlerinin tehdidi altında kalacağı endişesine rağmen, meclisin Anadolu'da emin bir yerde toplanması hususunda fazla ısrar edilememiştir. Çünkü Kanunu Esasiye göre Meclisi Milli'nin arzu edilen mahalde toplanması keyfiyeti yalnız mebusların elinde değildi. Böyle bir karara padişah ile hükümetin ve ayan meclisinin katılmaları lazımdı. Babıâli'nin kendi fikrinde ısrarcı olması nedeniyle, temsil heyeti yeniden bir görüşme yaparak Meclis'in açılışını geciktirmemek için bu konuda fazla ısrarlı davranmamıştır³³. Yapılan bu görüşmeler neticesinde Temsil Heyeti isteklerini İstanbul Hükümeti'ne tam manasıyla kabul ettirememiştir. Ancak Temsil Heyeti'nin ve Anadolu'da başlayan halk hareketinin İstanbul Hükümetince hukuken tanınmış olması ve meclisin İstanbul'da da olsa toplanması yönünde karar alınması; bu dönemde atılmış önemli bir adımdır.

³² Küçük, **a.g.t.**, s. 80.

³³ General Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953, s. 253-254.

III. OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ'NİN YENİDEN AÇILMASI VE MİSAK-I MİLLİ'NİN İLANI:

Osmanlı Mebusan Meclisi, 21 Aralık 1918'de padişah tarafından feshedilmişti. Sivas Kongresi'nde Mebusan Meclisi'nin tekrar açılması kararlaştırıldı. Bundan sonra yapılan Amasya Görüşmeleri'nde de, aynı yönde karar alınmıştı. Bunun üzerine 1919 Kasımı'nda, Meclisi Mebusan seçimleri olaysız bir şekilde yapılmıştır. Yapılan seçimleri hemen her yerde Müdafaa-i Hukuk Grubu üyeleri veya destekledikleri adaylar kazanmıştı. Meclisi Mebusan'ın işlerini kolaylaştıracağını düşünen İtilaf Devletleri, bu durum karşısında hayal kırıklığına uğramışlardı. Seçimlerde Erzurum mebusu olarak seçilen Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a gitmeyip; seçilen arkadaşlarıyla yaptığı temaslarda Meclisi-i Mebusan'da Bir Müdafaa-i Hukuk Grubu oluşturulmasını, meclis başkanlığına da kendisinin seçilmesini ve daha sonra Misak-ı Milli denilen programın kabul edilmesini istemiştir³⁴. Mustafa Kemal Paşa'nın Osmanlı Mebusan Meclisi'nde ilanını istediği Misak-ı Milli, Mustafa Kemal Paşa tarafından 1907'de Harp okulu ve kurmay sınıflarında düşünülmüş, Erzurum'da doğmuş, Sivas'ta gelişmiş ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nde nihai şekline kavuşturularak kamuoyuna açıklanmıştır³⁵.

Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı 12 Ocak 1920'de, İstanbul'da toplanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, daha önce kararlaştırıldığı halde meclis başkanlığına seçilmemiştir. Yine Ankara'da varılan karara uyulmayarak mecliste Müdafaa-i Hukuk grubu yerine "Felah-ı Vatan" grubu kurulmuştu. İstanbul'a giden milletvekilleri böyle bir hareket tarzı benimsemekle işgalcilere, padişaha Anadolu'nun tesirinde olmadıklarını ispatlamak istemişlerdir. Bu şekilde başarıya koşan bir harekette önemli bir sapmaya yol açmışlardır³⁶. Bununla birlikte bu meclis, Milli davaya inanan milletvekillerinin çabalarıyla 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli'yi kabul etmiştir. Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının Çoğu Müdafaa-i Hukukçu milletvekillerinin resmi olmayan/özel bir toplantısında kabul edilen, Felah-ı Vatan

³⁴ Beyoğlu, **a.g.b.**, s. 124-125.

³⁵ İlker Alp, "Misak-ı Milli", **Misak-ı Milli Ve Türk Dış Politikasında Musul**, ATAM, İçinde, Ankara 1998, s. 194-195. Detaylı bilgi için bkz. s. 175-252.

³⁶ Balcıoğlu, **a.g.m.**, C.I, s. 185.

Grubu'nun kurulmasından sonra bu grubun toplantılarında son şekli verilen Misak-ı Milli beyannamesi³⁷ Meclis-i Mebusan'da 17 Şubat 1920 salı günü yapılan açık celsenin ikinci oturumunda, oy birliğiyle kabul edildi. Mecliste ilk önce Edirne Mebusu Şeref Bey'in "*Ahd-i Milli'nin Parlamentolara ve umum matbuata tebliğ edilmesini ve tercihan müzakeresini teklif*" eden tavriri okundu. Abdurrahman Şeref Bey'in bu teklifi bütün milletvekilleri tarafından kabul edildi. Teklif sahibi Şeref Bey, yaptığı duygulu konuşmada milletin hukukunu korumak için milletvekillerini meclise gönderdiğini ve bunun sonucunda, Ahd-i Milli gibi bir beyanname fikrinin doğduğunu belirtmiş; bu beyannameyi kabul etmekle milletvekillerinin tarihi bir görevi yerine getireceklerini ifade etmiştir. Bu konuşmadan sonra Şeref Bey, Ahd-i Milli Beyannamesini aynen okumuştur.

Osmanlı Meclis-i Mebusan üyeleri devletin istiklali ve milletin geleceği için haklı ve devamlı bir barışa sahip olabilmek gayesiyle yapılabilecek azami fedakârlıklar ve zikredilen şartlar haricinde, sağlam bir Osmanlı saltanatının ve topluluğunun devamının mümkün olmadığını kabul ve tasdik etmişlerdir.

Birinci madde: Osmaniye Devleti'nin yalnızca Arap ekseriyetiyle meskûn olan ve 30 Ekim 1918 tarihli mütarekenin (Mondros Mütarekesi) imzası sırasında düşman işgali altında kalan bölgelerin geleceği halkın özgür oyuyla saptanmalıdır. Mütareke sınırları içinde Osmanlı İslam çoğunluğunun oturduğu bölgelerin tamamı ayrılmaz bir bütündür.

İkinci madde: Halkı özgür kalır kalmaz anavatana kendi oylarıyla katılan üç sancakta (Kars, Ardahan ve Batum) gerekirse tekrar halkoyuna başvurulmasını kabul ederiz.

Üçüncü madde: Türkiye ile yapılacak barışa bırakılan Batı Trakya'nın hukuki durumu özgürce yapılacak halkoyuyla belirlenmelidir.

Dördüncü madde: İstanbul ve Marmara Denizi'nin güvenliği korunmalıdır. Bu şartla boğazların dünya ticaretine ve ulaşımına açılması hakkında bizimle diğer bütün ilgili devletlerin oy birliği ile verecekleri karar geçerlidir.

Beşinci madde: Azınlıkların hakları, civar ilkelerdeki Müslüman halkın da aynı haklardan yararlanmaları şartı ile garanti edilecektir.

³⁷ Mustafa Budak, **Misak-ı Milli'den Lozan'a: İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası**, 4.Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2008, s. 155-158.

Altıncı madde: Milli ve iktisadi gelişmemizi sağlamak ve işleri daha çağdaş bir yönetimle yürütebilmek için her devlet gibi bizim de tam bir bağımsızlık ve serbestliğe ihtiyacımız vardır.

Bu sebeple siyasi, adli, mali vs. gelişmemizi önleyecek sınırlamalara karşıyız.

Borçlarımızın ödenme şekli de bu esasa aykırı olamaz. 28 Kânunusani 1336³⁸.

Daha sonra Misak-ı Milli beyannamesi bütün milletvekilleri tarafından “umumen ve müttefiken” bir kez daha kabul edilmiş; dünya parlamentoları ile bütün basına ilan edilmesi kararlaştırılmış, bazı milletvekilleri beyanname ile alakalı konuşmalar yapmışlardır. Böylece son Osmanlı Meclis-i Mebusanı, Misak-ı Milli, Ahd-ı Milli, Peyman-ı Milli, Ahd-ı Peyman gibi farklı adlar altında anılan bu beyannameyi kabul etmekle üzerine düşen ve kendisinin de varlık sebebi olan Türkiye’nin bağımsızlığı için gerekli asgari barış şartlarını hazırlamak suretiyle tarihi görevini yerine getirmiş oldu.

Her şeyden önce ”bir parlamento kararı” olan Misak-ı Milli beyannamesi, Birinci Dünya Savaşı içindeki bazı gelişmeleri bahane ederek Osmanlı Devleti’ni parçalamak isteyen ve böylelikle tarihi “Şark Meselesi”ni sonuçlandırmak isteyen İtilaf devletlerinin, Paris Barış Konferansı sürecinde Türkiye’nin geleceği ile ilgili bir takım kararlar almaya çalıştıkları bir ortamda, Türkiye’nin barış şartlarını içeren bir program ve aynı zamanda, itilaf devletlerine yönelik esaslı bir siyasi mesaj idi. Bundan dolayı dünya parlamentolarına resmen duyurulmak istenmiştir³⁹. Misak-ı Milli, Türk milletinin temsilcilerinin kabul ettiği bir karardır. Meclisin kararı olduğundan, aynı zamanda Türk Milleti’nin de kararı anlamına gelmektedir. Bu açıdan Misak-ı Milli’nin kabulü ile Milli Mücadele, Osmanlı Meclis-i Meb’usan’ı tarafından resmen kabul edilmiş ve milletimize mal edilmiştir. Ayrıca, demokrasi kurallarına uygun bir tarzda, Meclis’te alınan bir karardır. Dolayısıyla Misak-ı Milli’nin bu önemli özelliğinden daha sonraki yıllarda, İngiltere, Fransa ve diğer devletlerle olan münasebetlerde temel ilke olarak istifade edilmiştir. Misak-ı Milli,

³⁸ **Mebusan Meclisi Zabıt Ceridesi**, Devre IV, İnkat Senesi I, Cilt I, s. 143-145(Bundan Sonra M ZC., D, İS, C, s. Şeklinde kısaltılacaktır); Misak-ı Milli kararlarının hazırlanışı, hazırlanan taslak ve kararları kabul eden mebusların isim listesi için bkz. **Atatürk Haftası Armağanı: 10 Kasım 1977**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1977, s. 41-53.

³⁹ Budak, **a.g.e.**, s. 159.

gerek Milli Mücadele yıllarında, gerekse sonradan Türk Devleti'nin siyasetinde rehber olmuştur. Özellikle Atatürk döneminde Türk dış politikasının ruhu ve ana hedefi olarak uygulamaya çalışılmıştır⁴⁰. İlan edildiği tarihten sonraki Türk tarihinin seyri açısından yüksek bir ehemmiyete sahip olan, Türk dış politikasının esaslarını teşkil eden, emperyalist devletlere karşı başlatılan Türk Kurtuluş Savaşı'nın ve yapılacak olan barışın şartlarını ortaya koyan Misak-ı Milli, Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından kabul edilip dünyaya ilan edildikten sonra tepkiyle karşılanmıştır.

İtilaf devletleri, Misak-ı Milli'den haberdar olunca Osmanlı Devleti'ne baskı yaparak, 3 Mart 1920'de Ali Rıza Paşa'yı istifa etmek zorunda bırakmışlardır⁴¹. Baskılarını daha da artıran İtilaf devletleri, 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal etmişlerdir. İtilaflar aynı gün Meclisi Mebusanı basarak bazı mebusları tutuklamışlardır. Bu gelişmelerden sonra Sultan Vahdettin yayınladığı bir iradeyle 11 Nisan 1920'de Meclis-i Mebusan'ı feshetmiştir⁴².

Mustafa Kemal Paşa, İtilafların bu girişimleri karşısında, Heyet-i Temsiliye adına İtilaf Devletleri temsilcilerine ve Avrupa başkentlerine çektiği telgraflarla İstanbul'un işgalini protesto etmiştir. Ayrıca Anadolu'nun İstanbul'la irtibatının kesilmesini emrederek, her türlü yazışmayı ve toplanan vergilerin İstanbul'a gönderilmesini yasaklayarak⁴³ bir takım tedbirler almıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu tedbirlerle uzun süredir çalışmalarını yaptığı ve açmayı planladığı, milli esaslara dayanacak olan Büyük Millet Meclisi'nin zeminini oluşturmuştur.

⁴⁰ İlker Alp, **a.g.m.**, s. 193.

⁴¹ Balcıoğlu, **a.g.m.**, C.I, s. 188.

⁴² Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991, C.III, s. 44-53.

⁴³ Beyoğlu, **a.g.m.**, s. 127.

IV. ÇORUM'DA MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİ'NİN KURULMASI VE İSMET BEY:

İsmet Bey, Çorum'da İttihat ve Terakki Partisi'nin kuruluşunda rol oynayan isimlerdendir. Buradaki faaliyetlerinin de etkisiyle Osmanlı mebusan Meclisi'nin ikinci Dönemi'nde Çorum mebusu olarak meclise katılmış ve Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde alınan kararlarda etkili olmuştur.

İsmet Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gelişiyle Anadolu'da başlayan milli hareketin Çorum'da da başlamasında öncü olan Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin İdare Heyeti'nde başkan sıfatıyla görev alarak; Çorum'un Milli Mücadeleye katılımında etkili olmuştur.

A. Çorum'da İttihat ve Terakki Partisi'nin Kurulması:

Çorum'da İttihat ve Terakki Partisi'nin kuruluşuna İdadi (Lise) Edebiyat ve Fransızca Öğretmeni Münüf Kemal ile, o zaman Çorum'da görevli bulunan yüzbaşı Selahattin öncülük etmişlerdir. Bu Parti'nin ileri gelenleri arasında İsmet Bey de vardı. Birinci Dünya Savaşı yenilgisine kadar, İttihat ve Terakki taraftarları duruma hakim olmuşlardır. Bu nedenle Çorum'da 1908 II. Meşrutiyeti'nden sonra Osmanlı Millet Meclisi'ne, Münür Bey (Çağıl) ile Ali Osman Bey (İstinaf Mahkemesi Başkanı) bu parti tarafından seçilip gönderilmişlerdi. İkinci dönemde ise yine Münür Çağıl ile İsmet Bey (Eker) seçilmişlerdir⁴⁴.

⁴⁴ **Çorum İl Yıllığı-1973**, Ankara 1973, s. 11. Yıllıkta, Partinin ileri gelenleri arasında İsmet Bey ile beraber Mehmet Galip (Kürkçü) , Gökeşme oğlu Mehmet, Süleyman (Köstekci) , Madan oğlu Hacı Salim Ağa, Çöplü oğlu Mustafa, Veli Paşa oğlu Şevket, Tütüncüoğlu Tahsin de verilmiştir.

B. İsmet Bey'in Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Yapmış Olduğu Çalışmalar:

İsmet Bey, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Üçüncü Devre seçimlerinde Çorum mebusu seçilerek; meclisin 14 Mayıs 1914 tarihli açılış oturumunda hazır bulunmuştur. İsmet Bey'in mebusluk mazbatası "Mazbataları Tetkik Encümeni" tarafından incelenmiş ve 15 Mayıs 1914'de mebusluğa engel bir durumun olmadığına dair encümen mazbatası hazırlanarak meclise sunulmuştur. İsmet Bey'in mebusluğu, 18 Mayıs 1914 tarihli meclis oturumunda onaylanmıştır⁴⁵.

İsmet Bey, Mebusan Meclisi'nin Üçüncü Devresi'nin Birinci toplantı yılında III. Şube'ye seçilmiş ve Layiha Encümeni'nde görev yapmıştır. 1 Kasım 1331(1915) tarihinde başlayan İkinci yılda II. Şube'de görev alan İsmet Bey, 1 Kasım 1332(1916) tarihinde başlayan Üçüncü yılda III. Şube'de görev almıştır. 1 Kasım 1333(1917) tarihinde başlayan Dördüncü yılda ise, I. Şube'de görev alan İsmet Bey, meclisin Üçüncü Devresi'nin son toplantı senesi olan 1918'de, 1 Kasım 1334(1918) tarihli meclis oturumunda II. Şube'ye seçilmiş ve burada görev almıştır⁴⁶. İsmet Bey İstanbul Meclisi'nin bu Üçüncü Devresi'nde Layiha Encümeni'nin yanısıra Muvazene-i Maliye Encümeni'nde de çalışmıştır⁴⁷. İsmet Bey bu devrede meclis oturumlarında söz alarak, mali konuların yanısıra; siyasi, hukuki, eğitim, sağlık ve sosyal alanlarda söz alarak değerlendirmeler yapmıştır.

İsmet Bey, İstanbul Meclisi'nin Dördüncü Devresi'nde de, Çorum'u temsilen yer almıştır. Meclisin açılış oturumunda yer alamayan İsmet Bey, Çorum'un diğer temsilcisi İsmail Kemal Bey (Alpsar) ile birlikte meclise katılmıştır. İsmet Bey'in seçim mazbatası, 27 Ocak 1336(1920) tarihli meclis oturumunda, Tetkik-i İntihabat Encümeni ve II. Şube tarafından kabul olunmuş⁴⁸ ve İsmet Bey, İstanbul Meclisi'nin V. Devresi'ndeki vazifesine başlamıştır. İsmet Bey, Mebusan Meclisi'nin bu kısa çalışma devresinde, meclisin 28 Ocak 1920'deki oturumuna katılmış ve Misak-ı

⁴⁵ TBMM Arşivi, Sicil Dosyası, No:494.

⁴⁶ MM ZC., D.III, İS.I, C.I, s. 7 ve 123.; D.III, İS.II, C.I, s. 3.; D.III, İS.III, C.I, s. 3; D.III, İS.IV, C.I, s. 2.; D.III, İS.V, C.I, s. 2.

⁴⁷ MM ZC., D.III, İS.IV, C.II, s. 8-27.

⁴⁸ MM ZC., D.IV, İS.I, C.I, s. 26.

Milli'nin kabulünde etkili olarak⁴⁹ yeni kurulacak Türk Devleti'nin, işgalci güçlerle yapılacağı barışın şartlarının ortaya konulmasında görev almıştır.

İsmet Bey'in, Mebusan Meclisi'nde yapmış olduğu konuşma ve çalışmalarından hareketle; O'nun toplumun ana meselelerini halletmek için gayret gösterdiğini söyleyebiliriz.

1. İsmet Bey'in Eğitim Alanındaki Çalışmaları:

İsmet Bey, devlet dairelerindeki işlerin aksamaması için, bu görevlerde çalışacak memurların yetiştirilmesi amacıyla açılacak olan eğitim kurumlarının destekçisi olmuş, bu okullarda okutulacak derslerin ilgili memuriyetin tüm inceliklerini kapsamaması gerektiğini belirtmiş, bunun da sağlam bir bütçeyle mümkün olabileceğini düşünmüştür.

Nitekim meclisin 2 Mart 1918 tarihli oturumunda Defter-i Hakani Emaneti tarafından, arazi ölçümlerini yapacak mühendis yetiştirecek ve Sultaniye ve İdadiye mezunlarının alınacağı Messah Mektebi kurulması hususunda bir tasarı meclis gündemine taşınmıştır. Maliye Nezareti müsteşarı Tahsin Bey mektebin Defter-i Hakani memurlarını ıslah etmek ve yeni memurlar yetiştirmek amacıyla açılacağını, bunun için 1440 lira tahsisatın öngörüldüğünü ifade etmiştir⁵⁰.

İsmet Bey, encümenin teklifinin esaslı bir teklif olmadığını öne sürerek teklife başlangıçta karşı çıkmıştır. Daha önce kurulan Kadastro Mektebi ve Defteri Hakani Mekteplerinin esassız ve adi bir tahsisatla kurulduğunu ve başarılı olmadığını ifade eden İsmet Bey “siz tahsisat veriniz de biz yaparız” demenin doğru olmadığını; basit bir program yaparak, vazife yapabilecek yeterlilikte personel yetiştirmenin mümkün olmadığını düşünmektedir. O'na göre bu okula iptida tahsili görmüş öğrencileri alarak bir iki sene hendese ve fenni mesaha, biraz Cebir, Mesahayı Turuku Müsellesat göstererek bir sonuca varmak mümkün değildir. Fenni Mesahayı Turuk, emval-i gayr-ı menkuleye ait kanunlar ve nizamnameler, Mecelle, Feraiz, İcra Kanunu, Usulü Muhakemat dersleri en iyi şekilde öğretilmelidir. Mektebin

⁴⁹ **Atatürk Haftası Armağanı**, 10 Kasım 1977, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1977, s. 48. Belgede İmzası Bulunan Mebuslar başlığıyla verilen 201 mebus arasında İsmet Bey “Çorum Mebusu İsmet” adıyla yer almıştır. Mebusların tam listesi için bkz.s. 47-50.

⁵⁰ **MM ZC.**, D.III, İS.IV, C.II, s. 607.

eğitim-öğretim süresinin üç yıl olması gerektiğini savunan İsmet Bey'e göre, mezun olanların yazı işlerinde mecburi görevlendirilme sürelerinin 10 yıl olması gerekir ve Maliye Bakanlığı bu konuda mutlaka bir kanun ve nizamname yapmalıdır⁵¹. Bu izahattan da anlaşılacağı üzere, İsmet Bey yapılacak olan çalışmaların öncelikle kanuni olması gerektiğini düşünmektedir. İsmet Bey, devlet dairelerinde çalışacak olan personelden iyi verim alabilmek için; bu kişilerin yetiştirileceği okulların müfredatında, vazifelerini layıkıyla öğrenebilecekleri derslerin bulunmasını, hatta mezun olduktan sonra da tecrübe kazanmaları için belirli bir dönem mecburi hizmete tabi tutulmaları gerektiğini düşünmektedir.

İsmet Bey'e göre ülkede iyi yetişmiş ve görevini iyi yapan memur sıkıntısı vardır. Bu yüzden köylere seyyar memurlar görevlendirilmektedir. Bu memurlar genellikle okur-yazar olmanın dışında bir tahsil görmüş değillerdir. Bunlar suistimale müsait kişilerdir. Bu memurlarla intikal, taksim ve mahlulat işlemlerinin yürütülmesinde sıkıntı çekilirken; ferağ, izale-i şuyu* gibi işlemlerin de onlara bırakılması büyük problemler yaratacaktır. Pek çok sahtekârlık olaylarıyla karşılaşmak mümkün olabilir. İsmet Bey, her nahiyede bir tapu memuru bulundurmanın en akılcı çözüm olacağını düşünmektedir⁵². İsmet Bey bu açıklamasıyla, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan, yetişmiş personel sıkıntısının olduğunu ifade etmiş; bu sıkıntının ve halkın mağduriyetinin giderilmesi için, işini iyi bilen kişilerin görevlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Messah Mektebi'nin kurulmasıyla alakalı görüşmelerin neticesinde, mekyyetbin açılması için encümen tarafından talep edilen 1440 liralık tahsisatın verilmesi kabul edilerek Messah Mektebi'nin açılmasına karar verilmiştir.

2. İsmet Bey'in Sağlık Alanında Yapmış Olduğu Çalışmalar:

İsmet Bey, Sıhhiye Nezareti'nin il ve ilçelerde Hıfz-ı Sıhha Umumiye Şubesi, Tebabet-i Adliye Şubesi, Muayene Encümeni adlarıyla yeni şubeler açılmasını doğru

⁵¹ MM ZC., D.III, İS.IV, C.II, s. 606-610.

* Ferağ: Bir mülkün tasarruf hakkını başkasına devr etme. İzale-i şuyu': Bir mülk üzerindeki ortaklığı giderme. Develioğlu, a.g.s., s. 256 ve 472.

⁵² Sarısan, a.g.b., s. 478-479.

bulmamıştır. İsmet Bey, birçok kazada tek bir doktor dahi bulunmadığını, öncelikle bu kadroların doldurulması gerektiğini söylemiştir. O, yeni kadrolar ihdas etmeye gerek yoktur⁵³ diyerek devlet tarafından yapılacak atamalarda memleketin her tarafının göz önünde bulundurulmasını istemiş; hizmetlerin her bölgeye eşit oranda dağıtımına taraftar olduğunu ortaya koymuştur.

İsmet Bey, Çorum'un sağlık meseleleriyle de ilgilenmiştir. Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi bütçesi dolayısıyla yapmış olduğu bir konuşmada, Çorum Hastanesi'nin ihtiyaçlarına dikkat çekmiş ve Çorum Hastanesi'nin varlığını devam ettirebilmesi için bütçeden 200.000 liranın ayrılmasını teklif etmiştir. Ancak İsmet Bey'in bu teklifi Sıhhiye Müdürü Umumi Vekili tarafından kabul edilmemiştir⁵⁴.

3. İsmet Bey'in Tasarruf Anlayışı:

İsmet Bey, devlet dairelerindeki mevcut matbu defterler tüketilmedikçe yeni şekil defterlerin kullanımına geçilmesini, kâğıt israfı olarak değerlendirmiş ve buna karşı çıkarak⁵⁵ Birinci Dünya Savaşı'nın ekonomik zorluklarla geçen yıllarında tasarruflu olunması gerektiğini ortaya koymuştur.

İsmet Bey, 66 arkadaşı ile birlikte verdiği takrirle, 1913'de çıkan Teşvik-i Sanayi Kanunu'na destek olmuştur. 2 Haziran 1914 tarihli takrire göre devlet dairelerinde yerli ürünler tercih edilecektir. Resmi kurumlar yerli ürünleri en geç üç yıl içerisinde kullanmaya başlayacaklardır. Bu hükme uymayan görevliler cezalandırılacaktır⁵⁶. İsmet Bey'in arkadaşlarıyla birlikte verdiği takrirle, yerli sanayiye güçlendirip ülke parasının ithalat yoluyla yurt dışına çıkışını önlenmek istediklerini söyleyebiliriz.

⁵³ Sarıaman, **a.g.b.**, s. 479.

⁵⁴ Sarıaman, **a.g.b.**, s. 481.

⁵⁵ Sarıaman, **a.g.b.**, s. 479.

⁵⁶ Sarıaman, **a.g.b.**, s. 479.

4. İsmet Bey'in Sosyal Yardımlaşma Hususundaki Tavrı:

İsmet Bey, sosyal devlet anlayışının bir gereği olarak; sosyal yardımlaşmanın önemli olduğunu düşünmektedir. Nitekim İsmet Bey, asker ailelerinden yardıma muhtaç olanlara maaş bağlanmasını desteklemiştir. O, terfilerinden önce şehit düşen subayların yetim kalan çocuk ve ailelerine bir üst dereceden maaş bağlanmasını uygun bulmuştur. Ayrıca şehit çocuklarının eğitim ve öğretimi için okullar açılması ve sanat müesseseleri kurulmasına dair kanun teklifini de destekleyen İsmet Bey, bu kanunun şehit çocuklarına yardımı hedef alan önceki kanunları lağvetmemesi gerektiği de savunarak⁵⁷ şehit yakınları için yapılacak yardımların görünürde kalmaması, vatana hizmetin bir karşılığı olarak yapılması gerektiğini ifade etmiştir.

İsmet Bey, düşman bombardımanından zarar gören mahallelerde 1915–1916 senelerine ait arazi ve musakkafat* vergilerinin affedilmesine dair kanun teklifi hakkında da söz alarak; mevcut kanunun, taarruzdan korkarak emlak ve arazisini terk edenlerin zararlarını dikkate almadığını; bu nedenle kanun teklifinin yetersiz olduğunu ifade etmiştir. İsmet Bey, bu konuda meclise bir takrir sunmuştur. Kanunun birinci maddesi olarak kabul edilen bu takrire göre, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından bitişine kadar olan dönemde, düşman tarafından topa tutulan yerlerde arazisi ve müsakkafatı zarar gören mükelleflerin arazi ve müsakafat vergileri affedilecektir⁵⁸.

İsmet Bey'in gerek şehit ailelerine maaş bağlanması gerekse savaş nedeniyle zarar gören halkın vergi borçlarının affı hususlarında ortaya koymuş olduğu tavır, kendisinin mecliste sosyal meseleler ile de ilgilendiğini göstermektedir. O, zor durumdaki insanlara devletin el uzatması gerektiğini düşünerek, sosyal devlet anlayışına sahip olduğunu ortaya koymuştur.

⁵⁷ Sarısan, **a.g.b.**, s. 480.

* Musakkafat: Vakfın ebniye ve akardan ibaret olan iradı. Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, 14. Baskı, İstanbul 2005, s. 1343.

⁵⁸ Sarısan, **a.g.b.**, s. 480.

5-İsmet Bey'in Hüseyinabad'ın(Alaca) Çorum'a Bağlı Olması Yönündeki Israrı:

Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Çorum mebusu olarak yasama görevi icra eden İsmet Bey, yapmış olduğu açıklamalarıyla, tüm Osmanlı halkının mebusu olduğunu göstermiştir. Bununla beraber, seçim bölgesi ve memleketi olan Çorum'u ilgilendiren meselelerde de söz alarak değerlendirmeler yapmıştır.

Nitekim meclisin 5 Şubat 1918 tarihli oturumunda, ülke genelinde yer alan bazı nahiyelerin kaza olarak teşkil edilmesiyle alakalı kanun görüşülürken; kanunun Çorum Sancağı'na bağlı Hüseyinabad (Alaca) nahiyesinde kaza teşkil edilmesini öngören 2. maddesinin görüşülmesi esnasında söz alarak buna karşı çıkan Yozgat mebusu Şakir Bey'in sözlerine itirazda bulunarak Alaca'nın Çorum'a bağlı olması gerektiğini savunmuş ve maddenin bu şekliyle kabulünde etkili olmuştur.

Yozgat mebusu Şakir Bey, maddede geçen “*Çorum Sancağı'na merbut olmak üzere Hüseyinabad kazası teşkil olunacak*” ibaresine itiraz ederek Hüseyinabad'ın zamanında Yozgat'a bağlı olduğunu, Çorumlu Hasan Paşa'nın memleketi'ni imar etmek ve Çorum'u bir liva haline sokmak için Hüseyinabad'ın haksız yere Çorum'a bağlandığını belirtmiştir. Şakir Bey, Sultan Abdulhamid döneminde olunması nedeniyle buna itiraz edilemediğini, şu anda bu haksızlığın giderilmesi için yöre halkına sorularak ve Hüseyinabad'ın hangi tarafla bağlantısının fazla ise oraya bağlanmasının daha doğru olacağını ifade etmiştir⁵⁹.

İsmet Bey, Şakir Bey'in Hüseyinabad'ın Yozgat'a bağlı olması gerektiği şeklindeki sözlerini çarpıtarak Şakir Bey'in “*Hüseyinabad eskiden Yozgat'ın müstameresi, müstemlekesi idi. Çorum'a verilmiş, biz bu haktan mahrum olduk, bu hakkı bize iade edin*” dediğini ifade etmiştir. İsmet Bey, Hüseyinabad'ın Karadeniz'e yakın olması sebebiyle Çorum'a bağlanmasının uygun olduğu görüşünü savunmuştur. Hüseyinabad'ın Çorum'a bağlanarak gelişme imkânı bulduğuna da işaret etmiştir, maddenin bu haliyle kabulünde etkili olmuştur⁶⁰. İsmet Bey'in bu açıklamalarıyla Çorum'a bağlı olan Hüseyinabad nahiyesinin Çorum'dan

⁵⁹ MM ZC., D.III, İS.IV, CII, s. 200-201.

⁶⁰ MM ZC., D.III, İS.IV, CII, s. 204.

koparılmaması ve Çorum'a bağlı bir kaza halinde devamı için, Şakir Bey'in sözlerini çarpıtmak pahasına bir mücadele ortaya koymuş ve bu çabasında da başarılı olmuştur.

İsmet Bey'in, Osmanlı Mebusan Meclisi'nde yapmış olduğu çalışmalarına bakılarak; kendisinin yapılacak işlerde öncelikle hukukilik aradığı, kanunsuz işlere karşı çıktığını görmekteyiz. Uzmanlık alanının maliye olması sebebiyle, daha çok mali hususlarda söz alarak değerlendirmeler yapmıştır. Bununla beraber, memuriyet döneminde vakıf idarelerinde çalışmış olması sebebiyle vakıfları konu alan kanun tasarılarında söz alarak sosyal meseleler üzerinde de açıklamalarda bulunmuştur. Devlet işlerinin düzene girebilmesi için, devlet personeli olacak kişilerin eğitimlerine önem verilmesi gerektiğini düşünen İsmet Bey, eğitim alanında da çalışmalar yapmıştır. İsmet Bey, tüm bunları yaparken, hukuka bağlılığının bir sonucu olarak, mecliste cereyan eden görüşmelerde "usule riayet" ilkesini göz önünde bulundurmuştur.

C. Çorum'da Milli Mücadele'nin Geç Başlamasının Nedenleri:

1913 yılı ortalarında, devrin Sadrazamı Mahmut Şevket Paşa öldürülmüş; İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarlarından, bu öldürme olayına karışmamış olanlar bile, sürgüne gönderilmişlerdi⁶¹. Bu katl meselesinden dolayı İstanbul'dan Sinop'a sürgüne gönderilmiş olanlar, Birinci Dünya Savaşı başlayınca Çorum'da ikamete zorlanmışlardı. Refii Cevad Ulunay'ın da aralarında bulunduğu 50 kişilik bu grup İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları aleyhinde bulunan siyaset adamlarıdır. Bu kişiler İttihat ve Terakki Hükümeti'nin sükûtundan sonra serbest bırakılınca İstanbul'a dönmüşlerdir⁶². İşte bu gurubun Çorum'da bulundukları sürece, İttihat-Terakki aleyhinde çalıştıkları, propaganda yaptıkları noktasından hareket edildiğinde; buradaki milli faaliyetlerin ve Kuva-yı Milliye çalışmalarının neden geç başladığının sebebi biraz daha iyi anlaşılmış olur⁶³. Bunların yanısıra Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, memleket içindeki

⁶¹ Bayram Sakallı, **Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler ve Teşkilatlanma**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Afşaroğlu Matbaası, Ankara 1988, s. 14.

⁶² M. İhsan Sabuncuoğlu, **Çorum Tarihi'ne Ait Derlemelerim**, Bölüm II, Çorum 2008, s. 8.

⁶³ Sakallı, **a.g.e.**, s. 15.

karışıklıklardan yararlanmak isteyen azınlıklar, merkezi İstanbul'da olan Sulh Selamet Cemiyeti adı ile bir cemiyet kurarak zararlı çalışmalarına başlamışlardır. Bu Cemiyetin bir şubesi de Çorum'daki Rumlar tarafından kurulmuş ve bunlar Rum Pontus Cemiyeti ile ilişki kurmaya çalışmışlardır. Çorum'daki bu cemiyetin başkanı Lazarakı'dır. Bu Cemiyetin içinde üç tane de Çorum'lu (Mahkeme Kâtibi Karacaköylü oğlu Ömer, Vergi memurluğundan emekli Ali Rıza ve Yavruturna Mahallesinden adı tespit edilemeyen bir Türk) bulunmaktaydı. Bunlar ve cemiyeti kuran Rumlar, sonradan Amasya Askeri Mahkemesi'nce idam edilmişlerdir⁶⁴. Çorum'da kurulan bu cemiyet çevrede pekiyi karşılanmamış ama bölgede milli faaliyetlerin geç başlamasında ve milli hareketin pek canlı olmamasında etkili olmuştur denilebilir⁶⁵.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Çorum'da bulunan yedek subaylar, İhtiyat Zabıtları Cemiyeti adı ile bir dernek kurmuşlardır⁶⁶. Bu dernek kurulduğu tarihten itibaren önemli bir faaliyet gösteremediği gibi, Milli Mücadele hareketinin başlarında da, çalışmaları pek sönük geçmişti. Zira bu günlerde Çorum'da mutasarrıf olarak görev yapmakta olan Samih Fethi de İstanbul Hükümeti yanlısı olarak, Milli faaliyetlerin aleyhinde idi. Çünkü bağlı bulunduğu Ankara Valisi Muhiddin Paşa'dan destek görmekte, yerine göre beraber hareket ederek buradaki teşkilatlanmaya mani olmaktaydılar⁶⁷.

Vali Muhittin Paşa'nın Çorum'da Milli Mücadele'yi engellemek için bir takım hareketlerde bulunması üzerine, Temsil Heyeti de harekete geçerek bu faaliyetlere karşı tavır almıştır.

Mustafa Kemal Paşa, bu doğrultuda Ali Fuat Paşa'yı, Çorum'a göndermiştir. 16-17 Haziran gecesi Çorum'a gelen General Ali Fuat Cebesoy, o gece misafir olarak kaldığı eve ilin ileri gelenlerinden birkaçını davet ederek yurdun içinde bulunduğu tehlikeleri işaret etmiş ve Ankara Valisi Muhiddin Paşa ile Çorum mutasarrıfının tutumunu beğenmediğini bildirmiştir. Ali Fuat Cebesoy, Çorum'dan ayrıldıktan sonra önce Amasya'ya akabinde de Sivas'a gitmiştir. Onun şehirden ayrılmasından sonra mutasarrıf bir takım engellemelere girişmiş ancak; Sivas

⁶⁴ Çorum İl Yıllığı-1973, s. 11.

⁶⁵ Sakallı, a.g.e., s. 15.

⁶⁶ Çorum İl Yıllığı-1973, s. 11.

⁶⁷ Sakallı, a.g.e., s. 15.

kongresine Çorum’u temsilen, Çorum’da uzun süre müftülük yapan Mehmet Tevfik Efendi ile Çorum İdadisi eski Fransızca öğretmeni Dursun Bey gönderilmişlerdir⁶⁸.

Vali Muhiddin Paşa’nın bundan sonraki süreçte de Çorum’daki faaliyetlerine devam ettiğini görmekteyiz. Vali, 14 Eylül 1919’da Dâhiliye Nazırı Adil Bey’e gönderdiği telgrafta, Ankara merkezi müstesna olmak üzere vilayetin diğer kısımlarında ahvalin kendilerine pek müsait olduğunu bildirmişti. 15 Eylül’de Dâhiliye Nezareti’nden kendisine gelen şifreli cevapta, Dâhiliye Nazırı “... *Bu surette kâfi derecede kuvvet toplandıktan sonra oralara takarrüp edeceklerin ele geçmeleri derkardır. Şayet taarruz ederlerse erbabı isyana silahla mukabele pek zaruridir...*” diyordu. Bu nasıl vicdandı? Dâhiliye Nazırı Adil Bey, hayâ etmeden bu emri nasıl verebilmişti? Şifredeki mana açıktı. Dâhiliye Nazırı vatan evlatlarının, kardeşlerin birbirlerini boğazlamaları için valiye emir veriyordu. Sonra sıkılmadan hamiyetten ve vatanperverlikten bahsediyorlardı. Çorum aslında Milli davaya karşı olan bir merkez değildi. İstanbul Hükümeti, buraya, kendisine sadık kalmış vali, mutasarrıf ve alay kumandanı ile hâkim olmaya çalışıyordu⁶⁹.

İstanbul Hükümeti’nin bu çalışmalarına karşılık Temsil Heyeti de boş durmamış, Çorum’da Milli Mücadele aleyhine esen bu havayı tersine çevirmek için bir takım çalışmalar yapmıştır. Bu anlamda Temsil Heyeti, 13 Eylül 1335(1919)’de “*Cereyan-ı milli aleyhindeki hareket-ı hainanesi takarrür eden ve devren Çorum’da bulunan Ankara valisi Muhittin Paşa’nın derdestiyle mahfuzan Sivas’a sevki zımnında Yirminci Kolordu kumandanlığı ile Beşinci Kafkas Fırkası kumandanlığına emir verilmesi takarrür etti*”⁷⁰ şeklinde bir karar almıştır. Böylece Çorum’da milli hareketlerin aleyhinde çalışmalar yapan Ankara valisinin tutuklanması için ilgili yerlere emir verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu emir doğrultusunda harekete geçen Ali Fuat Paşa, valiyi Çorum’da yakalamaya muvaffak olamamıştır. Bunun üzerine valinin yakalanması için bir tertip hazırlanmış; bu tertip çerçevesinde emrine verilen müfrezelerle birlikte 17 Eylül 1919’da Ankara’ya gitmek için Çorum’dan hareket eden vali, 19 Eylül 1919’da Sungurlu’ya gelmiş, oradan Keskin’e geçmişti. Milli Müfrezeler Kılıçlarbeli’nin en uygun yerinde valiyi tutuklayarak Sivas’a

⁶⁸ Çorum İl Yıllığı-1973, s. 12.

⁶⁹ Cebesoy, a.g.e., s. 191-192.

⁷⁰ Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, TTK Basımevi, 2. baskı, Ankara 1989, s. 3.

götürmüşlerdir. Vali'nin tutuklandığını gören Çorum, Milli harekete bütün varı ile katılmıştır⁷¹.

Temsil Heyeti, bununla da kalmayıp valiyle birlikte hareket eden mutasarrıfı da Çorum'dan çıkarmak için 17 Eylül 1919'de *"Harekatı milliyeye Ankara valisi Muhittin Paşa ile bil-iştirak muhalefet eden Çorum mutasarrıfı Samih Fethi Bey'in Sivas'a davetine karar verildi ve Heyet-i Temsiliye azasından Bekir Sami Beyefendi mumaileyhi davet eyledi"*⁷² şeklinde bir karar almıştır.

Bu karar doğrultusunda Sivas'a çağrılan Mutasarrıf Samih Fethi Bey de, makamını terk ederek Sivas'a gitmiştir⁷³. İstanbul Hükümeti'nin talepleri doğrultusunda, Çorum'da Milli hareketlere aykırı cereyanları geliştiren Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın tutuklanması üzerine Çorum'un milli mücadeleye bakışı da değişmiştir. Bu değişimi, valinin tutuklanmasından sonra, şehir ileri gelenlerinin ve şehirde görev yapmakta olan memurların birlikte hazırladıkları, Mutasarrıf Samih Fethi Bey imzasıyla kaleme alınan ve Temsil Heyeti'ne gönderilen telgraftan anlıyoruz.

Samih Fethi Bey imzasıyla Temsil Heyeti'ne gönderilen Telgraf şöyledir:

Suret

Sivas Milli Kongresi Heyet-i Temsiliye Riyaseti Muhteremesi'ne

⁷¹ Naşit Hakkı Uluğ, **Hemşehrimiz Atatürk**, Yenilik Basımevi, İstanbul 1973, s. 34.

⁷² Baykal, **a.g.e.**, s. 5.

⁷³ **Çorum İl Yıllığı-1973**, s. 12. M. İhsan Sabuncuoğlu da "Çorum Tarihi'ne Ait Derlemelerim" adlı eserinde Samih Fethi Bey hakkında bilgi verirken söylediği şu sözler döneme ışık tutmaktadır: 6.4.1919'dan 13.09.1919'a kadar Çorum'da Mutasarrıf olarak bulunan Samih Fethi Bey ilk gelişinde İttihat ve Terakki taraftarlarını ezmek, dağıtmak, sindirmek siyasetini takip etti. Bunlardan yerli ve eski olanları hemen değiştirdi. Kalem çok güzeldi. Kitabetti yüksekti. Kuvayı Milliye cereyanları bunun zamanında başladı. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ordu müfettişi olarak gelişinden sonra havzadan beşsekiz (58 olmalı) sayfalık önemli tamimi geldiğinde ben genç ve acemi bir evrak memuru vekili idim. Erzurum'dan Müdafaai Hukuk gurubu damgalı bazı mazruflar gelmeye başladı. Merakımı mucip oluyordu ki Erzurum'dan gelen bazı mazruflar Mutasarrıf Bey'e bittabi sunuluyordu. Fakat içerden mazruflar ve kağıtlar evrak kalemine gelmiyordu. Kayda geçemiyorduk. Birgün olur benden ararlar sorarlar diye merak etmiştim ve düşünmeden mutasarrıf Samih Fethi Bey'in makam odasında yanına vardığımda şöyle bir soru sormuştum. Erzurum'dan bazı zarflar geliyor. İmza ile alıyoruz. Fakat içerden ne zarf çıkıyor, ne de mazruf, kayda geçemiyoruz... Bu sorunun çocukça olduğunu benim yüzüme sert ve ciddi bakışından sezdim, sezdim ama öyle etkisi altında kaldım ki ne dışarı çıkabiliyordum ve ne başka bir hareket. Sanki güneş görmüş buz kesilmiş ve eriyordum. Tesadüfen içeri bir başka kişinin girmesi benim dışarı çıkmamı temin etti ve ertesi gün ben mülkiye evrak kalemine gitmedim. Birkaç gün sonra beni katibi Adil Hamdi Efendi adliyeye götürdü. Aşar tahkikat evrakı da mahkemeye gelmiş idi. Yazı ve imzalarımı bilirlermiş. Beni derhal adliye zabıt katipliğine tayin ettiler. Bu suretle mülkiyeden ayrılıp adliyeye geçmiş oldum.

Bilumum Rüesa-i Memurin-i liva eşref ve ayanın içtimaiyle kaleme alınıp atebe-i seniyye arz alunan telgrafname sureti zirde naklen arz olunur.

Mutasarrıf Samih

Suret

“Sivas’ta münaki kongrenin amal-i millete tercüman-i hakiki olan on maddelik mukarreratının ve teferruat-ı sairesinin hakipay-ı hümayunlarına arzına mumanat ettiği(engel olduğu) anlaşılan hükümeti merkeziyenin tarz-ı hareketi bütün teba-i sadıka-ı hümayunları gibi Çorum livasındaki ehali ve memurin kullarını müteessir eylemiş ve binaenaleyh baba ile evlat arasına girip de makasid-i milliyeyi istihfaf eyleyen (hafife alan) kabineye ademi itimat (güvensizlik) izhar eylememizi icab ettirmiştir. Zat-ı akdes ve hanedan-ı celil-i Osmaniye’ye layetazelzel (sarsılmaz) bir sadakatle merbut bulunan tebai şahanelerinin adem-i itimadı umumi olduğundan muktezay-i berianın (yazılan güzel yazının) takdir ve tebşirine lütuf ve merhameten müsaade ve irade-i şahanelerinin şeref taalluk buyurulması istirhamına ictisar eyleriz (cesaret ederiz)”⁷⁴.

Çorum’da görev yapmakta olan üst düzey memurlar ve şehrin ileri gelenlerinin ortaklığıyla hazırlanarak Mutasarrıf Samih imzasıyla Temsil Heyeti’ne gönderilen bu telgraf; Çorum’un bundan sonraki süreçte milli davaya bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu telgraf üzerine Mustafa Kemal Paşa da, Temsil Heyeti adına olmak üzere, Erzurum Valiliği’ne 20 Eylül 1919’da bir telgraf çekerek Çorum’daki bu değişimi şu şekilde ortaya koymuştur:

“Çorum Sancağı bir yandan İçişleri Bakanı’nın sürekli kışkırtıcılığı ve gözdağı ile, öte yandan Ankara Valisi Muhittin Paşa’nın kandırması ile son günlere dek ulusal akımdan bütünüyle kopuk bulunuyordu. Ama, yurdun her köşesinde olduğu gibi burada da yurtseverler bağımsızlık ve ulusal varlık üzerinde çalışmaktan geri kalmamış ve sonunda hükümetin ülkeye olan hainliği büsbütün açığa çıkınca Sancak Mutasarrıfı başta olmak üzere bütün Çorumlular’ın bütün ulusla birleştiğini içeren telgraf Padişaha sunulmuştur”⁷⁵.

⁷⁴ Sakallı, a.g.e., s. 17-18.

⁷⁵ Mustafa Onar, **Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları**, C.I, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, G.Ü. Teknik Eğitim Fakültesi Matbaası, Ankara 1995, s. 178.

Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafla, Erzurum Valiliği'ni Çorum'daki değişimle alakalı olarak bilgilendirmiştir.

Bu tarihe kadar, İstanbul Hükümeti'nin girişimleri ve Ankara Valisi'nin etkisiyle milli mücadele aleyhinde gözüken Çorum'un, valinin tutuklanmasının hemen ardından milli mücadeleye bağlılık arz etmesi; valinin sancak merkezinde oldukça etkili olduğunu göstermektedir. Bunun yanısıra bu ani değişim, gerek Çorum ahalisi açısından gerekse Milli Mücadele açısından oldukça önemlidir. Milli mücadele aleyhinde gözüken bir sancak merkezinin milli mücadeleye katılması hiç kuşkusuz bu mücadeleyi bundan sonraki süreç için güçlendirecektir.

Burada şunu da belirtmek gerekmektedir ki; Çorum merkezinde durum milli hareketin aleyhinde iken, Osmancık, İskilip ve Alaca kazaları milli çalışmaları desteklemişler ve kongre kararlarına bağlılıklarını, Sivas'taki "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Kongresi"ne bildirmişlerdir⁷⁶. Kazalardaki bu durum, Ankara valisinin etki alanı dışında kalan bölgelerdeki Çorum ahalisinin, Sivas Kongresi kararlarına bağlı, milli mücadeleye hazır olduklarını göstermektedir.

D. Çorum'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve İsmet Bey:

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleriyle imzaladığı Mondros Ateşkesi'nden hemen sonra Çorum'a dönen İsmet Bey burada bir süre kaldı. Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan milli mücadeleye katıldı⁷⁷. Çorum mutasarrıfı Samih Bey'in Temsil Heyeti'ne gönderdiği telgrafla, şehrin Sivas'taki Heyet-i Temsiliye'ye bağlılığını ve kongre kararlarının kabul edildiği bildirmesinden sonra Çorum'da milli faaliyetler hızlanmış; kasım ayı içerisinde de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. İsmet Bey, 1/2 Kasım 1919 Pazar gecesi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti için Ahmet Rüstem Bey'le birlikte aday gösterilmiş olup 18/19 Kasım 1919'da kurulan "Çorum Heyeti İdaresi"nin başkanlığına seçilmiştir. İdare Heyeti'nde İsmet Bey'le birlikte Mehmet Tevfik, Şüccaddin zade Abdullah,

⁷⁶ Sakallı, a.g.e., s. 18-19.

⁷⁷ Çoker, a.g.e., s. 259-260.

İstanbuluzade Sadık, Kürkçüzade Mehmet Galip, Belediye Tabibi Kalelizade Pertev, Dr. Tevfik, Tünekzade Nuri efendiler yer almaktadır⁷⁸. İsmet Bey, başlangıçta bölgesel nitelikte başlayıp, Sivas Kongresi'yle ulusal bir kimlik kazanan Türk Kurtuluş Mücadelesi'nde, memleketi olan Çorum'da, başkanlığını yaptığı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasını sağlayarak bölgesel teşkilatlanmayı başlatmış ve halkı Milli Mücadele ruhu etrafında örgütlemiştir.

İsmet Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleri doğrultusunda yapılan seçimler çerçevesinde Çorum Mebusu olarak seçilmiş ve Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne katılmıştır. Meclisin 28 Ocak 1920'deki oturumuna katılarak Misak-ı Milli'nin kabulünde etkili olmuştur⁷⁹.

E. TBMM'nin Açılış Çalışmalarının Yapıldığı Günlerde Çorum:

Gerek Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın tutuklanması; gerekse Mutasarrıf Samih Fethi Bey'in Çorum'dan ayrılması, Çorum'daki Milli hareketlerin canlanmasını sağlamıştır. İsmet Bey'in başkanlığında kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İdaresi'nin çalışmalarına rağmen, 1919 yılı sonlarında ve 1920 yılı başlarında Çorum'da milli harekete aykırı olayların yaşandığını görmekteyiz. Mustafa Kemal Paşa, 21 Nisan 1920'de, 15 Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği telgrafta “...Çorum'da kimi bozguncular kargaşalık çıkarmaya başlamışlardır...”⁸⁰ diyerek, bu durumu izah ediyordu. Büyük Millet Meclisi'nin açılışından iki gün önce çıkan bu isyan hareketi Mustafa Kemal Paşa'yı ziyadesiyle kızdırmış olsa gerek ki; Nutuk'ta o dönemi anlatırken “Çorum tertibi hainanesi”⁸¹ sözleriyle bu kızgınlığını ortaya koymuştur. Ancak Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta büyük isyan hareketlerini anlatırken Çorum'a bir kez temas ediyor ki; o da 1919 yılı içindir. Malum olduğu üzere bu karışıklıkların temel sorumlusu da Ankara valisi

⁷⁸ Uluğ, a.g.e., s. 265-272.

⁷⁹ **Atatürk Haftası Armağanı: 10 Kasım 1977**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1977, s. 48. Belgede İmzası Bulunan Mebuslar başlığıyla verilen 201 mebus arasında İsmet Bey “Çorum Mebusu İsmet” adıyla yer almıştır. Mebusların tam listesi için bkz.s. 47-50.

⁸⁰ Onar, a.g.e., C.II, s. 115.

⁸¹ **Nutuk**, s. 106.

Muhittin Paşa ve O'nun gölgesi gibi hareket eden, Çorum mutasarrıfı Samih Fethi Bey'dir. Onların şehri terk etmesinden sonra Çorum'un Milli harekete katıldığını yine bizzat Mustafa Kemal imzalı 18 Eylül 1919 tarihli Temsil Heyeti Kararı'ndan⁸² öğreniyoruz. Tüm bunlara rağmen, Nutuk'ta geçen "Çorum tertibi hainanesi" ifadesi geçmişten günümüze kadar Çorum halkını fazlasıyla üzmüştür. Birkaç kendini bilmezin yapmış olduğu taşkınlıkları tüm şehre mal etmek elbette yanlıştır. Çorum halkı Milli Mücadele'de üzerine düşen vazifeyi yerine getirmiştir.

Nitekim Nutuk, CHP Kurultayı'nda okunduktan sonra (1927) böyle bir suçlamadan her Çorumlu gibi üzgün olan İsmet Bey (Eker), Mustafa Kemal Paşa'yı iki defa ziyaret etmiş ve bu konu üzerinde görüşmüştür. Mustafa Kemal Paşa da, bu meselelerin Çorum'daki bir iki idarecinin Milli Kurtuluş hareketine aykırı tutumundan kaynaklandığını, tüm Çorum halkının bu suçlama ile hiçbir zaman ilgisinin bulunmadığını belirtmiştir⁸³.

F. Çapanoğlu İsyanı'nda Çorum:

TBMM'nin açılışından sonra, Çorum'da meydana gelen karışıklıkların bir nedeni de, Çapanoğlu isyanıdır. 1920 Haziranı'nda, Yozgat ve Havalisinde baş gösteren Çapanoğlu ayaklanmasında, isyancılar Çorum merkezini ele geçirememişler ama bazı kazaları işgal etmişlerdi. Asiler şehri ele geçirecekleri zaman, ahaliden teşekkül eden milis kuvvetleri şehirde nöbetler tutarak savunma hazırlıkları yapmışlar ve Çapanoğulları'nın buraya girmesi önlenmiştir. Şehir halkı, bilahare yardıma gelen Albay Refet (Bele) Bey'in kuvvetleriyle de birleşerek şehirlerini başarıyla korumuşlardır. Keza aynı yılın sonlarında yine söz konusu bölgede Aynacıoğulları tarafından başlatılan Çapanoğulları tarafından sürdürülen isyan sırasında da, gerek merkezi Amasya'da bulunan III. Kolordu Komutanı Cemil Cahit Toydemir'e, gerekse Ankara'dan gönderilen (Çolak) İbrahim Bey komutasındaki Seyyar kuvvetlere gerekli yardımda bulunarak bölgelerini tehlikelerden korumuşlardır⁸⁴.

⁸² Baykal, a.g.e., s. 5-6.

⁸³ Çorum İl Yıllığı-1973, s. 10-11.

⁸⁴ Sakallı, a.g.e., s. 20-21.; Çorum İl Yıllığı-1973, s. 97-98.

Çorum halkı, kendi gücü oranında, dış düşmanlar için ulusal hükümet tarafından istenen bütün fedakârlıkları yaptığı gibi, bölgede çıkan ve sonuçları bakımından çok tehlikeli bir nitelik taşıyan Çapanoğlu İsyanı'na karşı durarak en büyük görevi yapmıştır⁸⁵.

G. Çorum Halkı'nın Milli Mücadele'ye Katkıları:

Vatana ve millete karşı vazifelerinin, sadece kendi bölgelerini asilere karşı korumakla bitmediğinin idraki içerisinde olan Çorum halkı, kendi imkânlarıyla milli kuvvetler meydana getirerek, Kurtuluş Savaşı'na katılmak üzere Batı Cephesi'ne göndermişlerdir. Mutasarrıf Cemal imzasıyla, Ankara'da Dâhiliye Vekâletine gönderilen, 12 Temmuz 1336(1920) tarih ve 472 numaralı yazı, bu hususu en güzel şekilde teyit eden bir misaldir. 300'ü süvari olmak üzere Alaca'da teşkil eden 500 mevcutlu Milli Mücahit Alayı'nın Sungurlu yoluyla dünkü gün Ankara'ya hareket eylediği ve Çorum'dan iaşeten 100 at tedarik edilerek Refet Bey kıtaatına verildiği ve Sungurlu'dan 100 at ve 75 gönüllü ita kılındığı maruzdur. Bir de, Milli Müdafaa Vekili'nin, Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetine, 28.07.1336 tarihinde, gönüllü ve milli kuvvetlerle ilgili sunduğu raporun ekindeki çizelgede; Çorum'da Dede Farukzade Hüseyin Gazi ve Azizade Veli Bey'lerin önderliğinde -19.07.1336 tarihinde- gönüllü bir milli birlik teşkil edilerek vatan ve millete hizmet için hazır hale getirildiği belirtilmişti⁸⁶.

Çorum'da yer yer ortaya çıkan bozguncu ve bölücü faaliyetlere bakılarak Çorum ahalisinin milli faaliyetlerin aleyhinde yoğun bir çaba içerisinde olduklarını iddia etmek doğru değildir. Bu tip bozguncu faaliyetler, Çorum halkı tarafından da, tasvip edilmemektedir. Duruma göre, üzerlerine düşen milli vazifeleri iyi, doğru ve uygun olarak yapmaya gayret ettiklerini söylemek yerinde olacaktır⁸⁷.

⁸⁵ Çorum İl Yıllığı-1973, s. 11.

⁸⁶ Sakallı, a.g.e., s. 21.

⁸⁷ Sakallı, a.g.e., s. 22.

I. BÖLÜM

OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ'NDEN TBMM'YE GEÇİŞ VE İSMET BEY'İN MECLİSİN ÇALIŞMA USULÜ HAKKINDA YAPMIŞ OLDUĞU KATKILARI

I. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILIŞI:

İstanbul'un işgalinden sonra, Milli Mücadele yeni bir döneme girmiştir. Artık başkentte esir bir halife padişah ile onun hükümetinden hiç bir şey beklenemezdi⁸⁸. Ülkede derin yankılara neden olan bu işgal, mücadelede artık yeni bir idari kadronun gerektiğini açık olarak ortaya koymuştur. İstanbul'daki Meclisi Mebusan da, bu yeni idarenin gerçekleşmesine yardımcı oldu. Meclisi Mebusan, geri kalan mebuslarla 18 Mart'ta toplanarak, işgal altındaki bir şehirde meclisin hür ve serbest şekilde karar vermesi mümkün olmadığından, çalışmalarını geçici olarak durdurma kararı aldı⁸⁹. Türk Kurtuluş Savaşı'nın lideri Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un işgalinden sonra, Memleket işlerini idare etmek ve denetlemek üzere Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanacağını, bunun için her sancaktan beş üyenin seçileceğini, her parti, zümre veya dernek tarafından aday gösterilebileceğini, yapılacak olan seçimlere her bölgenin en büyük sivil yöneticisinin başkanlık edeceğini ve seçimlerin 15 gün içinde tamamlanarak; seçilen mebusların Ankara'ya gelmelerini, Meclisi Mebusan üyesi olup Ankara'ya gelebilen mebusların da meclisin üyesi sayılacaklarını, 19 Mart 1920 tarihli bildiriyle tüm valiliklere, bağımsız sancaklara ve kolordu komutanlarına duyurmuştur⁹⁰. Mustafa Kemal Paşa'nın bu bildirisi doğrultusunda seçimler yapılmış ve Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ankara'daki en uygun mekân olarak seçilen İttihat ve Terakki kulübü binasında, 23 Nisan 1920'de Cuma günü saat 13.45'te, en yaşlı üye Sinop mebusu Şerif Bey'in

⁸⁸ Balcıoğlu, a.g.m., s. 189.

⁸⁹ Tuncer Baykara, *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, Akademi Kitabevi, İzmir 1996, s. 86.

⁹⁰ *Nutuk*, s. 267-268.

başkanlığında toplanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Ankara milletvekili sıfatıyla ilk sözü alarak, TBMM'nin olağanüstü yetkilere sahip olduğunu açıklamıştı⁹¹. Mustafa Kemal Paşa, Mecliste yaptığı konuşmada devletin izlemesi gereken yeni siyaseti “Milli Siyaset” şeklinde özetliyor ve bunu şu sözlerle izah ediyordu:

“... Bizim kendisinde açıklık ve uygulama imkanı gördüğümüz siyasi ilke, milli siyasettir... Milletimizin, güçlü, mutlu ve istikrarlı yaşayabilmesi için, devletin bütünüyle milli bir siyaset izlemesi, bu siyasetin iç teşkilatımıza tam olarak uyması ve ona dayanması gerekir. Milli siyaset dediğim zaman kastettiğim anlam ve öz şudur: Milli sınırlar içinde, her şeyden önce kendi kuvvetimize dayanmakla varlığımızı koruyarak, millet ve memleketin gerçek saadet ve refahına çalışmak... Genellikle milleti uzun emeller peşinde yorarak zarara sokmamak... Medeni dünyadan, medeni, insani ve karşılıklı dostluk beklemektir”⁹².

Mustafa Kemal Paşa, Meclisin 24 Nisan 1920’de yapılan oturumunda Meclis başkanı seçildi. Ankara’da 25 Nisan 1920’de yedi kişilik ilk geçici İcra Heyeti(hükümet) kuruldu. 2 Mayıs 1920’de İcra Vekilleri Heyeti’nin seçilmesine dair 3 numaralı kanun kabul edildi. Ertesi gün yine Mustafa Kemal Paşa başkanlığında on bir kişilik İcra Vekilleri Heyeti kuruldu. İcra Vekilleri Heyeti denilen hükümetin başkanı aynı zamanda meclis başkanı ve devlet başkanı durumundaki Mustafa Kemal Paşa idi. Birinci Meclis, açılışından sonra çıkardığı Hıyanet-i Vataniye Kanunu’yla, TBMM iradesine karşı çıkan ve meşrutiyetini inkâr edenlere karşı tedbir almış, iç isyanlara karışanlar ve asker kaçaklarının yargılanmasını hedeflemiştir⁹³.

Birinci TBMM, Türk Milleti’ni temsilen Milli Mücadeleyi gerçekleştirmek üzere kurulmuştur. Bu meclis, yeni Türkiye’nin ilk Millet Meclisi olması itibarıyla “Birinci Meclis”; Türk İstiklal Harbi’ni zaferle neticelendirerek yeni Türk Devleti’nin temelini attığı için “Kurucu Meclis”; Türk milletinin milli ruhunu temsil ettiği için “Kuva-yı Milliye Meclisi” ve Meclisi Ali gibi isimler kullanılmasına rağmen, kendi varlığını teminat altına almak üzere çıkardığı “Hıyaneti Vataniye

⁹¹ Beyoğlu, a.g.m., s. 128.

⁹² Nutuk, s. 276.

⁹³ Beyoğlu, a.g.m., s. 128.

Kanunu” ile adı “Büyük Millet Meclisi” olarak tesbit ve tescil edilmiştir⁹⁴. Tüm bu vasıflandırmalar, Birinci Meclis’in üzerine aldığı sorumluluğun ağır ve yaptığı işin çok önemli; elde ettiği başarının da Türk milletinin geleceği için oldukça değerli olduğunu göstermektedir.

A. Birinci Meclis’in Genel Özellikleri:

İlk Büyük Millet Meclisi, milli iradenin merkezi durumundaydı ve yetkileri oldukça genişti. Meclis “kuvvetler birliği” prensibini benimsemiş, yasama, yürütme ve gerektiğinde yargı yetkilerini kullanmıştır. Vekil denilen bakanlar, hükümet başkanı tarafından değil doğrudan meclis tarafından seçiliyordu. Bu sisteme meclis hükümeti de denilmektedir. Bu özellikleri ve fiili durumu itibarıyla Büyük Millet Meclisi bir kurucu meclis, bir ihtilal meclisi niteliği taşımaktadır. TBMM’ye varlık veren düşünce, milli egemenliktir. Meclis seçimle oluşmuş ve milli iradeye dayanmaktadır. Birinci TBMM, toplumun her kesiminin temsil edildiği çok demokratik bir meclistir ve milli mücadeleyi başarıyla yöneten, iç ve dış düşmanları yenilgiye uğratarak zaferle sonuçlandıran ve yeni bir Türk Devleti kuran tarihimizin en onurlu meclisi olmuştur⁹⁵. Birinci mecliste görev alan mebuslar, millet ve memleketin geleceğini ortak hedef olarak belirlemelerine ve bu uğurda çalışmalarına rağmen, aralarında ciddi görüş ayrılıkları da olmuştur.

Mecliste particilik reddedilmekle ve tüm mebuslar tek bir gaye etrafında toplanmakla birlikte, birbirlerine yakın mebuslar zamanla bir araya gelerek, ortak hareket etmek üzere çeşitli gruplaşmalar içine girmişlerdir⁹⁶. Meclis tutanaklarına bakıldığında mebusların genel olarak Mustafa Kemal Paşa’nın yanında yer alanlar, O’na ve O’nun düşüncelerine muhalif olanlar ve çekimser kalanlar olmak üzere üçe ayrıldığını görmekteyiz. Bu durum, yeni Türk Devleti’nin resmen kuruluşundan önce, kuruluşun zeminini hazırlayan Büyük Millet Meclisi’nin, demokratik düşüncenin ilk örneklerini verdiğini ortaya koymaktadır.

⁹⁴ Küçük, **a.g.t.**, s. 55.

⁹⁵ Beyoğlu, **a.g.m.**, s. 129.

⁹⁶ Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet:İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 213. Meclis’te oluşan bu gruplaşmalar hakkında detaylı bilgi için bkz. aynı eser s. 211-228.

2. Birinci Meclis'in Genel Yapısı ve Milletvekili Sayısı:

Birinci Meclis'te yer alan mebusların sayısı, Birinci Meclis ile alakalı temel tartışma konularından birisidir. Meclisin açılışını izleyen aylarda, özellikle Osmanlı Mebusan Meclisi üyelerinden olmak üzere Anadolu'dan da mebusların farklı tarihlerde Ankara'ya gelerek meclise katıldığı göz önünde bulundurulursa bu tartışmaların ve rakamlardaki farklılıkların nedeni ortaya çıkacaktır.

Kurtuluş Savaşı'nın başarılı komutanlarından ve Birinci meclisin üyesi olan Ali Fuat Paşa, Siyasi Hatıraları'nda Birinci Meclis'in, altmış altı seçim dairesinden gelen 337 mebus tarafından kurulduğunu, 23 mebusun da Meclise gelmeden istifa ettiğini⁹⁷ ifade etmiştir. Bir başka mebus, Mahzar Müfit Kansu, Meclise 399 mebusun katıldığını, meclise katılmayan 38 mebusla birlikte toplam sayının 437'ye ulaştığını söylemiştir. Tarık Zafer Tunaya, Birinci Meclise 338 mebusun katıldığını, Meclise katılmayanların 199 kişi olduğunu, böylece toplam sayının 537'ye ulaştığını söylemiştir. Adana mebusu Damar Arıkoğlu, toplam sayının 414 olduğunu, ölen ve istifa edenler sayılmazsa, Ankara'da toplanan mebus sayısının 381'i bulunduğunu belirtmiştir. Dönemin milletvekillerinin verdiği rakamlar birbirini tutmazken, konuyu sonradan araştıranların karar kıldıkları sayılar da birbirinden oldukça farklıdır. Birinci mecliste üye sayısı Yılmaz Altuğ'a göre 383, Mahmut Goloğlu'na göre 390, İhsan Güneş'e göre 378, Suna Kili'ye göre 376, Ahmet Mumcu'ya göre 390, Sabahattin Selek'e göre 300, Falih Rıfkı Atay'a göre 381, Kurt Steinhaus'a göre 441'dir⁹⁸.

Ahmet Demirel, bu farklılığın nedenleriyle alakalı olarak 5 temel husus üzerinde durmuştur:

1-TBMM üyelikleri için yapılacak olan seçimler, dönemin olağanüstü koşulları nedeniyle aynı anda yapılamamıştır. Dolayısıyla seçilen mebuslar farklı zamanlarda Ankara'ya gelmişlerdir.

⁹⁷ Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, Yay. haz.: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2007, C.I-II, s. 371-372.

⁹⁸ Demirel, **a.g.e.**, s. 86.

2-Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920 tarihli tamimi gereğince nüfus büyüklüklerine bakılmaksızın her livadan beşer mebusun seçilmesi öngörülürken, bazı livalarda hiç seçim yapılamamış, bazılarında ise daha az sayıda mebus seçilmiştir.

3-Seçimden sonra birçok mebus görev kabul etmeyip istifa etmiş, bazıları uzun süre izinsiz olarak Meclis'e katılmadığından, farklı tarihlerde mebusluktan düşürülmüştür. Boşalan üyelikler için bazı livalarda yeni seçim yapılırken bazılarında yapılmamıştır.

4-Vefat eden mebusların yerlerine bazı livalarda seçim yapılmış bazılarında yapılmamıştır.

5-Kendilerine TBMM'ye katılma çağrısı yapılan İstanbul Meclisi Mebusan üyelerinin bir bölümü Ankara'ya gelirken, bir bölümü bu çağrıya uymayıp Ankara'ya gelmemiştir⁹⁹.

Bu nedenlerden ötürü Meclisin açıldığı tarihten itibaren, farklı zamanlarda farklı sayıda milletvekili'nin meclise katıldığını bunun da araştırmacıların verdiği rakamları farklılaştırdığını söyleyebiliriz. Bu rakamsal farklılık, Birinci Meclis'in olağanüstü meclis olarak nitelenmesinin göstergelerinden birisidir diyebiliriz ki; Alptekin Müderrisoğlu, Samet Ağaoğlu'ndan naklettiği şu cümlelerle bu olağanüstü durumu ortaya koymaktadır:

“Doğuşunun görünürde sebebi dış istilaya karşı Milli Mücadele olan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, gerçekte dış mücadeleden çok iç mücadele yaptı ve ilk gününden itibaren milletin ta özünden kopup gelmiş olduğunu göstermeye başladı. Büyük Meclis kudretini, içten ve dıştan gelen baskı ve darbelerle yok edilmek istenen bir milletin dövüşmek ve kalkınmak azminden alıyordu. Bu meclisi teşkil eden milletvekillerinin çoğu esaslı bir tahsilden yoksun, görüşte basit ve sade, bir çocuk kadar saf insanlardı. Bu insanlardan çoğu fala, mucizeye, rüyaya inanıyordu. Bir kısmı temsil ettikleri ilin bir polis komiseri iken seçilmişti. Bazısı ilkokul öğretmeni, bir kısmı henüz terhis edilmiş yedek subaydı. İçlerinde kabilelerinin ve dağlarının başında mutlak bir şekilde hüküm süren aşiret ve yolları kesen eski eşkıya reisleri vardı. Bu beylerin, reislerin yanında şöhretleri memleket sınırını aşmış komutanlar,

⁹⁹ Demirel, a.g.e., s. 87.

devlet idare etmiş insanlar oturuyorlardı. Bir kelime ile Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Türk Milleti'nin ta kendisi idi”¹⁰⁰.

3. Birinci Meclis’te Toplantı Yılları:

23 Nisan 1920’de Ankara’da açılan Birinci Meclis, son oturumunu 16 Nisan 1923’te gerçekleştirmiştir. Birinci Meclis’in toplantı yılları ve kapsadığı tarihler şöyledir¹⁰¹.

1. Toplantı yılı : 23 Nisan 1920 -1 Mart 1921
2. Toplantı yılı : 1 Mart 1921 -1 Mart 1922
3. Toplantı yılı : 1 Mart 1922 -1 Mart 1923
4. Toplantı yılı : 1 Mart 1923 -16 Nisan 1923

4. Birinci Meclis Dönemi’nde Yaşanan Ekonomik Sıkıntılar Ve Çözüm Arayışları:

Osmanlı Devleti, 20. Yüzyılın başlarında önce Trablusgarp ve Balkan Savaşları, ardından da tüm dünyayı etkileyen Birinci Dünya Savaşı’na katılarak ağır bir fatura ödemiştir. Uzun süren savaşlar, Osmanlı ekonomisini bozduğu gibi, Birinci Meclis Dönemi’nin de ekonomik açıdan sancılı başlamasına neden olmuştur.

19 Mayıs 1919 Türkiye’sinde Anadolu tam bir ekonomik çöküntü içindeydi. Cephelerdeki düşman kadar yokluğun da yenilmesi gerekiyordu. Meclis türlü yokluklara göğüs gererek çalışmak zorundaydı. Milletvekillerine hâkim olan gerçek yurtseverlik duygusu, yokluğa göğüs germeyi kolaylaştırıyor, cephedeki askerin siperlerde uyuduğunu bilen milletvekilleri, tahta sıralar üzerinde uyumayı bile lüks buluyorlardı. Cephedeki asker, tütününü iyi kâğıtlara sararak içebilsin diye, meclis tutanakları dilekçe kâğıtlarına, mektup kâğıtlarına, kese kâğıtlarına basılıyordu¹⁰².

¹⁰⁰ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları**, Kastaş A.Ş. Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1988, C.I, s. 273-274.

¹⁰¹ Demirel, **a.g.e.**, s. 90-107.

¹⁰² Müderrisoğlu, **a.g.e.**, C.I, s. 277.

Milli Mücadele'nin finansmanı için, zorunlu mali kanunların, özellikle gelir kanunlarının çıkarılmasında yumuşak bir tutumun izlenmesi, halkın iç isyan çıkaranların olumsuz telkinlerine kapılmasını önlemek amacına yöneliktir. Bu nedenle, daha çok geniş halk kitlelerini ilgilendirmeyen tüketim ve gümrük vergilerine yapılan zamlarla gelirlerin arttırılmasına çalışılmıştır. Bu durum düzenli ordunun güçlendirilmesini geciktirmiştir. İç İsyanların ilk beş ay içinde bastırılmasından sonra 23 Eylül 1920 günü, geniş halk kitlelerinin tüketimiyle ilgili Tuz resmi kanunu çıkarılmış ve verimli gelir arttırıcı alanlarla ilgilenilmeye başlanmıştır¹⁰³.

Birinci Meclis, içerisinde bulunulan ekonomik sıkıntıları gidermek, bu sıkıntılara çözüm bulabilmek için gelir artırıcı kanunlara ağırlık vermiştir. Büyük Millet Meclisi'nin bir yıllık çalışma süresince çıkarmış olduğu kanunlarda bunu açık bir şekilde görmekteyiz.

Büyük Millet Meclisi, açılışından II. İnönü Muharebesi'nin son günü olan, 12 Nisan 1921'e kadar geçen yaklaşık olarak bir yıl içinde, 109 kanun çıkarmıştır. Bu kanunlardan 56 adedi, yani yarısından fazlası mali kanunlardır. Geri kalan 27 kanun, askeri ihtiyaçlar, askeri tedbirler, askerleri teşvik ve asker ailelerine yapılacak yardımlarla; 16 kanun alınan idari tedbirlerle ve 10 kanun ekonomiyi düzenleyici tüketimi azaltmayı ve üretimi artırmayı teşvik edici tedbirlerle ilgilidir. Bir yıl içinde çıkarılan 56 adet mali kanunun 30'u gelir 26'sı gider kanunudur. Gider kanunlarının büyük çoğunluğunu geçici bütçe ve avans kanunları teşkil etmektedir¹⁰⁴.

Meclis, mevcut iktisadi sıkıntılardan dolayı ilk olarak vergi içerikli bir kanun olan Ağnam resmiyle alakalı kanunu çıkarmıştır. Meclisin açılacağı günlerde, Milli mücadeleye karşı olanlar meclisin halka ağır vergiler yükleyeceği şeklinde söylentiler yaymaya başlamışlardı. En son 1919'da Osmanlı Mebusan Meclisi zamanında 8 misli arttırılmak istenilen ancak, Mebusan Meclisi'nin dağıtılması nedeniyle uygulamaya konulamayan Ağnam resmi, halk üzerinde meydana gelebilecek olumsuz tesir göz önünde bulundurularak "*Ağnam resminin sabıkı*

¹⁰³ Müderrisoğlu, a.g.e., C.I, s. 280-281.

¹⁰⁴ Müderrisoğlu, a.g.e., C.I, s. 281.

misillü dört misli olarak istifasına karar verildi” şeklindeki kanunla eskiden beri uygulanan şekliyle karara bağlanmıştır¹⁰⁵.

5. İsmet Bey’in Osmanlı Mebusan Meclisi’nden Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Geçişi:

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Osmanlı Devleti’nin İtilaf Devletleri’yle imzaladığı Mondros Ateşkesi’nden hemen sonra Çorum’a dönen İsmet Bey burada bir süre kaldı. Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan Milli mücadeleye katıldı. Son Osmanlı Mebusan Meclisi’ne tekrar mebus olarak seçildi. Misak-ı Milli’nin kabul edildiği 28 Ocak 1920’deki meclis oturumuna katıldı ve kabulünde etkili oldu. Meclis’in feshi üzerine Ankara’ya gelerek, TBMM Genel Kurulu’na Çorum Mebusu olarak takdim edildi. Fahri Çoker, İsmet Bey’in meclise takdim edildiği tarih olarak 22 Temmuz 1920 tarihini vermektedir¹⁰⁶. Ancak TBMM I. Dönem Zabıt Ceridesi incelendiğinde İsmet Bey’in, 21.07.1336(1920) tarihli oturumda Meclise takdim edildiği görülmektedir¹⁰⁷.

21 Temmuz 1921’de Büyük Millet Meclisi’ne katılan İsmet Bey’in Birinci TBMM’de yapmış olduğu konuşmalara bakılarak kendisinin mecliste sonradan oluşan ve muhalif olarak bilinen ikinci grupta yer almadığını; Birinci grup üyesi olduğunu görmekteyiz. Nitekim Ahmet Demirel de “Birinci Mecliste Muhalefet-İkinci Grup” adlı eserinde 1 Mart 1921’de mebusluğu sürenlerin adları, seçim bölgeleri, seçilme şekli ve meclise katılma tarihlerini tasnif etmiş; bu sınıflamada İsmet Bey’in, Çorum’un Osmanlı Mebusan Meclisi’nden gelen tek mebusu olarak 21 Temmuz 1920’de Büyük Millet Meclisi’ne katıldığını¹⁰⁸ ve Birinci Grup içerisinde

¹⁰⁵ Müderrisoğlu, **a.g.e.**, C.I, s. 283.

¹⁰⁶ Çoker, **a.g.e.**, s. 259-260. Fahri Çoker, İsmet Bey’in Büyük Millet Meclisi’ne takdim tarihini 22.07.1336(1920) olarak vermiştir. Ancak İsmet Bey, TBMM I. Dönem Zabıt Ceridesi 21.07.1336(1920) tarihli oturumda Meclise takdim edilmiştir. Reisisani Celalettin Arif Bey takdim konuşmasında “İstanbul mebuslarından ve arkadaşlarımızdan Aydın mebusu Emin Efendi ve Ankara mebusu Ömer Mümtaz Beyle Çorum mebusu İsmet Bey’i Heyeti Vekile Meclisi Alinize takdim etmekte kesbi şeref eyler” sözleri ve mecliste bulunanların “Teşekkür ederiz. Safa geldiler” sadaları arasında takdim edilmişlerdir. **TBMM ZC.**, D.I, İS.I, C.II, s. 372.

¹⁰⁷ **TBMM ZC.**, D.I, İS.I, C.II, s. 372.

¹⁰⁸ Demirel, **a.g.e.**, s. 94.

yer aldığını belirtmiştir¹⁰⁹. İsmet Bey'in Birinci Grup içerisinde yer alması, kendisinin meclis konuşmalarını analiz etmek açısından oldukça önemlidir.

¹⁰⁹ Demirel, **a.g.e.**, s. 121.

II. İSMET BEY'İN MECLİSİN ÇALIŞMA USULÜ HAKKINDA YAPMIŞ OLDUĞU KATKILARI:

Arkadaşları arasında “Usul Üstadı” olarak anıldığı söylenen İsmet Bey’in, Birinci Meclis’te yapmış olduğu konuşmalarına bakıldığında, kendisinin mecliste ele alınan meseleler hakkında meclisin çalışma usullerine aykırı olarak gördüğü hususlarda “usule dair” açıklamalar yaptığını ve bu konuda diğer mebusları bilgilendirerek görüşmelerin seyrine etki ettiğini görmekteyiz.

1. TBMM’nin Osmanlı Mebusan Meclisi’nin Devamı Olduğu Tartışmaları:

Osmanlı Mebusan Meclisi’nde iki dönem Çorum mebusu olarak görev yapan İsmet Bey, 1920’den 1950’ye kadar da TBMM’de görev almıştır.

TBMM’nin açıldığı dönemlerde mecliste, TBMM’nin Osmanlı Mebusan Meclisi’nin devamı olup olmadığı yönünde tartışmaların yapıldığı görülmektedir. Mebusların önemli bir kısmı, TBMM’yi Osmanlı Mebusan Meclisi’nin bir devamı olarak görmekte, bazıları ise iki ayrı meclis olarak değerlendirmektedir. İsmet Bey, aşağıda yapacağımız izahlardan da anlaşılacağı üzere; TBMM’yi devam eden bir meclis olarak değerlendirmektedir.

Anadolu’yu işgal amacıyla olan İngilizler, 15 Mart 1920’de İstanbul’da mülki ve askeri tanınmış 150 Türk aydınını tutuklamış, 16 Mart 1920’de de İstanbul’u resmen işgal etmişlerdir. İngilizler aynı gün, Şehzadebaşı Karakolu’nu basarak Türk askerlerini şehit ederek, Meclis’i Mebusan’ın akşam oturumunda meclis’i basarak Rauf ve Vasıf Beyleri tutuklamışlar ve bazı mebusları Malta’ya göndermişlerdir¹¹⁰.

Büyük Millet Meclisi’nin 31.07.1920 tarihli oturumunda, İngilizler tarafından Malta’ya gönderilen mebusların¹¹¹ Büyük Millet Meclisi azası olarak kabul

¹¹⁰ Mustafa, Balcıoğlu, “İstanbul’un İşgali”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İçinde, ATAM, Ankara 2004, C.I, s. 188.

¹¹¹ **TBMM ZC.**, D.I, İS.I, C.III, s. 16. İstanbul Meclisi Mebusan azasından iken tutuklanarak İngilizler tarafından Malta’ya gönderilmiş ve Mecliste Katip Haydar Bey tarafından isimleri okunan

edilmeleri ve kendilerine tahsisat verilmesi ile ilgili karar görüşülmüştür. Kâtip Haydar Bey, önce Divanı Riyaset kararını; ardından Malta'ya gönderilen mebusların isimleri okumuştur. Kararın ve isimlerin mecliste okunmasından sonra söz alan mebusların çoğunluğu kararın doğru olduğunu savunmuşlardır. Saruhan Mebusu Mustafa Necati Bey “*Meclisi Ayan azaları da var, ilavesi lazımdır. Celal Nuri Bey de var*” diyerek ayanların da karara ilave edilmesi gerektiğini beyan etmiştir. Bolu mebusu Şükrü Bey, Karahisar mebusu Ali Bey’in de eklenmesini istemiştir. Celalettin Arif Bey, Celal Nuri Bey ile Ali Bey’in unutulduğunu, bunlarında eklenmesi gerektiğini ifade etmiştir¹¹².

Ayanların da listeye eklenmesini isteyen Saruhan mebusu Mustafa Necati Bey’e cevap Sinop vekili Hakkı Bey’den gelmiştir. Hakkı Bey “*...bir defa Meclisi Ayanda bulunan zevatın hiç birisi Meclisi Aliden addolunamaz. Ancak bizim onlara yapacağımız şey, aynı uğurda hapsedilip memleketlerinden çıkarıldıkları için, yardım etmektir ki, tabî ki o da ayrı bir meseledir...*”¹¹³ diyerek padişahın seçmiş olduğu ayanların Millet Meclisi üyesi olamayacaklarını, yalnızca hizmetlerinden dolayı kendilerine yardımcı olunabileceğini ifade etmiştir. Konu ile ilgili olarak söz alan Saruhan Mebusu Mahmut Celal Bey, teklifin kabul edilmeye değer olduğunu ancak isimler noktasındaki tartışma nedeniyle meselenin öncelikle dâhili nizamname gereğince encümene havalesinin ve orada görüşülmesinin daha uygun olacağını ifade etmiştir.

Mebusların durumu ile alakalı olarak en son söz alan İsmet Bey “*...bunları izinli saymak bir tahsisat meselesidir. Bu dâhili nizamname gereğince Divan-ı Riyasete aittir. Divan-ı Riyaset bunları Büyük Millet Meclisi azası olarak kabul ederek bunlara tahsisat veriyor. Bu kabul edildikten sonra tahsisat verilecektir*”¹¹⁴ diyerek, Mebusan üyelerinin TBMM azası sayılıp sayılmamaları meselesine hiç

mebuslar şunlardır: Sivas mebusu Rauf ve Kara Vasıf Beyler, Edirne Mebusu Şeref ve Faik Beyler, Diyarbakir Mebusu Feyzi ve Zülfü Beyler, İstanbul Mebusu Numan Efendi, İzmir Mebusu Tahsin Bey, Mersin Mebusu Cemal Paşa’dır. Bu liste mecliste okunduğunda isimlerle ilgili bazı itirazlarda bulunulmuştur. Mesela Cemal Paşa’nın Mersin Mebusu değil Isparta mebusu olduğu mecliste bulunan bir hoca efendi söylemiştir. Celalettin Arif Bey de Celal Nuri Bey’in Divan-ı Riyasetce unutulduğunu bu nedenle ilavesini istemiştir. Şükrü Bey de Karahisar Mebusu Ali Bey’in de ilavesini isterken meclis sıralarından O İstanbul’da sadaları yükselmiştir. Bunun üzerine Şükrü Bey Malta’da ya da İstanbul’da olmasının önemli olmadığını söylemiştir.

¹¹² TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 17.

¹¹³ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 17.

¹¹⁴ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 18.

değınmemiş, kendisinin de içerisinde bulunduğu Mebusan üyelerinin, TBMM üyesi olmalarının önünde her hangi bir engel görmemiştir. İsmet Bey, meseleye hem kanunlar çerçevesinde yaklaşmış hem de izinleri tahsisat meselesiyle ilişkilendirmek suretiyle o dönem için ekonominin oldukça ehemmiyetli olduğunu ortaya koymuştur. Tabi burada İsmet Bey'in uzmanlık alanının maliye¹¹⁵ olduğunu belirtmeliyiz.

İsmet Bey, Osmanlı Mebusan Meclisi ile TBMM'yi iki ayrı meclis olarak düşünmemekte; TBMM'yi Mebusan Meclisi'nin devamı olarak görmektedir. İsmet Bey'in, Büyük Millet Meclisi'ni, Mebusan Meclisi'nin devamı olarak görmesinde kendisinin de, İstanbul Meclisi üyesi olması etkindir diyebiliriz. Nitekim İsmet Bey, TBMM'ye Mebusan Meclisi'nden gelerek katılmış, her hangi bir seçime tabi tutulmamıştır. Esasında, Osmanlı Mebusan Meclisi'nden gelen mebusların TBMM'ye kabulü, bu kişilerin de Milli Mücadele'de ve yeni Türk Devleti'nin kuruluşunda rol aldıklarını göstermektedir.

İsmet Bey'in yukarıda ifade ettiğimiz izahatına salonda bulunan vekiller “*doğrudur*” diyerek destek vermişlerdir. Bunun üzerine Birinci Reis vekili Abdulhalim Çelebi Efendi Hazretleri “*O halde bu fikri kabul edenler ellerini kaldırsın*” diyerek, İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya gönderilen mebusların Büyük Millet Meclisi azası addolunmalarına ve kendilerine tahsisat verilmesine dair Divanı Riyaset Kararı'nı oylamaya sunmuştur¹¹⁶. Mazbata, çoğunluğun oyuyla ve cetvele sehven ithal edilmemiş olan, Karahisarısahib mebusu Ali Bey ve Gelibolu mebusu Celal Nuri Bey'in isimlerinin ilavesiyle kabul edilmiştir¹¹⁷.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, mebusların önemli bir kısmı Osmanlı Mebusan Meclisi üyelerinin, Büyük Millet Meclisi azası olarak kabul edilmeleri gerektiğini ifade etmişler; yalnızca Sinop mebusu Hakkı Bey ayan üyelerinin meclis azalığına kabulüne karşı çıkmıştır.

¹¹⁵ **TBMM Yıllık**, D.V, İS.I, 26 Teşrinievvel 1935–31 Teşrinievvel 1936, TBMM Matbaası, Ankara 1937, s. 85. Meclisteki vekillerin bazı özelliklerinin verildiği bu eserde İsmet Eker'in ihtisas alanı Maliye olarak verilmiştir.

¹¹⁶ **TBMM ZC.**, D.I, İS.I, C.III, s. 18.

¹¹⁷ **TBMM ZC.**, D.I, İS.I, C.III, s. 35.

2. İsmet Bey'in TBMM'ye Katılmakta Geciken Mebusların Hukuki Durumları Hakkındaki Düşünceleri:

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un işgalinden sonra, Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanacağını, bunun için her sancaktan beş üyenin seçileceğini, seçimlere her bölgenin en büyük sivil yöneticisinin başkanlık edeceğini ve seçimlerin 15 gün içinde tamamlanarak; seçilen mebusların Ankara'ya gelmelerini, ayrıca Mebusan Meclisi üyesi olup da İtilaf baskısından kurtularak Ankara'ya gelebilen mebusların da meclisin üyesi sayılacaklarını, 19 Mart 1920 tarihli bildiriyle tüm valiliklere, bağımsız sancaklara ve kolordu komutanlarına duyurmuştur¹¹⁸.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu çağrısı doğrultusunda seçimler yapılmıştır. Ancak seçilen vekillerin Ankara'ya gelişleri farklı zamanlarda gerçekleşmiştir. Özellikle Osmanlı Mebusan Meclisi üyelerinin bir kısmının Büyük Millet Meclisi'ne katılımları gecikmiş, meclisin açılışının üzerinden dört ay geçmesine rağmen, Osmanlı Mebusan Meclisi'nden gelecek olan bir kısım mebuslar, henüz Büyük Millet Meclisi'ne katılmamışlardır. Bu durum mecliste yer alan mebus sayısında belirsizliğe neden olmaktadır.

Hem bu belirsizliği önlemek hem de meclisteki mebus sayısını netleştirmek için meclisin 18.08.1336(1920) tarihli oturumunda, Burdur mebusu İsmail Suphi Bey, İstanbul'dan çıkıp meclise gelmeyen azaların kabul edilmemeleri hakkında bir takrir vermiştir. Takrirle beraber mecliste görüşülen Layiha encümeni mazbatasında takririn uygun bulunarak meclise sunulduğu ifade edilmiş, akabinde de İsmail Suphi Bey'in takriri okunmuştur. Takrirde; İstanbul işgal olunalı dört buçuk ay, meclisi mebusanın feshi gerçekleşeli üç buçuk ay olmasına rağmen, Büyük millet Meclisi'ne katılmayan, İstanbul'dan çıkarak vazife başına gelmeyen mebusların meclise kabul edilmemeleri teklif edilerek, Ağustos yedi tarihinden sonra gelecek Osmanlı Mebusan Meclisi üyelerinin, Büyük Millet Meclisi'ne iltihak edemeyeceği¹¹⁹ ifade edilmiştir.

¹¹⁸ Nutuk, s. 267-268.

¹¹⁹ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 295.

Takririn okunmasından sonra söz alan Kastamonu mebusu Dr. Suat Bey, bundan sonra gelecek olanların kabul edilmemeleri ile alakalı bir karar verilirse, bunun daha güzel olacağını söyleyerek, 7 Ağustos tarihinin yanlış olduğunu ifade etmiştir. Ancak takrir sahibi İsmail Suphi Bey “...aradan dört buçuk ay geçtikten sonra, bir zatın tabiri veçhile, güzel, güzel çantasını hazırlayıp, ipliğini, gömleğini, saç tarağını, tuvalet takımını, çantasına koyarak buraya kalkıp gelmesi doğru değildir...” diyerek, İstanbul’dan Ankara’ya gelebilmek için yeterli ve uzunca bir sürenin geçtiğini, dolayısıyla bu tarihten sonra gelenlerin kabul edilmelerinin doğru olmayacağını ifade etmiştir.

Takrir sahibinin bu açıklamasından sonra söz alan İsmet Bey “...bir meselei müstahare vardır. Bu meseleye aitti. Müsaade buyurunuz söyleyeyim. Efendim Meclisi Ali içtima ettiği zaman reis Paşa tarafından bir teklif vuku bulmuştu. O teklifte; bu Meclis her livadan salahiyeti fevkalade ile intihap edilecek beşer zatla, İstanbul Mebusanı’ndan iltihak edecek zevattan teşekkül edecek demişti. (Hayır, hayır sesleri) Ve bu kabul edilmişti (Gürültüler, kabul edilmedi sesleri). Birinci celsenin zabtında okuduğuma göre, bu Meclis livalardan salahiyeti fevkalade ile intihap edilecek beşer zatla, İstanbul Mebusanı’ndan iltihak edecek zevattan teşekkül edecek denilmiş ve kabul edilmişti. Binaenaleyh şimdi o esasa, bu meclisin esas teşekkülüne mugayirdir, diye bir karar ittihaz edilemez zannederim...” diyerek Birinci Meclis’in hem seçilerek gelenlerden, hem de İstanbul Meclisi’nden gelecek olanlardan oluşması hususunda bir usulün kabul edildiğini, dolayısıyla bu usul üzerine tartışmaların cereyan etmesinin daha doğru olacağını ifade ederek hukuka bağlılığını ortaya koymuştur. İsmet Bey’in “İstanbul Meclisi” tabirini kullanması, TBMM’yi, Osmanlı Mebusan Meclisi’nin bir devamı olarak düşündüğünü göstermektedir.

İsmet Bey konuşmasının devamında “...Hukuku Esasiye Encümeni tanzim ettiği mevaddı kanuniyede mebusanın müddeti içtimainın nısfından bir gün fazla geciktirir de gelmezse müstafta addedileceğini kaydetmiştir. (gürültüler) Müsaade ediniz. (o meçhuldür sesleri) Müsaade buyurun neticeyi anlamadan sözümü kesiyorsunuz. Bendeniz bir sureti hal, bir meselei müstahare arz ediyorum. Mevaddı kanuniye kabul edildiği zaman tabiatıyla gelmeyenler sükut edecek ve müstafta addedilecektir. Mevaddı esasiye ve mevaddı kanuniyede bu mesele nazarı dikkate

alınmıştır. Buna müteferri bütün takrirler, mevaddı kanuniyenin müzakeresine tehir edilmiştir. Kabul edildiği surette müstaîfı addedilecektir. Kararı esasiyeye muhalif bir karar ittihaz etmeyelim”¹²⁰ diyerek kanun maddesinde noksan ve hatalı sonuçlar doğuracak kısımların olduğunu ifade etmiş ve bunların düzeltilmesinin önünü açmıştır.

İsmet Bey’in bu açıklaması hakikaten yerinde bir müdahaledir. Çünkü Kanun teklifi, 30 Temmuz 1920’de meclise gelmiş olup, takriri kabul eden Layiha Encümeni mazbatası 15 Ağustos 1920 tarihli dir. Takrir, 7 Ağustos 1920’den itibaren gelenlerin meclis azası olarak kabul edilmemelerini öngörmektedir. Ancak kanun teklifinin mecliste görüşüldüğü tarih 18 Ağustos 1920’dir. Dolayısıyla; kanunun mecliste kabul edildiği tarihte yürürlüğe girmesi ve bu tarihe kadar meclise katılanların da kabul edilmeleri daha isabetli olacaktır. Aksi halde daha önceki bir tarihte hazırlanan bir tasarının, geriye dönük olarak meclise kabul ettirilmesi gibi, hukuka aykırı bir durum ortaya çıkmaktadır.

Meseleye daha geniş bir açıdan bakıldığında sadece Osmanlı Mebusan Meclisi üyelerinin değil Anadolu’dan seçilen mebusların da meclise katılımlarında bazı sorunların olduğu ve bu sorunlardan ötürü, Birinci mecliste yer alan mebusların sayısının sürekli değiştiği ve bu hususta kesin bir rakamın verilemediği görülmektedir. Bu hususta, Ahmet Demirel’in “Birinci Meclis’te Muhalefet- İkinci Grup” adlı eserinde vermiş olduğu bilgiler oldukça önem arz etmektedir. Eserde dönemin milletvekillerinin verdiği rakamlarla birlikte, konuyu sonradan araştıranların ortaya koydukları rakamların da birbirini tutmadığı belirtilmiştir. Ahmet Demirel belirtilen rakamların çeşitli nedenlerden dolayı birbirinden farklı olduğunu¹²¹ ifade etmiştir.

Birinci Meclis’te görev alan mebus sayısının kesinleşmesi bakımından; yukarıda belirtilen takrir çerçevesinde yapılan görüşmeler neticesinde önemli bir adım atılmış ve İsmet Bey’in yukarıdaki izahına uygun olarak, İstanbul’dan gelen mebusların TBMM’ye kabul edilmelerine, 27 Ekim 1336(1920) tarihli meclis

¹²⁰ **TBMM ZC.**, D.I, İ.S.I, C.III, s. 296.

¹²¹ Demirel, **a.g.e.**, s. 86-87. Mebus sayılarındaki belirsizliğin nedenleri, I. Bölümde “Birinci Meclis’in Genel Yapısı ve Milletvekili Sayısı” başlığı altında verilmiştir.

oturumunda son verilmiştir¹²². Böylece İsmet Bey, yapmış olduğu açıklamalarla meselenin kanunlar çerçevesinde çözümünde etkili olmuştur.

3. İsmet Bey'in Osmanlı Mebusan Meclisi'nden Kalan Tahsisatı Hususunda Yapılan Tartışmalar:

İsmet Bey, Birinci TBMM'yi devam eden bir meclis olarak görmektedir. Osmanlı Mebusan Meclisi'nden kalan tahsisat hakkını talep etmesi, bunun bir göstergesi olmakla beraber meseleye hukuki çerçeveden yaklaşması, hukuka bağlılığını ortaya çıkarmaktadır.

Meclisin 06.01.1923 tarihli meclis oturumunda, mebusların Osmanlı Mebusan Meclisi'nden kalma izinleri ve bu izinlerden dolayı alacakları tahsisatları gündeme alınmış; bu çerçevede, İsmet Bey'in Osmanlı Mebusan Meclisi'nden kalma izni ve bu izin dolayısıyla alması gereken, ancak henüz alamadığı tahsisatı görüşülmüştür. Öncelikle konu ile alakalı olarak mecliste Meclis Başkanlığı'nın kararı okunmuştur. Büyük Millet Meclis İkinci Başkanı Ali Fuat Paşa imzalı bu karar şöyledir:

“İstanbul Mebusan Meclisi'nin 3. devre, beşinci toplantısına(toplantı yılı olmalı) mezuniyet talebinde bulunmuş ve meclisin kapatılması üzerine, bu izin talebi hakkında herhangi bir işlem yapılamamıştır. Bahsedilen toplantıya ait tahsisatı ödenememiş olan Çorum mebusu İsmet Bey'in neticelendirilemeyen ve izninin sonunda, Ankara yollarının emniyetsizliğinden dolayı Karadeniz yoluyla İstanbul'a gitmek üzere Çorum'dan hareket ettikten sonra Samsun'da 20 gün vapur beklediği ve izdiham dolayısıyla vapura binememesi üzerine 30 Teşrinisani 1335 tarihli telgrafnamesi, Mebusan Meclisi'nin son seçim devresinde, seçilmiş divan başkanlığı tarafından 15 mayıs 1336 tarihinde konuşulmuş ve bildirilmiş mazeretinin kabulüyle meclise katılamadığı müddet için izinli sayılması ekseriyetle kararlaştırılmıştır. Bu nedenle, son mebusan meclisinin tatili ve firaren geri dönmek zorunda olması

¹²² **TBMM ZC.**, D.I, İS.I, C.V, s. 183.; Demirel, **a.g.e.**, s. 90. Ahmet Demirel, Birinci Meclis'te yer alan mebusların sayılarıyla alakalı olarak, farklı tarihlerde yayınlanan albümlere dayanarak verdiği bilgilerin sonuç kısmında, böylece albümlerde adı geçen 437 mebustan 51'inin TBMM'ye hiç katılmadığı, buna karşılık oturumlara katılmış mebus sayısının 386 olduğu ortaya çıkmaktadır, diyerek konuyu bağlamıştır.

sebebiyle yukarıda zikrolunan meclise sevkiyle işlemlerin tamamlanamamasından dolayı ödenmesi mümkün olmayan bahsedilen izne ait kalan ödeneğin zikredilen meclis veznesinden devredilmiş paralardan, aza maaşı olarak ayrılmış olan paradan ödenmesine dair İsmet Bey'in tavrı, meclis başkanlığının 4 Kanunusani 1339 tarihli 44. toplantısında görüşülmüş ve mesele ait olduğu meclis tarafından neticelendirilemediği gibi takip eden meclisin dahi meclis başkanlığı tarafından kabul edilmiştir. Ancak meselenin meclise sevkine vakit kalmadığından dolayı meselenin, yukarıda anlatıldığı gibi ayrıntılı olarak meclise sunulması ve öncelikle o zamana ait iznin onaylanmasına bağlı olarak ayrılmış ödeneğinin verilmesi, çoğunluk tarafından uygun görülmüş olup arzı keyfiyet olunur”¹²³.

TBMM'nin Osmanlı Mebusan Meclisi'nin devamı olduğu şeklinde değerlendirebileceğimiz bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere; Meclis Başkanlığı, İsmet Bey'in Osmanlı Mebusan Meclisi'nden kalma tahsisatının ödenmesini onaylamıştır. Ali Fuat Paşa'nın TBMM için “takip eden meclis” ifadesini kullanması da bu devamlılığı açık bir şekilde göstermektedir.

Ali Fuat Paşa'nın bu açıklamasından sonra söz alan İsmet Bey “Arkadaşlar bu; istihkak meselesinden ziyade bir hukuk meselesidir. Yani benim hukuki bir vaziyetim ortaya çıkmıştır. Bunun usulen halledilmesi için meclis başkanlığına arz ettim. Meclis başkanlığı da meclise sundu”¹²⁴ şeklindeki sözleriyle, meselenin hukuk meselesi olduğunu vurgulayarak, tahsisat meselesini ikinci plana atmıştır. İsmet Bey, geriye dönük olarak hak ettiği bir alacağının hukuki yollarla meclisten istemektedir. Ancak arkadaşlarının kendisini, para peşinde koşan bir şahıs olarak düşünmelerini de istememektedir. Bu ruh hali içerisinde olan İsmet Bey, geçmişten kalma tahsisat hakkını isterken hukuku ön plana çıkartmıştır.

İsmet Bey, konuşmasının devamında “...üçüncü seçim devresinin sonunda izin aldım. Geri dönüşümde, Samsun'da vapur bulamadığım için bekledim. İzin istedim. Meclis 20 gün izin verdi. Tekrar Ankara yoluyla gelmek zorunluluğu ortaya çıktı. Çünkü yol kapanmıştı. Ankara yoluyla döndüğüm zaman, meclis dağıtılmıştı”¹²⁵ diyerek, 3. seçim devresi sonunda izinli olduğunu belirtmiştir. İzinli

¹²³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 203–204.

¹²⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 204.

¹²⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 204.

olduğu dönemde muhtemelen Çorum’a bulunan İsmet Bey, geri dönüşünün Samsun’daki vapur sıkıntısından dolayı 20 gün uzadığını bu nedenle burada kaldığı süre için de izin istediğini, meclisin de kendisine 20 gün izin verdiğini söylemiştir. Samsun yolundaki bu sıkıntının bölgedeki İngiliz birlikleri ve rum ahalinin taşkınlıkları ile alakalı olabileceği düşünülürse İsmet Bey’in Ankara yolunu tercih etmesi olağandır.

İstanbul’a dönüşünde meclisin dağıtılmış olduğunu da söyleyen İsmet Bey “...biliyorsunuz ki; bir meclis kapatılınca usulen, takip eden devrenin meclis başkanlığı meseleyi halleder...Biz tekrar seçildik. Kapanmış olan meclis başkanlığına müracaat ettik, Karahisarı Şarki mebusu Şefik Bey ve saire hakkında meclis başkanlığı bir karar veriyor. O süre zarfında bizi izinli saymışlar ve tahsisatımızı ayırmışlar. Benim bundan haberim yoktu”¹²⁶ diyerek Son Osmanlı Mebusan Meclisi’nin kendisiyle beraber izinli olan diğer mebuslar hakkında da karar verdiğini belirtmiştir.

İsmet Bey, Son Osmanlı Mebusan Meclisi’nin verdiği kararı da “...mecliste alıkonulmuş olarak yürütülünce mebusların acilen toplanmasına karar verildi. O karar esnasında benimle beraber Şefik Bey hakkındaki karar okundu. O karar kabul olundu. Benimki de okunacağı zaman ‘Biz, sırf protesto makamında genel toplantı kararlaştırdık. Bundan dolayı başka bir iş yapmayız’ dediler. Tabii ki o zaman da benim için bir fedakârlık yapmak lazım geldi. Önemi yok dedim. Meclis genel toplantısını tatil etti ve bir daha da toplanmadı. Biliyorsunuz daha sonra da kapatıldı. Biz de firaren geri döndük”¹²⁷ diyerek açıklamıştır.

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere; İsmet Bey, kendi deyimiyle ‘fedakârlık yaptığını’ söylemektedir. Daha sonra tatil edilen meclisin sonrasında da tamamen kapatıldığı görülmektedir. Ancak Osmanlı Mebusan Meclisi’nin, Şefik Bey hakkında karar verip, İsmet Bey’i atlaması tutarsızlık oluşturmaktadır. İsmet Bey ise meseleyi izah ederken, fedakârlık yaptığını söyleyerek, şahsıyla alakalı tahsisat meselesinde meclisin desteğini beklemektedir.

İsmet Bey konuşmasının son bölümünde “...daha sonra meclis hesapları incelenirken devredilen paralar arasında mebuslara ayrılan bir para vardı. Sorduk.

¹²⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 204.

¹²⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 204.

Bu para size ait dediler. Bana ait olan kararnameyi göndermişler. Ben de bu kararnameyi işlemlerin tamamlanabilmesi için meclis başkanlığına verdim. Yani bu, usul meselesidir. Geçen seçim devresinde bulunan mebusların mazeretlerinden doğan izinler dolayısıyla ortaya çıkmış bir meseledir. Bunu halledecek, takip eden meclistir. Biz geldik buraya yerleştik. Kabul edilirse pekala, bence bir mesele yoktur”¹²⁸ diyerek meselenin bir usul meselesi olduğunu belirterek, kendilerine ayrılan bir paranın varlığını ortaya koymuştur. İsmet Bey, TBMM’nin Mebusan Meclisi’nin bir devamı olarak bu meseleyi halledebileceğini ifade etmiştir.

İsmet Bey konuşmasının başından itibaren meselenin para meselesi olmadığını, hukuki bir mesele olduğunu ve usul ile alakalı olduğunu ifade etmektedir. Yani ifadelerinde para meselesini ikinci plana koyarak, para peşinde olmadığını ima etmektedir. Ancak kendisi bu paranın, hakkı olduğunu ve alması gerektiğini meclise kabul ettirmeye çalışmaktadır. Başlangıçta fedakârlık yaptığını söyleyip şimdi bunu talep etmesi de bunun göstergesidir. Seçilen zaman da oldukça önemlidir. İsmet Bey, Kurtuluş Savaşı’nın sıkıntılı dönemlerinde bu meseleyi meclise taşımamıştır. Olay, Kurtuluş Savaşı’nın muharebe döneminin sona erdiği, mecliste bir rahatlamanın hâsıl olduğu bir dönemde cereyan etmektedir.

İsmet Bey’den sonra söz alan muhalif mebuslardan, Karahisarı Sahip mebusu Mehmet Şükrü Bey *“Arkadaşlar Büyük Millet Meclisi’ni takip eden bir meclis değildir. Bu meclis fevkalade hadiselerin meydana geldiği bir meclistir. Yetkisi olağanüstüdür. Bundan dolayı, İstanbul meclisine katılan ve o meclis tarafından izin verilen bir arkadaşın; aradan üç, dört yıl geçtikten sonra, hukuki vaziyetimin tespiti diye müracaatını ben anlamam. Anlayan varsa ona göre rey verin”¹²⁹* diyerek, TBMM’nin İstanbul Meclisi’nin devamı olmadığını belirterek; İsmet Bey’in Mebusan Meclisi’ndeki çalışmalarından kalma tahsisatının ödenmesinin doğru olmayacağını ifade etmiştir.

Şükrü Bey, konuşmasının devamında *“...bu gibi meseleler, Büyük Millet Meclisi’nin büyüklüğü ile bağdaşmaz, herkesin gözü önünde iyi bir vaziyet meydana getirmeyecektir. Bundan dolayı arkadaşlardan rica ederim; bunlar önemli meseleler değildir. Bu gibi şeylerle meclisin vaktini boşa harcamasınlar. Görüşülecek ve*

¹²⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 204.

¹²⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 204.

tartışılacak bir mesele değildir”¹³⁰ diyerek meclisteki arkadaşlarının da desteğini alıp, Büyük Millet Meclisi’nin, Mebusan Meclisi’nden kalma bir meseleyle ilgilenmesinin gereksiz olduğunu ifade etmiştir. Mecliste bulunan bazı mebuslar “doğru, müzakere açılmaz” sözleriyle Şükrü Bey’e destek olmuşlardır.

Şükrü Bey’in bu eleştirisinden sonra söz alan Karahisarı Sahib mebusu, Nebil Efendi ise “...1920’de meclis burada tolandıktan sonra İstanbul’dan gelen ve bu meclise katılan arkadaşlarımızın bir kısmı orada tahsisatlarını almışlar ve hesap kapanmıştır. Alamadıkları tahsisatları –daha doğrusu- bin ikiyüz elli liraya ulaştırmak için burada bütün tahsisatlarını almışlar ve hesap kapanmıştır. Zannedersem böyle bir meseleyi görüşmeye lüzum yoktur”¹³¹ diyerek İstanbul Meclisi’nden kalma tahsisatların ödendiğini ifade etmiştir.

Bu açıklama üzerine söz alan Meclis Başkanı Ali Fuat Paşa meselenin tam olarak anlaşılamadığını düşünmüş olacak ki; bir açıklama yapma gereği duymuştur. Ali Fuat Paşa “...İsmet Bey’in bahsettiği meclis bildiğiniz gibi; İstanbul’un işgali münasebetiyle değil daha önce, yani mütarekeden hemen sonra kapatıldı. Milli Hareketin başlangıcında yeniden bir meclis açıldı. O meclisin Divan Başkanlığı bu meseleyi incelemiş, yani İsmet Bey’in hakkını kabul etmiş. Ancak vakit kalmadığından meclise sevk edilememiş. Bu gibi kararlar hakkında da meclis tarafından karar verilmesi gerekmektedir. İsmet Bey de bugün bize müracaat ediyor. Biz de bunu meclise havale ettik. Yani İsmet Bey’in 3. seçim devresinin 5. toplantısına(toplantı yılı olmalı) ait olan iznini kabul ettik. Eğer meclis tarafından da kabul edilirse tahsisatını vermek gerekmektedir”¹³² diyerek meseleyi hukuki çerçevede izah etmiştir.

Ali Fuat Bey’in konuşması, mebusların“ret, ret” sesleriyle kesilmiş; bunun üzerine yapılan oylamada, İsmet Bey hakkındaki meclis başkanlığı kararı reddedilmiştir

Yukarıdaki konuşma ve izahatlardan da anlaşılacağı üzere meselenin zemininde, mebusların görüş ayrılığı yatmaktadır. Şöyle ki; İsmet Bey’i olayın kahramanı olarak dışarıda bırakacak olursak; Meclis başkanı Ali Fuat Paşa, Mebusan

¹³⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 204.

¹³¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 205.

¹³² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 205.

Meclisi'nin aldığı ancak tatbik edemediği bir kararı Büyük Millet Meclisi'nin uygulamasında bir sakınca görmemekte ve hatta meclis başkanlığının bu hususta olumlu karar verdiğini ifade etmektedir. Bu durumda Ali Fuat Paşa, Büyük Millet Meclisi'ni Osmanlı Mebusan Meclisi'nin bir devamı olarak görmektedir. Çünkü kendisi Mebusan Meclisi'nden kalma bir meseleyi Büyük Millet Meclisi'nde halletme eğilimindedir. Ancak Meclis başkanlığının kararına itiraz eden, Karahisar-ı Sahip Mebusu Şükrü Bey ve aynı düşünceye sahip diğer arkadaşları, Osmanlı Mebusan Meclisi ile Büyük Millet Meclisi'ni kesin çizgilerle birbirinden ayırmaktadırlar.

4. İsmet Bey'in Meclis Görüşmelerinde Usul ve Esaslara Riayet Edilmesindeki Israrı:

Meclis konuşmalarında genel olarak usulle alakalı açıklamalarıyla dikkat çeken İsmet Bey, mebusların hukuki durumları hakkındaki “Nisabı Müzakere Kanunu”(Toplantı Yeter Sayısı) ile alakalı görüşmeler esnasında yaptığı açıklamalarıyla mebus arkadaşlarını aydınlatıcı ve yönlendirici bir tutum sergilemiştir. Mecliste vazifeli olan mebusların meclise devamlarıyla alakalı olarak yapmış olduğu açıklamalar, kendisinin mecliste görüşülen meseleleri çok iyi takip ettiğini ve arkadaşlarını bu hususta bilgilendirerek yönlendirdiğini göstermektedir.

Bilindiği üzere İstanbul, 16 Mart 1920'de İtilaf devletleri tarafından resmen işgal edilmişti. İtilaflar aynı gün Meclisi Mebusanı basarak bazı mebusları tutuklamışlardı¹³³. İstanbul'un işgali ve Mebusan Meclisi'nin dağıtılması üzerine harekete geçen Mustafa Kemal Paşa, memleket işlerini idare etmek ve Milli Mücadele'yi yürütmek üzere, Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanması için bir bildiri yayınlamış; bu bildiri doğrultusunda seçimler yapılmış ve Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılmıştır¹³⁴.

İstanbul Meclisi'nin dağıtılması üzerine, yukarıda belirtilen amaçları gerçekleştirmek için Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi'ne, 23 Nisan

¹³³ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991, C.III, s. 44-53.

¹³⁴ **Nutuk**, s. 267-268.

1920'den sonra farklı zamanlarda İstanbul'dan ve Anadolu'dan mebuslar katılmış, bu durum meclisteki mebus sayısının kesin olarak tespitini güçleştirmiştir. Bu güçlük meclis toplantılarında ve kararlarda kendisini göstermiş ve yeterli çoğunluk sağlanamadığından dolayı müzakere edilen kanunların oylanması sonuçsuz kalmaya başlamıştır.

Bu sıkıntıyı gidermek için Büyük Millet Meclisi'nin 04.09.1920 tarihli oturumunda, Beyazıt mebusu Memet Beyle arkadaşlarının, Meclisin şeklinin tespitine, nıسابı müzakereye tahsisata ve Meclis azalığı ile içtima edebilecek memuriyetlere dair teklifi kanunisi ile nıسابı müzakere kanunu layihasının müzakeresi yapılmıştır¹³⁵.

Konu ile alakalı bir takrir verdiklerini ve bu takririn müzakeresini teklif eden Antalya mebusu Rasih Efendiye cevaben söz alan Kangırı mebusu Tevfik Efendi *"... Derecatı mütefaviteye muhtaç olan kanunu böyle alelamya (körükörüne) bir takrir ile müzakere etmek, hatta kanunu esasi ve diğer esasi encümenlere havalesini tecviz etmemek doğru değildir, bir hata ederek o hatadan dönmeyiz..."* diyerek bu hususta acele edilmemesini isteyerek, meselenin encümenler tarafından incelenmesinin doğru olacağını ifade etmiştir.

Meclis görüşmelerinde usule riayet etme hususunda oldukça dikkatli olan İsmet Bey de *"...Nıسابı müzakereye, tazminat ve saireye müteallik verilen takrir, hususi surette müzakere edilmiş ve o söz üzerinde rüfekayı muhteremeden bir çoklarının kanaatleri tevhit olunmuştu. Fakat o sırada yine bu efkarın muhassalası olarak Hükümet bir layihayı kanuniye tanzim etmiş ve Meclisi Aliye tevdi etmiştir. Bu da kanunu esasi encümenine gitti. Hususi surette bu takrir görüşüldüğü zaman bendeniz, nıسابı müzakerenin ayrıca müzakeresini teklif etmiştim. Rüfekayı muhtereme dediler ki; hayır, takririn mevaddı sairesiyle beraber görüşelim ve ittihadı efkar hasıl olduğu zaman heyeti umumiyyede bu meseleyi süratle tespit edelim..."* diyerek meclisteki genel kanaatin; konu ile alakalı takrir ve kanun tasarısının birlikte görüşülmesi olarak belirlendiğini ortaya koymuştur.

İsmet Bey konuşmasının devamında *"...Binaenaleyh Heyeti muhterem nıسابı ekseriyet meselesinde mavaddı saire ile beraber bir gün müzakere etmek hususunda*

¹³⁵ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 504.

ısrar ediyorsa, mutlaka o layihayı da alıp beraber müzakere etmek lazımdır. (çok doğrudur sadaları) müsaade buyurunuz. Müsaade etmek lazımdır. Çünkü o layihada azayı kirama verilecek mezuniyet müddeti takdir edildiği gibi, Meclisin adedi mürettebi de ilmi bir surette tespit ediliyor... “¹³⁶ diyerek kanun tasarının meseleyi açıklığa kavuşturmak açısından oldukça önemli olduğunu, bu nedenle acele edilmeden tasarının incelenmesi gerektiğini ifade etmiştir. İsmet Bey, mebuslara verilecek izin ve meclisin toplanıp karar alabilmesi için gerekli olan sayının birlikte ele alınarak ilmi çerçevede belirlenmesinin gerekliliğini de vurgulamıştır.

İsmet Bey’in izahatından sonra meclis başkanı, İsmet Bey’in yeni bir teklifiyle karşı karşıya kaldığını ifade etmiş “... *Encümene tevdi edilen layihanın encümenden celbiyle bu teklifle tevhidden müzakeresi (bugün müzakeresi) Bugün müzakeresi, bunu kabul edenler ellerini kaldırsın (Kabul edildi efendim). Bu gün birlikte müzakeresi kabul edildi... “¹³⁷ diyerek encümenden gelen kanun tasarısı ile takririn birlikte görüşülmesini meclise sunmuş ve bu teklif kabul edilmiştir. Böylece İsmet Bey, yapmış olduğu açıklamalarla hükümetin teklifinin, konu ile alakalı takrirle birlikte görüşülmesini sağlayarak görüşmelerin seyrine etki etmiştir.*

a. Hükümet’in Mebusların Hukuki Durumlarıyla Alakalı Kanun Teklifi:

Hükümet, aşağıda belirttiğimiz 5 maddeden oluşan teklifiyle; , mebusların tahsisatlarının azaltılması ve mebus sayısının kademeli olarak belirli bir sayıya indirilmesi yoluyla; mebusların hukuki durumlarını tespit ederek, ciddi bir tasarruf paketi ortaya koymuştur.

Madde 1: Her livanın büyük millet meclisinde mevcut miktar mebusu intihap kanununun tayin eylediği miktardan aşağıya tenezzül etmedikçe her ne suretle olursa olsun vuku bulacak münhalata(boş kalan, açık olan) yeni mebus intihap edilmeyecektir.

¹³⁶ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 510.

¹³⁷ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 511.

Madde 2: Büyük Millet Meclisi azasından bila mazeret iki ay Meclise devam etmeyenler katiyen müstafi addolunurlar.

Madde 3: Büyük Millet Meclisi azalığıyla Hükümet memuriyeti bir zat uhdesinde içtima edemez. Yalnız Heyeti Vekile azalığı ve Büyük Millet Meclisinin inzıamı reyile, valilik, sefirlik, ordu ve kolordu kumandanlığı ve müfettişi umumilik memuriyetlerinin Büyük Millet Meclisi azalığıyla cemi caizdir.

Madde 4: Büyük Millet Meclisi azasının beherine meclisin hali inikatta bulunduğu müddetçe şehri iki yüz lira tahsisat ita olunur.

Madde 5: Her ne suretle olursa olsun mezun bulunanlar nısıf tahsisata kesbi istihkak ederler. Bila mazeret gaybubet eden azaya müddeti gaybubetlerinde tahsisat ita olunur¹³⁸.

b. Mebusların Hukuki Durumlarıyla Alakalı Bir Takrir:

Hükümet'in, mebusların tahsisatlarında tasarrufu öngören kanun teklifinin mecliste okunmasından sonra, Beyazıt mebusu Memet Bey ve 103 arkadaşının, hükümetin teklifine yakın bir mahiyette olan ve mebusların hukuki durumlarıyla alakalı, 1 Eylül 1336 tarihli takrirleri¹³⁹ mecliste okunmuştur.

Madde 1: Büyük Millet Meclisi hilafet ve saltanatın vatan ve milletin istihlası ve istiklalinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar şeraiti atıye dairesinde müstemirren(sürekli, aralıksız) inikat eder.

Madde 2: Büyük Millet Meclisi devairi intihabiye adedinin iki mislini nisabı müzakere olarak kabul eder. Ancak mevaddı esasiyeye taalluk eden hususatta devairi intihabiye adedinin üç misli üzerinden sülusanı ekseriyet hesap ve itibar olunur.

Madde 3: Büyük Millet Meclisi'nde nisabı müzakereyi muhafaza için mezuniyet talep eden azanın dairei intihabiyesinden laakal iki azanın mecliste hazır bulunması şarttır.

¹³⁸ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 510-511.

¹³⁹ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 519.

Madde 4: Büyük Millet Meclisi'nde dört ay ifayı vazife eden her azaya bin iki yüz elli lira tahsisat verilir. İşbu dört ayın mebdei azanın mecliste isbatı vücut ettiği tarihten başlar.

Madde 5: Dördüncü madde mucibince dört ay ikmal ettikten sonra Mecliste ifayı vazife eden her azaya şehri yüz lira tazminat verilir. İşbu tazminat mebdei içtima olan senei atıye 23 Nisan tarihine kadar devam eder.

Senede bir defa mezuniyet alan aza da mezuniyetten avdetle Meclis devamından itibaren işbu tazminatı alır. Müteaddit mezuniyet alanlar bu haklarını ıskat etmiş olurlar.

Madde 6: Büyük Millet Meclisi azasına senede bir defaya mahsus olmak üzere on bin kuruş maaş üzerinden Harcırah kanunu mucibince avdet ve azimet harcırahı verilir.

Madde 7: Büyük Millet Meclisi azalığı ile memuriyet bir zat uhdesinde içtima edemez. Ancak Heyeti Vekileye dahil olanlarla, valiler, sefirler, müftüler, ordu ve kolordu kumandanları müstesnadır.

Maddelerin okunmasından sonra, Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa, ilgili maddelerin gerekçesiyle beraber Vekiller Heyeti tarafından kararlaştırılarak Meclise arz edildiğini ifade etmiştir.

Takririn gerekçesi *“İstanbul’un işgali, saltanat ve hilafetin esareti ve Meclisi Milli’nin feshi üzerine içtimaa davet edilen Büyük Millet Meclisi azalarının da inzımanı ile üç yüz altmışı tecavüz etmiştir. Bu adet nüfusu memlekete nispetle kesir olduğu gibi livaların vüsat ve cesametine göre seyyanen mebus intihabı da müstaceliyeti maslahattan tevellüt etmiş bir keyfiyet bulunduğu cihetle işbu miktarın nisabı muvafık tenzili bir emri zaruri bulunmuştur”*¹⁴⁰ sözleriyle açıklanmıştır.

Gerekçenin okunmasından sonra söz alan, takrirda adları geçen mebuslardan Antalya mebusu Rasih Efendi ve Çorum mebusu Ferit Bey; hükümetin teklifiyle, mebuslardan bazılarının tekliflerinin birbirine yakın olduğunu ifade etmişlerdir. Ferit Bey, maddelerin birlikte değerlendirilerek aradaki farkların da böylece ortaya konulabileceğini ifade etmiştir.

¹⁴⁰ TBMM ZC., D.I, İ.S.I, C.III, s. 520.

Meclisteki genel tavrı gereği, müzakere usullerine azami ölçüde riayet eden İsmet Bey meselenin usule uygun olarak halledilmesi için açıklamalarda bulunmuştur. İsmet Bey “...Şimdi ortada bir layihayı kanuniye var, bir de takrir var. Takrire bir teklifi kanuni diyecek olursak o vakit Nizamnamei dahilinin teklif-i kanuniler hakkında mevzu ahkamına riayet etmek zaruretinde bulunacağız. Bu takrir bir tadilname şeklinde kabul edilirse o zaman müzakereyi daha seri yapacağız...” diyerek, usule dair bir açıklama yaparak müzakerelerin daha seri yapılması için takririn tadilname olarak kabulünün gerektiğini ifade etmiştir.

İsmet Bey’in “*takririn tadilname şeklinde telakki edilmesi*” şeklindeki teklifi, meclis başkanı tarafından reye sunulmuş ve kabul edilmiştir. Böylece İsmet Bey, görüşmelerin seyrine doğrudan etki ederek meselenin daha hızlı halledilmesinin önünü açmıştır. İsmet Bey’in açıklamalarından sonra, doğrudan maddelere geçilmesi oylanmış ve kabul edilerek maddelere geçilmiştir.

c. Mebusların Hukuki Durumlarının Görüşülmesi:

Birinci Meclis, savaş ortamından kaynaklanan ekonomik sıkıntıları gidermek için tasarruf tedbirleri almıştır. Bu anlamda, mebus sayısının da kademeli olarak azaltılması düşünülmüştür.

Konu ile alakalı kanun tasarısının “*Her livanın büyük millet meclisinde mevcut miktar mebusu intihap kanununun tayin eylediği miktardan aşağıya tenezzül etmedikçe her ne suretle olursa olsun vuku bulacak münhalata(boş kalan, açık olan) yeni mebus intihap edilmeyecektir*” şeklindeki birinci maddesinin mecliste okunmasından sonra söz alan Kırşehir mebusu Müfit Efendi, maddenin reddini talep etmiştir. Müfit Efendi, mebus seçiminde nüfusun ölçü olarak alınmadığını, her seçim dairesinden beş kişinin seçilerek meclise katıldığını, bu usulü bırakarak mebus seçiminde başka bir esasa geçmenin doğru olmadığını ifade etmiştir.

Müfit Efendi’nin bu görüşünü destekleyenlerin yanı sıra, karşı çıkan mebuslar da olmuştur. Amasya mebusu Ömer Lütfi Bey mebus sayısının nüfus oranına göre belirlenmesi gerektiğini “...Amasya, yedi tane mebus çıkaran Konya’ya

muadil olmasın. Çünkü Konya'nın nüfusu herhalde daha fazladır. Amasya'nın nüfusu azdır. Daha az gelmeli...” sözleriyle ifade etmiştir.

Her livadan beş azanın meclise katılması şeklinde Mustafa Kemal Paşa'nın bilinen çağrısının tam manasıyla yerine getirilemediğini “...*Bir defa her dairei intihabiyede beş kişi yoktur. İstanbul'dan 9, Erzurum'da 9, Ankara'dan 9, Bursa'dan 7, Ayıntap'tan 5, Gelibolu'dan 1, Hakkâri'den 2, Oltu'dan 2, yalnız bir kazası bulunan İzmir'den 6...*” şeklindeki sözleriyle ortaya koyan Saruhan mebusu Refik Şevket Bey, Birinci meclisin toplanması esnasında, mebus sayılarıyla alakalı olarak belirlenen usule tam manasıyla riayet edilemediğini belirtmiştir. Bazı livalardan daha az, bazılarında daha fazla mebusun meclise katılması¹⁴¹ da bunun göstergesidir. Bundan dolayıdır ki; Mustafa Kemal Paşa'nın her ilden beş aza seçilmesi şeklindeki çağrısı da, olağanüstü şartlarda toplanacak meclisin bir an evvel toplanmasını ve çalışmalarına başlamasını sağlamaya yöneliktir diyebiliriz.

Refik şevket Bey konuşmasının devamında “...*hiçbir mantika tevafuk etmeyen vaziyetimizi rica ederim, akla, mantığa hatta bütçeye tevsik etsek iyi olmaz mı...Müstemirren (sürekli) burada oturacağız diyerek bu meclisin tapusunu mu çıkaracağız? Allah Allah...*” diyerek maddenin aynen kabulünü talep ederek meseleye tasarruf yönüyle yaklaşmıştır.

Mahzar Müfit Efendi'nin, yukarıdaki tespitinde yanıldığı; hükümetin bu teklifiyle Meclisin kuruluşunda belirlenen esaslardan ayrılmadığını ifade eden İsmet Bey “... *Biraz düşünecek olursak, beş on günden beri yaptığımız müzakeratı nazarı dikkate alacak olursak Hükümet bizden bile hoşnuttur. Azayı mürettebesinin 365'i mütecaviz olması müstemirren hali inikat zaruretinde bulunması ve bu mecburiyetlere karşı bir takım vezaif dolayısıyla rüfekayı muhteremenin mezunen dairei intihabiyelerinde bulunması, nısap kararı üzerinde tadilat icrasına lüzum olduğunu Meclise ihsas etmiş ve mecliste ona göre hareket etmiştir*”¹⁴² diyerek meclisin toplanması için gerekli olan çoğunluğun sağlanmasında sıkıntıların yaşandığını ortaya koymuştur. İsmet Bey, izinli olarak seçim bölgelerinde bulunan mebusların bu sıkıntıyı arttırdığını; bu nedenle müzakere için gerekli olan mebus sayısının yeniden düzenlenmesinin zorunlu olduğunu ifade etmiştir. İsmet Bey,

¹⁴¹ Mebus sayılarındaki farklılıklar için bkz. Demirel, **a.g.e.**, s. 120-133.

¹⁴² **TBMM ZC.**, D.I, İS.I, C.III, s. 524.

hükümetin yapmış olduğu çalışmayla nisabı müzakereyi ilmi bir temele oturtmak istediğini de belirtmiştir.

d. Mustafa Kemal Paşa'nın Yeni Mebus Seçilmemesi Hususundaki Israrı:

Mustafa Kemal Paşa'nın, mebusların hukuki durumlarının tespit edildiği kanun tasarısı hakkındaki değerlendirmelerine ve meclisteki tavrına bakılarak, mebus sayısının azaltılması yönünde bir ısrarının olduğunu görmekteyiz.

Amasya mebusu Ömer Bey'in, hükümetin belirlediği maddeleri destekler mahiyetteki açıklamalarından sonra, birinci madde hakkındaki görüşmeler yeterli görülerek takrirlere geçilmiştir. Takrirler hususunda en dikkat çekici nokta maddenin tayy edilmesiyle alakalı teklifin mecliste okunması için, Kırşehir mebusu Müfit Efendi'nin ısrarlarına rağmen meclis başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın bu teklifi sürekli reddetmesi ve gündeme almaması olmuştur. Müfit Efendi'nin yoğun itirazlarla bazı arkadaşlarıyla beraber salonu terk etmesi ve meclisten yükselen ret sesleri arasında Hükümetin teklifinin 1. maddesi, 2. madde olarak kabul edilmiştir¹⁴³. Mustafa Kemal Paşa, ciddi ekonomik sıkıntıların yaşandığı bir ortamda bütçeye ek yük getirmemek için boş olan mebusluklara yeni mebus seçilmemesini hedeflemenin yanı sıra, meclisteki mebus sayısını kesinleştirmeye çalışmaktadır. Hatta bu uğurda, maddenin tayy edilmesiyle alakalı takrirleri gündeme aldırılmayarak müzakere usullerini dahi ihlal etmiştir.

Hükümetin teklifinin 2. maddesi de 3. madde olarak kabul edilmiştir. Hükümetin teklifinin meclis azalığı ile memuriyetlerin birlikte olmaması ile alakalı 3. maddesi 4. madde olarak meclise sunularak bu maddeyle alakalı görüşmelere geçilmiştir.

¹⁴³ TBMM ZC., D.I, İ.S.I, C.III, s. 525-526.

e. Memuriyetlerle Mebusluk Vazifesinin Birbirinden Ayrılması:

Memuriyetle mebusluğun birbirinden ayrılmasını öngören 4. madde ile alakalı olarak söz alan Amasya mebusu Ömer Lütfi Bey, valilerin, ordu kumandanlarının, kolordu kumandanlarının, müfettişlerin, sefirlerin aynı anda mebusluk yapmaları durumunda toplam 86 kişinin Büyük Millet Meclisi azası olduğunu; bu nedenle mecliste nisabı müzakerenin kalmayacağını söylemiştir. Ömer Lütfi Bey, bu sıkıntının giderilmesi için, valilerin mebusluk yapmamaları gerektiğini ifade etmiştir.

Karahisarısahip mebusu Mehmet Şükrü Bey, uzun tereddütlerden sonra Hükümetin ve meclisin, mebuslukla memuriyetin bir arada yapılamayacağı şeklindeki kaideyi kabul etmek mecburiyetinde kaldığını söyleyerek, konuyla alakalı istisnalara da karşı çıkmıştır. İstisnaların, meclisin nisabı müzakeresini ihlal etmemesi gerektiğini ifade eden Mehmet Şükrü Bey, doğrudan doğruya halkla alakadar olmaları sebebiyle valilerin mebus olmalarına karşı çıkmış, halkla alakadar olmamaları nedeniyle komutanların istisnasını kabul ettiğini ifade etmiştir.

Meclis İkinci başkan vekili Hasan Fehmi Bey, İsmet Bey’in “*reis Bey aleyhte söylüyorlar ben de lehde söyleyeceğim*” şeklindeki sözlerinden sonra görüşme oylanarak yeterli görülmüş ve takrirlere geçilmiştir.

Karahisarısahip mebusu Mehmet Şükrü Bey’in “*Büyük Millet Meclisi azalığı ile Hükümet memuriyeti bir zat uhdesinde içtima edemez. Ancak Heyeti Vekile azalığı ve Büyük Millet Meclisi’nin inzımanı reyyle ordu ve kolordu kumandanlığı memuriyetlerinin Büyük Millet Meclisi azalığıyla cemi caizdir*” şeklindeki takrirı meclis tarafından kabul edilerek madde bu takrir dâhilinde onaylanmıştır¹⁴⁴. Böylece valilerin aynı zamanda mebus olabilmeleri usulü ortadan kaldırılarak, hem meclisteki mebus sayısındaki meydana gelen sıkıntıların giderilmesi yönünde, hem de iktisadi yönden önemli bir adım atılmıştır. Çünkü hem valilik hem de mebusluk yapan kişilere her iki vazife için ödeme yapılmaktadır. Bu da zaten sıkıntılı olan bütçeyi

¹⁴⁴ TBMM ZC., D.I, İ.S.I, C.III, s. 529.

zorlamaktadır. Bununla beraber, kolordu komutanlarının mebusluk vazifelerine devam etmeleri, demokratik düzene aykırı bir durum olarak kalmıştır.

f. Seçim Bölgeleri Arasındaki Farklılıklar ve Tasarruf Önerileri:

Mebusların hukuki durumlarıyla alakalı kanun tasarısının görüşülmesi esnasında, ekonomik sıkıntılardan dolayı tasarruf meselesi gündeme gelmiştir.

Rasih Efendi, beşinci madde kabul edilmeden önce takririn 3, 4, 5 ve 6. maddelerinin kanuna ilaveten kabulü talep edilmiştir¹⁴⁵. Saruhan mebusu Refik Şevket Bey, okunan takririn beşinci maddesinin son bölümünde geçen “*Senede bir defa mezuniyet alan aza da mezuniyetten avdetle Meclis devamından itibaren işbu tazminatı alır. Müteaddit mezuniyet alanlar bu haklarını ıskat etmiş olurlar*” şeklindeki ifadeye itiraz ederek zaruri durumlardan ötürü senede iki, üç defa izin almış bir zatın diğer mebuslardan ayrı tutulmasının adaletli olmadığını ifade ederek bu hususta, meselenin ekonomik boyutunu da öne sürerek Maliye Vekili’nden izahat istemiştir¹⁴⁶.

Bu talep üzerine söz alan Maliye Vekili Ferit Bey, her mebusun devletin hazinesi savunmakla vazifeli olduğunu, dolayısıyla mebusların kendi haklarıyla alakalı kararı serbestçe verebileceklerini söyleyerek sorumluluğu üzerine almayıp tüm mebusların bundan sorumlu olduklarını ifade etmiştir. Maliye Vekili aralıklı olarak yapmış olduğu uzun konuşmasında senede iki üç defa izin alanların durumlarıyla alakalı soruya net bir cevap vermemekle beraber, Hükümetin bu kanun tasarısıyla ulaşmak istediği amacı ve genel tavrını “... *Binaenaleyh Büyük Millet Meclisi hakiki bir kuvvettir dedik. Bu hakiki kuvveti, şu hal ve vaziyette, azayı kesiresiyle muhafaza ve idame ettirmek lazım mıdır, değil midir? Bunu düşündüğümüz zaman gördük ki, Devletin bütçesi, mebusanın tabii olmak üzere temin edilmek lazım gelen ihtiyaçları derecesinde, bütüin bu kesir Heyeti Mebusenin ihtiyacını ila nihaye ihtimal ki temine muktedir olamayacaktır. İla nihaye ihtimal ki*

¹⁴⁵ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 529-530.

¹⁴⁶ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 536.

*büyük bir masrafı müeddi olacaktır. Binaenaleyh çarei hal düşündük; o çarei hal, ancak tabii surette Devletin mukadderatına vaziyet etmiş olan bu meclisin tabii bir surette küçülmesidir*¹⁴⁷ sözleriyle ortaya koymuştur. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere gerek Anadolu'dan gerekse İstanbul'dan sürekli olarak mebusların gelerek meclise katıldığı, meclisteki mebus sayısının belli olmadığı bir ortamda hükümet meclisteki mebus sayısını, iller bazında belirli bir kaideye bağlamak istemektedir. Maliye Vekili Ferit Bey, bunu yaparken mevcut ekonomik durum gereği meclisteki mebus sayısının kademeli olarak azaltılması gerektiğini ifade etmiştir. Özellikle izinlerden dolayı meclis görüşmelerinde karar yeter sayısının sağlanamaması nedeniyle işlerin aksadığı görülmektedir ki; bu sorun da, senede iki, üç defa izin alan mebuslara tazminat verilmeyerek halledilmeye çalışılmıştır.

Tahsisat meselesiyle alakalı olarak söz alan Erzurum mebusu Durak Bey *“... Uzak mıntikalardan gelenlerin hakkı bütün bütün kayboluyor. Hiç bunları kal ve kaleme alan yoktur. Evet burada bulunanlar için 200 lirayı almak iyi, fakat zavallı ben veya diğer bir arkadaşım, bir buçuk ayda memleketine gidecek, kış gelecek dönemez ki, burada tahsisat alsın”* diyerek memleketin farklı iklim ve doğa koşullarına sahip olduğunu, her vekilin seçim bölgesine gidiş-dönüş zamanının değiştiğini; dolayısıyla bu durumun eşitsizliğe neden olacağını ifade etmiştir. Durak Bey, hükümetin teklifini reddederek, mebusların birlikte verdikleri takririn maddesinin kabulünü istemiştir¹⁴⁸.

Bu açıklamalardan sonra görüşmelerin yeterliliği kabul edilerek takrirlerle geçilmiştir. Takrirlerin okunmasından sonra Karahisarısahip mebusu Mehmet Şükrü Bey ve arkadaşlarının vermiş oldukları *“Nisabı müzakere her dairei intihabiyeden intihap edilen beşer mebusun mecmuunun nüsfindan bir fazladır. Yani 161'dir”* şeklindeki takrir hakkında söz alan İsmet Bey, bu takririn müstakil bir teklif olduğunu, asıl maddeyi tadil eden tekliflerin reye konulabileceğini; bu nedenle Mehmet Şükrü Bey ve arkadaşlarının tekliflerinin reye konulmaması gerektiğini ifade etmiştir. Maliye Vekili Ferit Bey ve Menteşe mebusu Dr. Tevfik Rüştü Bey de İsmet Bey'in haklı olduğunu söylerken Kırşehir mebusu Müfit Efendi *“İsmet Bey kardeşimiz işine geldiği yerde usulü müzakereden bahseder, işine gelmediği yerde de*

¹⁴⁷ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 540.

¹⁴⁸ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 542.

usulü müzakereyi hiç nazarı itibara almaz”¹⁴⁹ diyerek İsmet Bey’in sözlerini eleştirmiştir. Ancak Mehmet Şükrü Bey’in, meclisin toplantı yeter sayısını 161 olarak öngören teklifi kabul edilmemiştir.

g. Meclisin Toplantı Yeter Sayısının Tespiti:

Mecliste uzun süre tartışılan toplantı yeter sayısı, Bitlis mebusu Mehmet Arif Bey ve arkadaşlarının 6 Eylül 1336(1920) tarihli takrirleri çerçevesinde, 153 olarak tespit ve kabul edilmiştir.

Mehmet Arif Bey ve arkadaşları tarafından hazırlanan “*Nisabı müzakere her dairei intihabiyeden intihap edilen beşer mebusun mecmuunun nısfından bir fazlasıdır. Yani 153’tür. Nisabı müzakere muhafaza edilmek ve laakal her dairei intihabiye mebuslarından ikişer mebus bulunmak şartıyla diğer mebuslar devre-i içtimaiye iptidasından itibaren dört ay nihayetinde ve senei atıye devre-i içtimaiyesi iptidasında hazır bulunmak üzere mezun addedilir. Mezun addedilenlere harcırah ve tahsisattan başka bir şey verilmez. Burada kalıp meclise devam edenlere tahsisattan maada kanunun tarihi kabulünden itibaren şehriye yüz lira tazminat verilir*”¹⁵⁰ şeklindeki takrirle, toplantı yeter sayısı belirlenmiştir. Bununla birlikte, mezun olan mebusların sadece tahsisat ve harcırah almaları usulü kabul edilmiş; toplantı yeter sayısının sağlanması ile tasarruf noktasında bir adım atılmıştır.

Özellikle Amasya mebusu Ömer Lütfi Bey’in “*Soygunculuğa başladık. İzinlilerin harcırah alması dünyanın neresinde görülmüştür efendim?*” şeklindeki tepkisi ve takrirle alakalı olarak defalarca söz istemesine rağmen bir değişiklik olmamış ve bu takrir 4. ve 5. maddelerin yerine kabul olunmuştur¹⁵¹.

¹⁴⁹ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 544-545.

¹⁵⁰ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 548-549.

¹⁵¹ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 550-551.

h. Mebusan Meclisi'nden Gelenlerin Oy Verme Hakkı Tartışmaları ve Mebusların Hukuki Durumlarıyla İlgili Kanun Tasarının Kabulü:

Mebusların hukuki durumlarıyla alakalı kanun tasarısının kabulünden sonra söz alan İsmet Bey, müzakerelerin başlangıcından beri tartışılan toplantı yeter sayısı ile ilgili, daha önce söz edilmeyen bir meseleye değinmiştir.

İsmet Bey, İstanbul'dan gelerek meclise katılan mebuslarla alakalı olarak yaptığı açıklamada “...*Bu meclisin azayı mürettebesi, devairi intihabiyesinin beş azasıdır ve bu esastır dediler. Şu halde azayı mürettebe haricinde kalan, İstanbul'dan gelen mebusların bu kanuna rey vermeye selahiyetleri var mı, yok mu?... Bu madde ile, bundan böyle teklif edilecek layihalara rey vermek selahiyeti kalıyor mu, kalmıyor mu? Çünkü azayı mürettebe haricinde bırakılan azanın rey vermek selahiyeti olur mu?*” diyerek kanunda bir boşluk olduğunu ifade etmiştir. İsmet Bey, nisabı müzakere cephesinden haklıdır. Çünkü nisabı müzakere bahsinde Mebusan Meclisi mevzubahis edilmemiştir. Ancak kendisinden sonra söz alan Mehmet Şükrü Bey'in de ifade ettiği üzere; sekizinci maddede İstanbul Mebusan Meclisi'nden Büyük Millet Meclisine iltihak eden azalara, iltihak tarihlerinden itibaren şehri yüz lira tazminat verilmesi hususu dile getirilmiştir ki; bu açıklama İstanbul Meclisi'nden gelerek Büyük Millet Meclisi'ne katılanların da kanunlara rey verme haklarının olduğunu ortaya koymuştur.

İsmet Bey'in bu açıklamasındaki tereddüdün iki nedeni olabilir. İsmet Bey, Mebusan Meclisi azası olduğu için, Mebusan Meclisi'nden gelerek TBMM'ye katılan mebusların ileriki dönemlerde meclis haricinde bırakılması yönünde bir endişe taşıması muhtemeldir. İsmet Bey'in tereddüdünün ikinci nedeni ise, kendisinin usule uygun hareket etme eğiliminde bulunmasıdır.

Uzun münakaşalardan sonra heyeti Umumiyesi reye sunulan Nisabı Ekseriyet Kanunu, 129 evet, 24 hayır, 4 müstenkif reyle kabul olunmuştur. İsmet Bey, kanuna üç Ankara mebusu ile birlikte müstenkif (çekimser) oy vermiştir¹⁵². Kanunun

¹⁵² TBMM ZC., D.I, İ.S.I, C.III, s. 564-565.

oylanması esnasında, görüşmeler sırasında tartışılan ve 153 olarak kabul edilen toplantı yeter sayısının hemen üzerinde, yani 157 mebusun olması dikkat çekicidir.

Mebusların hukuki durumlarını gösteren kanunun maddeleri aşağıdaki gibidir¹⁵³:

Madde 1: Büyük Millet Meclisi hilafet ve saltanatın vatan ve milletin istihlası ve istiklalinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar şeraiti atıye dairesinde müstemirren(sürekli, aralıksız) inikat eder.

Madde 2: Her livanın büyük millet meclisinde mevcut miktar mebusu intihap kanununun tayin eylediği miktardan aşağıya tenezzül etmedikçe her ne suretle olursa olsun vuku bulacak münhalata(boş kalan, açık olan) yeni mebus intihap edilmeyecektir.

Madde 3: Büyük Millet Meclisi azasından senede iki ay bila mazeret ve bila fasıla Meclise devam etmeyenler Heyeti Umumiye kararıyla müstafi addolunurlar.

Madde 4: Büyük Millet Meclisi azalığıyla memuriyet bir zat uhdesinde içtima edemez, ancak Heyeti Vekile azalığı ve Büyük Millet Meclisinin inzımanı reyî ile sefirlik, ordu ve kolordu kumandanlığı memuriyetlerinin Meclis azalığıyla cemi caizdir.

Madde 5: Her daireyi intihabiyeden beş aza intihabı itibariyle heyeti mecmuasının nısfından fazlası nisabı müzakeredir.

Madde 6: Büyük Millet Meclisi azasına dört ay için bin iki yüz elli lira tahsisat ve dört ayın hitamından devrei içtimaiye nihayetine kadar Meclise devam edenlere şehri yüzer lira tazminat verilir.

Madde 7: Büyük Millet Meclisi azasına senede bir defaya mahsus olmak üzere dört bin kuruş üzerinden azimet ve avdet harcırahı verilir.

Madde 8: İstanbul Meclisi Mebusanı'ndan Büyük Millet Meclisine iltihak eden azaya, tarihi iltihaklarından itibaren şehri yüzer lira tazminat verilir.

Kanunun bu şekilde kabul edilmesine rağmen, İzmit mebusu Hamdi Namık Bey, sülüsünün olmadığını ifade ederek kabule karşı çıkmış ve bu durumu ertesi gün, yani 06.09.1920'de, meclis gündemine taşımıştır. Hamdi Namık Bey "*Ahkamına riayete karar verdiğimiz Nizamnamei Dahili'nin yüz beşinci maddesinin ikinci fıkrası*

¹⁵³ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 555-556.

diyor ki: (Kanunu esasinin tadiline dair teklif vukuunda mebusanın adedi mürettebinin laakal sülüsani ittifak etmedikçe o teklif kabul olunmuş olmaz.)... Altmış iki dairei intihabiye itibariyle her daireden beş mebus 310, bunun sülüsani 206. Halbuki kabul eden zevat 129. Onun için bu kanunun reddi lazımdır” diyerek nıسابı müzakereye riayet edilmediğini ifade etmiştir. Meclis başkanı, bu kanunun, Kanunu Esasiye’ye ilave edilmek üzere düzenlenmediğini, bugünkü şekil ve vaziyeti tespit için düzenlenmiş bir kanun olduğunu söyleyerek durumu açıklamıştır. Ancak Hamdi Namık Bey, Kanunu Esasi’nin altıncı maddesinin tadil edildiğini, bu nedenle kanunun, Kanunu Esasiye bağlı olduğunu söyleyerek tepkisinde ısrarcı olmuştur. Bunun üzerine meclis başkanı, Hamdi Namık Bey’in teklifini oylamış, ancak bu teklif kabul edilmemiş ve kanun aynen kabul edilmiştir¹⁵⁴.

5. İsmet Bey’in Usulle Alakalı Bir Açıklaması:

Meclisin 02.09.1920 tarihli oturumunda, Diyarbakır mebusu Kadri Ahmet Bey’in, Milli Aşireti ahvaline dair Dâhiliye Vekâletinden İstizah* takrirleri görüşülmektedir.

Görüşme İstizah takririnin mecliste okunmasıyla başlamıştır. Takrirden önce, Diyarbakır ve havalisinde son günlerde meydana gelen eşkıyalık faaliyetleri hakkında Dâhiliye Vekâletinden izahat istenmiştir.

Takririn okunmasından sonra meclis başkanı “*Pek mufassal ve mutavvel yazılmıştır. Bunun leh ve aleyhinde müzakere cereyan etmeksizin kabul ve âdemi kabulü reye konur*” diyerek takririn tartışılmadan reye konulmasını istemiştir. Ancak sonrasında söz alan İsmet Bey “*Usulü müzakere hakkında söz söyleyeceğim. İstizah edilen maddeler şikâyetten ziyade istifsarı tazammun ediyor. Evvel emirde sual edilecek ve hakikate muttali olunacak maddeler üzerinde istizah yapılmalıdır. Zannediyorum ki, bu sual takriri olmalıdır. Çünkü henüz şikâyet edilen maddenin hakikati anlaşılmamıştır. Bu anlaşıldıktan sonra istizah takriri halinde müzakere edilir*”¹⁵⁵ diyerek takririn henüz tam manasıyla anlaşılamadığını bu nedenle de oya

¹⁵⁴ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 569.

* İstizah: Açıklama isteme, gensoru. Devellioğlu, a.g.s., s. 464.

¹⁵⁵ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 468.

konulmayacağını ifade etmiştir. İsmet Bey’in bu değerlendirmesi, takrir sahibi tarafından da “*Sual olsun efendim*” denilerek kabul edilmiştir. Bundan sonra takrir “sual takriri” olarak kabul edilmiş ve Dâhiliye Vekâleti’ne havale edilmiştir. İsmet Bey, meclisteki genel tavrı gereği; usulen aykırı gördüğü bir durum karşısında, meselenin iyice tetkik edilmeden, mesele hakkında karar verilmesinin yanlış olacağını belirtmiş ve mesele Dâhiliye Vekâletine havale olunmuştur.

Mesele hakkındaki izahatı, Dâhiliye Vekili Refet Bey meclisin 25.09.1336(1920) tarihli oturumunda yapmıştır. Refet Bey, meseleyle alakalı olarak yaptığı açıklamada “*Bu hareketin saiki, diyebilirim ki, alelade, mahallin her vakit yarattığı halet-i ruhiye idi. Az çok bir şekavet meselesi, az çok bir intifa meselesi ve bunun içerisine, uzaktan, yakından karışmış, İngiliz propagandası. Bu mesele kamilen halledildi. Bugün artık o havalide bizim milli emellerimize, bizim büyük gayelerimize karşı tevcihe edilmiş bir silah kalmadı ve o mesele tamamen sükun bulmuştur. Şarkta hiçbir şey yoktur*”¹⁵⁶ diyerek Diyarbakır ve havalisinde meydana gelen eşkıya faaliyetlerinin, askeri birlikler vasıtasıyla halledildiğini ve bölgede sükûnetin sağlandığını ortaya koymuştur.

6. İsmet Bey’in Adli Vakalar Hakkında Yetkili Kurumların Karar Vermesi Yönündeki Tavrı:

Meclis konuşmalarında usule riayet hususunda azami gayret gösteren İsmet Bey, bir mesele hakkında verilecek kararın, devletin hangi kurumunun görev alanına giriyorsa o kurum tarafından verilmesinin doğru olacağını düşünmektedir. Nitekim Erzurum’da yayınlanan Albayrak Gazetesi’nin yazarı Mithat Efendi’nin, gazetede çıkan bir makalesi nedeniyle, Erzurum mevki kumandanı Kaymakam Emin Bey tarafından tutuklanması nedeniyle, 18.04.1337(1921)’de Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey tarafından meclise sunulan gensoru dolayısıyla söz alarak, meselenin ait olduğu mahkeme tarafından karara bağlanması gerektiğini ifade ederek bu husustaki tavrını ortaya koymuştur.

¹⁵⁶ TBMM ZC., D.I, İ.S.I, C.IV, s. 342.

Hüseyin Avni Bey, 18.04.1337(1921)'de meclise sunduğu takririnde, konuyla alakalı Adliye Encümeni'nin çalışma yaptığını, bu nedenle takririnin on beş gün ertelenmesini talep etmiştir. Hükümet namına söz alan Adliye Vekaleti Vekili Trabzon mebusu Hafız Mehmet Bey, hükümetin tehire razı olmadığını söyleyerek bugün müzakeresini istemiştir. Hüseyin Avni Bey, meseleyle alakalı olarak Adliye Vekaleti'nin yapmış olduğu çalışmaların netleşmesinden sonra görüşülmesinin daha uygun olacağını belirtmiş. Ancak, meclis başkanı takririn tehirini oylamasına rağmen mecliste çoğunluğun olmadığını ileri sürerek, istizah takririne cevap verileceğini ifade etmiştir¹⁵⁷.

Hüseyin Avni Bey takririnde “...Erzurum Maarif Müdürü sabıkı Mitat Bey 21/Şubat/1337 tarihinde merbuten takdim eylediğim Albayrak Gazetesi'nde neşreylediği başmakeden dolayı Erzurum mevki kumandanı Kaymakam Emin Bey, vazifei memuriyet ve selahiyetini suistimal ederek, mumaileyhi taht-ı tevkife alarak memleketimizin pek kıymettar ve münevver evlatlarından Mitat Bey'e pek çok işkenceler irtikabettirdiğini istihbar eylediğimizde...” diyerek meselenin kanunsuz bir tutuklama ve işkence olduğunu belirtmiştir. Hüseyin Avni Bey, konuşmasının devamında Maarif, Adliye, Dahiliye ve Müdafaa-i Milliye Vekaletleri'ne yapılan müracaatlar neticesinde Mitat Bey'in serbest bırakılması ve Emin Bey hakkında da kanuni işlem yapılmasına emir verilmiş olmasına rağmen; 1 hafta tutuklu kaldıktan sonra serbest kalan Mitat Bey'in yeniden tutuklandığını Erzurum'dan haber aldıklarını ifade etmiştir¹⁵⁸. Salih Bey, ortada bir hukuksuzluk olduğunu ve Mitat Bey'in haksızlığa uğradığını ifade ederek meselenin bu yönde hallini talep etmektedir. Ancak Adliye Vekaleti Vekili “...Şimdi şu hale göre mesele bir ihtilafi merci meselesidir. Yani kanunen bu tahkikatın icrası adliyeye mi, yoksa Askeri Divanı Harbine mi aittir?” diyerek Kaymakam Emin Bey'i direk suçlayıcı bir tavırdan sakınarak meselenin ait olduğu merciye taşınması gerektiğini ifade etmiştir.

Takrir sahibi Hüseyin Avni Bey Adliye Vekili'nin bu tavrını şiddetle eleştirerek “...Adiye kudret ve kuvvei kanuniyesini gösterememiştir. Adliye Vekili gelmiş burada ihtilaf-ı merci vardır diyor. Ahadı nastan biri makale neşrederse, rica ederim bu, Divan-ı Harbe mi gider? Bunu bir kumandan mı hapseder. Vekil Bey,

¹⁵⁷ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 32-33.

¹⁵⁸ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 33-34.

bundaki aczini burada itiraf etmekle beraber bir ihtilafı merci çıkarıyor... Efendiler, burada hürriyeti matbuat nerede...”¹⁵⁹ şeklinde bir açıklama yapmıştır. Hüseyin Avni Bey, sivil bir kişinin işlediği suçtan dolayı, askeri mercilerce değil, adli mahkemelerce yargılanması gerektiğini ifade ederek; kaymakam Emin Bey’in yaptığı hukuksuzluğa Adliye Vekili’nin de ses çıkarmamasını acizyet olarak nitelemiştir.

Mitat Efendi de Adliye Vekaleti’ne 4 Mart 1337(1921)’de çektiği telgrafta, askerlikle alakasının olmamasına rağmen Kaymakam Emin Bey tarafından haksız yere tutuklandığını ve kötü muameleye maruz kaldığını belirterek meclisten bu konuda yardım istemiştir. Erzurum İstinaf Müddeiumumisi* Raci Bey de 5 Mart 1337(1921)’de Adliye Vekaleti’ne gönderdiği telgrafta, Mitat Efendi’nin sivil olduğunu, eğer gazetesindeki makale cezayı gerektiriyorsa, kararı Matbuat Kanunu’nu gereğince Adliye Mahkemesinin vermesi gerektiğini ifade etmiştir¹⁶⁰.

Bu telgrafların mecliste okunmasından sonra söz alan Hüseyin Avni Bey “...Efendiler makale okunsun rica ederim. Bir muharrir, bir muallim bu yüzden hapis ve tevkif olunur mu?...” demiş ve hükümetin kuvvetsiz ve kudretsiz olduğundan yakınmıştır¹⁶¹. Hüseyin Bey’in bu ısrarı karşısında, makalenin açık celsede okunmasını sakıncalı bulunarak müzakere gizli celseye taşınmıştır.

Gizli celsede söz alan Müdafaai Milliye Vekili Fevzi Paşa, meseleyi şöyle izah etmiştir:

“...Meseleye Şark Cephesi Kumandanı vaz-ı yed (el koyma) etmiştir, o hallediyor, benim yaptığım iş bundan ibarettir, diyor. Oraya sordum, oradan aldığım cevapta şöyle yazıyor: Erzurum’da Albayrak muharriri Mitat Efendi vukubulan tebligata rağmen umum memurin haklarında tecavüzatı kalemiyede bulunmuş, makalesinde “vatani idrak etmeyen memur” diye yazmış. Kendisini celb ederek burada asker dahil midir denmesi üzerine; “Evet idrak edemeyenlerin hepsi dahildir” cevabını vermiş. Mevkii kumandanın bu gibi makalat mesuliyeti muciptir demesine mukabil, “mahkemeler açıktır” diye bidedbane cevap vermiştir. Makalede

¹⁵⁹ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 34.

* İstinaf: Bidayet mahkemesinden verilen hükmün bir üst mahkemeye başvurarak feshini isteme; Müddeiumumi: Savcı, umumi haklar adına dava açan hakim. Develioğlu, a.g.s., s. 461 ve 707.

¹⁶⁰ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 35.

¹⁶¹ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 36.

umum memurin ile mevki kumandanlığına karşı istihfaf ile töhmet irtikap etmiş olduğundan, kendisi efrad-ı ihtiyatıyeden olmakla Mevkii kumandanlığınca Askeri ceza kanununun dördüncü maddesine tevfikân bir hafta hapis edildiği anlaşılmıştır...”¹⁶²

Konuyla alakalı olarak söz alan Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey, kendi düşüncesini “...Ben kendi kanaatıma göre bütün matbuatın serbest ve azade olarak yazmalarını kabul ederim. Bence azade yazılan yazılardan kıymetli yazı yoktur” diyerek düşünce ve yazma özgürlüğüne taraftar olduğunu ortaya koymuştur. Makaleyi, düşünce ve yazma özgürlüğü olarak değerlendiren Hüseyin Avni Bey “...Şayet bunda kanuna mugayir sözler varsa, bu, Büyük Millet Meclisi’nin teşkil ettiği hükümetin adliyesine aittir. Matbuat kanunu vardır. Mahkemeye sevk eder. Siyasi Cürüm müdür, başka bir şey midir, bunu tahkik ederler ve kararını alırlar...” diyerek mesele hakkında verilecek kararın, mahkemeye ait olduğunu ifade etmiştir. Hüseyin Avni Bey, Erzurum’da halktan zorla tekalif-i harbiye toplandığını, Mitat Efendi’nin de, makalesinde ordu mensuplarını tenkit etmesi nedeniyle tutuklandığını ifade etmiştir. Hüseyin Avni Bey, Mitat Efendi’nin, asker olmaması nedeniyle ordu mensupları tarafından tutuklanmasının yanlış olduğunu söylemesine karşılık; Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa, orduyu fesat ve isyana teşvik eden her kim olursa olsun divan-ı harbe verilir ve cezası tertip edilir diyerek¹⁶³ yapılan davranışın doğru olduğunu ifade etmiştir.

İsmet Bey “Efendim, usulü müzakere hakkında söyleyeceğim. İstizah edilen, hilaf-ı kanun, hilaf-ı salahiyyet hapis meselesidir. Makalenin bir cürmü müeddi olup olmadığının tetkiki mahakim-i aidesine aittir. Yalnız Hilaf-ı selahiyyet hapis meselesi istizahın esasını teşkil ediyor” diyerek istizahın gerekçesini, kanuna aykırı hapis cezası olarak değerlendirmiştir. İsmet Bey meselenin tam manasıyla aydınlatılmasından sonra kararın verilmesinin daha doğru olacağını; son kararın da mahkeme tarafından verilmesinin gerektiğini ifade etmiştir.

İsmet Bey konuşmasının devamında, Mitat Efendi’nin tutuklanmasının, savaş ortamında bulunulması sebebiyle doğru olduğunu “...şimdi efendim deniliyor ki;

¹⁶² **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, İş Bankası Yayınları, 2. baskı, Ankara 1985, Devre I, İçtima Senesi II, Cilt II, s. 40-41.(Bundan sonra **TBMM GCZ.**, D., İS., C., s. Şeklinde kısaltılacaktır)

¹⁶³ **TBMM GCZ.**, D.I, İS.II, C.II, s. 38.

mıntika-i harp ilan edilen mahallin askeri kumandanlığı buradaki ordunun inhilaline sebebiyet vereceği, emniyeti ihlal edeceği efale teşebbüs ettiğinden dolayı bunun tahkikat-ı iptidaiyesine intizar lazımdır, diyor.(gürültüler) Divan-ı harbe tevkiif etmeyin diyebilir miyiz. (deriz sesleri) Herhalde Divan-ı Harp de bir mahkemedir. Rica ederim tetkik edilecek bir mevzudur. Müsaade buyurun selahiyetin tetkiki nasıl olacaktır”¹⁶⁴ şeklindeki sözleriyle ifade etmiştir. İsmet Bey’in bu açıklaması başlangıçtaki ifadeleriyle çelişmektedir. Çünkü konuşmasının başlangıcında meselenin ait olduğu mahkemece çözülmesi gerektiğini söylerken, burada Divan-ı Harbin (haklı veya haksız) tutuklamasına karşı çıkmamaktadır. Hatta sözlerinin başlarında, meselenin ait olduğu mahkemece çözülmesi gerektiğini ifade ederken, burada Mitat Efendi’nin uğradığı haksızlığa hiç değinmemekle nizami olmayan bir duruş sergilemiştir. İsmet Bey’in bu izahatları, bu meselede hükümetin politikasına uygun bir değerlendirme yaptığı sonucuna ulaşabiliriz.

İsmet Bey’in açıklamalarından sonra meselenin Bolşeviklikle bağlantısının olabileceği yönünde bir takım açıklamalar gelmiştir. Bu açıklamalar üzerine, bazı mebuslar meselenin farklı taraflara çekilmesinin yanlış olduğunu ifade etmişlerdir. Bu anlamda söz alan Abdulkadir Kemali Bey, meselenin bu kadar uzatılmasının yanlış olduğunu söylemiş ve yazılanlardan korkulmaması gerektiği “...Bir insan düşündüğünü söylemek, yazmak hakkına haizdir. Muvaffakiyetle neticelenen bütün ihtilaller böyle yapılmıştır.Düşündüğünü yazmak yasak değildir. Bunun aksine vuku bulacak hareketler iyi netice vermez” şeklindeki sözleriyle ifade etmiş ve kanuna aykırı bir durum olması durumunda da bunu kaymakam ya da ordu komutanı tarafından değil; müddeiumumilik(savcı) tarafından yapılmasının doğru olacağını¹⁶⁵ ifade etmiştir.

Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey de, Mithat Efendi’nin Bolşevik¹⁶⁶ olduğunu, fena bir adam olduğunu, ama hakkında yapılan işlerin de usulsüz olduğunu söylemiştir. Ali Şükrü Bey “...Rica ederim alsınlar Mitat’ı Adliye Mahkemesi’ne versinler. Bu hatadan ricat edilsin, bir daha böyle bir hataya cüret edilmesin

¹⁶⁴ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 41-42.

¹⁶⁵ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 44.

¹⁶⁶ Ali Şükrü Bey, meselenin Bolşeviklikle bağlantısının kurulması üzerine “... Bolşeviklik meselesi filan filan,.. bu meseleleri kurcalamayalım. Çünkü bu zamanlarda Bolşevik olmayan adam görmüyorum” diyerek ilginç bir yaklaşımda bulunmuştur. TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 44.

diyerek” hükümetin tavrını sert bir dille eleştirmiş ve meselenin sivil bir kişiyi alakadar etmesi sebebiyle Adliye mahkemesi tarafından çözülmesini istemiştir. Ali Şükrü Bey’den sonra söz alan, tahrir sahibi Hüseyin Avni Bey, mesele hakkındaki genel tavrını yineleyerek; kanun ne ise hükmün de ona göre verilmesi gerektiğini ifade etmiştir¹⁶⁷.

Meseleyle alakalı müzakereler neticesinde, Lazistan mebusu Osman Bey’in hükümetle ilgili itimat tahriri oylamaya sunulmuş ve kabul edilerek mevzu kapanmıştır¹⁶⁸.

7. İsmet Bey’in Meclisin Devamlı Toplantı Halinde Olmasındaki Israrı:

İsmet Bey, Milli Mücadele’ye büyük önem vererek, Birinci Meclis’teki vazifesi müddetince müzakerelere ve oylamalara katılım hususunda titiz davranmış ve meclisin yapacağı tatillerin kısa tutulması gerektiğini ifade etmiştir.

Meclisin 30.05.1921 tarihli oturumunda, Karahisarı Sahip Mebusu İsmail Şükrü Efendi ile arkadaşları, yaklaşmakta olan Ramazan Bayramı münasebetiyle, TBMM’nin tatile girmesini ve gelecek toplantının 18 Haziran’a ertelenmesini öngören 30.05.1921 tarihli bir tahrir vermişlerdir¹⁶⁹.

Teklifin mecliste okunmasından sonra; meclis salonunda, ret ve kabul sesleri aynı anda yükselmiştir. Maliye Vekili Hasan Bey’in “*Efendim, bildiğiniz gibi yeni bütçe meclise sunuldu. Muvazeneyi Maliye Encümenine diğer encümenlerden ikişer aza seçilmek suretiyle kırk beş kişilik büyük bir encümen oluşturuldu. Benim istirhamım; encümenin bir an evvel bütçeyi tetkik ederek meclise sunmasıdır. Tatil sebebiyle Muvazeneyi Maliye Encümeninin çalışmalarını tatile uğratmamalıyız, bütçe meselesi büyük bir buhrana girmektedir*”¹⁷⁰ diyerek tatilden önce bütçe meselesinin halledilmesini istemektedir.

¹⁶⁷ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 44-45.

¹⁶⁸ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 45.

¹⁶⁹ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 377.

¹⁷⁰ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 377.

Maliye Vekili'nden sonra söz alan İsmet Bey “*Efendim tatil teklifi uygundur. Ancak 18 gün uzundur. Meclisin tatili encümenlerin tatili demek değildir. Fakat Haziranın 12, 13. gününe kadar yeterlidir*” diyerek tatilin daha kısa tutulması gerektiğini belirtmiştir. Ancak sözlerini bitirmeden gürültülü bir “hayır” tepkisiyle karşılaşan İsmet Bey “*Efendim Haziranın 13’ü bayram değildir*”¹⁷¹ diyerek sözlerini bitirmiş ve teklifin biraz fazla olduğunu; bayram sonuna kadar tatil yapılabileceğini ifade etmiştir. Bütçeyle alakalı encümenlerin tatilde de çalışabileceklerini ifade eden İsmet Bey, bayram dolayısıyla tatil olabileceğini, ancak bunun süresinin fazla olmaması gerektiğini düşünmektedir.

18 Haziran’a kadar yapılması düşünülen bu tatil teklifine ilk itiraz Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey’den gelmiştir. Hüseyin Avni Bey’den “*Efendim 50–60 kadar mesele vardır. Bunları ne zaman müzakere edeceğiz? Müzakereler Bayram dolayısıyla 3 gün ertelenir. Bunun dışında ertelenme doğru değildir*”¹⁷² diyerek tatilin amacının Bayram olması gerektiğini onun için de 3 günlük bir zamanın yeterli olduğunu, uzun bir tatilin meclisteki işleri aksatacağını ifade etmiştir.

Sinop mebusu Hakkı Hami Bey’in “*...Bendeniz maalesef İsmet Beyefendi’nin bu konu ile alakalı açıklamalarına katılamıyorum. Tatil denilince; meclisin tamamını kapsar*”¹⁷³ şeklindeki açıklaması mebusların “hayır” sesleriyle kesilmiştir. Ancak açıklamasına devam eden Hakkı Hami Bey, tatil talebini eleştirerek “*...Üç günlük bayram için 14 günlük mesaiyi atmaya sevk eden sebebi anlamıyorum. Mektep talebeleri bayramda biran evvel tatile gitmek ister. Bizler milletin kaderini üzerimize aldığımız takdirde nasıl olur da mektep talebesi gibi 14 gün tatil yaparız*” diyerek uzun tatil teklifini farklı bir benzetme ile eleştirmiştir. Konuşması mecliste bulunan bir grup mebusun “yaşa” sadaları ile alkışlanan Hakkı Hami Bey “*...bizim dinen Ramazan-ı Şerif’ten sonra üç gün bayramımız vardır. İsteyen arkadaşımız istediği yere gider. İsteyen de burada kalır*”¹⁷⁴ diyerek konuşmasını gürültüler arasında noktalamıştır.

Hakkâri mebusu Mazhar Müfid Bey ise “*Tatil nedir efendim? Geçen hafta dokuz gün tatil olduk. Bu neydi ve ne yaptık. Meclisin en büyük işi bütçeyi biran*

¹⁷¹ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 377.

¹⁷² TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 377.

¹⁷³ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 377.

¹⁷⁴ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 378.

evvel çıkarmaktır. Hatta bayramda da çalışır isek daha iyi olur. Çünkü ne düşmanlar duruyor. Ne de memleketteki meseleler duruyor. Biz tatil yapacak vaziyette değiliz”¹⁷⁵ diyerek memleketin içerisinde bulunduğu durumun tatil yapmayı gereksiz kıldığını; bu nedenle bayramda da çalışılması gerektiğini ifade etmiştir.

Son olarak söz alan Kastamonu mebusu Abdülkadir Kemali Bey, meclis başkanına hitaben *“tatil hakkı size aittir”* demiştir. Bunun üzerine meclis başkanı *“öyle ise bendeniz Haziran’ın on sekizinci günü toplanmak üzere tatil ediyorum”¹⁷⁶* diyerek tatil kararını, verilen taktir çerçevesinde karara bağlamıştır.

Görüşmeler esnasında cereyan eden tartışmalara bakılarak; millet olarak bugün de devam etmekte olan tatil zafiyetimizin o günlerden kalma olduğunu söyleyebiliriz. Her yönden olağanüstü koşulların hâkim olduğu bir dönemde mebuslar meclisin tatiliyle alakalı sağlıklı bir sistem oluşturamamışlardır. Tatil kararının meclis başkanında olması; mebusların bu hususta etkisinin olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte, hemen her konuda olduğu gibi bu meselede de meclisteki gruplaşma kendisini göstermiştir.

8. İsmet Bey’in Hükümet’in Düşürülmesi İçin Yapılan Tekliflerle Meclisin Meşgul Edilmesine Karşı Olması:

İsmet Bey, ciddi delil ve belgeler olmadığı sürece hükümetlerin sual taktirleriyle düşürülmesinin; hatta bunun konu edilmesinin dahi yanlış olduğunu; meclisin yasama görevini layıkıyla icra edebilmesi için bunun şart olduğunu düşünmektedir. İsmet Bey, meclisin 13.03.1338(1922) tarihli gizli oturumunda, Erzurum mebusu Salih Efendi’nin Heyet-i Vekile’nin ıskatına* dair taktiri ve Mersin mebusu Selahattin Bey’in Hariciye Vekâleti Vekili Mahmut Celal Bey’e âdemi itimat hakkında taktiri¹⁷⁷ görüşülürken bu tavrını ortaya koyarak, hükümetin devamının gerekliliğini ortaya koymuştur.

¹⁷⁵ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 378.

¹⁷⁶ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 378.

* İskat: Düşürme, Düşürülme. Devellioğlu, a.g.s., s. 397.

¹⁷⁷ TBMM Gizli Celse Zabıtları, İş Bankası Yayınları, 2. baskı, Ankara 1985, Devre I, İctima Senesi III, Cilt III, s. 49 (Bundan sonra TBMM GCZ., D., İS., C., s. Şeklinde kısaltılacaktır)

İsmet Bey'in bu bakış açısının izahı açısından, muhalefetin hükümetin düşürülmesini talep ettiği olayı kısaca izah etmek yerinde olacaktır:

Ordunun Büyük Taarruza hazırlandığı süreçte, İngiltere'nin düşüncelerini öğrenmek üzere görevlendirilen Yusuf Kemal Bey'in, İstanbul'a uğrayıp padişahla görüşmesi mecliste tepki çekmiştir. Heyet-i Vekile reisi Fevzi Paşa, Yusuf Kemal Bey'in Londra Seyahatiyle alakalı olarak meclisi bilgilendirmek maksadıyla söz alarak; Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in İngilizlerle görüşmek üzere Londra'ya giderken İstanbul'a uğradığını ve yapılan açık görüşmeler neticesinde İngilizler aleyhinde sarf edilen şiddetli tenkitlerin zabıtlara geçtiğini belirtmiştir. Fevzi Paşa, bunların yayınlanmasının İngiltere ile yapılacak görüşmelerde sorun teşkil edeceğinde bahisle, bu zabıtların neşrinin tehirini talep etmiştir¹⁷⁸. Hariciye Vekâleti Vekili Celal Bey de bu hususta açıklamalar yapmış ve *“Yusuf Kemal Bey hareketinden evvel heyet-i aliye ber tafsil maksadı seyahatı hakkında izahat verdiği veçhile Avrupa'ya hareketinden maksadı asli oradaki cereyan ve efkârı anlamak ve bizim maksat ve metalibi milliyemizi anlatmaktır...”*¹⁷⁹ diyerek Yusuf Kemal Bey'in Londra'ya gidiş sebebinin, İngiltere'nin TBMM Hükümeti'ne bakışını öğrenmek olarak nitelemiştir. Celal Bey, Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'ya gidişinden evvel de meclisi bilgilendirdiğini ifade etmiştir.

Ancak bu açıklamalar muhalefeti tatmin etmemiş ve Hariciye Vekili'nin, Londra seyahati hakkında meclise bilgi verilmesine rağmen; İstanbul'a uğraması hususunda meclisin bilgilendirilmemesinin altında bir takım sebepler olabileceğine istinaden hükümetin düşürülmesi ve bu açıklamayı yapan Celal Bey'e güvensizlikle alakalı, yukarıda belirttiğimiz takrirleri vermişlerdir. Hatta Diyarbakır mebusu Hacı Şükrü Bey, Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'a giderek saraya çıkışını *“Büyük Millet Meclisi'nin istiklal ve hakimiyetini ihlal eden bir durum”*¹⁸⁰ olarak nitelemiş ve bu hususta meclise bir takrir sunmuştur.

Meclis başkanı, İkinci Reis vekili Hasan Fehmi Bey, belirtilen takrirleri oylamaya sunmuş ancak takrirler kabul edilmemiştir. Bu durum, takrir sahipleri ve muhalefetin tepkisine neden olmuştur. Malatya mebusu Lütfi Bey *“memleketin*

¹⁷⁸ TBMM GCZ., D.I, İS.III, C.III, s. 47.

¹⁷⁹ TBMM GCZ., D.I, İS.III, C.III, s. 15.

¹⁸⁰ TBMM GCZ., D.I, İS.III, C.III, s. 14-15.

hayat-ı siyasiyesine taalluk ediyor...” diyerek meselenin önemli olduğunu ve görüşülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Mersin mebusu Selahattin Bey de söz verilmemesi durumunda açık celsede söyleyeceğini ifade ederek *“Bu Heyet-i hükümetle sokağa çıkılmaz, sokağa”* diyerek hükümete olan güvensizliğini ortaya koymuştur. Tartışmaların uzaması üzerine, meclis görüşmelerinde yaptığı usul açıklamalarıyla tanınan İsmet Bey söz almış ve *“Arkadaşlar; biz selahiyet-i teşriiyemizi* hutut-u muayyene dahilinde takip etmezsek işte bunun gibi işlerimizi – bir mevzu yokken- müspet bir iş göremeyiz. Eğer Celal Bey hakkında ademi itimat dermeyeran edilecekse sual, istizah(gensoru) yapılır, madde dermeyeran edilir. Bunu hepimiz kabul ederiz. Ortada bir tahrir yokken, mevzu yokken bir sual tahriri vermek nasıl olur? Suali tayin. Havi olmazsa nasıl mevzu müzakere olur, rica ederim. Mevzuunu gösterebilirler”*¹⁸¹ diyerek usule dair bir açıklama yapmıştır. İsmet Bey, meclisin kanunlar çerçevesinde çalışmasını, aksi durumlarla harcanan zamanın beyhude olduğunu ifade etmiştir. Şunu da ifade etmeliyiz ki; İsmet Bey, Birinci meclis çalışmalarına bakıldığında, hükümetlerin düşürülmesi yönünde her hangi bir düşünce ve tavır içerisinde bulunmamıştır.

İsmet Bey’in açıklamasından sonra söz alan Sinop mebusu da Meclis başkanının taraflı davrandığını, tartışmalı konularda isim tayini ile oylama yapılması gerektiğini ifade ederek müzakere açılması gerektiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine söz alan Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi Bey de zaman kaybına neden olmamak için her zaman isim tayini suretiyle oylama yapılmadığını belirterek Hakkı Hami Bey’in itirazına açıklık getirmiştir. Ancak muhalefetin bu konudaki ısrarının devam etmesi üzerine isim tayiniyle oylama yapılması kararlaştırılmıştır. Yapılan oylama neticesinde, Hariciye Vekaleti Vekili Mahmut Celal Bey’e ademi itimat ve hükümetin düşürülmesi ile alakalı tahririn müzakeresi; 49 evet, 131 hayır, 7 çekimser reyyle reddedilmiştir¹⁸². Ancak hükümetin düşürülmesini talep eden mebus adedi; muhalefetin hiç de küçümsenmeyecek oranda olduğunu göstermektedir.

* Teşriye: Kanun yapmayla ilgili. Devellioğlu, a.g.s., s. 1097.

¹⁸¹ TBMM GCZ., D.I, İS.III, C.III, s. 49-50.

¹⁸² TBMM GCZ., D.I, İS.III, C.III, s. 53.

9. İsmet Bey'in Usul Hassasiyeti:

İsmet Bey'in, Birinci Mecliste yapmış olduğu konuşmaları incelendiğinde kendisinin genel olarak, hükümet yanlı bir siyaset takip ettiğini ve hazırlanan kanunlara evet oyu verdiğini görmekteyiz. Ancak, müzakereler esnasında özellikle usule aykırı bir durumla karşılaştığında; yerinde ve zamanında müdahalelerde bulunarak müzakereleri doğru bir mecraya çekmiştir. İsmet Bey, yararlı bulmadığı tasarı ve tekliflere ret oyu vererek, ilkeli bir duruş sergilemiştir.

Nitekim İsmet Bey, mebusların hukuki durumlarının, izinlerinin ve senelik tahsisatlarının görüşüldüğü, 08.03.1923 tarihli meclis oturumunda, yapmış olduğu usul açıklamalarıyla bu yönünü ortaya koymuştur.

“TBMM azasına senelik 2400 lira tahsisat verilir. Sene başı Teşrinisani(kasım) başıdır” şeklindeki birinci maddenin mecliste okunmasından sonra söz alan İsmet Bey *“Efendim bendeniz, buradaki ‘sene başı teşrinisani iptidasıdır’ ibaresini zait buluyorum. Çünkü sene başının teşrinisani(kasım) iptidası olması Teşkilat-ı Esasiye Kanununda devrei intihabiye’nin mezkur aydan itibaren edilmesiyle musarrahtır. Binaenaleyh devrei intihabiye her hangi ayda teceddüd edecek olursa o aydan itibaren senevi tahsisat o miktar olur. Binaenaleyh burada ‘sene başı teşrinisani iptidasıdır’ demeye gerek yoktur. Yukarıda TBMM azasına senevi 2400 lira verilir tabiri vardır. Bu devrei içtimaiyenin sene başı Mart’tır. Müteamelen öyle olmuştur ve kanun hükmündedir. Binaenaleyh sene başı kasım başlangıcıdır diye belki ikinci devrei içtimaiye kasım ayından başlayacak olursa tahsisatın sureti tediyesi ve sairesi hakkında bir tereddüt hâsıl olur gibi buyurdular. Devrei intihabiye’nin mebdei her ne olursa olsun, o mebde sene başıdır. Bu devrei intihabiye’nin -ki başlangıcı Marttır- mebdeini de şey etmiş olursunuz”¹⁸³* diyerek usule ait bir açıklama yapmıştır. İsmet Bey’in izahına göre sene başı seçim devresinin başlangıcıyla alakalıdır. İsmet Bey, kalıplaşmış bir sene başı oluşturma’nın tahsisatlar açısından sakınca doğuracağını; bu nedenle seçim devresinin

¹⁸³ TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 67.

başlangıcının aynı zamanda tahsisatlar açısından da senenin başlangıcı olacağını vurgulamıştır.

İsmet Bey'in bu açıklamalarına Yozgat mebusu Süleyman Sırrı Bey ve Lazistan mebusu Osman Bey itiraz etmişler; Kanunu Esasiye göre sene başının Teşrinisani (Kasım) olduğunu söylemişlerdir. Tahsisatın üç taksitte verilmesini teklif eden Bolu mebusu Şükrü Bey de, tahsisatın tamamının birden verilemeyeceğini, bu nedenle kararın meclis başkanlığına veya İdari Heyete bırakılmasının doğru olmayacağını ifade etmiştir. Şükrü Bey, konuşmasının devamında meclis başkanlığına duyduğu güvensizliği “...divanı riyasete bu hakkı vermenizi istemiyorum. Çünkü orada bir şey olur. Biri alır, diğeri noksan alır. Kimisi de taksitini tamamen alır. Bu nedenle meclis hangisini muvafık görürse kabul eder...”¹⁸⁴ diyerek demokrasi vurgusu yapmış ve kararın meclis başkanlığı tarafından değil de meclis tarafından alınmasının daha sağlıklı olacağını ifade etmiştir.

Bu itirazlardan sonra söz alan İsmet Bey, İzmir mebusu Tahsin Bey ve Saruhan mebusu Mustafa Necati ile birlikte bir takrir¹⁸⁵ vererek; sene başı Teşrinisani (Kasım) ifadesinin atlanmasını istemişlerdir. Böylece mesele mecliste yapılan görüşmeler neticesinde demokratik bir çerçevede karara bağlanmıştır.

Akabinde birinci maddeyle alakalı takrirler okunmuştur. Meclis başkanı “bir kısım takrirler birinci maddenin son fıkrası olan sene başı Kasım ifadesinin değiştirilmesini; bir kısmı sene başının Mart olmasını; bir kısmı da ödenmesi gereken tahsisatın kaç taksitte ödeneceğiyle alakalıdır”¹⁸⁶ diyerek takrirleri özetlemiştir.

Takrirler ilgili encümende incelenmiş; İsmet Bey'in arkadaşlarıyla verdiği takrir kabul edilmiştir. Sene başının Mart olmasıyla alakalı takrirler dikkate alınmamıştır. Tahsisatın 3 taksitle ödenmesiyle alakalı takrirler de kabul edilmemiştir. Böylece Birinci madde İsmet Bey ve arkadaşlarının verdiği takrir

¹⁸⁴ **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 67.

¹⁸⁵ İsmet Bey'in arkadaşlarıyla verdiği takrir “Riyaset-i Celileye... Birinci maddenin son fıkrası olan sene başı teşrinisani başlangıcıdır, cümlesinin tayını teklif eyeriz” şeklindedir. **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 67.

¹⁸⁶ **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 68.

doğrultusunda kabul edilmiş¹⁸⁷ ve maddede geçen “sene başı kasım başlangıcıdır” şeklindeki ifade maddeden çıkarılmıştır.

Kanun Tasarısının ikinci maddesiyle “Büyük Millet Meclisi azasına dairei intihabiyelerine azimet ve avdetleri için muayyen olan eyyam ayrıca ilave edilmek şartıyla usulüne tevfi kan senede üç ay mezuniyet verilir. İş bu müddeti mezuniyet için maddei sabıkadaki tahsisattan bir şey tenzil olunmaz. Üç aydan fazla mezuniyet alan veya mezuniyetlerini tecavüz ettirenlerin fazla müddete ait tahsisatları kıstalyevm hesabıyla katolunur”¹⁸⁸ denilerek mebusların seçim bölgelerine gidiş-dönüş süreleri hariç olmak üzere, kendilerine 3 ay senelik izin verileceği öngörülmüştür. Burada gidiş-dönüş sürelerinin izin süresinin haricinde bırakılması oldukça isabetlidir. Çünkü mesela Van mebuslarıyla Çankırı mebuslarının memleketlerine gidiş-dönüş süreleri farklıdır. Ayrıca maddeyle birlikte, mebusların izin süreleri üç ayı geçerse; ne kadar izin kullanılmış ise o kadar günlük ücretin kesileceği öngörülmüştür.

Maddeyi kanunun en önemli maddesi olarak gören Karahisarı Sahip mebusu Mehmet Şükrü Bey “...bazı zaruret ve ahvalı sıhhiye gibi ahval itibariyle görüyorsunuz ki; zaman zaman arkadaşlarımız rapora istinaden tam tahsisatla altı ay, üç ay mezuniyet talebinde bulunmaktadırlar... Ahvalı sıhhiye itibariyle üç ay mezuniyet alabilir. Üç aydan fazla mezuniyet isteyen hastaların zaten tedavi edileceğine pek kani olanlardan değilim. Binaenaleyh buna bir nihayet vermek lazımdır... Her iki arkadaş aynı raporu getirdiği halde birisine mezuniyet verilir. Diğerinin raporu olduğu ve ahvalı sıhhiyesinin fena olduğuna şahadet eden bir raporu bulunduğu halde meclisi âli ona mezuniyet vermiyor, mezuniyetini reddediyor. Sonra diğer bir arkadaşımız bir rapor getiriyor, ona mezuniyet veriliyor. Halbuki o arkadaşımız yine aynı tabiplerden rapor getiriyor... Bunu sağlam bir kaideye raptetmek lazımdır”¹⁸⁹ diyerek, meseleyle alakalı şahsi ve haksız uygulamaların olduğunu; aynı doktordan alınan raporların bile farklı muamelelere tabi tutulduklarını, konunun suiistimale açık bulunduğunu; bu nedenle sağlıklı bir karara bağlanmasının gerektiğini ifade etmiştir.

¹⁸⁷ TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 68.

¹⁸⁸ TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 69.

¹⁸⁹ TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 70.

Üç aydan fazla izinli olanların tahsisat almamaları hususuna itiraz eden Karahisarı Şarki mebusu Ali Sururi Bey “...*Ancak tatbikatta Heyeti Celileniz kıskanç bulunmalı ve mazereti sahiha ve katiyesi bulunmayanlara o yalda mezuniyet vermemelidir*” diyerek izin alan mebusun izin gerekçesinin tartışılmasının daha doğru olacağını ortaya koymuştur.

Gerçekten de meseleye bu cepheden yaklaşmak daha isabetli olacaktır. Günümüzde de “rapor almak” diye yanlış bir tabir kullanılmaktadır. Rapor, doktorun yapmış olduğu muayene neticesinde dinlenmesine kanaat getirdiği hastasına doktor tarafından verilir. Süresini de hasta değil doktor belirler. Bu meseleyle alakalı usulsüzlükler oldukça yanlış sonuçlar doğurmaktadır. Kamunun işleyişinde meydana gelen aksaklıklar bunun en güzel örneğidir. Keyfi alınan ya da verilen raporlar kamu görevlisinin yapacağı işlerin aksamasına ve halkın bundan muzdarip olmasına neden olmaktadır. Özellikle sene içerisindeki tatillerden önce ve sonra tatili uzatmak maksadıyla başvuru bu usul, birçok sıkıntıyı da beraberinde getirmektedir. Her şeyden önce “dürüst toplum” anlayışını baltalamaktadır. Bu nedenle öncelikle doktorluk mesleğini icra edenlere üniversite eğitimleri esnasında hasta olmayan kişilere rapor vermenin sakıncaları hakkında bilgi vermek ve onları bu hususta eğitmek gerekmektedir.

İzinli olan mebusların alacakları tahsisatlarla alakalı olarak söz alan İsmet Bey “*Bu kanunun üçüncü maddesiyle bir kanun ilga ediyorsunuz. Harcırahın on bin kuruş üzerinden alınması bu kanunun tefsirindendir. Binaenaleyh buraya üçüncü madde olarak harcırahın on bin kuruş üzerinden alınması hakkında bir madde koymak lazım değil midir? Mademki aslı ilga ediliyor, tefsiri ilga olunmaz mı? Tabi mülga olur*”¹⁹⁰ diyerek usulle alakalı bir açıklamada bulunmuştur. Seçim bölgesine gidecek olan mebusların tahsisatlarıyla alakalı olarak bir madde yapılması gerektiğini ifade etmiştir. İsmet Bey’e itiraz eden Ali Sururi Efendi, “...*azayı kirama on bin kuruş üzerinden tahsisat verilmesi bu kanunun tefsirine müstenit değildir. Nisabı müzakere kanununun evvelce tadil olunmayan maddesini muadil ahiren yapılan ayrı bir kanuna müstenittir. Bu kanunla lağvetmek istediğimiz iki maddelik kanunda harcırahın derece ve nispeti hakkında bir şey yoktur*” diyerek cevap verecektir. Ali

¹⁹⁰ **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 70.

Sururi Bey konuşmasının devamında, seçim bölgelerini gezen azalar için izin süresinin üç ay olduğunu, üç aydan fazla izin alan mebuslara tahsisat verilmesinin meclisin alacağı ayrı bir kararla olacağını¹⁹¹ ifade etmiştir.

Bu açıklamalardan sonra söz alan meclis başkanının yaptığı oylama neticesinde görüşmelerin yeterliliği kabul edilmiştir. Sonrasında da, kanunla alakalı; 9 Eylül 1920 ve 17 Şubat 1921 tarihlerinde kabul edilen kanunların kaldırıldığı, 1 Mart 1923'ten itibaren bu kanunun yürürlüğe girdiği ve kanunun TBMM tarafından uygulanacağı husularını içeren 3., 4. ve 5. maddeler kabul edilmiştir¹⁹². 53 ret, 12 çekimser ve 129 evet oyuyla kabul edilen kanuna İsmet Bey, ret oyu vermiştir¹⁹³.

¹⁹¹ TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 71.

¹⁹² TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 72.

¹⁹³ TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 72-78.

II. BÖLÜM

İSMET BEY'İN MALİ ALANDAKİ ÇALIŞMALARI

1. İsmet Bey'in Mali ve Hukuki Konulardaki Yönlendiriciliği:

İsmet Bey, mali ve hukuki konulara hâkimiyeti dolayısıyla bu konularla alakalı meclis görüşmelerinde yapmış olduğu açıklamalarıyla diğer mebusları yönlendirmiş ve müzakerelerin gidişatında etkili olmuştur. Nitekim İsmet Bey, 02.09.1920 tarihli “*Aşar mültezimlerinden, borcu olup da bu borcunu ödeyen aşar mültezimlerinin, rehin olarak el konulan emlaklerinin iadesine dair kanun*” hakkındaki görüşmelerle alakalı söz alarak, yönlendirici bir rol oynamıştır.

Aşar Mültezimleri ile alakalı kanunun müzakeresi esnasında öne çıkan görüşlerin daha anlaşılır olması için, Mültezimler ve İltizam Usulü hakkında kısa bir izahat yapmakta yarar görüyoruz.

Mültezimler, kanunların çeşitli iktisadi faaliyetlerden muayyen bir nispet veya miktar olarak ve ekseriya aynı şekilde tahsilini tespit ettiği vergileri mükelleflerden toplayıp, piyasada nakit haline getirdikten sonra devlet hazinesine intikal ettirmekteydiler. Bu usule iltizam usulü de denir¹⁹⁴. İltizam, mukataaların bir bedel karşılığında genellikle özel teşebbüs tarafından işletilmesidir. Mukataalar, iltizama, çoğunlukla üçer yıllık süreler için, açık artırma ile verilirdi. Ancak bu üç yıllık süre dolmadan, mukataa gelirlerinde olağandışı bir artış olması, bir rant oluşması durumunda mukataa, öncelik hakkı ilk sahibinin olmak üzere daha yüksek bir bedel teklif eden bir başkasına verilebilirdi. Yine mukataa sahipleri, yeteri kadar kefil göstermek zorunda oldukları gibi, bunların bütün mal ve mülkleri hazineye ipotekli sayıldığından hiç bir şeylerini satamazlar ve başkasına devredemezlerdi. Savaş Dönemlerin de ise mukataaların iltizam yöntemiyle işletilmelerinde büyük güçlükler görülmüştür. Büyük toprak kayıplarına sebep olan savaşlar mukataa

¹⁹⁴ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, s. 101.

gelirlerinde büyük düşmelere neden olmuştur. Bu gibi elverişsiz durumlarda zarar ihtimali bulunduğundan, mukataaların iltizama verilmesi zorlaşmıştı¹⁹⁵.

Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik sıkıntılardan dolayı aşar borçlarını ödeyemeyen mültezimlerin durumlarıyla alakalı olarak Meclisin 02.09.1336(1920) tarihli oturumunda, borçlarını ödeyen aşar mültezimlerinin, rehin olarak el konulan emlaklerinin iadesine dair kanun görüşülmektedir.

Kanun tasarısının okunmasından sonra İsmet Bey'in de üye olarak bulunduğu Muvazenei Maliye Encümeni mazbatasını meclise sunulmuştur. Kanun tasarısının heyeti umumiyesi hakkında söz alan olmayınca maddelere geçilmiştir.

Madde 1: Bin üç yüz otuz beş senesi nihayetine kadar olan senelere ait aşar ihale bedelatından deyni(borcu) bulunan mültezimler rüsumalden olan deyinlerini bin üç yüz otuz altı senesi şubatı nihayetine kadar nakden ve tamamen tediye eyledikleri takdirde faizden olan deyinleri tamamen affedilecektir¹⁹⁶.

Birinci maddeyle ulaşılmak istenilen amaç, mültezimlere borçlarını ödeme hususunda kolaylık sağlayarak bu yolla gelir elde etmektir. Madde hakkındaki görüşmelerde; hükümetin teklif ettiği tarih (1337) ile encümenin teklif ettiği tarih (1336) hakkında bir tartışma yaşanmış; encümenin belirlediği tarih (1336) kabul edilerek hazinenin gelir ihtiyacının acilen karşılanması yolunda bir karara alınmıştır.

Madde 2: Bin üç yüz otuz beş senesi nihayetine kadar olan senelere ait aşar borçlarına mukabil tefevvüz* edilmiş emlak ve arazi masarifi muhakeme ve reddi ferağ harcı kezalık bin üç yüz otuz altı senesi şubatı gayesine kadar mültezimin ve küfela ve bunların veresiyesi tarafından tediye olunduğu halde faiz aranmaksızın Tefevvüz edilmiş olan emlak ve arazileri iade kılınacaktır¹⁹⁷.

İkinci madde hakkındaki itiraz konusu da yine tarih meselesiyle alakalıdır. Çorum mebusu Ferit Bey 1336 senesi şubat ayının geçtiğini, bu nedenle birinci ve ikinci maddede geçen 1336'nın 1337 (1921) olması gerektiğini ifade etmiştir. Neticede 1336 senesi 1337 olarak tashih edilmiştir.

¹⁹⁵ Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, Dergah Yayınları, İstanbul 2005, s. 203-204.

¹⁹⁶ **TBMM ZC.**, D.I, İ.S.I, C.III, s. 473.

* Tefevvüz : Bir işi üstüne alma, Gayr-ı Menkulün tasarruf haklarını satın alma. Devellioğlu, **a.g.s.**, s. 1058.

¹⁹⁷ **TBMM ZC.**, D.I, İ.S.I, C.III, s. 473.

İkinci maddeyle alakalı diğer bir tartışma konusu da maddede geçen “tefevvüz” ibaresidir. Meseleyle alakalı olarak söz alan Karahisarısahip mebusu Mehmet Şükrü Bey “... *Fakat hazine bunu tefevvüz etmekle beraber satmıştır. Satılan şey gitmiştir...*” diyerek maddenin bu kısmında eksiklik olduğunu, Hükümetin el koyduğu bazı malları sattığını, dolayısıyla bu hususta bir karışıklığın olabileceğini ima etmiştir. Mehmet Şükrü Bey, bu durumla alakalı olarak bir de takrir vermiştir. Bu takrirle birlikte madde, hükümetin tasarrufunda bulunan malları kapsar hale getirilmiştir. Madde bu takrirle beraber oylamaya sunulurken kabul edilmiştir¹⁹⁸.

Madde 3: Henüz muamelesi icra edilmeyip de merhun bulunan emlak ve arazi hakkında dahi ikinci madde mucibince muamele icra olunacaktır¹⁹⁹.

Madde ile alakalı olarak söz alan İsmet Bey “...*Tefevvüz edilmiş emlakın iadesi bir affa müstenittir. Fakat merhun** olan bir şeyin mukabili iade edildikten sonra rehin hükmü kalmaz. İade edilirse, alelusul merhuniyet hükmü kalmaz.” diyerek maddenin Tefevvüz ve rehin alınan mallar arasında hukuki olarak fark bulunduğunu, karşılığı alınarak geri verilen bir malın merhuniyet (rehin hali) hükmünün kalmayacağını ifade etmiştir.

Kırşehir mebusu Müfit Efendi, İsmet Bey’in haklı olduğunu ancak faizin affedilmesi için bu maddenin kabulünün gerektiğini söyleyerek İsmet Bey’e itiraz etmiştir. Ancak İsmet Bey, birinci maddeyle faizin affedildiğini söyleyerek üçüncü maddenin tayy ile alakalı bir de takrir vermiştir. Üçüncü madde İsmet Bey’in takriri çerçevesinde tayy edilmiştir²⁰⁰. Böylece İsmet Bey, yaptığı açıklamayla tefevvüz ve rehin arasındaki farkı izah ederek meclisi bu hususta yönlendirmiştir.

Madde 4: Mültezim ve küfela bizzat müracaat eylediklerinde maddei sabıka ahkamı tatbik edilip ancak vereseden birinin müracaatında verese müteaddit ise mal memurlarınca nüshayı mümziye(imza) alınmak şartıyla bilumum vereseye ba ihbarname tebligat icra edilerek üç ay zarfında müracaat etmedikleri takdirde emlak

¹⁹⁸ **TBMM ZC.**, D.I, İS.I, C.III, s. 474-476. Mehmet Şükrü Bey’in takriri : “İkinci maddenin ikinci satırı nihayetindeki tefevvüz kelimesinden sonra ‘edilip elyevm hazinenin tahtı tasarrufunda bulunan’ ibaresinin ilavesi suretiyle maddenin kabulünü teklif ederim” şeklindedir.

¹⁹⁹ **TBMM ZC.**, D.I, İS.I, C.III, s. 476.

* Merhun: Rehin edilmiş. Devellioğlu, **a.g.s.**, s. 621

²⁰⁰ İsmet Bey’in tayy takriri : “Verdiğim izahata binaen üçüncü maddenin tayyını teklif ederim” şeklindedir. **TBMM ZC.**, D.I, İS.I, C.III, s. 476.

ve arazii mütefevvize ve merhune deyni asli vesaireyi tesviye eden vereseye verilir. İhbarnamenin tebliğinden sonra vereseden bir diğeri dahi talip olursa reddi ferağ muamelesinin ikmaline kadar intikal kanunu mucibince hissei musibesi(isabet eden hisse) miktarınca meblağı tediye ederek hissei irsiyesini alır²⁰¹.

İsmet Bey, dördüncü madde hakkında da söz alarak maddenin alt fıkralarında karışıklıklar ve noksanlıklar olduğunu ifade etmiştir. İsmet Bey “... Verese beş tane olur da ikisi müracaat ederse mutlaka birisinin hissei irsiye veya hissei intikaliyesi mukabili para alınır. Hissesi verilir denemez. İkisi beraber ve mütesaviyen(eşit olarak) parayı verirse mal da mütesaviyen iade olunur. Burada varisten bahsedilmemiş, yalnız usulü intikalde, malum ya veraset meselesi de vardır. Yukarıda veraset, burada usulü intikal... Bunlar yekdiğerini nakz değil, birbirini ifade etmeyen kelimelerdir. Binaenaleyh bunun tashihi için encümene iadesini teklif ediyorum” diyerek bu noksanlıkların ve karışıklığın giderilmesi için maddenin encümende yeniden ele alınması gerektiğini ifade etmiştir. Encümen namına söz alan Çorum mebusu Ferit Bey, İsmet Bey’in mütalaasının doğru olduğunu söylemiş, bunun üzerine madde geri alınmıştır²⁰². İsmet Bey buradaki açıklamalarıyla da kanun maddesinde geçen kavramların izahını yapmış ve meclisi bu konuda aydınlatarak maddenin düzenlenmesinin önünü açmıştır.

Mevcut üçüncü maddenin tayı edilmesi, dördüncü maddenin de encümene gönderilmesinden sonra beşinci ve altıncı maddelere geçilmiştir. Beş ve altıncı maddeler aşağıdaki şekilde kabul edilmiştir²⁰³.

Madde 5: İşbu kanun her mahalde tarihi neşrinden meriyül icradır.

Madde 6: İşbu kanunun icrayı ahkamına Maliye Vekili memurdur.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa: Görüşmeler, Hükümetin belirlediği maddeler üzerinde değil de encümenin belirlediği maddeler üzerine yapılmıştır. Yapmış olduğu değerlendirmelerle üçüncü maddenin tayı edilmesini, dördüncü maddenin de eksikliklerini tespit ederek encümene havalesinin sağlayan İsmet Bey, İstanbul Meclisi’ndeki tecrübesiyle görüşmeleri yönlendirici bir rol oynamıştır. İsmet Bey’in dördüncü maddeyle alakalı değerlendirmelerine bakılarak kendisinin hukuki

²⁰¹ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 476.

²⁰² TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 476-477.

²⁰³ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 477.

meseler hakkında da bilgi sahibi olduğunu ve meclis görüşmelerini oldukça iyi takip ederek; alınan kararlarda etkili olduğunu söyleyebiliriz.

2. İsmet Bey'in Mali Konulardaki Yönlendiriciliği:

İsmet Bey, uzmanlık alanı olan mali konulardan mecliste yapmış olduğu açıklamalarıyla, mebusları ikna ederek tartışılan konularda mecliste genel bir kanaatin oluşmasını sağlayan bir özelliğe sahiptir. Nitekim, Meclisin 9 Eylül 1920 tarihli oturumunda müzakere edilen ve hükümetin geçici bütçeyle talep ettiği 25 milyonluk ödenek talebi ile alakalı olarak söz alan İsmet Bey, muhalefetin geçici bütçeye şiddetle karşı çıkması üzerine söz almış ve usule dair bir açıklama yaparak, meclise sunduğu takrirle, bu ödeneğin geçici bütçeyle değil avans şeklinde verilmesinin daha isabetli olacağını söyleyerek meclisi bu konuda ikna etmiştir.

Maliye Vekili giderleri karşılamak üzere hazırlanan geçici bütçe çerçevesinde 25 milyon talep etmiş ve bu talebini “...Efendiler muvakkat bir bütçe takdim ediyorum. Bu bütçede gelirler hakkında bir fikir dermeyeran etmek doğru değildir. Çünkü varidat bir seneye aittir. Ancak bazı varidatlarımız vardır ki; senenin bir mevsiminde muhtelif aylarında cibayet edilir. Bazıları senenin son aylarında cibayet edilir. Binaenaleyh bu iki ay zarfında bu kadar varidatımız olacaktır diye bir şey dermeyeran etmenin ihtimali yoktur. Bu sebebe binaen, her memlekette hükümetçe iki aylık üç aylık, beş aylık muvakkat bütçe tanzimine ihtiyaç hasıl olursa yalnız, bu suretle bir bütçe sunulur... Binaenaleyh, bu bütçe zamanında, idare-i umumiye-i devleti durdurmamak için istenilen bir miktarı, Heyet-i Aliyenizden talep edilen meblağı ihtiva etmektedir...” diyerek açıklamıştır. Maliye Vekili bu sözleriyle, ekonomik sıkıntıların had safhada olduğu bir dönemde geçici bütçenin kabulünü istemiştir.

Ancak hükümetin bu geçici bütçe talebi muhalefetin tepkisine neden olmuştur. Bu anlamda söz alan Yozgat mebusu Süleyman Sırrı Bey, masraflar için talep edilen miktarın geçici bütçe olarak kabulünün yanlış olduğunu ifade etmiş; Karasi mebusu Hasan Basri Bey de, hükümetin bütçesinin hakikati yansıtmadığını,

emri vaki halinde geldiğini söylemiş, “*Meydanda bütçe yok, program yok, yalnız sarfiyat var*”²⁰⁴ diyerek hükümeti israfa kaçmakla eleştirmiştir.

Hükümetin getirdiği tasarının geçici bütçe olmadığını savunan İsmet Bey “...senei maliye hitamından evvel yapılan bir muvakkat tedbirdir. Yani bir avans mezuniyetini muhtevi bir kararnamedir...” diyerek, tasarının ancak avans talebi şeklinde değerlendirilebileceğini ifade etmiştir. İsmet Bey, genel hizmetlerin devamını sağlamak için, Hükümet tarafından belirlenen bu miktarın avans olarak kabulünün gerektiğini söylemiştir. İsmet Bey, konuyla alakalı olarak meclise sunduğu takrirle; 30 milyon liralık bir avans verilmesini, bu avansı karşılayacak gelirlerin toplanması için de Maliye Vekaletine mezuniyet verilmesini teklif etmiştir²⁰⁵.

İsmet Bey’in bu takriri, Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbata Muharriri Çorum mebusu Fuad Bey tarafından “...İsmet Bey Hükümete bir ay daha mezuniyet verip serbest hareket etmesi için ruhsat bahşediyorlar “ diyerek eleştirmiştir. İsmet Bey bu eleştiriye “Hayır öyle değil. Tekrar tekrar, bila lüzum mezuniyet talebine mecbur olmasınlar” diyerek cevap vermesine rağmen Fuad Bey, devlet teşkilatının çok kabarıp olduğunu söyleyerek eleştirisini sürdürmüştür. Fuad Bey’in bu eleştirilerinde sonra söz alan Maliye Vekili Ferit Bey, usun bir konuşma yaparak, devlet hizmetlerinin aksamaması için, 25 milyonluk avansın gerekli olduğunu beyan etmiştir. Bu açıklamadan sonra İsmet Bey, daha önce vermiş olduğu takirde geçen 30 milyonluk avans teklifini öngören takriri yeniden meclise sunulmuştur. Muvazene-i Maliye Encümeni reisi Çorum Mebusu Ferit Bey de, İsmet Bey’in avans şeklindeki teklifinin encümen tarafından da kabul olunduğunu söylemiş ve yapılan oylama neticesinde, İsmet Bey’in takriri kabul olunarak görüşmeler sona ermiştir²⁰⁶.

Böylece İsmet Bey, yapmış olduğu açıklamalarıyla, mecliste oluşan tereddütleri gidererek meselenin hallini sağlamıştır.

²⁰⁴ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.IV, s. 59-60.

²⁰⁵ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.IV, s. 65-66.

²⁰⁶ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.IV, s. 66-69.

3. İsmet Bey'in Yerli Malı Kumaş Kullanılmasındaki Hassasiyeti:

TBMM, Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği sırada, çekilen ekonomik sıkıntıların da etkisiyle yerli sanayiye teşvik ederek, iktisadi yönden kalkınmayı hedeflemiştir. Bu amaçla 20.06.1337(1921) tarihli meclis oturumunda, yerli kumaştan elbise giyilmesi hakkında Hükümetin 10 Mart 1337(1921) tarihli kanun teklifi görüşülmüştür. Mecliste Hükümetin teklifinin okunmasından sonra, İktisat Encümeni'nin kanunla alakalı gerekçesi okunmuştur. Gerekçede Hükümetin belirlediği maddelerin, kanuna aykırı davranışların cezalandırılmasıyla alakalı 3. madde hariç olmak üzere, kabul edildiği belirtilmiştir. İktisat Encümeni'nin üçüncü maddeye ilavesi; Hükümetin belirlediği maddeye, kanunun uygulanmasından sorumlu olup da ilgisizliği görülen memurların da cezalandırılmalarını, öngören bir fıkradan ibarettir²⁰⁷.

İsmet Bey, yerli imkanlarla üretilen malların kullanımının gerekli olduğunu düşünmektedir. Bununla beraber, yerli malı kullanımının yaygınlaştırılması için yapılacak olan kanunun belirli bir zümreyi değil herkesi kapsaması gerektiğini; aksi takdirde kanunun yerleşmesi için cezai yaptırım uygulamanın adaleti bozacağını ifade etmiştir.

a. Muhalefetin Yerli Kumaş Mecburiyetine Karşı Çıkması:

Genel anlamda devlet memurlarının, ordu mensuplarının ve meclis azalarının yerli kumaştan elbise giymelerini öngören kanunun birinci maddesinin²⁰⁸ mecliste okunmasından sonra; kanunun zaruretinin ifade eden mebusların yanısıra muhalif mebusların mecburiyete karşı bir tavır aldıkları görülmektedir.

²⁰⁷ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 429

²⁰⁸ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 432-433. **Madde1:**Büyük Millet Meclisi azalarıyla bilumum Hükümet memurin müstahdeminini, polis, jandarma, belediye rüesa ve azasıyla, Meclisi Umumiye azaları, mektep muallim ve muallimeleri ve mekatibi leyliye talebesi yerli kumaştan elbise giymeye mecburdurlar. İşbu kanunun hini neşrinde ecnebi kumaşından mamul elbiseleri bulunanların elbiseleri merbut bulundukları devair rüesası tarafından damgalanarak bir defteri mahsus kaydedilecek ve bu elbiseler eskiyinceye kadar istimal ve iksa edilecektir

Canik mebusu Nafiz Bey, ayda on milyon ithalat yapıldığını ama, ihracat yapılamadığını bu nedenle ülkeye para girmediğini; bunun da ekonomiyi bozduğunu söyleyerek “*Avrupa kumaşlarının memlekete girişinin men’i ve birinci maddede bilumum efradı ahalinin de Avrupa kumaşı giymekten men edilmesi lazımdır*” şeklinde bir tadilnamenin ülke ekonomisi için gerekli olduğunu söylemiştir²⁰⁹. Sinop mebusu Hakkı Hami Bey “... *Bu maddei kanuniyeye yalnız memurin değil Türkiye’de yaşayan ve tabiiyeti Osmaniye’de bulunan her fert mensucatı dahiliyeyi giymeye mecburdur ve bunu temin etmek hükümetin vazifesidir*” diyerek kanunun yalnızca devlet memurlarını kapsamasının yanlış olduğunu, herkesi içine alması gerektiğini ifade etmiştir. Hakkı Hami Bey’in bu genelleme talebinden sonra söz alan muhalif mebuslardan Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey, cebren bir şeyler yapmanın yanlış olduğunu “... *Hindistan’da bugün İngiltere Hükümeti’ne karşı boykot yapıyorlar, boykotun birinci şartı, İngiliz emtiasını kimse giymeyecektir. Gandi denilen o Hint mütefekkeri bu işte rehberlik ediyor. Ve ileri gidiyor. Bugün İngiltere’de bu yüzden Lankşayr ve Mencister’de fabrikaların yüzde kırkı kapanmıştır. Bu iş böyle propagandayla olur. Almayalım, giymeyelim diye cebirle tazyikle bu iş olmaz*” sözleriyle ortaya koymuş; propaganda yolunun kullanılmasının daha isabetli olacağını ifade etmiştir. Mevcut yerli üretimin ihtiyacı karşılayacak durumda olmadığını ifade eden Ali Şükrü Bey, yerli mala rağbet edilmediği için Koçhisar’daki Çuha fabrikasının söndüğünü, Müdafaa-i Milliye Vekaleti’nin avans vererek kurdurduğu bir fabrikanın da, yapılan kumaşların bir kısmının Müdafaa-i Milliye Vekaleti tarafından alınmaması nedeniyle, atıl kaldığını söyleyerek hükümetin uygulamalarını eleştirmiştir. Yozgat mebusu Süleyman Sırrı Bey de, yerli kumaştan elbise giymenin gerekli olduğunu ama yeterli miktarda yerli kumaşın bulunmadığını²¹⁰ söyleyerek kanunun altyapısının olmadığını ifade etmiştir.

Muhalif mebuslardan Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey de kanunun gereksiz olduğunu “... *Bunu irşat mahiyetinde bırakalım. Bütün halkımızı buna*

²⁰⁹ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 435

²¹⁰ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 433. Ali Şükrü Bey, ithalatın tamamen yasaklayıp herkesi yerli üretime zorlamanın olumsuz sonuçlarını izah ederken “... *Çünkü yarın ihtiyacımızı tedarik imkanından aciz kalacağız, yarın belki affedersiniz dolsuz kalacağız*” şeklinde ilginç sözler sarf etmiştir.

teşvik edelim. Sanayiye ehemmiyet verelim. Kumaşlarımız için o vakit mecburiyet doğar. Böyle olmazsa fena olur, zulüm olur”²¹¹ s özleriyle açıklamıştır.

Konya Mebusu Refik Bey “... *İktisat Vekili, bu kanunun doğrudan doğruya kuvvei müeyyidesini teşkil edecek Usulü Himaye Kanunu’nu da bir an evvel Meclise getirmesi lazımdır*” diyerek bu kanundan bir fayda elde edilebilmesi için gümrük tarifesıyla alakalı bir düzenlemenin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Bu açıklamaya karşı İktisat Vekili Mahmut Celal Bey de bu hususta encümenlerin çalıştığını yakında meclise sunulacağını²¹² ifade ederek cevap vermiştir.

Konya mebusu Musa Kazım Efendi “... *Fakat hadisatı iktisadiyeye, Kavanini umumiyyeye tabi olarak memleketteki bu gibi müessesatı halkın idrakine ve arzusuna, rağbetine havale edersek hiç bir zaman böyle bir terakki meydana gelemeyiz ve Avrupa ile hiçbir zaman rekabet edemeyiz... Her şeyi doğuran ihtiyaçtır*”²¹³ diyerek kanunun yerleşmesi için mecburiyete ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir.

Maddeyle alakalı takrirler kabul edilmeyerek birinci madde aynen onaylanmıştır²¹⁴.

b. Kanun Yapan Mebusların Uygulamalarda Geri Durmaları Meselesi:

Kanunun birinci maddesiyle, yerli kumaştan elbise giymek zorunda olan mebusların, ceza maddesinde bulunmaması mecliste, kanunla alakalı yeni bir tartışa konusu meydana getirmiştir.

Kastamonu mebusu Abdulkadir Kemali Bey, birinci maddede Büyük Millet Meclisi azaları kaydı olduğu halde ceza ile alakalı üçüncü maddede meclis azalarının bulunmadığını; bu nedenle meclis azalarının birinci maddeden çıkarılmasının çok

²¹¹ Lazistan mebusu Dr. Abidin Bey, mebusların da mecbur tutulmalarını “...Evvla biz numune olalım, evvela biz gelelim, şayaklı, kebeli, abalı şahıslar olalım. Herkes bizi görsün ve biz herkese numunei misal olalım” şeklindeki ilginç sözleriyle açıklamıştır. Bu konuda mecliste hararetli bir konuşma yapan Dr. Abidin Bey, mebusların “Abidin bey kırıvatını çıkarsın” şeklindeki sözleri karşısında önce kırıvatını çıkarmış, ardından da kesip atmıştır. **TBMM ZC.**, D.I, İS.II, C.X, s. 438.

²¹² **TBMM ZC.**, D.I, İS.II, C.X, s. 436.

²¹³ **TBMM ZC.**, D.I, İS.II, C.X, s. 439.

²¹⁴ **TBMM ZC.**, D.I, İS.II, C.X, s. 446.

muvafık olacağını söylemiştir. Abdulkadir Kemali Bey, kanunun mebusları kapsamaması gerektiğini “...*Büyük Millet Meclisi azalarının cümlesinin kaldırılması çok muvafık olur. Çünkü bu kanunun lüzumunu bilittifak kabul eden biziz ve tabidir ki biz bunu giyeceğiz. Aşağıda kuvvei teyidiyesi yok. Yukarıda Büyük Millet Meclisi azaları giymeye mecburdur denmiş. Bu mecburiyet bizim vicdanlarımızdan doğuyor. Tabiidir ki bunu biz her halde giyeceğiz*” sözleriyle izah etmiştir ki; bu durum hukuk sistemindeki eşitlik ilkesiyle bağdaşmamaktadır. Abdulkadir Bey’in açıklamalarına, mebusların da mecbur tutulması gerektiğini söyleyen Lazistan mebusu Dr. Abidin Bey itiraz etmiştir²¹⁵. Tüm bu açıklamalar kanunun ceza maddesi hakkında mecliste bir görüş ayrılığının oluştuğunu ortaya koymaktadır.

c. Ordunun Kumaş İhtiyacının Yerli Üretimle Giderilemeyeceği Endişesi:

Yerli Kumaş kullanımı ile alakalı kanunun, ikinci maddesi²¹⁶ ile ordunun yerli kumaş kullanması, kullanılacak kumaşların çeşit ve miktarının Müdafaa-i Milliye ve İktisat Vekâletlerince yapılacak incelemenin ardından Vekiller Heyeti’nin vereceği kararla belirleneceği ifade edilmiştir.

Ordu mensuplarının yerli kumaş kullanımı hususunda müttetik olan mebuslar, yerli üretimin yeterli gelip gelmemesi hususunda ayrılmışlardır. Bu anlamda söz alan Kütahya mebusu Ragıp Bey, “... *Malumualileri bazı arkadaşlarımızda, memlekette mevcut mamulat ve mensucat bu kanun ile tahakkuk edecek ihtiyaç nispetinde acaba kafi gelecek mi? diye bir şüphe var*” demiş ve yerli üretimin ihtiyacı karşılamama olasılığını ortaya koyarak; bir madde ilavesini istemiş ve ihtiyaç oranında ithalata müsaade edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Karasi mebusu Vehbi Bey, memleketin ekonomisi için bu kanunun oldukça önemli olduğunu söyleyerek, Ragıp Bey’in teklifini “... *Bu memleketin iktisadiyatı bu gidişle, bu*

²¹⁵ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 437-438.

²¹⁶ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XI, s. 13-15. **Madde 2:** Ordu melbusatı için muktazi kumaşların nevi ve nispeti Müdafaa-i Milliye ve İktisat vekaletlerince bittetik her sene Heyet-i Vekilece tahtı karara alınır.

himayesizlikle ilelebet düzeltmek ihtimali yoktur” diyerek reddetmiş ve yerli üretimin artırılması için gerekli tedbirlerin alınması gerektiği üzerinde durmuştur.

İktisat Vekili Mahmut Celal Bey kanuna muhalif olanları eleştirmiş ve “... *En basit köyümüzde bile tezgah vardır. Biraz zevkselim ister, biraz da benliğimizden fedakarlık edelim. Maksat tamamen hasıl olacaktır*”²¹⁷ diyerek herkesin üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmesi durumunda yerli imkanlarla ihtiyacın karşılanabileceğini ortaya koymuştur.

Kanunla alakalı söz alan İsmet Bey “*Efendim bendeniz bu kanunun pek lüzumlu olduğuna kaniim. Arkadaşlarım da izah ettiler. Kanun mecburiyeti orduya tamamiyle teşmil ediyor. Fakat maddedeki kayıt ihtiyatlıdır. Arkadaşlarım bunun lüzumu hakkında izahat verdiler. Bendeniz de kanaatimi onlara terk ediyorum*”²¹⁸ diyerek ordunun ihtiyacı olan kumaşın üretiminde yerli imkanların kullanılmasının gerekliliği üzerinde durmuş, meseleyle alakalı söz alan mebus arkadaşlarının düşüncelerine katıldığını ifade etmiştir.

d. İsmet Bey’in Ceza Maddesine Karşı Oluşu:

Birinci maddenin hükümlerine muhalif harekatta bulunan memur, muallim ve muallime ile kanunun uygulanmasından sorumlu olup da ilgisizliği görülen memurlar hakkında ilk defasında maaş kesimi, tekrarında da vazifesine son verilmesini öngören 3. maddenin²¹⁹ mecliste okunmasından sonra söz alan İsmet Bey “*Efendim, bendeniz bu kanuna ceza şeklinde kuvvei müeyyide konulmasının muvafık olmayacağı kanaatindeyim... Sonra tabi ben ceza şeklinde kuvvei müeyyide vazına muhalif olduğumdan dolayı dördüncü ve beşinci maddeler hakkında şimdiden beyanı mütalaa etmek mecburiyetindeyim*”²²⁰ diyerek yerli kumaş kullanımıyla alakalı kanunun, uygulanmamasına karşı verilecek cezaya karşı olduğunu ifade etmiştir.

²¹⁷ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XI, s. 13-15.

²¹⁸ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XI, s. 14.

²¹⁹ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XI, s. 16. Madde 3: Birinci Madde Ahkamına muhalif harekatta bulunan memurin ve müstahdemini Hükümet ile Belediye rüesası, mektep muallime ve muallimleriyle ciheti tatbikiyesinde vazifedar olup tekasülü görülen memurini Hükümetten ilk defasında bir aylık maaşı katı ve tekerrürü halinde vazifesine nihayet verilir.

²²⁰ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XI, s. 17.

İsmet Bey'in cezai yaptırımlara karşı olmasının nedenini, kanun maddelerinin eksik taraflarının bulunmasıyla ilişkilendirdiğini görmekteyiz. Bu anlamda uzun bir konuşma yapan İsmet Bey *“Binlerce zümreyi mecburiyetle mükellef tutuyor. Devletin şahsiyet-i maneviyesine de hakkı himaye bahşediyoruz. İki, üç yüz kişilik erbabı sanat ve sermayedarı katiyen hiçbir vazife ve hak ile takyid etmeyerek serbest bırakıyoruz. Bundan dolayı menfaati amme iltizam ediliyor. Fakat hukuk ve vazai müteakabile esasiyle diğer taraf taht-ı takyide alınmıyor. Ondan dolayı ceza şeklinde bu mecburiyeti teyid etmek doğru değildir”* diyerek memurların mecburiyet altında bulunduklarını ancak sermayedarların bu kapsam dışında tutulduklarını ifade ederek kanundaki eksikliği ortaya koymuştur. İsmet Bey konuşmasının devamında, üretimi gerçekleştirecek sanayi erbaplarının İktisat Vekaleti tarafından kontrol edilmesi gerektiğini; böylece üretilen kumaşların miktar ve fiyatlarının belirleneceğini söylemiştir. Kanunda tüm bunlarla alakalı olarak herhangi bir kayıt ve şartın olmadığını; bunun da kanunu zaafa düşürdüğünü ifade eden İsmet Bey *“İktisat Vekaleti erbabı sanayie kağı derecede kumaş ihzarını emredebilir ve erbabı sanayi de kumaşları ihzar ettikten sonra İktisat Vekaleti memurine ve saireye verir. Gerek mukassatan ve gerek defaten bedellerini verebilenlerden bedellerini alır ve erbab-ı sanayie verecek olursa giymek mecburiyeti hâsıl olur. İşte kuvvei müeyyide; başka türlü kuvvei müeyyide olamaz”*²²¹ diyerek ceza vermeden de yerli kumaşın kullanımını sağlanabileceğini; üretimin devlet kontrolüyle, dağıtımın da devlet eliyle yapılması durumunda bu meselenin hallolacağını ifade etmiştir.

Sanayi erbabının hiçbir vazifeye mükellef olmamasını da eleştiren İsmet Bey, Üretim yapanların *“Alameti Farika”* yaparak üretimlerini dünyaya duyurmaları gerektiğini, İktisat Vekâleti'nin memlekete giren yabancı malları denetleyerek, malların çeşit ve mahiyetleriyle alakalı meclise bilgi vermesi gerektiğini belirtmiştir.

İsmet Bey, konuşmasının sonunda *“Adliye ve İktisat Encümenleri'nin müştereken bu kuvve-i müeyyideleri tarafeyne suhulet bahşolabilecek, vazai müteakabile bahşedecek şekle koysunlar ve ondan sonra gelsin”*²²² şeklinde bir takrir vermiş; aksi takdirde kanunun bu şekliyle kabulünün mümkün olmadığını ifade etmiştir.

²²¹ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XI, s. 17.

²²² TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XI, s. 17.

İsmet Bey'den sonra söz alan mebuslardan bazıları, İsmet Bey'in "kanunun uygulanabilmesi için ceza verilmesinin uygun olmayacağı" şeklindeki izahatına karşı çıkmışlardır.

Bu anlamda söz alan Eskişehir mebusu Abdullah Azmi Bey "*Efendim halka mecburiyet tahmil eden bir kanunda mutlaka bir kuvve-i müeyyide olması lazımdır. Esasen kuvve-i müeyyide olmazsa kanun yapmaya lüzum yoktur*" diyerek İsmet Bey'in düşüncelerini eleştirmiştir. Encümen mazbata muharriri Halil İbrahim Bey "... Çünkü bu kanunun bilfiil aleyhinde bulunanları umuru millete istihdam etmek muvafık değildir. Bunun için vazifesine nihayet vermek en müstahak oldukları cezadır" diyerek devlet kurumlarında çalışan memurların, devletin belirlediği bir kanuna riayet etmeleri gerektiğini ifade ederek; memurluktan azil cezasının ağır olmadığını ifade etmiştir. Çankırı mebusu Hacı Tevfik Efendi de "... Görüyorsunuz ki; Ahirete giderken bile ecnebi keferesine sarılıp gidiyoruz. Bu bizim için zuldür, pek ayıptır. Böyle men edici kanunlar yapılmadıkça, böyle bir mecburiyet vazedilmedikçe, ne biz kumaş imal edebiliriz ve ne de bizi sepkat etmişlere yetişebiliriz"²²³ diyerek kanunun uygulanabilmesinin ve ekonomik anlamda ilerlemenin gereği olarak bu kanunun kabulünün şart olduğunu ifade etmiştir.

İsmet Bey'in açıklamalarına getirilen bu eleştirilere rağmen kendisini destekleyenler de olmuştur.

Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey, İsmet Bey'in açıklamalarının layığıyla anlayamadığını dile getirmiştir. Ali Şükrü Bey, İsmet Bey'in "*bu madde memurine mecburiyet tahmil ediyor ve buna mukabil mahdud eşhastan ibaret olan mensucat amillerine hiçbir mecburiyet tahmil edilmiyor. Binaenaleyh hükümetin buna karşı bir kuvve-i teyidiyesi olsun*" şeklinde bir açıklama yaptığını; bazı arkadaşların da bu kuvve-i teyidiyeyi yanlış anladıklarını ifade ederek İsmet Bey'e destek olmuş ve bu yanlış anlamının düzeltilmesini istemiştir.

Ali Şükrü Bey "*Efendiler, milletin bir kısmına kati bir mecburiyet tahmil ettiğiniz surette karşıdakilere hiçbir mecburiyet tahmil etmezsek adaletsiz hareket etmiş oluruz*" diyerek kanunun eşit olarak uygulanması gerektiğini ifade etmiştir. Ali Şükrü Bey, memurun ekonomisi yetersiz gelip de yerli kumaş alamaması

²²³ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XI, s. 17-19.

durumunda maaşının kesilmesinin adalet olmayacağını söyleyerek maddenin encümende yeniden görüşülmesi gerektiğini belirtmiştir²²⁴.

Ali Şükrü Bey'in bu açıklamalarına Sivas mebusu Emir Paşa, kanunun devlet memurlarını ve askerlerini kapsadığını, dolayısıyla devlet memuru olmayı kabul edenlerin de devletin belirlediği kanunlara riayet etmek zorunda olduklarını ifade ederek kanunun aynen kabulünü istemiştir²²⁵.

Konya mebusu Musa Kazım Efendi, kanunu bir nevi “Teşviki Sanayi Kanunu” olarak değerlendirerek; memlekette olmayan, olsa bile ilkel bir vaziyette bulunan sanayinin teşvikinin öngörüldüğünü ifade etmiştir²²⁶.

Yapılan müzakereler neticesinde, kanunun uygulanabilmesi için gereken cezai yaptırımlarla alakalı olan 3. maddenin yanısıra, yine cezai yaptırımlarla alakalı 4. ve 5. maddeler de İktisat ve Adliye Encümenleri'nde birlikte incelenmek üzere bu encümenlere havale edilmiştir²²⁷. Böylece kanunun cezai yaptırımla alakalı maddesi, İsmet Bey'in açıklaması doğrultusunda, İktisat ve Adliye Encümenleri'ne havale olunmuştur. İsmet Bey, mecliste yaptığı konuşmalarla arkadaşlarını ikna etmiş ve kanunun şekillenmesinde etkili olmuştur.

4. Gümrük Rejimi Ve Yerli Üretimin Korunması Tartışmalarında İsmet Bey:

1922 yılı başlarında memleket dâhilinde zahire sıkıntısı olduğu yönünde oluşan kanaat meclis gündemine taşınmıştır. Bu konuda, mebusların bir kısmı gümrüklerin açılarak ihtiyacın giderilmesi hususunda ısrarcı olurken; İsmet Bey'in de aralarında bulunduğu bazı mebuslar, gümrüklerin tamamen açılmasına, yerli üretime ve ülke ekonomisine zarar vereceği endişesiyle karşı çıkmışlardır. Memleket dâhilinde özellikle Konya gibi hububat alanlarında mevcut fazla üretimin, nakil vasıtalarının yetersizliği nedeniyle, ihtiyaç olan bölgelere taşınamaması sorunu farklı bir boyuta taşımıştır.

²²⁴ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XI, s. 20.

²²⁵ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XI, s. 20.

²²⁶ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XI, s. 22

²²⁷ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XI, s. 26

İsmet Bey, gümrüklerin tamamen açılması ve ithalatın serbest bırakılmasına, memleket ekonomisine ciddi zararlar vereceği düşüncesiyle karşı çıkmıştır. İsmet Bey, ülke ekonomisi için yerli üretimin çok önemli olduğunu ifade etmiş; gümrüklerin tamamen açılması yerine, ihtiyaç nispetinde ve geçici bir süre için açılmasının uygun olacağını belirtmiştir.

Meclis görüşmelerinin usule uygun yapılması gerektiğini savunan İsmet Bey, meclisin 07.02.1922 tarihli gizli oturumunda görüşülen; Karadeniz limanlarına ithal olunacak mısır ve mısır unları ile İzmir sancağına gelecek buğday, arpa, mısır ve bunların unlarının gümrük resminden istisnası hakkındaki İktisat Encümeni mazbatasının müzakeresi esnasında da bu tutumunu ortaya koymuştur.

İsmet Bey *“...kanunun reddine ya da lüzumuna karar verebilmek için öncelikle meclise gönderilme nedeninin tetkiki lazım gelir. Sonra kanunun taalluk ettiği sahil ihtiyacının derece ve mahiyetinin izahı lazım gelir”* diyerek öncelikle memleketteki hububat ihtiyacının sağlıklı bir şekilde tespit edilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. İsmet Bey, ülke içerisinde fazla üretim olduğunu ve bunun da sahil ihtiyacının karşılanması amacıyla, araçlar tarafından sahile sevk edilebileceğini de *“...Kızılırmak şark havzasının fazla üretimini ve fazla üretimin taalluk ettiği sahil ihtiyacının derecesi ve fazla üretimi sahil ihtiyacına yönelten mutavassıtların vaziyetini izah edeceğim”²²⁸* sözleriyle belirtmektedir. İsmet Bey’in burada özellikle Kızılırmak havzasının doğusunu mevzubahis etmesinin nedeni, bu bölgenin hem Karadeniz havalisine yakın olması hem de buğday üretiminin fazlaca yapıldığı bir bölge olmasıdır. İsmet Bey, Karadeniz havalisindeki ihtiyacın bu yolla karşılanacağını düşünerek, gümrüklerin açılmasına karşı çıkmıştır.

²²⁸ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 700.

a. Gümrüklerin Açılıp Açılmaması Hususunda Tartışmalar:

Meclisin 04.02.1338(1922) tarihli gizli oturumunda, Karadeniz limanlarına ithal olunacak mısır ve mısır unları ile İzmir sancağına gelecek buğday, arpa, mısır ve bunların unlarının gümrük resminden istisnası hakkında İktisat Encümeni mazbatas²²⁹ görüşülmektedir.

İktisat Encümeni'nin mazbatasının gerekçesini izah için söz alan İktisat Vekili İzmit mebusu Sırrı Bey *"Ziraat memurların makus haber verisek bizim için gayretsizlik hissi verir mülahazasıyla daima zerriyat miktarını mübalağalı ve pek mübalağalı olarak merkeze bildirmişlerdir"* diyerek memlekette mevcut olan zerriyatın miktarının raporlarda görünenden az olduğundan bahisle meselenin oldukça mühim bir mesele olduğunu ifade etmiştir. Ordunun durumuna da değinen Sırrı Bey *"...Düşmanlarımız bugün bizi aç bırakmak suretiyle amana getirmek tedbirine tevessül edemezler. Fakat vaktaki düşündüğümüz hakikat tecelli eder de ilkbaharda zerriyat yapamayacak olursak, o vakit açlığımızı anlayacaklardır"* diyerek, Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği bir sırada ordunun açlık tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu, hatta bu sıkıntının düşmanlar tarafından öğrenilmesinin de ihtimal dahilinde olacağını ifade etmiştir. Sırrı Bey, köylünün elinde kalan hayvanatın da ilkbaharda yapılacak ziraat için yetersiz olduğunu, ancak ziraat makinaları ithalatı yoluyla bu sorunun giderilebileceğini ifade ederek gelecekteki tehlikeye işaret etmiştir. Halkın da zahirenin pahalı olması nedeniyle açlık tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu belirten Sırrı Bey, hariçten alınacak zahire ile bu sıkıntının giderilebileceğini²³⁰ ifade ederek hariçten zahire ithalatının zorunlu olduğunu ortaya koymuştur.

Lazistan mebusu Ziya Hurşit Bey *"Düşmanların eline kuvvetli bir silah vermemek için hükümetin teklifini kabul etmek bizim için vacip ve zaruridir"* diyerek İktisat Vekili'ne destek vermiştir. Sinop mebusu Hakkı Hami Bey de, açlık tehlikesiyle karşı karşıya bulunan halkla alakalı *"...Bunlar efendim her gün şehit*

²²⁹ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 681.

²³⁰ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 681.

veren kahramanların yerine ikame edeceğimiz kimselerdir”²³¹ diyerek halkın doyurulmasının da oldukça önemli olduğunu belirtmiştir.

Mecliste, gümrüklerin açılmasıyla alakalı bir hava olmakla beraber; bazı mebuslar, gümrüklerin tamamen açılmasının yanlış olacağını; böyle bir adımın memleketin ekonomisini olumsuz etkileyeceğini düşünmektedirler.

Bu düşünceye sahip olan Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi Bey, ihtiyaç oranında zahire ithalatının yapılmasının daha doğru olacağını belirtmiştir. Hasan Fehmi Bey, gümrüklerin tamamen açılmasının, memleketin geleceği için kötü sonuçlar doğuracağını “... Gümrüğü hububata açmak, Heyet-i Vekile’nin teklifi veçhiyle serbest bırakmak, bendenizce iktisaden intihara karar vermektir” sözleriyle ortaya koymuştur. Hasan Fehmi Bey, yapılacak ithalatın; miktar ve zaman ile sınırlı tutulmasının zorunlu olduğunu; eğer bu şekilde yapılırsa uygun olacağını belirtmiştir²³².

Hasan Fehmi Bey’in bu açıklaması üzerine söz alan encümen azalarından Tevfik Rüştü Bey de, encümenin zaman sınırlamasını kabul ettiğini, Samsun ve Antalya Limanları’nın da kanun haricinde bırakıldığını ancak, mevcut hububatın miktarının bilinmemesi nedeniyle miktar sınırlaması yapılamayacağını ifade etmiştir.

Memleketteki hububat miktarının bilinmemesi hakikaten önemli bir sorundur. Ancak Konya mebusu Hacı Bekir Bey’in “Bugün için Konya’da ihtiyacat-ı mahalliyeden fazla mal vardır...Konya’da ordunun ihtiyacından fazla zahire olduğu şununla sabittir ki; Konya Tüccarlardan biri hükümete 1500 vagon, tonu 600 kuruştan mal vermek istiyor, hükümet almamıştır” diyerek memleket dahilinde fazla zahirenin olduğunu ifade etmiştir. Maliye Vekili ise “versin onu kim ise o tüccar alacağım” diyerek hükümetin böyle bir durumdan haberdar olmadığını ortaya koymuştur. Maliye Vekili’nin bu tavrına karşı söz alan Hacı Bekir Efendi “Ankara’da teslim edilmek üzere kilosu 9 kuruştan on bin vagon vereceğim”²³³ diyerek Anadolu’da fazla hububatın olduğunu açık bir tavırla ortaya koymuştur.

Tüm bu açıklamalar bize, memleket dahilinde bulunan zahire miktarının ve ihtiyacının ne kadar olduğunun bilinmediğini göstermektedir. Bunun bilinmemesi

²³¹ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 682.

²³² TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 683.

²³³ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 687.

müzakerelerin de bir belirsizlik üzerine yapılmasına neden olmaktadır. Memleket dahiline fazla zahirenin olması sorunu çözmek noktasında yeterli değildir. Çünkü zahirenin taşınması da ayrıca bir sorundur.

İsmet Bey, tüm bu meseleler hakkında uzun bir konuşma yaparak bu konudaki tavrını ortaya koymuştur.

İsmet Bey, kanun tasarısının Lazistan'ın ihtiyacı dolayısıyla ortaya atıldığını ve sadece o bölge için uygulanabileceğini "...Bu kanunun sebab-i sevkinde vesile olan Lazistan Mebusu Esat Bey biraderimizdir. Lazistan'ın ihtiyacından dolayı zahire ithalinin gümrükten istisnasını teklif etmiştir. Lazistan'ın yine ihtiyacı vardır. Evvela bunu tetkik edelim. Bir defa Lazistan'ın hakikaten arazisi dardır. Hakikaten kendisini idare edecek hububatı üretemez" şeklindeki sözleriyle izah ederek ihtiyaca binaen ithalatın yapılabileceğini belirtmiştir. İsmet Bey, Esat Bey'in teklifinin uygun olduğunu ancak, bunun sadece Lazistan için geçerli olabileceğini; Heyet-i Vekile'nin bunu tüm Anadolu'ya yaymasının büyük sakıncalar doğuracağını "...Heyet-i Vekile de bunu fırsat addederek Konya'daki zahirenin mahalli ihtiyaç ve ordu ihtiyacından fazla olup olmadığı meselesini mevzubahis ederek, Mersin Limanını açmayı istemiş, İzmit ihtiyacını düşünerek İzmit'i açmayı istemiş, sonra Zonguldak Livasının Bolu Mebusu Şükrü Bey biraderimize verdiği telgrafda, oranında ekmek fiyatının bahalılığından bahsedilmiş. O da çare olarak zehairin gümrüksüz ithalini teklif etmiş..."²³⁴ şeklindeki sözleriyle ortaya koymuştur.

Yerli üretimin ve üreticilerin korunması gerektiğini düşünen İsmet Bey, gümrüklerin açılmasını "...dâhildeki istihlak fazlasını imha edecek tarzda gümrük kapılarını açmayı arzu etmiyoruz. Çünkü memleketi mahvederiz... Ecnebi zevahirine gümrükleri açmak bu memleketin iktisadi varlığı olan ziraati imha etmek demektir" sözleriyle eleştirmiş ve gümrüklerin açılmasının, memleketin geleceği için; çiftçi, tüccar ve mutavassıtlar için oldukça tehlikeli sonuçlar doğuracağını²³⁵ ifade etmiştir.

İsmet Bey, memleketteki zahire sıkıntısının nedeninin halkın açlık endişesiyle alakalı olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir

²³⁴ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 700.

²³⁵ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 701.

“...Kazım Paşa Hazretleri diyor ki, hükümet tahkikatını yaparken, halk elinde olan malını hakiki olarak söylemez. Çünkü elinden alınacağından korkar. Emniyetsizliği vardır. Buna ben de kaniim. Benimde birkaç tecrübem var...”²³⁶

Burada halkın hakikaten ciddi bir sıkıntı ile yüz yüze olduğunu görmekteyiz. Halk, yaşantısını sürdürebilmek için kendi tahılını hükümetten saklamak mecburiyetinde kalmıştır. Savaş ortamının meydana getirdiği belirsizlik halkı böyle bir eyleme sevk etmiştir. Hükümet’in de ordunun ihtiyacını karşılamak durumunda olması meselenin önem ve aciliyetini ortaya koymaktadır.

İsmet Bey, gümrüklerin tamamen açılmasına karşı olduğunu ifade ederken, bazı mebuslar, halkın aç olduğunu söyleyerek gümrüklerin açılmasını istemişlerdir. Kastamonu mebusu Suat Bey, halkın açlığını gündeme getirerek İsmet Bey’in gümrüklerin açılmaması yönündeki tavrını eleştirmiştir. Lazistan mebusu Osman Bey de, gümrüklerin kapalı olması sebebiyle Lazistan halkının mısırı pahalıya aldığını; Gümrüklerin kapalı olması nedeniyle Rusya ve Romanya’dan mısır girmediğini; bunun da mısır fiyatlarını arttırdığını; dolayısıyla halkın bundan muzdarip olduğunu ifade etmiştir²³⁷.

Adana ile alakalı olarak bir sual takriri verdiğini ve Adana’nın durumunu bu sayede tespit ettiğini ifade eden Kastamonu mebusu Abdulkadir Kemali Bey, Adana’daki büyük çiftçilerin, Ermeni ve Fransız işgalleri dolayısıyla topraklarını boş bırakmak zorunda kaldıkları bu nedenle şu anda; sadece acilen tohumluk buğdaya ihtiyaçlarının olduğunu ifade etmiştir. Abdulkadir Kemali Bey, Adana’nın yiyecek olarak buğday ihtiyacının ise Konya’dan karşılanabileceğini; dolayısıyla gümrüklerin açılmasına gerek olmadığını ifade ederek²³⁸, İsmet Bey’in Karadeniz sahili dışında kalan yerlerde gümrüklerin açılmaması yönündeki tavrını destekleyen bir açıklama yapmıştır.

²³⁶ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 702.

²³⁷ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 703-704.

²³⁸ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 705-706.

b. İsmet Bey'den Meseleye Çok Yönlü Bakış:

İsmet Bey, gümrüklerin açılıp açılmaması hususunda, mecliste cereyan eden müzakereler esnasında mecliste yapmış olduğu değerlendirmelerde, meseleye tek yönlü bakmayıp, mesele hakkında etraflıca düşünerek çok yönlü değerlendirmeler yapmıştır.

Mesela gümrüklerin açılmaması ile alakalı olarak ”...ihtiyacı olursa ihtiyaç vardır diye açalım, memleketi imha edelim mi? Bendeniz bu kaziye-i bedihiyeye (gayet açık olan mesele) taraftarım ki; bu memleketin gümrükleri açılmaz. Açıldığı halde memleketimizde kaht-u gala* (açlık) olmadığı halde Avrupa kaht-u gala olduğuna kani olacaktır...”²³⁹ diyerek meseleye hem memleketin ekonomisi açısından hem stratejik açıdan bakarak; gümrüklerin tamamen açılması durumunda Türk ordusunun mücadele halinde bulunduğu devletler üzerinde, ülkede açlık olduğu şeklinde bir tesir bırakacağını ifade etmiştir. İsmet Bey, zahire sıkıntısının mevcut durumla alakalı olduğunu “...Biz bütün Kuvayı maddiye ve maneviyemizi bir vazifenin ifasına bir gayenin istihsaline hasr-u tahsis ettiğimiz zaman, bahusus bizim memleketimizde makine olmayan, şimendifer olmayan, vesait-i ziraiye ve fenniyesi olmayan memlekete hidemat ve vazaiif-i umumiyede husule gelecek müşkülât ve buhran gayet ehemmiyetlidir. Yani gelmesi gayet zaruridir. Ondan dolayıdır ki bugün bütün mevcudiyetimizi bu cidale hasru tahsis ettiğimiz zaman hidematı sairede az çok buhranlar husule gelmiştir ve gelmektedir. Yani gayritabiilik gelmiştir. Hatta bu bahalılık da ondan mütevekkildir...”²⁴⁰ şeklindeki ilginç sözleriyle izah etmiştir. İsmet Bey, işgalci güçlere karşı topyekün verilen kurtuluş mücadelesi sebebiyle, halkın ve devletin elinde bulunan maddi ve manevi tüm kaynakların bu amaca tahsis edildiğini; özellikle nakil vasıtalarındaki yetersizlik nedeniyle, mevcut olan zahirenin ihtiyaç hissedilen bölgelere naklinin yapılamadığını ifade ederek sıkıntının ana sebebinin nakil vasıtalarının yetersizliği olduğunu belirtmiştir.

* Kaht-u Gala: Kıtık ve pahalılık. Devellioğlu, a.g.s., s. 482.

²³⁹ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 702.

²⁴⁰ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 703.

İsmet Bey, acilen zahire ihtiyacı olan memleketlerin bu ihtiyaçlarının acil ama geçici tedbirlerle halledilmesini; diğer sorunlarda ise daha köklü çözümler bulunması gerektiğini belirtmiştir.

Gümrüklerin tamamen açılmasına karşı olan İsmet Bey ”...*Samsun ile Havza arasında bir dekovil inşa etsek; bu, gümrükleri açtıkları zaman ecnebilere vereceğimiz paranın onda biriyle meydana gelir... Bizim fazla istihsalatımızla dahil ihtiyacını temin edeceğiz*”²⁴¹ diyerek memleket dahilindeki sıkıntının tren yollarının inşası ve trenlerin nakliyyede kullanılmasıyla halledilebileceğini; hatta bunun daha ucuz olacağını ifade etmiştir. İsmet Bey’in bu önerisi, uzun vadede uygulanabilecek; yerli üretimin arttırılmasını, dışa bağımlılığın azaltılmasını sağlayacak oldukça isabetli bir adımdır. Ancak İsmet Bey, savaş ortamında bu işlerin yapılmasının çok zor olduğunu göz ardı etmektedir ki; İsmet Bey’in bu önerisinin kısa dönemde uygulanabilmesi oldukça zor görünmektedir.

Nitekim bu zorluğu, Kastamonu mebusu Suat Bey “..... *Buradaki arkadaşların bazıları diyorlar ki, memleketin bazı yerlerinde zahire deposu vardır. Evet bu doğru olabilir. Fakat efendiler tasavvur edelim ki kendi kudret-i hayatiyemizi düşünmek için gelen fişenk ve cephaneleri nakletmek için ne kadar müşkülata maruz kalıyoruz. Kaldı ki, şurada burada teraküm etmiş zehairi ihtiyacı olan falan falan yerlere nakletsinler, teyyare ile mi? hatta yol dahi kalmamıştır. Bu hangi hayvanatla nakledilecek rica ederim...*”²⁴² sözleriyle belirterek, nakil vasıtalarının büyük çoğunluğunu ordunun ihtiyaçları için kullanıldığını, nakil vasıtası olsa bile yolların yetersiz kaldığını ifade etmiştir.

c. Halkın Açlık Tehlikesiyle Alakalı Bir İddia:

Gümrüklerin açılıp açılmaması hususunda mecliste müzakereler devam ederken Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey, açlıktan ölenlerin bulunduğunu söyleyerek ciddi bir iddia ortaya atmıştır. Ali şükrü Bey “... *Rica ederim, bir milyon lira harice çıkacak diye on kişi olsa ben o on kişiyi bir milyon liraya değişmem. Efendiler bende*

²⁴¹ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 703.

²⁴² TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 758.

*on kişi bir milyon liradan daha kıymetlidir...*²⁴³ diyerek halkın canını maddi değerlerden daha kıymetli olduğunu ve bu uğurda her şeyin göze alınabileceğini ifade etmiştir.

Kastamonu Mebusu Dr. Suat Bey ise aklıktan ölen insanlarla alakalı olarak Birinci Dünya Savaşı yıllarında kendi seçim bölgesi halkının perişan durumunu “... *Bendeniz Harb-i Umumi'nin bütün devamınca Kastamonu ve Bolu sahasında dolaştım. Birçok kazalarda billahilazim gözümün önünde birçok adamlar şarp şarp düşüp ölüyordu. Zahire almak için köylerden gelmiş birçok adamlar vardı ki daha zahire pazarına girmeden bayılıp düşüyordu*”²⁴⁴ şeklindeki ilginç sözleriyle izah ederek, aynı sıkıntıların tekrar yaşanmaması için söz konusu kanunun gerekli olduğunu “...*binaenaleyh bendeniz onun için tasdikten tevakki edeceğim. Binaenaleyh bu takrirle ilkbahar zeriyyatının idraki zamanı olan hazirana kadar her nevi zahirenin serbest olarak ithalini teklif edeceğim*”²⁴⁵ sözleriyle ifade etmiştir.

d. Fevzi Paşa'nın Stratejik Değerlendirmesi:

Meclis müzakerelerinde, her mebus meseleye daha çok kendi uzmanlığı penceresinden bakmaktadır. Maliye kökenli mebusların mali alanda değerlendirme yaptıklarını, hariciye kökenli olanların siyasi değerlendirmelerde bulunduklarını, mensubiyeti orduya dayanan mebusların da askeri ve stratejik değerlendirmelerinin ön planda olduğunu görmekteyiz. Bu anlamda, gümrüklerin açılıp açılmaması hususunda Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa'nın değerlendirmeleri stratejik bir önem taşımaktadır.

Fevzi Paşa “*Efendim ordunun iaşesinin temini için memlekette mevcut erzakın miktar-ı hakikisi malum olamıyor, bir takım tahminat üzerine hareket ediliyor. Ordunun vaziyet-i iaşesi tehlikeye düşmek ihtimali vardır. Bu nedenle rica ederim, Mersin Limanı açık bulunsun...*”²⁴⁶ diyerek Mersin Limanı'nın stratejik önemi üzerinde durmaktadır ki; Batı cephesinde muharebeler devam ederken Mersin

²⁴³ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 757.

²⁴⁴ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 758.

²⁴⁵ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 759.

²⁴⁶ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 870.

Limanı oldukça önemli bir konumdadır. Fevzi Paşa, Mersin Limanı'nın tedbiren açık tutulması gerektiğini savunurken gümrüklerin açılmasının sakıncalarını “.....ordunun bir açlığa maruz kaldığına dair düşmanlarımıza bir fikir vermemek, orduda bir açlık tehlikesi vardır suretinde bir şey bulunduğunu hissettirmemek lazımdır. Onun için dedik ki, zaten Adana'da açlık vardır. Bunu ketmetmiyoruz. Fransızlar burada iken bu açlık baki idi ve oraya hariçten un geliyordu. Buraya un getirmek ve bu suretle vaziyeti gayet tabii göstermek istiyoruz. Mesele bundan ibarettir”²⁴⁷ şeklindeki stratejik değerlendirmesiyle ortaya koymuştur. Bu bakış açısı, Fevzi Paşa'nın bulunduğu konum itibarıyla oldukça isabetlidir. Onun görüşlerini mebusların beyanlarıyla karşılaştırdığımızda bulundukları konumun farklı olduğunu anlamak mümkündür. Çünkü Fevzi Paşa olaya harice verilecek izlenim nazariyesiyle bakmakta iken mebuslar genel itibarla meseleyi halkın açlığı, çiftçinin durumu, memleketin iktisadi vaziyeti gibi dâhili hususlar çerçevesinde ele almaktadır.

Müzakereler sırasında öne çıkan görüşlere bakılarak, kanun tasarısının meclis gündemine gelmeden önce memlekette zahire krizinin olup olmaması hususunda bir tartışmanın yaşandığını söyleyebiliriz. Bir kısım mebuslar, zahire sıkıntısının olduğunu ve bu sıkıntının giderilmesi için gümrüklerin açılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu gruptaki mebuslar halkın açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalması nedeniyle, gümrüklerin açılmasını ve zahire ithalatının serbest bırakılmasını istemiştir. Ancak tasarıya muhalif olan mebuslar; özellikle İsmet Bey, gümrüklerin açılmasına şiddetle karşı çıkarak; zahire girişi için gümrüklerin tamamen açılmasını “ziraati imha etmek” olarak değerlendirmiştir. İsmet Bey, dâhildeki üretimin yeterli olduğunu, bunun ihtiyaç hissedilen bölgelere sevk edilerek sorunun çözümünün daha isabetli olacağını ifade etmiştir.

Gerek İsmet Bey'in, gerekse müzakerelerin başlangıcında meclise sunulan encümen mazbatasının aleyhinde olan diğer mebusların konuşmalarının etkisiyle kanun tasarısı tekrar encümen gitmiş ve ithalatla alakalı bir takım düzenlemeler ve sınırlamalar getirilerek, 23.02.1338(1922) tarihli gizli oturumda, tekrar meclis gündemine taşınmıştır. Bu düzenlemeyle kanuna “haziran 1338(1922) sonuna kadar

²⁴⁷ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 871.

geçerli olacağı”²⁴⁸ şeklinde bir ilave yapılmıştır. Böylece ithalat zaman sınırlamasına tabi tutularak geçici bir tedbire dönüşmüştür.

Ancak bu düzenleme de kanun tasarısına muhalif olan mebusların; en başta İsmet Bey’i itirazlarını önleyememiştir. İsmet Bey, özellikle Mersin Limanı’nın açılmasına, bölgenin ihtiyacı olmadığı beyan ederek karşı çıkmıştır. Mersin Mebusu Selahattin Bey de Mersin Limanı’nın açılmasına muhalif olduğunu ifade ederek İsmet Bey’in açıklamalarına destek vermiştir. Genç mebusu Celal Bey, bölgeden aldığı mektuplara binaen Adana’nın ihtiyacının olmadığını söylemiştir. Ancak Erkan-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa, Mersin Limanı’nın ordunun iaşesi için açık tutulması gerektiğini söylemiş ve “...her şeyden evvel ordunun iaşesinin temini lazımdır. Ordu iaşesi taht-i temine girdiği gün, maddeden bu ref olunabilir. Fakat bugün kati hesap elimizde yoktur. Bazısı on aylık erzak vardır diyor, bazısı 4 aylık erzak vardır diyor...” diyerek, memleketteki erzakın miktarının belli olmadığını ifade etmiş; mersin limanının açık olması talebini yinelemiştir²⁴⁹. Fevzi Bey’in bu açıklamaları, bulunduğu konum itibarıyla tedbirli davrandığını, diğer mebusların ise yerli üretimi düşünerek daha çok iktisadi bir değerlendirme içerisinde olduklarını söyleyebiliriz.

Fevzi Bey’in bu açıklamalarından sonra, kanunun açık celsede oylanmasına karar verilerek oturuma son verilmiştir. Gümrüklerin açılıp açılmaması ile alakalı kanun, meclisin 25.02.1338(1922) tarihli oturumunda ele alınarak kabul olunmuştur. Buna göre; İzmit ve Zonguldak Limanları’na ithal olunacak ikinci ve üçüncü nevi buğday unlarıyla, Karadeniz Limanları’na ithal olunacak mısır ve mısır unlarından alınmakta olan Gümrük Resmi, 28 Temmuz 1920 tarihli kanun gereğince, 5 misilden 1 misile indirilmiştir. Kanun Haziran 1338(1922)’ye kadar geçerli olacaktır²⁵⁰. Kanun bu haliyle, meclisin 26 Şubat 1338(1922) tarihli oturumda; 159 kabul, 19 ret ve 1 müstenkif rey ile kabul olunmuştur. İsmet Bey kanuna evet reyi vermiştir²⁵¹. Böylece yaklaşık 4 Şubat’tan beri aralıklarla meclisin açık ve gizli oturumlarında müzakere edilen, Gümrüklerle alakalı kanun tasarısı, meclis tarafından kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.

²⁴⁸ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 866.

²⁴⁹ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 867-872.

²⁵⁰ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XVII, s. 132.

²⁵¹ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XVII, s. 145. Oylama detayı için bkz. s. 158-159.

İsmet Bey, müzakerelerin başlangıcından itibaren yapmış olduğu açıklamalarla, gümrüklerin tamamen açılmasına karşı çıkmış, bunun memlekete iktisadi yönden büyük zarar vereceğini belirtmiştir. İsmet Bey, özellikle Mersin Limanı'nın açılışına şiddetle karşı çıkmış ve kanunun encümene havalesinde etkili olmuştur. Gümrüklerin tamamen açılmasına muhalif olan diğer mebuslarla beraber yaptığı açıklamalarla, Mersin Limanı'nın açılmasını engellemiş ve kanunu sadece Karadeniz Limanları'na ithal edilecek mısır ve İzmit ile Zonguldak Limanları'na ithal edilecek ikinci sınıf buğdaylarla sınırlı tutmayı sağlamıştır. Ayrıca, Haziran ayından sonra yerli mahsulün çıkacak olması sebebiyle, ithalat Haziran sonuyla sınırlı tutulmuş; böylece sınırsız ithalat önlenmiştir.

5. İsmet Bey, Mali Konularda Gerçekçi Uygulamalar Önermiştir:

İsmet Bey, uzmanlık alanının maliye olması sebebiyle, bütçeyle alakalı konulara vakıf olup, bu hususta yaptığı açıklamalarla meclise kendisini dinleten bir mebustur. İsmet Bey mali konulara vukufuyla beraber, belirlenen bütçenin korunması hususunda da titiz davranmış, ek ödeneklerin bütçe dengesini bozduğunu; bu nedenle bu gibi ilavelerden kaçınılması gerektiğini savunmuştur.

İsmet Bey, meclisin 21.02.1338(1922) tarihli gizli oturumunda, Müdafaai Milliye Encümeni'nin talebi doğrultusunda, Müdafaai Milliye Vekâleti'ne on milyon lira avans verilmesi hakkında, avans kanununun 4. maddesi görüşülürken, meselenin avans değil, ek ödenek olduğunu; bütçe dengesinin bozulmaması için, daha önce belirlenen miktara ilavelerin yapılmaması gerektiğini; ancak bütçeye ilave yapılması zaruri ise bunun bütçe içerisindeki bölümler üzerine yapılmasının uygun olacağını belirterek bu tavrını açıkça ortaya koymuştur.

Müdafaai Milliye Vekaleti'ne on milyon lira avans verilmesi için, gizli oturumla meclis gündemine taşınan 4. madde şöyledir:

“Müdafaai Milliye Vekaleti için 2 Nisan 1337(1921) tarihli kanunla kabul edilen 44.160.058 liraya münhasıran şubat gayesine(sonu) kadar tahakkuk edecek hidematı askeriye mesarifine karşılık olmak üzere on milyon lira ilave edilmiştir”

Müzakerelerin başında “avans” şeklindeki talep; maddede görüldüğü üzere “*münhasıran şubat gayesine(sonu)kadar tahakkuk edecek hidematı askeriye mesarifine karşılık olmak üzere*” şeklinde sunulmuştur. Yani avans değil ilave bir ödenek talebi vardır.

Müdafaai Milliye Vekâleti’nin 10 milyonluk ödenek talebiyle alakalı olarak söz alan, encümen azalarından Mersin mebusu Selahattin Bey, 44 milyonluk bütçenin kabul edildiği 1337(1921) senesi başında, ordunun ve zabitlerin miktarının bugünkü kadar olmadığını; Kütahya-Eskişehir yenilgisinden sonra zabıt sayısında artırıma gidildiğini ve masrafların arttığını ifade ederek, Müdafaai Milliye Vekâleti’nin 44 milyonluk bütçeyle idare olunamadığını belirtmiştir²⁵².

Selahattin Bey’in bu açıklaması üzerine söz alan İsmet Bey “*Efendim bu maddenin 44 milyon liraya ibaresinin aşağısında münhasıran şubat gayesine(sonu)kadar tahakkuk ettirilecek hidematı askeriye deniyor. Bu fıkra hiçbir mana ifade etmez. Çünkü tahsisat sene-i maliye nihayetine kadar devam eder. Yani şubat gayesine kadardır. Binaenaleyh bu faydasız bir şeydir. Şu mesarifat münhasıran şubat gayesine kadar şöyle böyle sıkıştırmaktan şu on milyon liraya tahsisatı munzamme rengi vermemek için yapmıştır encümen...*” şeklindeki açıklamasıyla maddenin yeterince açık olmadığını belirtmiştir. İsmet Bey, encümenin bu maddeyle talep ettiği 10 milyon liranın doğrudan doğruya ek ödenek olduğunu; maddenin bu haliyle zaafılar taşıdığını ifade etmiştir.

İsmet Bey, maddedeki bu zafiyet nedeniyle maddenin yeniden düzenlenmesi gerektiğini “*Şu halde tahsisat-ı munzamme fusul madde ister efendiler. Sonra tahsisat-ı munzamme için mahalli-i sarf gösterdiler . Seferberlik zam kanunundan husule gelmiş tahsisattır dediler. Onun için fasl-ı mahsus vardır ve lazımdır. Böyle alelülak bu on milyonu kabul etmek için münhasıran buna olmak üzere sıkıştırmışlardır. Binaenaleyh faslın maddesini tahsis etsinler*” sözleriyle ortaya koymuştur.

Maddenin bu haliyle kabulünün doğru olmayacağını düşünen İsmet Bey, konuşmasının son bölümünde tasarrufa değinmiş ve tahsisatlar nedeniyle bütçede olması gereken dengenin bozulduğunu “*Biz tahsisat kabul etmiyoruz derken 25*

²⁵² TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 848.

*milyon devair-i mülkiyeye, 54 milyon da buraya oldu. 79 milyon. Sonra varidat-ı umumiyemiz 44 milyon azami farzetsek 30 milyona tenakus vardır...Biz diyoruz ki tahsisat miktarını yükseltmeyelim. Hakiki miktarlarını koyalım. Halbuki arttırıyoruz. Yani kabul ettiğimiz esasın nakzına gidiyoruz*²⁵³ sözleriyle belirtmiş ve ekonomik vaziyetin kötü olması nedeniyle tasarruflu olunması gerektiği, ancak belirlenen esaslara uyulmadığını bu nedenle gelir ile gider arasında 30 milyon lira fark meydana geldiğini ifade etmiştir.

İsmet Bey'in bu açıklamalarını, gayet yerinde ve uygun, diye niteleyen Selahattin Bey “...*heyet-i aliyeniz fasıl, madde isterseniz Maliye Vekili Beyefendi'ye muhasebat vasıtasıyla tahkik buyururlar. O suretle encümen de irae ederler*” diyerek söz Maliye Vekili'ne bırakmıştır. Bunun üzerine söz alan Maliye Vekili Hasan Bey “*Efendim, İsmet Bey'in noktai nazarını muvafık buluyorum. Fakat maşat ve seferberlik faslına ilave olunmak kaydını koymak lazımdır*” diyerek, yapılacak olan düzenlemenin yolunu açmıştır. Mentеше mebusu Tevfik Rüştü Bey de, İsmet Bey'in teklifinin doğru olduğunu belirterek; encümenin, 10 milyonluk avansla alakalı olarak “*3600 lirası maaş, 6.400.000 lirası seferberlik faslına*” şeklinde bir ilave yaparak yeni bir teklif sunduğunu ifade etmiştir²⁵⁴.

İsmet Bey'in bu açıklaması üzerine madde, İsmet Bey'in teklifi ve Muvazenei Milliye Encümeni'nin yeniden düzenlemesiyle şu şekilde kabul olunmuştur:

*Müdafaai Milliye Vekaleti için 2 Nisan 1337(1921) tarihli kanunla kabul edilen 44.160.058 liraya münhasıran şubat gayesine(sonu) kadar tahakkuk edecek hidematı askeriyeden 3600 lirası maaş, 6.400.000 lirası seferberlik faslına mahsus olmak üzere 10 milyon lira ilave edilmiştir*²⁵⁵.

Böylece İsmet Bey, tecrübesini ortaya koyarak meclisi bilgilendirmiş ve yapmış olduğu açıklamalarıyla kanun tasarısının usule aykırı olarak kanunlaşmasını önlemiştir.

²⁵³ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 849.

²⁵⁴ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 849-850.

²⁵⁵ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.II, s. 851.

6. Milli Mücadele’de Gelir Artırıcı Önlemler: Kibrit’ten Alınan Verginin Arttırılması

Kurtuluş Savaşı’nın devam ettiği ve ekonomik sıkıntıların yaşandığı bir dönemde Büyük Millet Meclisi, savaş giderlerini karşılamak amacıyla her türlü tedbiri almıştır. Kibritten alınan verginin arttırılması da bu önlemlerden birisidir. Bu amaçla meclisin 15.04.1338(1922) tarihli oturumunda ilgili kanun tasarısı görüşülerek kibritten verginin arttırılması hususu kabul edilmiştir.

İcra Vekilleri Heyeti tarafından hazırlanan kanun tasarısının gerekçesinde, çarşıda perakende olarak yüz para ve üç kuruşa satılan bir kutu kibritten alınan on paralık verginin yetersiz olduğu belirtilerek, tasarıyla beraber 30 Eylül 1336(1920) kanun gereğince alınmakta olan on para verginin yirmi paraya çıkarılması ve 15 gün içerisinde kibrit tacir ve bayilerinin ellerindeki kibritlere yeni bandrol yapıştırılmaları, yapmayanlar hakkında ceza tatbik edileceği öngörülmektedir. İsmet Bey’in de aza olarak bulunduğu Kavanini Maliye Encümeni de, İcra Vekilleri Heyeti’nin belirlediği kanun tasarısını uygun bularak aynen kabul etmiştir²⁵⁶.

Kanun tasarısının en fazla tartışılan maddesi bandrol ile alakalı ikinci madde olmuştur. Kırşehir mebusu Yahya Galip Bey, kibrit kutularının gümrükte muayene edilirken damgalandığını, bu damganın da bandrol ile karışması nedeniyle hazinenin bundan zarar ettiğini belirterek, her evin sarf ettiği kibrit miktarı kadar vergi vermesinin daha isabetli olacağını ifade etmiştir. Bu açıklama üzerine söz alan gerek Maliye Vekili Hasan Bey’in gerekse diğer mebusların açıklamalarıyla maddenin encümene havalesi kabul edilmiştir²⁵⁷.

Kanun tasarısının müzakeresi esnasında Bolu mebusu Şükrü Bey, ilave olarak sigara kâğıdının da olması gerektiğini söylemiş ve bunun ilavesini talep etmiştir. Cevaben söz alan İsmet Bey, bunun için alelacele layiha yapılamayacağını, kibritle sigara kâğıdının oranlarının farklı olması nedeniyle meclisin sigara kâğıdı hakkında istihlak resmimin arttırılmasını kabul etmesi durumunda encümenin bir kanun tasarısı yapması gerektiğini²⁵⁸ belirtmiştir. İsmet Bey bu açıklamasıyla, kanun

²⁵⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 170.

²⁵⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 172.

²⁵⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 171.

yapılmadan bu işin halledilemeyeceğini belirterek meselenin mutlaka encümende görüşülerek karara bağlanması gerektiğini ifade etmiştir.

Kanun, 144 evet, 12 ret ve 8 çekimser rey ile kabul edilmiştir. İsmet Bey Kanuna evet oyu vermiştir²⁵⁹.

Kibrit hakkındaki bu kanundan sonra, Bolu mebusu Şükrü Bey'in teklifi ve İsmet Bey'in düzeltme önerisi doğrultusunda sigara kâğıdından da vergi alınmasına dair kanun tasarısı meclis gündemine gelmiştir. İcra Vekilleri Heyeti, Sigara kâğıtları ve kibrit ve kav kutularının İstihlak Resmine dair 12 ve 14 Mart 1334 (1918) tarihli kanunlara ek olarak, üç maddelik kanun tasarısı hazırlamıştır. Tasarı, yurt dışından ithal edilen ve miktar bakımından nizami olmayan sigara kâğıtları ve kibrit ve kav kutuları, müsadere olunmayarak belirli miktarın fazlası için bir misli İstihlak resmi alınmasını öngörmektedir. Tasarı, Kavanini Maliye Encümeni tarafından aynen kabul edilerek, İsmet Bey'in kâtip üye olarak bulunduğu Muvazenei Maliye Encümeni'ne havale edilmiştir. Encümenin, fazlalıklar için bir misil İstihlak resmi alınması, noksan kutuların her biri için beşer kuruş ceza uygulanması usulünü tespit etmiş; kanun encümenin belirlediği şekliyle oylamaya sunularak kabul edilmiştir²⁶⁰. Böylece ithalatta belirlenen usullere uymayanlara uygulanacak cezalarla hazineye ilave bir gelir temini hedeflenmiştir.

Kurtuluş Savaşı yıllarında kibritin dahi ithal edilmesi; iktisadi yönden ne kadar zor bir vaziyette bulunulduğunu, yerli sanayiye dayalı üretimin yok denecek kadar az olduğunu ve yerli sanayinin geliştirilmesi için ciddi tedbirlerin alınması gerektiğini göstermektedir.

²⁵⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 173.

²⁶⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 175-176.

7. Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanunu:

TBMM, Büyük Taarruz öncesinde yapılan hazırlıklar çerçevesinde, ordunun nakliye sıkıntısının giderilmesi için “Mükellefiyeti Nakliye-i Askeriye Kanunu” adı altında hazırlanan 14 maddelik bir kanun tasarısını gündeme almıştır.

Bu amaçla hazırlanan kanun tasarısı ile birlikte, meclisin 14.03.1338(1922) tarihli oturumunda, Müdafaa-i Milliye ve Muvazene-i Maliye Encümenleri’nin mazbataları görüşülmektedir. İcra Vekilleri Heyeti’nin 7 Mart 1338(1922) tarihli toplantısında belirlenen kanun tasarısının gerekçesinde; harp dolayısıyla ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için halkı zor durumda bırakmamak koşuluyla ve bir defaya mahsus olmak üzere “Mükellefiyeti nakliye-i askeriye” adı altında bir vergiye ihtiyaç duyulduğu²⁶¹ ifade edilmiştir.

a. İsmet Bey’in Halkçı Yaklaşımları:

İsmet Bey, halktan alınacak vergilerde adil olunmasını; vergi sorumluluğunun sadece belirli bir sınıfa yüklenmemesi gerektiğini düşünmektedir. Nitekim Kurtuluş Savaşı’nın zor yıllarında, ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için konulan vergilerden, belli bir sınıfın değil, tüm halkın sorumlu tutulması gerektiğini ifade ederek bu tavrını ortaya koymuştur.

Ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için halktan alınacak vergiden kimlerin sorumlu kimlerin muaf tutulacaklarıyla alakalı olarak başlatılan tartışmada, köylünün çok sıkıntılar çektiğini bu nedenle bu vergiden istisna edilmesini talep eden Karahisarısahip mebusu Mehmet Şükrü Bey’in açıklamalarına karşı söz alan Muvazene-i Maliye Encümeni’nin katip üyesi İsmet Bey, encümenin düşüncesini izah etmiştir.

İsmet Bey, encümende yapılan görüşmelerde köylünün bu vergiden istisnasının düşünüldüğünü ancak, bunun üç nedenden ötürü gerçekleştirilemediğini belirtmiştir. İsmet Bey, istisnanın düşünüldüğünü ancak köylünün ödeyeceği verginin miktarının az olması nedeniyle bundan vaz geçildiğini “... *Fakat bu teklif*

²⁶¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 215.

yalnız 140 kuruştur. Yani o kadar büyük fedakarlığı, o kadar azim fedakarlığı yapan köylüyü bundan istisna etmeyi encümen köylünün şerefine, haysiyetine, bu memlekete yaptığı fedakarlığa karşı münasip görmemiştir. İstisna caiz değildir...” şeklindeki sözleriyle ortaya koymuştur. İsmet Bey köylünün istisna tutulmamasının bir nedenini de “... köylülerin hepsi bittabi elinde vesait bulunanı değildir. Köylünün bir kısmı ağnam sahibi, arazi ve emlak sahibidir. Ağnam ve arazi sahipleri esasen vesaiti olmadığından dolayı vesaiti nakliye ile mükellef tutulamamıştır. Bundan dolayı encümen bu istisnayı kabul etmedi...” şeklindeki sözleriyle açıklamıştır. İsmet Bey, köylünün bu vergiden muaf tutulmasına üçüncü sebep olarak da, köylünün istisnası durumunda “maksadın temin olunamayacağını”²⁶² gerekçe göstererek köylüden alınacak verginin zaruri olduğunu ifade etmiştir.

İsmet Bey’in bu ısrarına rağmen, köylüye sürekli vergi yüklemenin yanlış olduğunu; geçmiş yıllarda tekalif-i milliye ve gelirler kanunu vasıtasıyla talep edilenlerin bir kısmını alınamadığını ifade eden Sinop mebusu Hakkı Hami Bey “...zavallı halkın zaten tedarik edip de veremeyeceği bir vergiyi ilave etmekle halkı hükümetten soğutmak, memleket dahilinde isyan temellerini kurmak için mi suret-i mahsusada böyle hareket ediyoruz...” diyerek halkın zor durumda bulunduğunu, yeni vergilerin halkın isyanına sebep olabileceğini ima ederek farklı bir bakış ortaya koymuştur. Hakkı Hami Bey konuşmasının devamında “...Niçin memlekete para sokmuyorsunuz? Hükümetin vazifesi , milletin elinde on para varsa onu almak değildir. Memlekete para sokmaktır. Memleket dahilinde yirmi milyon lira varsa bu yirmi milyon lirayı kırk milyon yapmaktır...”²⁶³ diyerek Maliye Vekili nazarında hükümeti eleştirmiş; hükümetin yerli üretime ağırlık vererek ihracatı artırması gerektiğini belirtmiştir.

Hükümetin icraatlarının bu şeklide eleştirilmesi üzerine, cevaben söz alan Maliye Vekili “...Biz bu kadar idare edebiliyoruz. Daha muvafık şekilde idare etmek iktidarında bulunanlara istirham ederek terki mevki ediyoruz” diyerek mevcut şartların oldukça zor olduğunu, bu zorluğu göğüslemek isteyenlere de makamını terk edebileceğini ifade etmiştir. Maliye Vekili, vergi alırken köylü şehirli diye ayırmanın

²⁶² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 224.

²⁶³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 225-226.

mümkün olmadığını, malum ihtiyaçların temini için bu verginin alınması gerektiğini ifade ederek kanunun acilen müzakeresini²⁶⁴ istemiştir.

Kanunun özünü oluşturan ve özellikle köylüleri muafiyeti hususunda mecliste fazlaca tartışılan birinci madde, bazı şekil noksanlıklarının düzeltilmesi için, Muvazene-i Maliye Encümeni'ne gitmiş ve düzeltilen madde encümen namına İsmet Bey tarafından okunmuştur:

“1338(1922) sene-i maliyesine ve bir defaya mahsus olmak üzere mevaddı atıye dairesinde mükellefiyeti askeriye namiyle bir mükellefiyeti nakdiye vazolunmuştur”

İsmet Bey, maddeyle alakalı olarak olası itirazların önünü alabilmek için maddenin okunmasından sonra maddenin tayyının, kanunun reddi anlamına geleceğini söylemiş ve maddenin kabulü için kısa bir konuşma yapmıştır:

“...Şunu arz edeyim ki, bugün vatanın umudu fukarisi üzerine müthiş bir düşman oturmuş, kemiriyor. Yarın onu mahvetmek için taarruz edecektir. Efendiler; o zaman başkumandanlık bilakaydû şart memleketin bütün vesaiti nakliyesine vaziyet etmeye mecbur kalacaktır. Eğer bu kanunu tanzim etmezseniz, tensik etmezseniz, bu düşmanı Eskişehir'den tard etmezseniz, emin olunuz ki bu milleti felaha götüremezsiniz”²⁶⁵

İsmet Bey, bu açıklamalarıyla hem kanunun aciliyetini, hem de memleketin içerisinde bulunduğu vahim durumu ortaya koyarak memleketin ve halkın geleceği için, kanunun acilen kabul edilmesi gerektiğini belirtmiş, aksi halde memleketin elden gidebileceği söyleyerek, kanunun kabulü için zorlayıcı bir tavır takınmıştır.

İsmet Bey'in bu açıklamalarına rağmen, Kastamonu mebusu Hulusi Bey ve 15 arkadaşı, maddenin tayyı ile alakalı bir takrir vermiştir. Ancak kanunun özünü oluşturan birinci madde Muvazene-i Maliye Encümeni'nin belirlediği şekliyle kabul olunmuştur²⁶⁶.

Birinci maddenin kabulünde sonra yine encümen namına söz alan İsmet Bey, alınacak verginin miktarını gösteren ikinci maddeyi okumuştur:

²⁶⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 226-227.

²⁶⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 275-276.

²⁶⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 276.

*“Mükellefiyeti nakliye maktu ve müterakki olmak üzere iki kısımdır. Kısmı maktu her şahıs ve şirket için siyan olup köylerde elli, şehir ve kasabalarda yüz kuruştur. Kısmı müterakki emlak ve arazi ve temettü vergileriyle Ağnam Resminin maazamaim baliğ olduğu miktara göre berveçhi nispetler dahilinde tarh ve kısmı maktua ilaveten istifa olunur”*²⁶⁷

İkinci maddeyle alakalı olarak söz alan Amasya mebusu Ömer Lütfi Bey, kazanca göre vergi alınmadığını, be nedenle adaletsiz bir durumun ortaya çıktığını; encümenin belirlediği vergi miktarının, hükümetin belirlediği rakamın çok üstünde olduğunu ifade ederek encümeni eleştirmiştir. Bu eleştiri üzerine, encümen namına söz alan İsmet Bey *“...eğer iki milyon lirayı temin edecek bir kanunu kabul etmeyecek isek müzakere ve münakaşamız beyhudedir. Birkaç yüz bin lira için kanun yapmaya lüzum yoktur”*²⁶⁸ diyerek mevcut sıkıntıların ancak encümenin belirlediği rakamlarla giderilebileceğini ifade etmiştir.

İsmet Bey’in bu açıklamasına rağmen ikinci maddeyle alakalı tartışmalar sürmüştür. En fazla tartışılan husus ve mebusların ortak düşüncesi; “Ağnamın maddeden çıkarılması” yönünde olmuştur. Özellikle Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi Bey, memleketi yaşatan iki kaynağın toprak ve hayvan olduğunu söylemiş, köylünün ağır vergiden dolayı ağnamını sattığını; bu nedenle ağnamın kanundan tamamiyle çıkarılması gerektiğini, aksi takdirde gelecek yıllarda ağnam gelirin kalmayacağını ifade etmiştir. Maddeyle alakalı bir diğer tartışma da Sinop mebusu Hakkı Hami Bey temettü vergisinin matrahtan ihracı ile köylülerin muafiyetini talep etmiştir²⁶⁹. Ancak halkın mühim bir kısmını köylü ahali olduğunu göz önünde bulundurursak, köylülerin muafiyeti durumunda vergi toplamadaki amaca ulaşamayacağını görürüz. Bu açıdan köylünün muafiyeti pek isabetli değildir. Bununla beraber, ağnamın maddeden çıkarılması yönündeki talep, vergi kaynağının gelecek yıllar için de devamı içindir ki; iktisadi kaynak cephesinden bakıldığında isabetlidir. Ancak mevcut şartlar göz önüne alındığında (Büyük Taarruz hazırlıklarının yapılıyor olması) encümenin ağnam vergisi talebini bir zarurete dönüştürmüştür.

²⁶⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 277.

²⁶⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 278-279.

²⁶⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 280-281.

İsmet Bey maddeyle alakalı bu tartışmalar üzerine “...yalnız müzakereyi kafi görecektir olursanız her takrir okunduktan sonra encümen o takrirlere ait nokta-ı nazarını ve muhakemesini izah edecektir” diyerek uzun uzadıya münakaşanın yersiz olduğunu, maddeyle alakalı takrirlerin bir an evvel verilerek mecliste okunmasını ve encümenin de gerekli açıklamayı yaparak maddenin karara bağlanması gerektiğini ima etmiştir.

Maddeyle alakalı takrirlerin okunmasından sonra söz alan İsmet Bey takrirlere encümen namına cevap vermek için kürsüye gelmiştir. İsmet Bey, ağnamın ve temettü vergisinin matrahtan ihracı ve vergi oranlarının indirilmesi yönündeki teklifler karşısında, bu tekliflerin kanunun amacını ortadan kaldırdığını ifade ederek karşı çıkmıştır. İsmet Bey, ağnam hususunda özellikle Hasan Bey’in açıklamalarının oldukça isabetli olduğunu ancak mevcut durumun gereği olarak ağnamın matraha dahil edildiğini ifade etmiştir. İsmet Bey “...iktisat hakikaten refahı beşerin şart-ı esasisi olmakla beraber iktisat edecek zihayatin da emniyeti, hürriyeti, istiklali lazımdır” diyerek memleket için iktisadın önemli olduğunu, ancak halkın iktisadi faaliyetlerde bulunabilmeleri için emniyet ve hürriyetinin sağlanmasının daha önemli olduğunu belirtmiştir.

İsmet Bey “hakikat-ı müthişe” tabiriyle özetlediği mevcut durumu şu sözlerle izah etmiştir:

“...Bugün hayat-ı milliyenin, hâkimiyet-i milliyenin istihlas ve istiklali uğrunda açılan mücahedenin azametini nazarı dikkate almak ve onun zarureti katiyesini göz önünde bulundurmak suretiyle bu matrahlar üzerinde muhakeme yürütmek icab eder... Geçende arz ettiğim veçhile bugün bu hakikat-i müthişe karşısındayız. Bu hakikati müthişe ve zarureti katiyeye karşı bütün âlemi İslam hali cihattadır. Ve biz bilfiil isar-ı hun* etmek suretiyle nasraniyetin son darbe-i imhakaranesini karşılıyoruz”²⁷⁰

İsmet Bey bu konuşmasıyla, kanun tasarısının; milli hâkimiyeti sağlamak ve vatani işgalden kurtarmak için başlatılan Türk Kurtuluş Savaşı’nın başarıya ulaşabilmesi için gerekli maddi kaynağın temini maksadıyla görüşüldüğünü; dolayısıyla bu husus dikkate alınarak görüşmelerin yapılmasının gerekli olduğunu

* İsar-ı hun: Kan dökmek. Ferit Devellioğlu, **a.g.s.**, s. 382 ve 450.

²⁷⁰ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XVIII, s. 298-299.

ifade etmiştir. Mevcut durumu “hakikati müthişe” olarak özetleyen İsmet Bey, Türk milletinin, uğruna kanını dahi vererek karşı koyduğunu, Milli Mücadele’de sona yaklaşıldığını belirterek kanunun kabulünde meclisten destek almıştır.

Nitekim İsmet Bey bu konuşmayı yaptığı sırada tarih 20 Mart 1922’dir. Yani Sakarya Savaşı kazanılmış; ancak düşmana son darbe henüz vurulmamıştır. Ordu Büyük Taarruz için hazırlık²⁷¹ yapmaktadır. Ordunun ihtiyaçlarının temini açısından bu kanun büyük önem taşımaktadır. İsmet Bey de kanunun meclisten geçmesi için elinden gelen tüm gayreti sarf etmektedir. Konuşmalarında sık sık buna vurgu yapmaktadır. Nitekim İsmet Bey “...*Bu kanun fevkalade ihtiyaç için yapıldığı için bence bu kanun hakkında tadil teklifinde bulunmadan evvel o ihtiyacın mahiyeti hakikiyesini anlamak lazımdır*”²⁷² diyerek kanunun hazırlanmasındaki gerekçenin Büyük Taarruz için ordunun ihtiyaçlarının karşılanması meselesinin bulunduğunu, bu nedenle kanunu zaafa düşüren takrirler verirken bunun göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade etmiştir.

İsmet Bey’in bu sözlerine bazı mebuslar tepki göstermiştir. Özellikle Malatya mebusu Lütfi Bey “*bizi techil ediyor. Kabul edemeyiz, mektep talebesi değiliz. İktisat dersi de okuyacak değiliz*” diyerek sert bir tepki göstermiştir. Ancak İsmet Bey, encümenin düşüncesinin dinlenmediği ifade ederek kararlılığını sürdürmüş ve “...*Bu kanun layihası hakkındaki bu tadil tekliflerini nazarı dikkate alacaksanız, yani bu kanunu bir noktai bimanadan ibaret bir hale koyacak iseniz encümen ne mesuliyet deruhte eder, ne de müdafaa edecek bir kimse vardır*”²⁷³ diyerek kanunun encümenin belirlediği şekliyle kabulü hususunda açık bir tavır koymuş, bu konudaki kararlılığını sürdürmüştür. İsmet Bey, encümenin mesuliyet kabul etmeyeceğini ifade ederek, kanunun çok mühim olduğunu belirterek ve kabulü için meclisi zorlayıcı bir tavır içerisine girmektedir.

İsmet Bey’in bu açıklamasından sonra, ağanın maddeden tayyını teklif eden Hasan Fehmi Bey, bu konuda bir izahat yaptıktan sonra yine ağanın maddeden kaldırılmasını talep ederek konuşmasını noktalamıştır. Ancak ağanla alakalı tartışmalar bitmemiş ve ağanın maddeden kaldırılmasıyla alakalı takrirlerin

²⁷¹ Mustafa Balcıoğlu, **a.g.b.**, s. 302-308.

²⁷² **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XVIII, s. 300.

²⁷³ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XVIII, s. 300-301.

oynanması sırasında mecliste meclis kürsülerinden “ağnam tayyedilmiştir” sesleri yükselmiştir. Buna karşılık İsmet Bey “*usulen Reis bey bu takrirler nazarı dikkate alınmıştır*” diyerek ağnamın tayyedilmediğini ima etmiş; Kayseri mebusu Osman Bey de “ağnam tayyedilmiştir ve bu, zapta geçmiştir” diyerek tepkisini göstermiştir. İkinci maddeyle alakalı dikkate alınan takrirlerin encümene havalesinden sonra da “ağnamın maddeden tayyı” hakkında meclisteki tepkiler devam etmiş; Çankırı Mebusu “Tayyı kabul edilen şey encümene gidemez. Riyaset manevra yapıyor” diyerek tepkisini ortaya koymuştur. Böylece Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanunu’nun ikinci maddesi encümene iade olunmuştur²⁷⁴.

İkinci madde, encümende yapılan düzenlemelerden sonra 17.04.1338(1922) tarihinde yeniden meclis gündemine gelmiştir²⁷⁵.

Madde 2: Nakil sorumlulukları, maktu ve nispi olmak üzere iki kısımdır.

Maktu Kısım: Her şahıs için eşit olup köylerde elli, şehir ve kasabalarda 100 kuruştur.

Nispi kısım: Emlak ve arazi ve Temettü vergilerinin ilavelerle birlikte ulaştığı miktara göre aşağıdaki oranlar dâhilinde tarh ve maktu kısma ilave olarak alınır.

-Köylerde: 101 kuruştan itibaren her yüz kuruş ve küsuru için yüzde on.

-Şehir ve kasabalarda: 101 kuruştan itibaren her yüz kuruş ve küsuru için yüzde yirmi.

İkinci maddenin mecliste okunmasından sonra söz alan Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi Bey’in “*Encümen takrirler üzerinde gerekli düzeltmeleri yapmıştır*” ve İsmet Bey’in “*Evvelce madde hakkındaki müzakere yeterli görülmüştür. Sureti Katiyede kabul edilen takrirler üzerine kabul edilen tadilat aynen konmuştur*” şeklindeki açıklamaları ve meclis başkanının oylamasıyla ikinci madde kabul edilmiştir. Böylece çok tartışılan ağnam resmi maddeden çıkarılmış ancak köylü ahali vergiden muaf tutulmamış; şehirlilere oranla daha az vergi vermeleri kararlaştırılmıştır. Mükellefiyeti Nakliye-i Askeriye Kanunu çerçevesinde halktan alınacak olan verginin oranları belirlenmiştir.

²⁷⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 301-303.

²⁷⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 253.

b. Kadınların Vergiden Muafiyeti:

Mükellefiyeti Nakliye Askeriye Kanunu'nun en önemli maddesi olan; vergi mükelleflerini ve oranlarını belirleyen 2. maddenin kabul edilmesine rağmen müzakerelerin sonraki kısmında ikinci maddede geçen “her şahıs” ifadesi kadınların da vergi mükellefi olup olmadıkları hususunda tartışmalara neden olmuştur.

İkinci maddede geçen “her şahıs” ifadesinden, kadınların da bu vergiye dâhil olduğu şeklinde bir yorum çıkaran Karahisar-ı Şarki mebusu Ali Sururi Bey'e cevaben söz alan İsmet Bey “...her şahıstan maksat zükurdur*. Zaten bizim kanunlarımızda nisa istisnai tabii teşkil ederler.. Şimdiye kadar onlar için böyle bir mükellefiyet vaki olmamıştır”²⁷⁶ diyerek verginin sadece erkeklerden alındığını, kadınların muaf olduklarını; geçmişte de kadınlardan vergi alınmadığını ortaya koymuştur.

Ali Sururi Bey'in, büyük bir servet sahibi kadından da hiç olmazsa nispi kısmı alınmayacak mı? şeklindeki sorusuna cevaben söz alan İsmet Bey “...Kısmı nispinin matrahi, emlak, temettü ve arazi vergileridir. Ve bunda zükur ve inas müsavidir”²⁷⁷ diyerek zenginlerden vergi alınabileceğini, kadın ve erkeklerin nispi vergi hususunda eşit olduklarını belirterek meseleye hakimiyetini ortaya koymuştur.

Meseleye Kurtuluş Harbi'nin kazanılması cihetinden bakan mebuslardan, İçel mebusu Şevki Bey “bu istiklal harbidir, bundan dolayı gayenin gerçekleşmesine kadar her şeyimizi vereceğiz” derken onu destekleyen Lazistan mebusu Necati Bey de, davayı kazanmak için servet sahibi herkes verecektir. Askeri nakliyat sorumlulukları bedenen kadına şamil değildir. Ama nakden ve malen şamildir. Kadın zekât verebiliyorsa bu gayeye de iştirak etmesi gerekmektedir. Bedeni bir sorumluluk

*Zükur : Erkekler. Devellioğlu, **a.g.s.**, s. 1193.

²⁷⁶ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 259.

²⁷⁷ Mebuslar arasında, askeri nakliyat sorumlulukları vergisinin kadınlardan da alınması ya da kadınların bu vergiden muaf tutulması hususunda tartışmaların olduğunu görmekteyiz. Eskişehir mebusu Emin Bey “...köylerde arazi sahibi kadınlardan alınmasın ama hiç olmazsa şehirlerde bulunup kira geliri olan kadınlardan alınsın” şeklindeki açıklamasına cevap veren Salih Efendi “...mademki kadınlar zenginlik sahibidir, eşleri yoksa kocaya gitsin, arazisini işletsin” şeklindeki esprili cevabı mebusların gülüşmelerine neden olmuştur. Bu espiri Ertuğrul mebusu Mustafa Kemal Paşa Bey'in “izdivaç kanununu çıkarınız” şeklindeki değerlendirmesiyle devam etmiştir... **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 260.

olsa kadınlar muaf tutulabilir. Ancak malen olursa vermelidirler²⁷⁸ diyerek daha geniş bir değerlendirme yapmıştır. Bize göre de Necati Bey'in değerlendirmesi oldukça isabetlidir. Çünkü vergi, gelir üzerinden alınmalıdır. Bu nedenle kadın erkek ayırımından ziyade zengin fakir ayırımı daha doğru olacaktır.

c. Vergi Tarhında Yerel Yönetimlerin Rolü:

Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanununa dayanarak halktan alınacak vergi miktarının tespitinde; taşınabilir servetleri emsallerinden aşağı olan kişilerin eksik kalan yükümlülüklerin, Ticaret Odası olan yerlerde Ticaret Odaları tarafından; Ticaret Odası olmayan yerde de Belediye Meclislerince tespit edilmesi kararlaştırılmıştır²⁷⁹.

Amasya mebusu Ragıp Bey'in maddeye itirazı üzerine söz alan İsmet Bey *"...tarh kararları Meclisi idarenin iştirakiyle ve Belediye meclislerinin kararıyla olur. Bu madde Heyet-i Umumiyenin tasvibiyle bu şekli almış olduğundan tekrar müzakeresine lüzum yoktur"* diyerek meclisin bu konudaki kararını vermiş olduğunu dolayısıyla tekrar görüşmenin zaman kaybına neden olacağını ifade etmiştir.

Köylülerin ekonomik sıkıntı içerisinde olduklarını ifade eden Erzurum mebusu Salih Efendi, köylülerin zengininin de fakirinin de nakliyat işlerini yaptıklarını, bu nedenle maddenin son fıkrasındaki köy ahalisi kelimesinin çıkarılmasını teklif ederek²⁸⁰ köylülerin bu kanundan muaf tutulmalarını istemiştir.

Bu taleplerden sonra maddeyle ilgili takrirlerle geçilmiştir. Maddede geçen komisyonlarla alakalı olarak söz alan İsmet Bey *"...komisyonun şeklinin daha muntazam olması için arkadaşların verdikleri takrirleri encümene istiyoruz. Encümen bu teklifleri nazarı dikkate alarak maddeyi daha münasip bir şekilde getirsin"* diyerek encümenin, mebusların maddeyle alakalı takrirlerini göz önünde

²⁷⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 260.

²⁷⁹ Madde 3: Emlak ve arazi ve Temettü vergilerinin azlığından dolayı yükümlülük oranları nakledilebilir servet ve paralarına göre emsalinden aşağı olan kişilerin eksik kalan yükümlülükleri, Ticaret Odası bulunan mahallerde odalarca belirlenir. Ticaret Odası bulunmayan mahallerde ise belediye meclislerince idare meclislerinin katılımıyla seçilecek iki aza ile mahallin en büyük mal memurundan oluşan bir komisyon tarafından tarh ve takdir ile maktu ve nispi mükellefiyetlerine ilave edilerek alınır. Bu maddenin hükmü köy, kasaba ve nahiyelerde bulunan kişileri de kapsamaktadır.

TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 253.

²⁸⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 254.

bulundurarak maddenin yeniden düzenlenebileceğini ifade etmiştir. Bu çerçevede söz alan Karahisarı Sahip mebusu Ali Sururi Bey, komisyonun mal memuruyla birlikte beş kişi olmasını ve ticaret odası bulunan mahallerde odaların seçime katılmalarını, bulunmayan mahallerde ise idare ve belediye meclislerinin yeterli olacağını bir takrirle meclise sunmuştur. İsmet Bey'in "*muvafıktır efendim*" sözü ve meclisin oyu ile takrir kabul edilmiştir²⁸¹. Bu düzenlemeyle birlikte komisyondaki kişi sayısı; dolayısıyla komisyonun etkinliği artmıştır.

d. Ordu Mensuplarının Vergiden Muafiyetiyle Alakalı Talepler: İsmet Bey'in İtirazları:

Mükellefiyeti Nakliyei Askeriye Kanunu'ndan muaf tutulanlar 4. ve 5. madde ile belirlenmiştir. Tartışmaların odağında ise ordu mensuplarının vergiden muaf tutulup tutulmaları hususu yer almaktadır.

İsmet Bey, diğer maddelerde olduğu gibi, verginin adil bir çerçevede toplanması gerektiğini düşünmüş; ordu mensuplarının da zenginlikleri oranında vergi vermeleri gerektiğini belirterek, bunların muafiyetine karşı çıkmıştır.

"Efradı askeriye (müeccelleri* hariç) ikinci maddedeki mükellefiyetin her iki kısmından müstesnadır"²⁸² şeklindeki dördüncü maddeyle alakalı açıklama yapan İsmet Bey ,maddede geçen "efradı askeriye" tabirinden sadece müeccellerin hariç tutulduğunu; çavuş, onbaşı vs. rütbelerdeki askerlerin dahil olduğunu ifade etmiştir. İsmet Bey'in bu açıklamasından sonra madde aynen kabul edilmiştir.

Yalnızca kısmı maktudan müstesna olacakları gösteren 5. madde ise şöyledir:

- a) Muharip kıtaat zabitanı (Savaşan subay bölükleri)
- b) Kısmı nispi ile mükellef olmayıp mükellefiyeti maktuasını* dahi ifaya muktedir olmadıkları sabit olan malulin.
- c) 18 yaşından aşağı ve 60 yaşından yukarı olanlar.

²⁸¹ **TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 257.**

*Müeccel : İleriye bırakılmış, peşin olmayan, ertelenmiş. Devellioğlu, **a.g.s., s. 709.**

²⁸² **TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 258.**

*Maktua : Kat'olunmuş, kesilmiş, değeri biçilmiş, pazarlıksız, götürü. Devellioğlu, **a.g.s., s. 576.**

Beşinci madde ile alakalı ilk tartışma “18 yaşından aşağı 60 yaşından yukarı olanlar” şeklindeki C fıkrası hakkında olmuştur. C fıkrası Karesi mebusu Hasan Basri Bey’in teklifi, İsmet Bey’in de desteğiyle bütün kadınların, 18 yaşından aşağı ve 60 yaşından yukarı olan erkeklerin muaf tutulması²⁸³ şeklinde yeniden düzenlenmiştir.

Madde ile alakalı en fazla tartışma ise A fıkrası “muharip kıtaat zabitanı” hakkında olmuştur. Amasya mebusu Ömer Lütfi Bey “Muharip kıtaat zabitanı” ifadesiyle kimlerin kastedildiğini ve fıkraya göre vergiden muaf tutulacak askerlere geri hizmette çalışan ordu mensuplarının dâhil olmamaları nedeniyle bunlardan bu verginin nasıl alınacağını encümene sorarak encümenden bu konuda açıklama istemiştir. Bunun üzerine söz alan İsmet Bey “*Efendim, bu kanunu Müdafaa-i Milliye Encümeni ile beraber tertip ettik. Muharip kıtaat zabitanı tabirini Müdafaa-i Milliye Encümeni koymuştur*”²⁸⁴ diyerek tenkit içerikli bu soruyu Müdafaa-i Milliye Encümenine yönlendirerek kaçamak bir cevap vermiştir.

Müdafaa-i Milliye Encümeninden cevap gelmemesi üzerine bir değerlendirme yapan Ömer Lütfi Bey “*...Muharip Kıtaat tabirinden gerek cepheye gerekse cephe gerisindeki silahlı askerler anlaşılır. Fakat bu kıtaat içerisinde hem silahlı hem de silahlı olmayan asker ve memurlar vardır. Mesela Piyade, muharip kıtaattır. Ama o taburun imamı, doktoru, eczacısı ve sairleri muharip değildir. Bundan dolayı ordu içerisinde muharip kıtaat ile muharip olmayan kıtaatin sınırını bulmak oldukça güçtür. Ben tüm askerlerin ve ordudaki memurların ayrıma tabi tutulmadan bu vergiden muaf tutulmasını teklif ediyorum. Çünkü askerler zaten boş durmuyorlar; bedenen çalışıyorlar. Nispi vergiye gelince; nispi vergide esas, temettü, arazi ve emlak vergileridir. Bir zabitanın bir evi veya dükkânı varsa ve onun vergisini nasıl veriyorsa bu kanunla alakalı nispi vergisini de öylece verir*”²⁸⁵ diyerek ordu mensuplarının ayrıma tabi tutulmadan bu verginin maktu kısmından muaf tutulmalarını istemiştir.

Yahya Galip Bey’in aynı yöndeki “*...şimdi asker bedenen hizmet ediyor. O’na hem bu hizmeti yapacaksın hem de bu mükellefiyeti ifa edeceksin demek doğru*

²⁸³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 260.

²⁸⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 261.

²⁸⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 261.

olmaz” şeklindeki değerlendirmesine karşı, Yozgat mebusu Süleyman Sırrı Bey’in “...piyasada üç, dört araba işleten de var...” diyerek tepki vermiştir. Bunun üzerine Yahya Galip Bey “Ben onu bilemem. Kolay değil askerlik... Burada üç beş gün rahat ederse, öbür gün gider cephede düşmanla çarpışır ve millet için ölür... Bunun için cephede ya da cephe gerisindeki askerler bu vergiden muaf tutulmalıdırlar” diyerek ordu mensuplarının kesinlikle vergiden istisnasını istemektedir. Ancak, Süleyman Sırrı Bey’in, ordu mensubu olup da piyasada üç dört kamyon işleten subayların durumu hakkındaki eleştirisiyle alakalı yorum yapmayan Yahya Galip Bey, konuşmasının devamında “...60 yaşından büyük olanlardan nasıl vergi alınmasın. Size birkaç tane matuf ihtiyar göstereyim ki faizcilikle birçok para kazanır. Binaenaleyh bunların istisnası doğru değildir”²⁸⁶ diyerek adil olmayan bir tutum ortaya koymuştur.

Burada dikkatlerden kaçan nokta ise verginin kimlerden alınacağı meselesini belirlerken izlenen temel ölçütün ne olacağıdır ki; bize göre bu konuda zenginlik temel ölçüt olarak alınmalıdır. Ordu mensuplarını vergiden muaf tutmak, ya da onların arasında da bir takım istisnalar meydana getirmek pek adil değildir. Çünkü cephedeki askerlerden vergi almayıp cephe gerisinden almak suiistimallere neden olacaktır. Bunu önlemek adına herkesten geliri oranında vergi almak daha münasip olacaktır.

Müdafaa-i Milliye vekili Kazım Paşa da tüm ordu mensuplarının bu vergiden muaf edilmesini “Efendim zabitan, malumualiniz bazen cephe gerisinde bazen de cephede ifayı hizmet eder. Bu tarz hizmeti yekdiğerinden daimi bir surette tefrik edilmiş değildir. Bir yüzbaşı veya bir şube reisi olan bir zabıt, bir binbaşı ileriye de gidebilir. Ve ileriye giden bir zabıt geriye gelebilir. Bu gün burada olan bir zabıt yarın cepheye gidebilir. Ve ileride olan bir zabıt de geride bir vazifeye tayin olunabilir. Binaenaleyh geri ordusu namıyla bir teşkilat yapacak değiliz ki bunları tefrik edelim... Zaten geride bulunan subayların maaşlarında bir hayli kesinti yapılmıştır. Binaenaleyh alelumum zabitanın affını rica ediyorum”²⁸⁷ sözleriyle ortaya koymuştur. Kazım Paşa’nın meseleye bu şekilde yaklaşarak subayların bu vergiden muaf tutulmalarını istemesinin nedeni mevcut konumuyla alakalıdır

²⁸⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 261–262.

²⁸⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 262.

diyebiliriz. Kazım Paşa cephede savaşacak askerin zaten sıkıntı içerisinde olduğunu dolayısıyla bu sıkıntıyla uğraşırken bir de vergi sorumluluğuna sokulmalarının doğru olmayacağını savunmaktadır. Subayların düşmanla yapacakları çetin mücadeleye şevklendirmek onların ruh hallerini kuvvetlendirmek amacıyla bu şekilde bir tavır takınmıştır diyebiliriz.

Subayların vergi muafiyeti ile alakalı 4. ve 5. maddeler hakkında yapılan değerlendirmelerden sonra söz alan İsmet Bey, encümenin düşüncesini ve maddelerin anlaşılamayan noktaları izah etmiştir.

İsmet Bey *“Mükellefiyetin esasını, matrahını ve mikyasını ikinci madde temin ediyor. Bu ikinci maddenin vaziyet ve şümulüne göre istisnalar tertip edilmiştir. Ve bunlar arasındaki müstesnalar tavzih edilmeden bu istisnaların hakikati anlaşılamaz. İkinci madde mükellefiyetin kısmı maktuunu her şahıs için eşit olarak ve her hangi şahıs olursa olsun köylerde elli, şehirlerde yüz kuruş olarak kabul etmiştir. Kısmı nispi ise servetin mikyası olarak Emlak ve Arazi vergilerini matrah olarak kabul etmiştir. Bu madde memurini Hükümete ve ahaliye, bütün zabitanı ve saireye de şamildir. Şu halde memurların az maaşı çok maaşı kısmı maktu için muteber değildir. Bu kısım zengine ya da fakire münhasır değildir... Binaenaleyh bilumum memurini Hükümet ve zabitanı askeriyeden emlak ve arazi sahibi olanlar aynı şeye dâhil edilmiştir. Bundan dolayı memurların az maaşlısından çok maaşlısından ayrı vergi almak olamaz”*²⁸⁸ diyerek öncelikle verginin esasının tam olarak anlaşılması gerektiğini ortaya koymuştur ki; vergi maktu ve nispi olmak üzere iki kısımdır. İsmet Bey’in açıklamalarından anlaşılacağı üzere maktu olan kısım; köylerde ve şehirlerde belirlenen ölçüler dâhilinde, herkes verecektir. Nispi kısım ise Emlak ve Arazisi olanlardan, yani belli bir mal varlığı olan zenginlerden alınacaktır.

İsmet Bey, konuşmasının devamında Kazım Paşa’nın tüm ordu mensuplarının vergiden istisnasını istemesine cevaben *“...Müdafaai Milliye Vekili Kazım Paşa Hazretleri bilumum zabitanın kısmı maktudan istisnasını teklif ediyorlar. Encümenin teklifi de şudur. Memurin ve bilumum halk gayet cüzi olan maktu kısmı verecektir. Bunlardan ancak meşguliyetleri dolayısıyla veremeyecek olan muharip kıtaat istisna*

²⁸⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 262–263.

edilmiştir. Geride bulunan zabitan, memurlar gibidir. Binaenaleyh bu zabitan arazi ve emlak sahibi iseler diğerleri gibi aynı matraha tabidirler. Değilse kısmı maktu verecektir. Ve bu da yüz kuruştur. Binaenaleyh tadilat yapmaya lüzum yoktur. Encümenin maddesini aynen kabul etmenizi teklif ediyorum”²⁸⁹ diyerek kanun hakkındaki tüm tartışmalara cevap vererek kanunu açık bir şekilde izah etmiştir. İsmet Bey, Encümenin teklifini, cephede savaşan subayların vergiden muaf tutulmaları, cephe gerisindekilerin ise halk gibi vergilendirilmeleri şeklinde özetlemiştir.

İsmet Bey’in açıklamalarını ana hatlarıyla değerlendirmek gerekirse; halkçı bir tavır ortaya koyduğunu; Kazım Paşa’nın, ordu mensuplarından vergi alınmaması yönündeki talebinden etkilenmeyerek dik bir tutum sergilediğini söyleyebiliriz.

İsmet Bey’in bu açıklamalarından sonra, meclis başkanının yaptığı oylama sonucunda görüşme kâfi görülerek takrirlere geçilmiştir. Kazım Paşa, meclise verdiği takrirle, uygulamalardaki zorluklardan dolayı, verginin ya tüm subaylardan alınmasını ya da hepsinin bu vergiden muaf tutulmasını istemektedir. Kazım Paşa, eğer bir kısım subaylardan alınıp bir kısmından alınmazsa; bunun farklı yorumlanacağını; kendilerinin de bu durumdan sıkıntı çekeceklerini²⁹⁰ ifade etmiştir. Ancak Kazım Paşa’nın bu teklifi kabul edilmemiştir.

Netice olarak; 5. madde, C fıkrasına yapılan ‘tüm kadınların muaf tutulmaları’ şeklindeki ekleme ile encümenin belirlediği şekilde kabul edilmiştir²⁹¹.

e. İsmet Bey’in Verginin Nasıl Toplanacağına Dair

Açıklaması:

İsmet Bey, Mükellefiyeti Nakliyei Askeriye Vergisi’nin, kullanım amacından dolayı peşin para üzerinden alınması gerektiğini ifade etmiştir. İsmet Bey, toplama masrafını arttırması nedeniyle, verginin taksitle toplanmasının yanlış olacağını; bu nedenle bu işin en kolay yoldan halledilmesi gerektiğini düşünmektedir.

²⁸⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 263.

²⁹⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 265.

²⁹¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 266.

Nitekim İsmet Bey'in de içerisinde bulunduğu Muvazene-i Maliye Encümeni'nin belirlediği Mükellefiyeti Nakliye Askeriye Vergisi'nin 6. maddesinde²⁹² verginin bir defada alınması öngörülmüş ve verginin toplanabilmesi için zorlayıcı bir unsur ortaya konulmuştur.

Maddenin okunmasından sonra söz alan İsmet Bey “*Efendim mükellefiyetin defaten istifası mükellefiyeti nakliyenin peşin parayla teminidir. Nakliyenin peşin parayla yapılmasına lüzum olduğu için bu defaten tesviye edilsin dedik. Bunun esbabını izaha hacet yok. Bu esas üzerine yapılmıştır. Bu defaten tahsil edilmek lazımdır ki, ücretlerin peşinen tesviyesi icra edilebilsin*”²⁹³ diyerek verginin bir defada alınmasının nedeninin nakliyenin peşin parayla yapılması olduğunu ortaya koymuştur.

İsmet Bey'in bu açıklamasından sonra genel olarak verginin bir defada mı yoksa taksitler halinde mi alınacağı hususunda tartışmalar olmuştur. Neticede altıncı madde, Antalya mebusu Mustafa Bey'in arkadaşlarıyla vermiş olduğu taksitler doğrultusunda “Askeri Nakliye Sorumlulukları Vergisinin kısmı maktu bir defada ve kısmı nispi 3 ayda 3 taksitle istifa olunur” şeklinde düzeltilerek encümene havale edilmiştir²⁹⁴. Encümende düzeltilen madde “*Mükellefiyeti Askeriye Vergisi'nin kısmı maktu defaten, kısmı nispi mukassatan istifa olunur. İfade taallül edenler hakkında Tahsili Emval kanunu tatbik olunur*” şeklinde kabul olunmuştur²⁹⁵. Ancak İsmet Bey bu düzenlemeyi eleştirerek şöyle bir izahatta bulunmuştur:

Efendim konu ile alakalı olarak meclise sunulan taksitlerde verginin kesilmiş olan kısmı (kısmı maktu) bir defada, daha önceki vergiye göre kıyaslanarak belirlenen kısmı (kısmı nispi) ise üç taksitle alınacaktır deniliyor. Ancak kısmı nispinin en aşağısı elli kuruştur. Ve de köylerde mükellefinin kısmı azamının vergileri beşyüz kuruşu geçmez. Beşyüz kuruşa göre verilecek olan kısmı nispi elli kuruştur. Bu elliye de üçe ayırmak ve her üçü için de ayrı ayrı tahsildar göndermek meseleyi zorlaştırmak demektir. Aynı zamanda bu para acil olarak tahsil edilmesi

²⁹² Madde 6: Mükellefiyeti Nakliye Askeriye Vergisi defaten istifa olunur. İfade taallül edenler hakkında Tahsili Emval kanunu tatbik olunur. **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 266.

²⁹³ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 266.

²⁹⁴ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 268-269.

²⁹⁵ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 273.

gereken bir paradır²⁹⁶ diyerek verginin peşin olarak alınması yönündeki ısrarını sürdürmüş ve encümenin düzelttiği maddeye muhalif olduğunu ifade etmiştir.

İsmet Bey'in bu açıklamasına rağmen madde encümenin belirlediği şekliyle kabul edilmiştir²⁹⁷.

f. Halkın Alacaklarıyla Vergi Borçlarının Takas Edilmesi:

Mükellefiyeti Nakliye Askeriye Kanunu'nun *“Bu kanunun yürürlük tarihinden evvel ifa edilen askeri nakliyelerden dolayı hükümette halen alacakları bulunanların talepleri, bu kanun ile tahakkuk edecek sorumluluklarına mahsub olunur”*²⁹⁸ şeklindeki 7. maddesiyle, daha önce askeri nakliyat yapıp da devletten alacağı olanların alacaklarıyla, bu kanunla oluşacak sorumluluklarının karşılıklı olarak takas edilmesini öngörülmüştür. Böylece hükümet halka olan borçlarını bu yolla ödemeyi de düşünmüştür.

Maddeyle alakalı ilk sözü alan Kırşehir mebusu Yahya Galip Bey, şimdiye kadar askeri nakliyattan dolayı alacağı olanların bu alacaklarının vergi borçlarına karşılık sayılmasının doğru olduğunu ancak kimsenin elinde alacakla ilgili senetlerinin olmadığını bu nedenle meselenin sanıldığı gibi kolay olmadığını ifade ederek maddenin tayyini²⁹⁹ istemiştir. Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi Bey de *“Halkın vereceği elli kuruş Nakliyat vergisine karşı bin kuruş alacağı varken bu dursun da sen vergini ver demek zannederim doğru değildir”* diyerek maddeyi destekler bir açıklamada bulunmuştur.

Ancak İsmet Bey, askeri nakliyattan dolayı alacaklı olanlardan bu mükellefiyetten dolayı para istemenin mantıksız olduğunu, devletten alacağı olan kimsenin bu parayı alması gerektiğini³⁰⁰ ifade etmiştir.

İsmet Bey *“Mehmet Ragıp Bey, vesait-i nakliye bedelatıyla hesaplanması lazımgelir buyurdular. Yine kanun sırf vesaiti nakliyenin karşılığı olmak üzere yapıldığından dolayı hakikatte vesaiti nakliyesi satın alınan yani el konulanların*

²⁹⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 273-274.

²⁹⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 274.

²⁹⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 274.

²⁹⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 274 .

³⁰⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 275-276 .

alacaklarından hesaplanmasını encümen düşünmüştür. Fakat dediler ki, bu vergi gayet azdır. Halbuki satın alınma borçları gayet çoktur. Mesela at bedelleri yüz elli iki yüz liradır. Bundan dolayı; 50 – 100 kuruşa mahsup muamelesinin bir kıymeti yoktur. Bu nedenle bunun dahil edilmesini uygun görmediler. Bundan dolayı madde sadece askeri nakliye tahsis edildi. Hacı Mustafa Efendi köylerden nakil vasıtası parası olmak üzere para toplanıyor dediler. Bu zannederim doğrudur. Çünkü, tekalifi millîye emrinin birisinde nakil vasıtalarının yüzde yirmisine el konulacak ve bunun bedelini köylerde, köy ahalisinden mürekkep bir meclis ve kasabalarda, belediye azaları tayin edecek, deniliyordu. Uygulama bundan meydan gelmiştir. Bundan dolayı şu maddenin muhtassunlehi dahilinde kabulünü rica ederim”³⁰¹ diyerek encümenin düşüncesini izah etmiştir. İsmet Bey’in izahından da anlaşılacağı üzere Encümen, çok az olan bu verginin, halkın alacaklarından düşülmesine razı değildir. Encümenin bu tavrı; kanunla hedeflenen paranın aciliyetiyle alakalıdır diyebiliriz.

İsmet Bey’den sonra söz alan Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey “ Geçen sene bir görüşme esnasında Milli müdafaa vekili paşa hazretleri buyurdular ki, yaptığımız nakliyatı para ile yapsaydık iki milyon lira ederdi. Efendiler bu geçmiştir. Eğer bundan sonra ücretsiz taşıtmazsak ben köyü namına eski haklarını helal ediyorum. Ancak bundan sonra yapacağımız taşıma işlerini angarya şeklinde yapmamamız gerekir. Eğer böyle davranırsak en büyük vazifeyi yapmış oluruz. Bunu kabul edelim ve müzakereden vazgeçelim”³⁰² diyerek mesele ile ilgili olarak daha önce bazı yanlış adımların atıldığını belirtmiştir. bundan sonra, köylüden ücretsiz taşıma yapmasını beklemenin yanlış olacağını ifade etmiştir.

Netice itibarıyla, halkın alacaklarıyla borçlarının takasını öngören 7. madde Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi Bey’in tavrı çerçevesinde şu şekilde kabul edilmiştir³⁰³:

Bu kanunun yürürlük tarihinden evvel yerine getirilen askeri nakliyattan dolayı hükümette halen alacakları bulunanların talepleri(1336.1337.1338 senelerine ait ise) bu kanun ile kesinleşecek olan sorumluluklarına mahsup olunur.

³⁰¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 276.

³⁰² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 276-277.

³⁰³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 277.

g. İsmet Bey'in Mültecilerin de Vatan Savunmasına Katılmaları Hususundaki Israrı:

İsmet Bey, mültecilerin de milli mücadeleye katılmaları hususunda diğer vatandaşlarla aynı sorumluluğu taşımaları gerektiğini düşünmektedir. İsmet Bey “Mükellefiyet-i Nakliyyeyi Askeriye Kanunu” çerçevesinde mültecilerin de vergi vermeleri usulünün kabul edildiği 8. maddeyle alakalı değerlendirmesinde bunu açıkça ortaya koymuştur.

Karasi Mebusu Hasan Basri Bey'in “*Mültecilerin mükellefiyetten istisnasını teklif ederim*” şeklindeki teklifine karşı söz alan İsmet Bey “*Efendim, Basri Beyin gerçekten mültecilerin iâşe vasıtaları olan nakil vasıtalarının istisnası hakkındaki teklifi evvelemirde (öncelikle) varit gibi görünüyor. Fakat ücret peşin olarak verileceği için onların geçimleri sağlanmış oluyor...*”³⁰⁴ diyerek mültecilerin geçimlerinin de düşünüldüğünü onların göz ardı edilmediğini ifade etmiştir. İsmet Bey konuşmasının devamında “... Aynı zamanda bu mülteciler bugün memleketlerini kurtaracak vatandaşlarıyla beraber aynı hissi göstermek mecburiyetindedir”³⁰⁵ diyerek memleketin topyekun savunulması gerektiğini, bu konuda mültecilere de büyük görevler düştüğünü, onları vatan savunmasında ayrı düşünmenin doğru olmayacağını vurgulamıştır. İsmet Bey'in oldukça isabetli müdahalesi karşısında söz alan Hasan Basri Bey “*takririni geri aldığı*” ifade etmiş ve mesele kapanmıştır. Burada İsmet Bey'in muhtemel bir tartışmayı başlamadan bitirdiğini görmekteyiz. Bu da görüşmeleri oldukça iyi takip ettiğini göstermektedir.

Şunu da ilave etmeliyiz ki; mülteciler memlekete dâhil olarak devletin ferdi olduklarını kabul etmişlerdir. Dolayısıyla onları “diğer vatandaşlar” olarak değerlendirmek yanlış olacaktır.

Mültecilerle alakalı bu tartışma, İsmet Bey'in yerinde müdahalesiyle giderilmiş ve sekizinci madde, mecliste okunarak “*İşbu kanunun mevkii meriyete vaz'ından sonra dahi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti dahiline gelecek olan eşhas bu kanun dairesinde Mükellefiyeti Nakliye vergisine tabidir. Ancak bunlardan*

³⁰⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 281-282.

³⁰⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 282.

hükümetle taahhüdatı bulunanlardan miktarı taahhütlerinin yüzde biri matluplarının tediye olunan miktarı nispetinde kat olunur. Muaveneti Hükümete muhtaç olan mülteciler müstesnadır”³⁰⁶ şekliyle aynen kabul olunmuştur. Böylece, yardıma muhtaç olan mültecilerin vergiden istisnaları kabul olunmuş; kanunun yürürlüğe girmesinden sonra memlekete iltica eden kişilerin de bu vergiden sorumlu tutulmalarına karar verilerek, mültecilerin de vatan savunmasında yer almaları gerektiği ortaya konulmuştur.

h. İsmet Bey’in Kanun Maddelerini Açıklayıcı Yönü:

İsmet Bey, meclisteki müzakereler esnasında kanun maddelerinde geçen ve anlaşılamayan kavramlarla alakalı söz alıp; bu kavramları anlaşılır hale getirerek müzakerelerin daha anlaşılır bir zeminde devamını sağlamıştır.

Nakil Vasıtalarının istihdamıyla alakalı olan 9. madde uyarınca nakil vasıtalarının, nerede ihtiyaç duyuluyorsa o bölgeden ve peşin ücretle alınması esası tespit edilmiştir. Nakil vasıtalarının naklini kolaylaştırmak için, nakil vasıtalarının ihtiyaç duyulan bölgeden temini öngörülmektedir. Bu husus mecliste kabul edilmiştir. Ancak maddede geçen ve muallâk olan “civar bölgeler” ifadesi tartışma konusu olmuştur.

“Hükümetçe gerekli görülecek mahallerde mahalli rayiç ile ve peşin ücretle bil-cümle(bütün) nakil vasıtaları istihdam edilecektir. Eğer yeterli gelmezse civar bölgelerdeki nakil vasıtalarına müracaat edilecektir”³⁰⁷ şeklindeki 9. maddede geçen ve tartışma konusu olan “Civar Bölgeler” ifadesiyle alakalı olarak söz alan Hasan Fehmi Bey “...menzil hududuna azami 50 km mesafeye kadar civar olan mıntıkadaki nakil vasıtalarına da müracaat edilir” şeklinde bir takrir sunmuştur. Bu takrire cevaben söz alan İsmet Bey “...Menzil hattı, Müdafaa-i Milliye Vekâleti’nin değerlendirmesine göre, bir yol bir istikamet değildir. Bununla beraber bunun etrafında, elli km’lik sahayı menzil hattının içerisinde olarak telakki eder. Eğer Hasan Fehmi Bey, menzil hattının civarı manasında 50 km ise bendeniz bunu

³⁰⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 277.

³⁰⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 279.

kabul ediyorum.”³⁰⁸ diyerek zaten menzil hattının sınırlarını Müdafaa-i Milliye Vekaleti tarafından belirlendiğini ifade ederek meseleye açıklık getirmiştir. İsmet Bey, bu açıklamasıyla menzil hattı kavramının da açıklamasını yapmıştır.

İsmet Bey’in bu açıklamasından sonra söz alan tahrir sahibi Hasan Fehmi Bey “...benim tahrirden maksadım; menzil hattının tarafeyninde, ellişer km’dir. Başka türlü tefsir kabul etmiyorum”³⁰⁹ diyerek İsmet Bey’in açıklamalarıyla kendi söyleminin örtüştüğünü açıkça ifade etmiştir.

Bu açıklamadan sonra, Hasan Fehmi Bey’in tahriri oylamaya sunulmuş ve tahririn kabulüyle “Civar Bölgeler” ifadesi belirgin bir hale getirilmiştir.

1. İsmet Bey’in Kanun Maddelerinin Hükümsüz Kalmasını

Önleyici Tavrı:

İsmet Bey, mali alandaki uzmanlığının yanı sıra hukuki alanda da bilgi sahibi bir mebustur. Kanun maddelerinin geçerliliğini koruması, sıhhatini yitirmemesi için meclis görüşmelerini iyi takip etmiş ve maddeyi zaafa düşürecek tahrirlere zamanında müdahale ederek maddenin hükümsüz kalmasını önlemiştir.

Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanunu’nun 9. maddesi münasebetiyle söz alan Bolu mebusu Şükrü Bey meclise sunduğu tahrirle “*müracaat olunur*” ifadesinden sonra maddeye “*Birinci seferki nakliye ücretinden alacağı olanların alacağı ödenmedikçe ikinci bir nakliyata zorlanamazlar*” şeklinde bir ilavede bulunmayı teklif etmiştir.

Tahriri dikkatle takip eden İsmet Bey “*Şükrü Bey’in bu teklifi maddeyi zafa düşürmektedir. Çünkü peşin para ile denildiği halde, yani peşin para verilmeden nakliyat yapılabilirmiş de ondan dolayı tekrar edilmesi uygun değilmiş gibi bir mana veriyor. Halbuki madde kesindir. Peşin para ile yapılacaktır. Bu nedenle parasız nakliyat yapılması mümkünmüş gibi bir şekli gösteren bu teklifi katiyen kabul etmek doğru değildir*”³¹⁰ diyerek Şükrü Bey’in tahririne cevap vermiştir. İsmet Bey bu açıklamasıyla maddenin yanlış taraflara çekilmesini önlemek amacıyla müdahalede

³⁰⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 281.

³⁰⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 281.

³¹⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 282.

bulunmuş ve maddenin sıhhatinin kaybolmasını önlemiştir. Böylece maddenin arz ettiği hüküm sabit kalmış; özü değişmemiştir.

Bu açıklamanın akabinde meclis başkanı, Şükrü Bey'in takririni oylamaya sunmuş, ancak teklif meclis üyelerince dikkate alınmamıştır. Akabinde de 9. madde son şekliyle okunarak kabul edilmiştir³¹¹. Kabul edilen maddeye, İsmet Bey'in açıklamalarıyla belirgin hale getirilen “menzil hattının 50 km civar olması” hususu eklenmiştir.

i. İsmet Bey'in Milli Mücadele Dönemi'nde Zirai Üretime Verdiği Önem:

İsmet Bey, bir taraftan Milli Mücadele devam ederken diğer taraftan da bu mücadelenin devamı için oldukça önemli olan hububat sıkıntısının yaşanmaması için zirai üretimin devamının zorunlu olduğunu düşünmektedir.

Nitekim İsmet Bey, Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanunu'nun, Dokuzuncu madde gereğince istihdam edilecek, Nakil vasıtaları, askeriye'nin belirleyeceği miktar ölçüsünde ve yine askeriye'nin teklifi ile mahalli hükümetler tarafından, öncelikle nakliyata mahsus vasıtalardan başlanılmak şartıyla tedarik olunur³¹² şeklindeki 10. maddesiyle alakalı söz alarak, zorunlu kalınmadığı sürece zirai araçların nakliyyede kullanılmayacağını ifade ederek bu tavrını ortaya koymuştur.

Mecliste, onuncu madde ile alakalı olarak nakil vasıtalarının niteliğinin tartışma konusu olduğunu görmekteyiz. Bununla ilgili olarak söz alan Hasan Fehmi Bey “.....Efendim maddede ‘evvela nakliyata mahsus vasıtalardan başlamak’ kaydı vardır. Acaba bu kanunda nakil vasıtalarından başka şeyler de mi istihdam edilecek, bunu lütfen izah ediniz” diyerek maddenin açıklanmasını istemiştir.

³¹¹ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 282. Gereken mahallerde menzil hududunda belli zaman için Heyet-i Vekile kararıyla mahalli bedel ile ve peşin ücretlerle bircümle nakil vasıtaları istihdam edilebileceği gibi, yeterli gelmemesi durumunda da menzil hududuna 50 km mesafeye kadar civar olan muntikadaki nakil vasıtalarına da müracaat edilecektir.

³¹² **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 282. Maddenin okunmasından sonra söz alan Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi Bey'in teklifiyle, 9. maddenin şekli değiştiği için, 10. maddenin başlangıç kısmına (*Dokuzuncu madde gereğince istihdam edilecek*) ifadesi getirilmiştir.

Bu izah talebi üzerine söz alan İsmet Bey “...evveliminde bilhassa kiracılıkla iştigal eden yani kiracılığı sanat ittihaz edenlerden başlanılacak ve ıstırar halinde diğer vesait müracaat edilecektir. Vesaiti Ziraiye mutazarrır edilmeyecektir”³¹³ diyerek öncelikle taşımacılığı meslek olarak yapanlardan başlanılacağını zirai araçlara dokunulmayacağını belirtmiştir. İsmet Bey’in bu açıklamasıyla, ziraatın sekteye uğramaması gerektiğini düşündüğünü söyleyebiliriz.

Savaşın tüm hızıyla devamı ettiği bir zamanda, ordunun gıdasının temini için gerekli olan zirai faaliyetlerin devamı zaruretinin, bu maddeyle garanti altına alınmak istendiğini görmekteyiz.

k. Askeri Nakliye Sorumluluklarıyla Alakalı Suiistimallerin Önlenmesi İçin Yapılan Çalışmalar:

Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanunu’nun uygulanması esnasında meydana gelebilecek suiistimallerin önlenmesi için kanunun 10. maddesiyle, nakil vasıtalarının, askeriye’nin belirleyeceği miktar ölçüsünde ve yine askeriye’nin teklifi ile mahalli hükümetler tarafından tedarik olunması esası getirilmiştir.

Konuyla alakalı olarak söz alan İsmet Bey, askeriye’nin gerekli olan miktarı yazılı teklif ile bildirmeleri hususunun, mülkiye memurlarının, ihtiyacın derecesine vakıf olmaları ve keyif için nakil vasıtası vermemeleri amacıyla konulduğunu³¹⁴ söylemiştir. Bu da oldukça zor bir iktisadi dönemden geçilmesi nedeniyle tasarruf tedbirlerinin had safhada tutulduğunu, muhtemel suiistimallerin önüne geçilmek istendiğini ve yapılacak işin sistemli hale getirilmek istendiğini göstermektedir. Tüm bunların gerçekleşebilmesi için öncelikle askeri birimlerin vereceği rakamların sıhhatli olması gereklidir.

³¹³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 283.

³¹⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 283.

10. madde yukarıdaki izahlar çerçevesinde aynen kabul edilerek³¹⁵ nakliye ihtiyacının miktarının tespiti askeri yetkililere; temini ise mahalli hükümetlere bırakılmıştır.

1. Nakliye İçin Rayiç Belirleme Yetkisinin Belediyelere Verilmesi:

Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanunu çerçevesinde yapılacak olan nakliye işlemlerinde uygulanacak olan rayiç bedellerinin tespiti, kanunun “*Nakliye ücretlerinin bedeli en büyük mülkiye memurunun katılımıyla gerçekleşecek belediye meclislerince takdir olunur. Bu meclise, bulunan mahallerde ticaret odası heyeti dahi katılır*”³¹⁶ şeklindeki, 11. maddesiyle belirlenmiştir. İsmet Bey, maddeyle alakalı olarak yaptığı açıklamalarda belediyelerin bu konuda yetkili olduklarını ifade etmiştir.

İsmet Bey, Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi Bey’in “*...bildiğiniz gibi bu rayiç meselesi her gün değişmez. Belki altı ay için, belki bir sene için bir rayiç takdir edilir*” şeklindeki sözlerine “*yaz başka kış başkadır efendim*”³¹⁷ diyerek, nakliye maliyetinin mevsimlere göre değiştiğini ima ile karşılık vermiştir. İsmet Bey konuşmasının devamında rayiç fiyatlarının sabitlenmemesinin nedenini de “*Reis Bey encümen, nakliyecilerin daima değişen ücretlerden istifade etmeleri için rayiç fiyatlarını tevkit etmedi (sabitlemedi)*”³¹⁸ sözleriyle açıklamıştır.

İsmet Bey’in bu açıklamalarından sonra, rayicin serbest bırakılmasını savunan Erzurum mebusu Salih Efendi “*...eğer rayici serbest bırakırsanız halk bütün arabalarını çıkarır ve rekabet başlar. Nakliyat ucuz olur. Ancak rayice il meclisi ya da belediyeler el koyarsa halk arabalarını saklamaya mecbur olur*” diyerek, rayicin serbest bırakılması durumunda maliyetin ucuzlayacağını ifade etmiştir. Ancak İsmet Bey, rayicin serbest bırakılması durumunda bir takım

³¹⁵ Dokuzuncu madde gereğince istihdam edilecek nakil vasıtaları, askeriye'nin belirleyeceği miktar ölçüsünde ve yine askeriye'nin teklifi ile mahalli hükümetler tarafından, öncelikle nakliyata mahsus vasıtalarla başlanılmak şartıyla tedarik olunur.

³¹⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 283.

³¹⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 283.

³¹⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 285–286.

sıkıntıların olabileceğini düşünerek, rayiç takdir edilerek tarafların birbirlerini aldatmalarının önlenmek istendiğini³¹⁹ söylemiş ve meseleye hem halk hem de devlet nazarıyla bakarak, rayiçte belirli bir usulün olması gerektiğini ortaya koymuştur.

İsmet Bey, Karahisar-ı Şarki mebusu Ali Sururi Bey tarafından sorulan “*Nakliye ücretlerinin belirlendiği belediye meclislerine mülkiye memurunun katılmasının ne gibi faydası vardır?*”³²⁰ şeklindeki soruya da “*Belediye meclisleri daima halk tarafından seçildikleri için askeri tarafın da hukukunu gözeterek resmi bir memurun bulunması encümen tarafından maddeye ilave edilmiştir*”³²¹ diyerek cevap vermiş; hem seçilmişlerin hem de atanmışların rayiç belirleme meselesinde yer almasının daha uygun olacağını ifade etmiştir. Ancak, gerek İsmet Bey gerekse Encümen, bu düşüncelerinin arkasında durmamıştır ki; İsmet Bey, konuşmasının devamında “... *bu maddeden en büyük mülkiye memuru kaydının çıkarılmasını arzu ediyorsanız bir teklif yapın encümen bunu kabul ediyor...*”³²² diyerek mülki amirlerin rayiç belirleme hususunda olmazsa olmaz bir unsur olmadıklarının encümen tarafından kabul edildiğini ortaya koymuştur. Encümenin bu tavrıyla, bunu bir pazarlık unsuru olarak maddeye koymuş olabileceğini söyleyebiliriz. Çünkü nakliye ücretlerinin belirlendiği belediye meclislerine mülkiye memurunun katılması meselesinin arkasında durulmamıştır. Zaten maddenin nihai şekline bakıldığında bu mülki amirlerle ilgili kısmın maddede yer almadığı³²³ görülmektedir.

Netice itibarıyla, rayiç belirlemeyle alakalı 11. madde gereğince oluşturulacak Belediye Meclisi’ne, mahallin en büyük mülkiye memurunun katılımı kabul edilmemiştir.

³¹⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 286.

³²⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 286.

³²¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 286.

³²² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 286.

³²³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 286. Nakliye ücretlerinin bedeli belediye meclislerince takdir olunur. Bu meclise bulunan mahallerde ticaret odası heyeti dahi katılır. Takdir olunan ücrete itiraz olursa, durum il meclislerince kesin olarak halledilir.

m. Askeri Nakliyenin Kanun Dahilinde Yapılması Hususu:

Kurtuluş Savaşı'nın zor günlerinde, ordunun nakliye sorununu “Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanunu” ile aşmaya çalışan TBMM Hükümeti, kanunun “*İşbu kanun haricinde hiçbir kimseye ücretsiz olarak taşımacılık yaptırılamaz. Buna aykırı hareket edenler hakkında kanuni takibat yapılır*” şeklindeki 12. maddesiyle, kanuna aykırı hareket edenler hakkında takibat yapılacağı belirtilmiştir.

İsmet Bey de yapmış olduğu açıklamayla kanunla alakalı bazı istisnaların getirilmesinin “zenginlerin korunması” şeklinde yanlış uygulamalara neden olacağını ifade ederek karşı çıkmıştır.

Bu madde ile alakalı en fazla tartışılan husus, Kastamonu mebusu Dr. Suat Bey ile Bolu mebusu Şükrü Bey'in birlikte verdikleri ve “*nakil vasıtalarının yüzde yirmi beşinin bulunduğu mahalde bırakılması gerektiği*” şeklindeki taktır³²⁴ üzerine olmuştur.

Hükümetin bugüne kadar, ahalinin nakil vasıtalarına fuzuli olarak el koyarak angarya yaptığını ifade eden Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey maddenin “*Bundan sonra bu gibi angaryaya zorla başvuranlar, Kanunu esasının hükümlerini ihlal edenler gibi haklarında kanuni takibat yapılır*” şeklinde değiştirilmesini³²⁵ isteyerek, konuyla alakalı kanunsuz uygulamaların önlenmesi gerektiğini dile getirmiştir.

İsmet Bey de yüzde yirmi beşlik kısım ile alakalı olarak “*Efendiler biliyorsunuz ki, böyle istisnalar büyük fenalıklar doğurur. Bu, mahalli nakil vasıtalarının yüzde yirmi beşinin ayrılması demektir ki; bunda zenginlerinki istisna edilir. Fukaranınki sürünür, bu kesinlikle doğru değildir*”³²⁶ diyerek adaletsizliklerin olacağını ve fukaranın yine ezileceğini ifade etmiş; halkçı bir anlayışta olduğunu ortaya koymuştur. Böylece İsmet Bey, angarya ile ilgili olarak da daha önce söz alan mebusların ifadelerini de desteklemiştir.

İsmet Bey'in bu açıklamasından sonra, nakil vasıtalarının % 25'inin bulunduğu mahalde bırakılmasını öngören, Kastamonu mebusu Dr. Suat Bey ile

³²⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 287.

³²⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 287.

³²⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 289.

Bolu mebusu Şükrü Bey'in birlikte verdikleri takrir, oylamaya sunulmuş ve takrir reddedilmiştir.

Takririn reddinden sonra söz alan Kars Mebusu Cavid Bey, Birinci Dünya Savaşı'nın başından beri köylünün nakil vasıtalarının ücretsiz olarak komutan, çavuş ve kâtipler tarafından kullanıldığını ancak kimsenin bu fuzuli nakliyattan dolayı ceza almadığını söylemiştir. Konuşmasının devamında Kanun-u Esaside angaryanın yasak olmasına rağmen bunun önlenemediğini ve köylünün de şikâyet edemediğini, ederken de birçok sıkıntı çektiğini, fuzuli olarak ücretsiz nakliyat yaptırmanın vatan hainliği ile eşdeğer olduğunu ve sorumluların İstiklal Mahkemelerine verilmeleri gerektiğini³²⁷ beyan etmiştir. Devamında söz alan Lazistan mebusu Dr. Abidin Bey de Cavid Bey'in açıklamalarına katıldığını, meseleyle alakalı olarak meydana gelen şikâyetler karşısında, mülkiye müfettişlerinin de işe müdahil olmaları gerektiğini ifade etmiştir.

Netice olarak, yoğun tartışmalarla devam eden 12. madde *“İşbu kanun haricinde hiçbir kimse ücretsiz olarak nakliyat yapmaya mecbur tutulamaz ve hilafında hareket edenler vatan hainliği suçuyla İstiklal Mahkemesine ve olmayan yerlerde Genel Mahkemeye teslim edilir”*³²⁸ şeklinde oylanarak kabul edilmiştir. Böylece, kanunsuz taşımacılığın önüne geçmek için önemli bir adım atılmıştır.

Kanunsuz nakliyei önlemek için kabul edilen 12. maddeden sonra, kanunun yayınlandığı tarihten itibaren geçerli olmasıyla alakalı 13. madde ve Maliye, Müdafaa-i Milliye, Dahiliye, İktisat ve Adliye Vekilleri'nin kanunun uygulanmasından sorumlu olmalarıyla alakalı 14. madde kabul olunmuştur³²⁹.

Milli Mücadele'nin nakliye ihtiyacının karşılanması amacıyla görüşülen “Mükellefiyeti Askeriyeyi Nakliye Kanunu” 158 kabul, 23 ret ve 10 müstenkif reyle kabul olunmuştur. İsmet Bey kanuna kabul oyu vermiştir³³⁰.

³²⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 289.

³²⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 289-290.

³²⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 296.

³³⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 298.

8. İsmet Bey'in Tasarrufa Verdiği Önem:

İsmet Bey'in Birinci Meclis'te yapmış olduğu çalışmalar incelendiğinde, kendisinin giderleri azaltmak için çaba sarf ettiğini ve tasarrufu öngördüğünü görmekteyiz.

Nitekim İsmet Bey'in de aralarında bulunduğu Muvazene-i Maliye Encümeni, meclisin 08.04.1922 tarihli oturumunda, Ukrayna'ya Gidecek Heyetin Masrafı İçin Hariciye Vekâleti Bütçesine Zam İcrasına Dair Kanun Layihasının müzakeresi esnasında, talep edilen miktarın yarıya indirilmesini öngörerek her kalemde olduğu gibi burada da tasarrufa gidilmesini öngörmüştür.

İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Erkânı Harbiye Umumiye Vekili Fevzi Paşa meclise sunduğu bir tezkere ile Ukrayna muahedelerini gerçekleştirmek üzere vazifeli olarak Ukrayna'ya gidecek olan heyetin gidiş-dönüş masrafları için gerekli olan 15 bin liranın Hariciye bütçesine ilavesini istemiştir. Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey ile Mentеше mebusu Tevfik Rüştü Bey'in birlikte verdikleri tahrir ve Karahisarısahib mebusu Mehmet Şükrü'nün tahriri konunun acil gündeme alınmasını öngörmektedir. Tahsisatla alakalı icra vekilleri heyetinin 20 Mart 1338(1922) tarihli, 3 maddelik kanun tasarısının mecliste okunmasının ardından 21 Mart 1338(1922) tarihli Muvazene-i Maliye Encümeni'nin mazbatasına geçilmiştir.

Kanunun *“Vazifei mahsusa ile Ukrayna'ya gidecek heyetin masarifi seferiye ve zaruriyesine karşılık olmak üzere 1338 senesi Hariciye bütçesine faslı mahsus olarak on beş bin liralık tahsisat ita olunmuştur”*³³¹ şeklindeki birinci maddesiyle hükümet, Ukrayna'ya gidecek olan heyet için 15 bin lira tahsisat talep etmiştir.

Hükümetin 15 bin lira tahsisat talebine karşılık, İsmet Bey'in de aralarında bulunduğu Muvazene-i Maliye Encümeni'nin, meclise sunduğu mazbatasıyla, heyetin masraflarının 7.500 liradan ibaret olduğu, kanunun buna göre düzeltilerek meclise sunulduğu³³² ifade edilmiştir.

Hükümetin 15.000 lira talebine karşılık Encümenin 7.500 lirayı uygun görmesine rağmen, meclisten bu miktarın da fazla olduğu yönünde sesler

³³¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 42-44.

³³² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 42-44.

yükselmiştir. Bununla beraber Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey ve Çankırı mebusu Hacı Tevfik Bey, heyetteki kişilerin devleti temsil etmeleri nedeniyle, verilecek harcırahın sınırlanmasının doğru olmayacağını dile getirmişlerdir³³³.

Bu açıklamadan sonra oylamaya sunulan kanun, encümenin belirlediği şekliyle, yani 7.500 lira harcırahın kabulüyle onaylanmıştır. Böylece encümenin belirlediği tasarruf düşüncesi meclis tarafından kabul edilmiştir.

Kanunun Heyeti Umumiyesi; 150 evet, 9 ret, 8 çekimser reyle kabul edilmiştir³³⁴. Ancak Meclisin 17.04.1338(1922) tarihli oturumunda, Heyeti Vekile, 16 Nisan 1338(1922) tarihli bir kanun tasarısıyla tahsisatın 15.000 lira olmasını, yeniden talep etmiştir. Tasarı Muvazenei Maliye Encümeni'ne gönderilmiştir. Encümende görüşülen kanun tasarısı meclisin 25.04.1338(1922) tarihli oturumunda tekrar meclis gündemine taşınmıştır.

Kanunun tekrar meclis gündemine taşınmasının nedenini Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey meclise sunduğu açıklamasıyla izah etmiştir. Yusuf Kemal Bey, gerek Merkezi Hükümetle yapılacak olan şifreli haberleşmelerde gerekse muahedenin yapılması sırasında heyette kâtip ve tercümanın olmasının zaruri olduğunu, hatta bunlardan birinin hastalanması durumunda sorun olabileceğini ifade etmiştir. Heyet reisine ve diğer azalara verilecek ücretin de yeterli olmadığını, yabancı bir memlekette yerleşen bir memurla, orada birkaç gün kalacak ve sefîre nispetle birçok masrafı olacak, milletin kaderiyle alakalı bir iş yapacak olan heyet mensuplarının sefirlerden farklı olarak otel hizmetkârlarına bahşîş vermek zorunda oldukları ve bunun önemli bir yer tutacağını ifade ederek harcırahın 15.000 liraya

³³³Kanun Tasarısı ile alakalı farklı görüşlere örnek olarak şunlar verilebilir: Kangırı mebusu Hacı Tevfik Bey, verilecek harcırahın miktarla sınırlanmaması gerektiğini, milletin şerefi nispetinde sarfiyat yapılmasını, sarfiyatı yapanların da daha sonra bunun hesap ve kitabını çıkarmaları gerektiğini ifade etmiştir. Hüseyin Avni Bey, encümenin belirlediği miktar kadar tahsisat verilmesinin uygun olduğunu belirtmiştir. Beyazıt mebusu Şevket Bey ise Hariciye Vekili'nin geçenlerde 160 bin lira aldığını, dolayısıyla yeniden para verilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey, kanun hazırlanırken encümenin yanında bulunduğunu, encümenin yaptığı hesabın asgari bir hesap olduğu söyleyerek, Rusya'ya giden heyette bulunanların alelade yolcu olmadıklarını, heyetin devleti temsil etmesi sebebiyle “... masarifi fevkalade olmak üzere ve bilahare hesabını vermek üzere biraz daha para vermek iktiza eder. Ne olacağı belli olmaz” diyerek harcırahın artırılmasını talep etmiştir.

Kars mebusu Fahrettin Bey ise “... Bizim bir banknot Rusya'da yarım milyon ruble eder. Eğer vereceğimiz paraları Rus paralarına tebdil etseler vagon ile ancak taşıyabilirler” diyerek meseleye farklı bir yönden bakmış ve Türk Lirasının Rus rublesine nazaran çok değerli olduğunu, dolayısıyla verilecek paranın yeterli olacağını ifade etmiştir.

³³⁴ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 45-48.

çıkartılmasını talep etmiştir. Yusuf Kemal Bey'in bu açıklamasına rağmen, İsmet Bey'in de katip üye olarak aralarında bulunduğu Muvazenei Maliye Encümeni heyetinin ihtiyacının 7.500 lirayla giderilebileceğini ifade ederek tasarıya karşı çıkmıştır³³⁵.

Daha önce harcırahın arttırılması yönünde oy kullanan Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey “... *Evvelce Rusya’da Bolşevik teşkilatı mucibince parasız yapılan işler mevcut olduğu halde bugün bunun imkanı yoktur*“ diyerek Rusya’da gerçekleşen Ekim 1917 devriminin ülkedeki ekonomik yaşantıyı zorlaştırdığını ifade etmiştir. Ali Şükrü Bey “... *daha önce Trabzon’dan Rusya’ya Novreseski telsizi ile bedava muhaberat yapıldığı halde şimdi yapılamıyor. Bizim sefirler bile muhabere edemiyorlar. Çünkü bir telgraf beş bin lirayı buluyor*” diyerek Rusya’da yaşantının ekonomik yönden zor olduğunu ima ederek hükümetin, Ukrayna’ya gidecek heyete verilecek harcırahla alakalı teklifinin kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Tasarrufa muhalif mebusların itirazlarına rağmen mesele, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey’in talebi doğrultusunda, gizli oturuma taşınmıştır. Gizli oturumda açıklama yapan Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, harcırah kararnamesinin 29. maddesine göre, siyasi müzakereler ve kongreler için ne kadar harcırah verileceğine meclisin karar vereceğini söyleyerek, meclisten bu hususta anlayış beklediğini ortaya koymuştur. Yusuf Kemal Bey, bu hususta yaptığı açıklamalarda, Rusya’da eskiye nazaran hayatın pahalı olduğunu, heyetin sırdan bir heyet bulunmaması sebebiyle masraflarının fazla olabileceğini ve her şeyden önce, Ukrayna’ya gidecek heyetin meclisi temsil ettiğini ifade ederek 7500 liralık tahsisatın yeterli olmadığını³³⁶ ifade ederek meclisten kanunun kabulünü istemiştir.

Yusuf Kemal Bey’in açıklamalarından sonra encümen namına söz alan İsmet Bey, encümenin yeterli incelemeyi yaptığını ve 7500 lirayı yeterli gördüğünü ifade etmiştir. İsmet Bey, Yusuf Kemal Bey’in bahsettiği harcırah kararnamesiyle alakalı olarak da kanuna aykırı bir durumun olmadığını; tahsisatın hükümet tarafından talep edileceğini, ancak kararın meclise ait olduğunu³³⁷ söyleyerek gerekli açıklamayı yapmıştır.

³³⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 391-392.

³³⁶ TBMM GZC, D.I, İS.III, C.III, s. 295-297.

³³⁷ TBMM GZC, D.I, İS.III, C.III, s. 300-301.

Kanun tasarısının önce maddeleri daha sonra da heyeti Umumiyesi oylamaya sunularak; 103 evet, 48 ret, 27 çekimser rey ile kabul edilmiştir. İsmet Bey kanuna ret oyu vermiştir³³⁸. Meclisteki genel kanı değişirken İsmet Bey'in başlangıçtaki tutumunu sergilediği ve genel tavrı gereği tasarruftan yana bir tutum sergilediği görülmektedir.

Böylece uzun süredir meclis gündemini işgal eden ve Kanun tasarısı meclis tarafından kabul edilerek, Ukrayna'ya gidecek heyete verilecek harcırah 15.000 liraya çıkarılmıştır.

9. İsmet Bey'in Halktan Alınacak Verginin Oranları

Hakkındaki Düşüncesi:

İsmet Bey, halktan alınacak olan verginin, zenginlik ölçüsüne göre alınması gerektiğini düşünmektedir. Bunu gerek encümeninde yaptığı çalışmalarda gerekse müzakereler esnasında yaptığı açıklamalarda göstermiştir.

İsmet Bey, Muvazenei Maliye Encümeni azası olarak, meclisin 01.05.1922 tarihli oturumunda müzakere edilen Müecceliyeti Askeriye Vergisi Kanunu ile alakalı encümen mazbatasının hazırlanmasında çalışmış ve kanunun müzakereleri esnasında, maddelerle alakalı sorulara cevap vermiş, takrirlerle karşı gerekli açıklamaları yaparak tasarının kanunlaşmasında etkili olmuştur. İsmet Bey, vergi oranlarıyla alakalı olan üçüncü maddenin³³⁹ görüşülmesi esnasında, Muş mebusu

³³⁸ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 393. Oylama detayı için bkz. s. 413.

³³⁹ Üçüncü Madde:

Birinci Derece: Askeri erzak ve levazım müteahhitleri, Ziraat erbabı, Mevâşi ve hayvanat ashabı, Aşar ve rûsumu belediye mültezimlerinden muayyen depozito verenler, Vesaiti nakliye ve posta müteahhitleri, Şirketlerin müdür, muhasebeci ve fen memurları ve emsali.

İkinci Derece: Matbuat müntesibini ile mürettip ve makinistler, İhtiyacı memlekete binaen bırakılmış değirmenci ve fırıncılar ve sanatkarlar, Vesaiti nakliye ve posta sürücüler ve nakliye kolları efradı müeccelesi, Ücretle hükümete nakliyatla bulunan vesaiti bahriye ashabı, Orak ve harman makinistleri, Umumi ve hususi hastanelerle Hilaliahmer müstahdemini, Kır bahçeleri.

Üçüncü Derece: Büyük Millet Meclisi aklamı ketebesi ve matbaası müstahdemini, mektep ve medrese muallimleri, sıhhiye müfettişi ve memleket tabibi ve eczacısı ve baytarı belediye mimarı, ikinci sınıf ihtiyat zabitanından veya memurini askeriye den ademi ihtiyaca mebni mezun bırakılanlar, Küçük sıhhiye memurlarıyla belediye aşı memurları, Jandarma suretiyle müeccel Rûsumat ve Duyunu Umumiye ve memleha kolcuları ve muhafaza memurları, Liman çavuşlarıyla fener gardiyanları, Orman muhafaza memurları

Bunlardan Birinci ve ikinci derecede bulunanlar mahalleri mecalisi idaresince hakiki servet ve istitaatlarına göre berveçhi ati tayin olunacak vergiyi seneviye tabidirler.

Ahmet Hamdi Efendi, Orak ve harman makinistlerinin vermesi gereken senelik verginin “*asgari 50 liranın 10 liraya, azami 150 liranın 50 liraya*” indirilmesini öngören bir taktir vermiştir. İsmet Bey, taktirin okunmasından sonra Encümen namına söz alarak, orak ve harman makinistlerinden bahisle “... *Fakat kendileri esasen bu sanatlarından tamamıyla istifade etmek hakkına maliktirler. Bundan dolayı bunlar ikinci sınıftan çıkarılamaz. Bunlar ikinci sınıftan üçüncü sınıfa tenzil edilemez. Üçüncü sınıfta olanlar en aşağı ücret almaya mecbur olanlardır. Yoksa sanatlarından istedikleri kadar istifade edenler değildir*”³⁴⁰ diyerek Ahmet Hamdi Bey’in indirim talebinin yanlış olduğunu belirtmiştir. İsmet Bey bu açıklamasıyla Encümenin belirlediği sınıflamaya riayet ederek bunun kabulü için çaba sarf etmiştir.

İsmet Bey, Karasi mebusu Basri Bey’in birinci derecedeki ziraat ve mevaşi erbabının birinci dereceden ikinci dereceye indirilmesini öngören taktirine de karşı çıkmış ve “... *Erbabı ziraat denince en aşağı iki yüz dönüm zer’ eden zürradır. Bu kudreti maliye ve ziraiyeye malik insanlardır. Sonra ashabı hayvanatta keza en çok hayvan sahibi olanlardır. Bunların ikinci dereceye alınması kanunun kıymetini ıskat eder*”³⁴¹ diyerek, Müecceliyeti Askeriye Vergisi Kanunu’nun hazırlanmasındaki temel gayenin, halktan geliri ölçüsünde vergi olarak ordunun ihtiyaçlarını karşılamak, olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla ziraatla ve hayvancılıkla uğraşıp da bu alanda en varlıklı olan insanlardan en fazla vergi almak gayet doğal ve hatta bir zarurettir.

İsmet Bey, maddeyle alakalı olarak Karasi mebusu Basri Bey, Bolu mebusu Fuat Bey ve Bursa mebusu Muhiddin Baha Bey tarafından verilen taktirlerde belirtilen, Hilaliahmer müstahdemininin üçüncü dereceye indirilmesine de karşı çıkmıştır. İsmet Bey “... *Hilaliahmer müstahdemininin üçüncü dereceye geçmesi biraz şayanı dikkattir. Hilaliahmer’e bilfiil hizmet edenlerin içinde hizmetlerini askerlikten kurtarmak için vasıta ittihaz edenler ekserdir. Ve bundan dolayıdır ki; bu Hilaliahmer vazai’ini vasıta ittihaz eden bu ekseriyet esasen ashabı yesardandır.*

Birinci derece: 300–400–600 lira

İkinci derece: 50–100–150

Üçüncü Derece: İstisnaiyet erbabı gibi maaş veya yevmiye veya ücret veyahut aidat ve muhassasat olarak aldıkları mebalighin şehri yüz kuruşta bir kuruş. **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 474-474.

³⁴⁰ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 475.

³⁴¹ Basri Bey’in kabul edilmeyen taktiri için bkz. **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 478.

Bundan dolayı onları üçüncü sınıfa indirmeyi muvafık görmüyorum”³⁴² diyerek Hilaliahmer’de görev alanların askerlikten muaf olabilmek amacıyla bu yolu seçtiklerini; bu nedenle bu muafiyetin karşılığı olarak bu kişilerden muayyen bir bedel alınması gerektiğini ve bu miktarda indirim yapmanın yanlış olacağını ortaya koymuştur.

Üçüncü madde, İsmet Bey’in bu açıklamaları doğrultusunda, yalnızca kır bekçilerinin 3. dereceye indirilmesiyle, kabul edilmiştir³⁴³. İsmet Bey, encümende hazırlanan maddeyi savunarak aynen kabulü için çaba sarf etmiş, genel anlamda da bunu başaran İsmet Bey’in maddeyle alakalı değerlendirmelerine bakıldığında, gelirleri azaltan tekliflere karşı olduğu ve Encümenin belirlediği esasların kabulü için çaba sarf ettiğini söyleyebiliriz.

Müecceliyeti Askeriye Vergisi Kanunu’nun görüşülmesi esnasında öne çıkan bir diğer husus da, Hristiyanların vergiden muafiyetiyle alakalıdır.

Kanununla alakalı söz alan Ali Şükrü Bey, Hristiyanların bedel vererek askerlikten muaf olduklarını ve bu sayede ticaret yaparak para kazandıklarını; Hristiyanlardan Müslümanlara oranla daha az vergi alındığını, bu durumun memleketin ekonomisine kötü tesir edeceğini belirterek bedeli nakdi kanununun da bununla birlikte düzeltilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ali Şükrü Bey’in bu açıklamasına cevaben söz alan İsmet Bey “...*Müecceliyet-i Askeriye Vergisi devletin hidematında veya memleketin menafî iktisadiyesinde alakadar işlerle meşgul olan zevata tarh edilmektedir...Gayr-ı müslimler bedeli nakdi vermekle beraber tamamen serbettirler. Yani Umuru hidematı devletle mukayyet değillerdir. Aynı zamanda menafî iktisadiyei memleketle de mukayyet değildir*”³⁴⁴ diyerek, Hristiyanların kanunen, nakdi bedel karşılığında askerlikten muaf olduklarını, devlet hizmetinde görev almadıkları ve bu sayede serbest ticaret yapma hakkı elde ettiklerini ifade etmiş; Müslüman ahaliyle bunların eşit tutulamayacağını belirtmiştir.

Müecceliyeti Askeriye Vergisi Kanunu; 118 evet, 20 müstenkif ve 26 muhalif rey ile kabul edilmiştir. İsmet Bey kanuna evet oyu vermiştir³⁴⁵.

³⁴² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 480.

³⁴³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 485.

³⁴⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 453

³⁴⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 499.

10. Lozan Heyeti'nin Masrafları İçin Ayrılan Ödeneğin Arttırılması:

İstiklal Harbi'nin zaferle sonuçlandırılmasından sonra yapılan Mudanya Mütarekesi görüşmeleri sırasında 27 Ekim 1922 tarihinde İsviçre'nin Lozan kentinde bir barış konferansı düzenlenmesi kararlaştırılmıştı. Konferansa Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Romanya, Japonya, Sırp-Hırvat-Sloven Devletleri katılacaklardı. Bunlardan başka Sovyet Rusya Boğazlar, Bulgaristan ise Boğazlar ve Trakya sınırının belirlenmesiyle ilgili görüşmelere iştirak edecekti. Belçika ve Portekiz kendilerini ilgilendiren bazı görüşmelere, ABD ise gözlemci olarak konferansa katılacaktı. Lozan'a giden İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyeti Trabzon milletvekili Hasan Bey(Saka) ve Sinop milletvekili Dr. Rıza Nur Bey'den oluşmaktaydı. Konferans 20 Kasım 1922'te yapılan açılış töreniyle başlamıştı. TBMM, Lozan'a gönderilen heyete Kapitülasyonlar, Doğu Anadolu'da bir Ermeni devletinin kurulmasının asla kabul edilmemesi ve Türk ordu ve donanmasına herhangi bir sınırlama getirilmesinin kabul edilmemesi hususlarında taviz verilmemesi tebliğ edilmişti³⁴⁶.

İtilaf Devletleri temsilcileri bir iki hafta zarfında Barış Antlaşmasının hazırlanabileceğini ümit ediyorlardı. Ancak, İsmet Paşa'nın Türk çıkarlarını ısrarla savunması karşısında görüşmeler sekiz ay devam etmiştir³⁴⁷. Gerek çok sayıda devletin katılacağı bir konferans olması, gerekse çeşitli konularda önemli sorunların ele alınacak olması, Lozan Konferansının uzun süreceğinin habercisiydi. Türk Kurtuluş Savaşı'nın neticesi olarak görülen Lozan Konferansı'nda özellikle TBMM tarafından Türk heyetine taviz verilmemesi için tebliğ edilen hususlar görüşmelerin uzamasında etkili olmuştur.

Lozan Konferansı'na giden Türk heyeti; İsmet Paşa ile birlikte, Sağlık Bakanı Rıza Nur, Maliye eski Vekili Trabzon mebusu Hasan (Saka) Bey, askeri, mali, iktisadi ve hukuki alanlardaki danışmanlarla diğer görevlilerden oluşan yirmi kişilik

³⁴⁶ Beyoğlu, **a.g.b.**, s. 161-162.

³⁴⁷ Yaşar Akbıyık, "Zaferin Tescili: Lozan Antlaşması", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, içinde, ATAM, Ankara 2004, C.I, s. 374.

bir ekipten oluşuyor³⁴⁸. Görüşmelerin uzayacak olması Türk Heyeti'nin masraflarının da artması anlamına geliyordu. Konferans devam ederken, TBMM'nin 27.12.1922 tarihli oturumunda "Lozan Heyetinin masrafları için yüz bin liralık tahsisat konulmasına dair kanun tasarısı ve Muvazene'yi Maliye Encümeni mazbatası" görüşülmüştür.

Tahsisatla alakalı gerekçede özetle, sulh müzakeresine memur edilen heyetin masrafları için bütçeye konulan yüz elli bin liradan bugün elde altmış üç bin küsür lira kalmıştır. Konferans müzakereleri Şubat ortalarına kadar devam edeceğine göre söylendiği gibi heyetten bazılarının Paris ve Londra'ya gönderilmesi düşünülmüş ve matbuat için de önemli miktarda sarfiyat gerektiğinden; zikredilen ödeneğe ilave olarak yüz bin liranın bütçeye acilen dâhil edilmesi gerekli görüldüğünden kanun tasarısı düzenlenmiştir³⁴⁹ denilmektedir.

Kanun maddelerinin okunmasından sonra, İsmet Bey'in de içerisinde bulunduğu Muvazene-i Maliye Encümeni'nin mazbatası mecliste okunmuştur. Mazbatada kanun tasarısının aynen kabul olunduğu ve bir an evvel tasdiki için meclise arzı istenmiştir. Mecliste tek tek okunan maddelere hiçbir itiraz olmamış ve yapılan oylama sonunda; 154 kabul, 4 ret, 4 çekimser oyla kanun kabul edilmiştir³⁵⁰. İsmet Bey, kabul oyu vermiştir³⁵¹. Milli Mücadele'nin sonucu olarak niteleyebileceğimiz Lozan Antlaşması'nın esaslarının tespit edildiği, Lozan Konferansı'na büyük önem veren TBMM, konferansta Türk milletini temsil edecek olan heyete verilecek tahsisatı çok fazla tartışmadan kabul ederek, heyetin ekonomik anlamda sıkıntı yaşamamasını hedeflemiştir. Kanun tasarısına hiçbir itirazın olmaması TBMM üyelerinin Lozan Konferansı'na büyük önem verdiğini göstermektedir. Heyetin ekonomik sıkıntı çekmemesi için, talep edilen paranın acilen sağlanması amacıyla tasarı meclisten çoğunluğun oyuyla geçmiştir. Kanunlarda tasarruf düşüncesiyle hareket eden İsmet Bey'in, Lozan'a gidecek heyet için verilecek tahsisata itiraz etmemesi, kendisinin de meclisin yukarıda belirttiğimiz anlayışını taşıdığını göstermektedir.

³⁴⁸ Akbıyık, **a.g.b.**, s. 372.

³⁴⁹ **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVI, s. 59.

³⁵⁰ **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVI, s. 59–60.

³⁵¹ **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVI, s. 81.

11. Gelirler Kanunu ve İsmet Bey'in Mali Konulardaki Yönlendiriciliği:

Birinci Meclis'in çıkarmış olduğu kanunlara bakıldığında gelirleri artırıcı kanunların önemli bir yer tuttuğunu görmekteyiz³⁵².

İsmet Bey de Birinci Meclis Döneminde Muvazene-i Maliye Encümeni'nde yapmış olduğu çalışmalarla bu kanunların hazırlanmasında etkili olmuştur. Hatta kanunların mecliste müzakeresi esnasında yapmış olduğu açıklamalarıyla hem kanun tasarıları hakkında açıklayıcı bilgiler vermiş hem de mebus arkadaşlarını yönlendirici bir üslup ile hareket ederek encümenin kararlarının kabulünde etkili olmuştur.

Bu anlamda, meclisin 23.12.1922 tarihli oturumunda müzakere edilen Varidat (Gelirler) Kanunu hakkında İsmet Bey'in Muvazene-i Maliye Encümeni üyesi olarak yapmış olduğu açıklamalar incelendiğinde, kendisinin bazı özelliklerini tespit ediyoruz.

a. İsmet Bey'in Görüşülen Konuların Dışına Çıkılmaması Hususundaki Israrı:

İsmet Bey, bir kanun üzerinde müzakereler devam ederken yalnızca o kanun üzerine müzakere yapılmasının gerektiğini; kanun harici konuşmaların gereksiz olduğunu düşünmektedir. İsmet Bey, Mebusan Meclisi'ndeki tecrübesini ön plana çıkararak, görüşme usullerine aykırı düşen durumlarda yapmış olduğu açıklamalarla hem mebusları ikna etmiş hem de görüşmelerin neticesine etki etmiştir.

Ekonomik sıkıntıların had safhada olduğu 1922 yılı sonlarında, Meclisin 23.12.1922 tarihli oturumunda Varidat (Gelirler) Kanunu görüşülmektedir. Bu kanunla emlak, dükkân ve arsalardan alınacak vergiler aracılığıyla belediye ve il özel idarelerinin gelirleri arttırılmak istenmiştir.

Genel olarak emlak, dükkân ve arsalardan alınacak vergi oranlarının belirlendiği 1., 2. ve 3. maddelerin kabulünden sonra, bu vergilerin taksimine

³⁵² Gelir artırıcı kanunlar hakkında detaylı Bilgi için bkz. Alptekin Müderrriğlu, **a.g.e.**, C.I, s. 280-308.

geçilmiştir ki; toplanacak vergiler belediye ve il yönetimleri arasında şu şekilde paylaştırılmıştır³⁵³:

“Mevaddı salife (Geçen madde) mucibince tahakkuk ettirilecek vergi tahsilâtının rub’u (dörtte bir) olan yüzde yirmi beşten hâsıl olacak miktarın sülüsü (üçte biri) belediyelere ve sülüsânı (üçte ikisi) vilayat idaresi hususiyelerine verilir”(madde 4)

Gelirler kanunu ile alakalı 4. maddenin müzakeresi esnasında ilk sözü alan İsmet Bey, encümenlerin başlangıçta farklı düşündüklerini ancak sonuçta oranlar üzerinde ittifak ettiklerini söylemiş, önceki madde gereğince hesaplanacak verginin çeyreğinin üçte biri belediyelere ve üçte ikisi il özel idarelerine verilir. Bu şekil daha iyidir³⁵⁴ diyerek 4. maddeyi özetlemiştir. İsmet Bey bu açıklamasıyla, meseleyi dikkatlice takip ettiğini ve encümenlerle sürekli olarak fikir alış-verişinde bulunduğunu göstermiştir.

İsmet Bey’den sonra söz alan Bolu mebusu Şükrü Bey, köylerde ve nahiyelerde bulunan ev arsa ve dükkân olarak kullanılan mekânlardan elde edilecek vergi gelirlerinden nahiyelere pay ayrılmasını teklif ederek, bununla alakalı bir de takrir³⁵⁵ vermiştir.

Şükrü bey’e cevaben söz alan İsmet Bey *“... Biz bu takririn aleyhinde değiliz. Şayanı tetkik olabilir. Bu takririn Nevahi Kanunun varidat faslıyla müzakere edilmek üzere Muvazeneyi Maliye Encümenine havale edilmesi lazım gelir. Esas itibariyle bu kanuna girmez”* diyerek usulle alakalı bir açıklama yapmış ve bu kanunla alakası olmayan bir meselenin bu kanun görüşülürken ele alınmasının doğru olmadığını, yeri ve zamanı geldiğinde bu takririn de incelenebileceğini ifade etmiştir.

İsmet Bey’in bu açıklamalarından sonra Şükrü Bey’in takriri Muvazeneyi Maliye Encümeni’ne gönderilmiştir. Encümenenden gelen 4. madde *“toplanacak verginin dörtte birinin; belediyeler ve il özel idareleri arasında, üçte biri*

³⁵³ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVI, s. 27. Ticaretgâh olarak kullanılan dükkân ile arsalarla ve ev olmak üzere tamamen veya kısmen kiraya verilmiş hane ve apartmanlardan ikinci madde gereğince tespit olunan kıymetler üzerinden binde on, meskenlerden binde beş ve kabili istifa olmayan arsalarla köy meskenlerinden binde dört vergi istifa olunur.

³⁵⁴ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVI, s. 27–28.

³⁵⁵ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVI, s. 28.

belediyelere üçte ikisi il özel idarelerine olmak üzere taksim edilmesi” şeklinde kabul edilmiştir³⁵⁶.

b. Ağnam Vergisinde İndirim:

Gelirler Kanunu çerçevesinde öne çıkarılan bir diğer husus da, ağnam resmi oranından indirim yapılmak suretiyle borçlulara kolaylık sağlanarak gelirlerin artırılmak istenmesidir.

İlgili 5. Madde uyarınca *“Ağnam resmi 1339 (1923) senesi Martından itibaren beş misline tenzil olunmuştur. Yalnız vilayat küsuratı munzamması resmi asli üzerinden hesap ve istifa edilir. Bütçe açığı ve teçhizat hissesi mülgadır”³⁵⁷* esası belirlenmiştir.

Madde ile alakalı söz alan İsmet Bey Muvazeneyi Maliye Encümeni’nin maddeyi daha uygun hale getirerek “1923 senesi Martından” yerine “1923 senesi tadadından” şekline dönüştürdüğünü³⁵⁸ ifade etmiştir.

İsmet Bey’in bu izahından sonra söz alan Kars mebusu Ali Rıza Bey *“Ağnam resmi ve bu madde bütün hudut dahilinde sıyyanen mi tatbik olunur? Yoksa ayrı ayrı mı? Mesela Ankara’da, İstanbul’da yahut İzmir’de koyunlar kışın senenin iki ayında ot yiyor. Fakat Vilayat-ı Şarkıyye’de senenin altı yedi ayında ot yiyorlar. Bir inek gibi besleniyorlar. Lütfen bunu izah buyurunuz”* diyerek Anadolu’nun farklı şehirlerinde farklı iklimlerin yaşanması dolayısıyla hayvan yetiştiriciliğinin de şehirlerarasında farklılık arz ettiğini ortaya koymuş ve verginin de farklı alınması gerektiğini dile getirmiştir. Cevaben söz alan İsmet Bey *“Malumualiniz tadat Ağnam* Nizamnamesi vardır. Bunda ağnamın tadat mevsimi ayrıldığı gibi Ağnam Resmi aslisi itibariyle de muntikalara taksim edilmiştir...Bu yalnız resmi asliye ilave edilir”³⁵⁹* diyerek kanun maddesi hakkında açıklayıcı bilgi vermiş; mevsim ve şehirlerarası farklılıkların nizamnamede belirtildiğini ve korunduğunu söyleyerek indirimin esas kanun üzerinden yapıldığını ifade etmiştir.

³⁵⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 28-30.

³⁵⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 29.

³⁵⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 30.

* Tadat-ı Ağnam: Resimleri alınacak koyunların sayılması. Sami, a.g.s., s. 414.

³⁵⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 30.

Ağnam resmindeki bu indirime rağmen, bazı mebuslar bunu yeterli görmemiştir. Ağnamın üç misil indirilmesini “... *Hükümet lütfetti, bir insaf gösterdi. Şayarı teşekkürdür*” şeklinde değerlendiren Bolu mebusu Şükrü Bey, bunun yeterli olmadığını “... *Ağnam Resminden, arz ettiğim gibi bir mislinin terk edilmesini istiyorum. Yani beş misline tenzil edilen Ağnam Resminden bir mislinin, nevahi idarelerine verilmesini istiyorum. Maksadım budur...*” sözleriyle ifade ederek, Nevahi idarelerine buradan bir pay verilmesini istemektedir. Şükrü Bey’e cevaben söz alan Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey “... *Evvela Muvazeneyi Umumiye’yi düşünmek لازم gelir. Efendim biz her şeyde Muvazeneyi Umumiye’yi nazarı dikkate almak mecburiyetindeyiz*” diyerek bulunduğu makamın bir gereği olarak, ekonomik dengeleri ön planda tutmuştur. Şükrü Bey ise halkçı söylemleri ön planda tutarak genel muhalefet çizgisinden hareket ederek Hükümet’in uygulamalarını eleştirmektedir.

Esasında ekonomik sıkıntıların had safhada olduğu böyle bir ortamda Maliye Vekilliği gibi zor bir makamda oturan birisi olarak Hasan Fehmi Bey’in başka türlü düşünmesi de mümkün değildir.

Hasan Fehmi Bey’in “... *Şimdiye kadar malumualiniz harp içindeydik. Maliye Vekili eline geçen parayı yağlı kurşunla keskin süngüye, kasaturaya veriyordu. Açıkçası budur. Bundan sonra vereceklerimizi vüsatı maliyemiz nispetinde muntazaman tesviyeye çalışıyoruz...*”³⁶⁰ şeklindeki sözleri mevcut durumu izah bakımında oldukça manidardır.

Maliye Vekili, konuşmasının devamında, İsmet Bey’in yukarıdaki açıklamalarına atıfta bulunarak, Nevahi İdareleri ile ilgili kanun tasarısının henüz encümende olduğunu³⁶¹ dolayısıyla zamanının gelmediğini ifade ederek Şükrü Bey’in Nevahi İdareleri ile alakalı ısrarının yersiz olduğunu belirtmiştir.

Lazistan mebusu Necati Efendi de, Ağnam resminin iki misline inmesi durumunda daha fazla gelir elde edileceğini; ağnamın sekiz misli olduğu dönemlerde halkın ağnamını sakladığını, kaçırdığını ve bunun insanları ahlaksızlığa

³⁶⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 29.

³⁶¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 31

sürüklediğini, seçim bölgesinde başından geçen bir olayı³⁶² anlatarak ifade etmiş ve Ağnam vergisinin toplumsal boyutunu ortaya koymuştur.

c. Ağnam Vergisinin Et Tüketenlerden Alınması Yönünde Bir Teklif:

Gelirler Vergisi'nin müzakeresi esnasında, uzun süre tartışılan bir konu olan Ağnam resmiyle alakalı ilginç bir öneri de, vergide indirim talep eden Lazistan mebusu Necati Efendi'nin açıklamalarından sonra söz alan, Trabzon mebusu Hafız Mehmed Efendi'den gelmiştir ki; Mehmet Efendi meclisteki genel kanaatin aksine, ağnam resminin arttırılması gerektiğini söylemiştir.

Hafız Mehmed Efendi “*Ağnam resmi on misline iblağ ve mezbahalardan Zephiye Rüsumu** ile birlikte istifa olunur. Hayvanatı bakariyeden dahi işbu resim istifa olunur” şeklindeki takrirle ağnam resminin indirilmesini öngören maddeye karşı çıkıp vergi oranının arttırılmasını talep ederek konuya farklı bir bakış açısı getirmiştir. Hafız Mehmet Efendi, takririnin açıklamasında Ağnam resminin, Maliye Vekâleti'nin teklifinden daha fazla alınmasını ancak hayvan sahiplerinden değil de kasaplardan alınması gerektiğini; dolayısıyla et tüketen şehir ve kasabalarda yaşayan ecnebilerin ve süferaların (elçi) da bu vergiyi vermekle mükellef olacaklarını ifade etmiştir. Böylece hayvan sahiplerinin ekonomik olarak rahatlayacağını ve hayvan sayısının artmasıyla ileriki yıllarda Ağnam gelirinin bugünkünden sekiz on misli daha fazla olacağını³⁶³ ifade ederek vergi yükünü zengin ahalinin üzerine yükleyerek vergi oranlarında artışa gidilebileceğini belirtmiştir. Vergi adaleti açısından düşünüldüğünde, et tüketenlerin, dolayısıyla zenginlerin, fukaradan daha fazla vergi vermesinin önünü açacak olan bu teklif oldukça isabetlidir.

³⁶² **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVI, s. 32 ”... Gezdiğim dolaştığım yerlerde betahsis dairei intihabiyemde bir adam davarını kaçırmış, davarını kaçırdığı halde bu adam bunun memurlarına yüz davarı varsa, bunu yirmi beş yazdırmak için birkaç defa rüşvet vermiş, sonra bu adam bir hesap yapmıştır ki, kendisinden istenilen paranın iki mislini rüşvet olarak vermiştir. Ve diyordu ki; (Lanet olsun bana) fakat buna tahrir memurları, yani ağnam tadat memuru olanlar sebebiyet vermiştir, diyor, yemin ediyor, diyor ki: Bu kadar para verilmeyeceğine hakikaten ben de kaniim. Bunlardan biraz saklanmalıdır, ayrılmalıdır dediler. Ben de buna aldanmışım. Bundan böyle Hükümet, katiyen ne teklif etmişse onu vereceğiz... Fakat rica ederiz, bu çok yüksektir, bunu veremiyoruz dediler...”

* Zebhiyye: Kasaplardan kestikleri hayvanlar için alınan vergi. Devellioğlu Ferit, **a.g.s.**, s. 1174

³⁶³ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVI, s. 34

Ancak ağnam vergisinin et tüketen ahaliden alınmasını öngören bu ilginç teklif karşısında, Muvazeneyi Maliye Encümeni'nin fikrini arz etmek üzere söz alan encümen reisi Ali Cenani Bey, ne kadar gelir getireceği bilinmeyen bu teklifin pek uygun olmadığını söyleyerek, ileriki yıllarda incelenebileceğini ifade etmiştir. Sonrasında yapılan oylamada bu teklif reddedilmiş ve madde aynen oya sunularak kabul edilmiştir³⁶⁴.

d. İç Piyasanın Canlanmasına Yönelik Alınan Tedbirler:

Gelirler kanununun 6. maddesi, ithali yasak olan maddelerin serbest bırakılması ile birlikte bu malların gümrük vergisinin arttırılarak, iç piyasanın canlandırılmasını sağlamaya yöneliktir.

Meclisin 27.12.1922 tarihli oturumunda görüşülen 6. madde ile “7 Mayıs 1337(1921) tarihli kanunun D cetvelinde muharrer eşyanın Türkiye'ye ithaline karşı vaz'edilen memnuiyet merfu (kaldırılmış) olup B cetvelinde muharrer eşya gibi on beş misil resme tabidir”³⁶⁵ esası belirlenmiştir.

Maddenin okunmasından sonra söz alan İsmet Bey, maddeyi düzenleyen Kavanini Maliye Encümeni'nin, Muvazeneyi Maliye Encümeni'nin görüşünü de kabul ettiğini belirtmiştir. İsmet Bey, İktisat Encümeninin de maddeyi kabul ettiğini yalnızca on beş misil resmi on iki resme indirdiğini ifade etmiştir. Encümenler arasındaki bu farkın sebebini de “...Muvazeneyi Maliye Encümeni ithali memnu(yasak) olan eşyanın memnuiyeti ref'edildiği (kaldırıldığı) zaman onu B Cetveline ithal ettiğinden onu on beş misli resme tabi tutmuştur. Çünkü B Cetveliyle on beş misil resme tabi tutulan eşya ve mevaddın hemen kısmı mühimi memlekette mevcut bulunan ve memleketin ihtiyacına taalluk etmeyen ve pek çokları konserve, şekerleme ve sair şeylerdir...” sözleriyle açıklamıştır. İsmet Bey, iç piyasayı korumak amacıyla, memlekette mevcut olan eşya ve malların ithalini önlemek için böyle bir yola başvurulduğunu ifade etmiştir. İsmet Bey “... Ahval ve şerait henüz değişmediğine göre ve ahval ve şeraitin tebeddülünde ve İstanbul'daki vaziyetimizin tamamiyle takriri halinde bu tarifenin tebdiline ihtiyaç hasıl olacaktır” diyerek on

³⁶⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 34

³⁶⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 60.

beş misil verginin, memleketin mevcut durumundan kaynaklandığını; İstanbul'un işgal altında olması nedeniyle böyle bir uygulamaya gidildiğini ve İstanbul'un işgalden kurtulup oradaki vaziyetin sağlamlaşmasından sonra tarifede yeni bir düzenlemenin olabileceğini ifade etmiştir. Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere İstanbul'un işgalden kurtuluşu, toprak bütünlüğünün sağlanmasının yanısıra gümrük sorunlarının çözümü için de zaruri bir hal almıştır.

Konuşmasında memlekette bulunan stok eşyalara da değinen İsmet Bey “...bugünkü mevcut Tarifenin B Cetvelinde mevcut eşyanın on beşten misilden on iki misle indirilmesine encümen taraftar olmuyor ve olmaması da hakikaten doğrudur. Çünkü bu tahavvüller (değişme) memleketteki stok mallar üzerinde birçok tahavvülat vücuda getiriyor...”³⁶⁶ diyerek ithal edilecek mallardan alınacak gümrük vergisinin düşürülmesi durumunda memlekette bulunan stok malların satılmayacağını, bundan yerli üreticilerin, dolayısıyla iç piyasaların ve memleket ekonomisinin zarar göreceğini ifade etmiştir.

İsmet Bey konuşmasının devamında, verginin 12 misle indirilmesini öngören İktisat Encümeni'nin, B Cetveli'ndeki eşyayı tam olarak incelemediğini, bu nedenle indirme talebinde bulunduğunu ifade etmiştir.

İsmet Bey, Kavanini Maliye ve İktisat Encümeni'nin maddeyle alakalı olarak yaptığı düzeltmeleri de göz önüne alarak maddenin yeniden tespit edildiğini söylemiş ve düzenlenen madde aşağıdaki şekliyle yeniden okunmuştur³⁶⁷:

6. Madde: 7 Mayıs 1337(1921) tarihli kanuna merbut D cetvelinde muharrer eşya ve mevaddın ithali memnuiyeti ref'edilerek mezkûr kanuna merbut B cetveline alınmış ve tarifeyi asliyenin 84 numarasında muharrer taze ve tuzlu zeytinler dahi bu cetvele nakledilmiştir. İşbu kanun tarihi neşrine kadar gümrüklerce müsadere edilip elyevm mevcut bulunanlardan on beş misil resim istifa olunarak ashabına iade kılınır”

³⁶⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 61.

³⁶⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 61.

e. İsmet Bey'in Maddeyle Alakalı Yanlış Yorumları

Düzeltilmesi:

İsmet Bey, Encümenin yeniden düzenlediği 6. maddeyle alakalı, mecliste meydana gelen yanlış anlamalarla alakalı açıklama yaparak, yeniden düzenlenen maddenin izahını yapmıştır.

Maddenin son fıkrasını (...*İşbu kanun tarihi neşrine kadar gümrüklerce müsadere edilip elyevm mevcut bulunanlardan on beş misil resim istifa olunarak ahabına iade kılınır*), gümrüklerde kaçakçılık meselelerinin olduğu şeklinde yorumlayan, Karahisarı Sahip mebusu Nebil Efendi, son fıkranın izahını istemiştir.

Bu izah talebi üzerine söz alan İsmet Bey müsadere edilen mallarla alakalı olarak “... *Müsadere olunan eşya, kaçakçılıkla sokulan eşya değildir ha! Tüccar, tarifedeki eşya ve saireye âdemi vukufu dolayısıyla bu eşyayı diğer eşya denkleleriyle gönderiyor ve o denkler arasında çıkıyor. Gümrük dairesi de ne için böyle koydunuz? diyor ve bu eşyayı müsadere ediyor*”³⁶⁸ diyerek kaçakçılığın olmadığını, ancak bazı tüccarların ithali yasak olan mallar hakkında yeterli bilgi sahibi olmamaları sebebiyle, yasak olup da memlekete girmekte olan mallara el konulduğunu belirterek olası yanlış anlamaların da önüne geçmiştir.

f. Yasağın Kaldırılmasında İktisat Encümeni'nin Tavrı:

İktisat Encümeni diğer encümenlerden farklı olarak ithal yasağı kaldırılan mallardan alınan gümrük vergisinin 15 yerine 12 misil ile vergilendirilmesinin öngörmektedir.

Bu hususta söz alan Antalya mebusu Halil İbrahim Bey, Meclis'in açılışından itibaren, Gümrük Kanunu'nun birçok defa değiştiğini; tüccarın ve memleketin bundan zarar ettiğini ifade etmiştir. Halil İbrahim Bey, bu kanun yapılırken her maddenin ayrı ayrı incelenmesinin; hangi devletlerle ticaret yapılıyorsa onlar arasındaki rekabet esasıyla memleket dahilindeki kazançların göz önünde bulundurulmasının gerektiğini ifade ederek İktisat Encümeni'nin görüşünü ortaya

³⁶⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 61.

koymuştur. Halil İbrahim Bey, İktisat Encümeni tarafından kabul edilen verginin oranının, 12 misil olmasının nedenini, kaçakçılığa bağlamış ve “...Efendiler; biz memnu olan mevaddın memnuiyetini ref’ediyoruz. Niçin? Çünkü kaçakçılık oluyor da ona mani olalım diye. O halde öyle bir şekil bulalım ki memnu bir maddeden dolayı alacağımız bir resim, ashabını kaçakçılığa mecbur etmesin”³⁶⁹ sözleriyle izah etmiştir.

Maliye Vekili’nin bu açıklamasından sonra meclis başkanı maddeyle alakalı takrirleri okumuş ve Erzurum mebusu Salih Efendi’nin takriri³⁷⁰ çerçevesinde İktisat Encümeni’ne gönderilmiş ve meclisin 30.12.1922 tarihli oturumunda, İktisat Encümeni’nin belirlediği şekliyle yeniden gündeme alınmıştır:

6. Madde: 7 Mayıs 1921 tarihli kanuna eklenmiş olan D cetvelinde yazılmış olan eşya ve varlıkların yasaklanmasının kaldırılarak B cetvelindeki hususlarla birleştirilerek her iki cetveldeki eşya ve mallardan asıl gümrük tarifesinin on iki misli üzerinden vergi alınacaktır. Taze, tuzlu ve konserve zeytinlerden dahi ithalat vergisi, bu nispet dâhilinde alınır³⁷¹.

İktisat Encümeni tarafından yeniden düzenlenen altıncı maddenin mecliste okunmasından sonra, yasağın memleket ekonomisine verdiği zarar hususunda görüşler ortaya atılmıştır. Mecliste, yasağın kaçakçılığa neden olduğu, bu nedenle kaldırılması gerektiği yönünde bir kanaat oluştuğu görülmektedir.

Bu hususta söz alan Gaziantep mebusu Yasin Bey, gümrük yasağının olduğu dönemde özellikle Kayseri’de olmak üzere bazı yerlerde, taklit mallar üreterek halkın ihtiyacını temin etmeye çalışan şirketler kurulduğunu; böylece bu işten nemalanan bir zümrenin ortaya çıktığını³⁷² ifade ederek yasaklamanın, sahte mal üretimine neden olduğunu ima etmiştir.

Yasin Bey’den sonra söz alan Lütfi Bey memlekete girişi yasaklanan eşyalarla alakalı olarak bir gerekçeden³⁷³ bahsetmiş ve bundan meclis üyelerinin

³⁶⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 62.

³⁷⁰ Salih Efendinin takriri: Müzakere kâfidir. İktisat Encümeni’nin tespit ettiği maddei kanuniye tabı ve tevzi ve Heyeti Umumiyyeye gelinceye kadar bunun tehiri müzakeratını teklif ederim” şeklindedir. TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 71.

³⁷¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 121.

³⁷² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 121.

³⁷³ Yasin Bey bu gerekçeyi şöyle ifade etmektedir : “... Bahsettiğimiz yasakla ilgili bir esbab-ı mucibe layihası vardı. Bu esbab-ı mucibe layihasında, memleket için zaruri ihtiyaç olmayan eşyaları almak için Avrupa’ya milyonlarca para veriyoruz. Zaruri olmayan, sırf gösteriş için birkaç misli fiyatla bu

haberdar olduğunu ifade etmiştir. Zaruri olmayan eşyaların, Avrupa'ya milyonlarca lira verilerek alınmasının ülke ekonomisine büyük zarar verdiğini ifade eden Lütü Bey “...Maliye Vekili artık paramızın harice çıkmasında iktisadi bir engel görmüyorsa burada izahat versin biz de yasağı kaldıralım, değilse bu gereksiz ve keyfi eşyalar için memleketimizden milyonlarca liranın çıkması ve yabancı sermayeye ilavesi caiz değildir”³⁷⁴ diyerek dönemin ekonomik ve siyasi durumunu özetleyen bir açıklamada bulunmuştur. Şöyle ki; Osmanlı Devleti'nin son döneminde uzun süren savaşlar, Osmanlı ekonomisini çökerttiği gibi yeni Türk Devleti'nin de kuruluş aşamasının maddi anlamda sancılı başlamasına neden olmuştur.

Lütü Bey'in bu değerlendirmesinin bir yönü de siyasi atmosferle alakalıdır. Lütü Bey, Avrupa'dan alınan, zaruri olmayan mallar için ödenen paranın ödeyen için külfet olmasının yanı sıra Avrupa sermayesinin güçlenmesi demek olduğunu ifade ederek çift taraflı bir değerlendirme yapmıştır. Hakikaten de, gereksiz eşyalar için ödenen paraların kısa ve uzun vadede tehit unsuru olarak bize geri döneceğini ortaya koymakta yarar vardır. Hele ki bu paraların elden çıkışı askeri, ekonomik ve sosyal yönden sıkıntılarla geçen bir dönemde olursa; zararı daha büyük olacaktır.

Lütü Bey konuşmasını, yukarıdaki tespitimizi destekler mahiyette olan ve kanun maddesinin, garip olarak nitelediği bir fıkrasından³⁷⁵ bahsederek; yasağın kaldırılması hakkındaki maddenin kati surette reddini teklif etmiş; bunun kabulünü de vicdanlara havale ettiğini söyleyerek sözlerini bitirmiştir.

Kanunun uygulanmasındaki temel zorluklardan birisi de “etiket meselesi” olmuştur. Yasak olmasına rağmen etiketlenmeyen malların, kanunun uygulanmasında zorluklar oluşturduğu görülmektedir.

Etiket meselesiyle alakalı söz alan Kırşehir mebusu Müfid Efendi, 7 Mayıs 1921 tarihli kanun çerçevesinde yasaklanan eşyalara etiket vurulması gerektiğini, ancak bunun yapılmadığını, bu nedenle de bu kanunun uygulanmadığını ifade ederek ilgili bakanlıkla taşra teşkilatlarının ve zabıtalının bu konuda hatalı

malları almamız memleket ekonomisi için bir uçurumdur. Bu durum doğru değildir. Bu nedenle gereksiz eşyaların memleketimize girişini yasaklayalım diye bir kanun yaptık...

³⁷⁴ **TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 122.**

³⁷⁵ Lütü Bey “.....Sonra efendiler, bu madde kanuniyenin bir fıkrası garibesini daha var. O kadar garip ki... o fıkra diyor ki, evet yüzde on beş vergisini veren şahıslar daha önce müsadere edilmiş olan mallarına da sahip olabilirler. Ancak bu müsadere, eşyanın yasak olduğu dönemde yapılmıştır. Yani keyfi bir uygulama değil kanunla yapılmıştır. Bu kanunu da heyeti celileniz tespit etmiştir” diyerek tepkisini ortaya koymuştur.

olduklarını³⁷⁶ vurgulamıştır. Gerçekten de etiketlenmeyen mallara devlet el koyamaz. Çünkü mal sahibi, elindeki malı bir sene önce aldığını ve o zaman yasağın olmadığını söyleyerek kendisini savunabilir.

Müfid Bey'den sonra söz alan Karahisarı Sahib mebusu Mehmet Şükrü Bey, sözlerinin başında, yasaklama nedenlerinin ve ziynet eşyasının ithalinin yasaklanmasının doğru olmadığını ifade etmiştir. Mehmet Şükrü Bey bir şeyin yasaklanması, memlekette himayesi gereken sanat ve müesseseye bağlıdır. Bizim memleketimizde himaye edeceğimiz ipek fabrikamız, süsleme eşyası üreteceğimiz fabrikamız yoktur. Olmadığı için de bu eşyalar nereden olursa olsun bir delik bulup memlekete giriyor³⁷⁷ diyerek ithalatın yasaklanmasının doğru olmadığını; yasaklamanın memleket dâhilindeki müesseseleri koruma amacı taşıması gerektiğini, memleket dâhilinde böyle müesseselerin olmaması nedeniyle, yasaklamayla ulaşılmak istenilen hedeflere varılamayacağını ortaya koymuştur.

Mehmet Şükrü Bey yasaklanan bu malların memlekete giriş yolunu da eleştirmekte ve “...*fakat bu eşyalar ne surette giriyor? Hem memurların ahlaklarını bozmak suretiyle, hem de bir takım dalkavuk adamların servet sahibi olmaları şeklinde sonuçlanarak giriyor*”³⁷⁸ diyerek günümüzde de ciddi bir sorun olan kaçakçılık, rüşvet gibi hastalıkların o dönemde de var olduğunu ortaya koymaktadır. Kurtuluş mücadelesinin verildiği ve elde bulunan tüm askeri ve milis güçlerin vatan savunmasına yönlendirildiği bir ortamda, bir takım insanların, ithalatı yasak olan eşyaları gayrı meşru yollardan ülkeye sokarak zenginleştiklerini; bu durumun rüşveti de beraberinde getirdiğini söyleyebiliriz. Gerçekten de sınır güvenliğini sağlanmadan ithalatın yasaklanması, kaçakçılığı da arttıracaktır. Bu açıdan bakıldığında Mehmet Şükrü Bey isabetli bir tespitte bulunmuştur diyebiliriz.

Meseleyi bu şekilde izah eden Mehmet Şükrü Bey, sorunun şiddetle, cebri kanunlarla çözülemeyeceğini; çözümün iktisadi tedbirlerle olabileceğini ifade etmiştir. Mehmet Şükrü Bey, yasaklamanın çözüm olamayacağını ilginç örneklerle³⁷⁹

³⁷⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 122.

³⁷⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 124.

³⁷⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 124.

³⁷⁹ ...memleketimize ipekli eşya geliyor mu efendiler? (geliyor sadaları) o halde daha fazla eşya memleketimize girecektir. İstanbul'da dahi mani olamazsınız. Vapurlarla gelir. Ta Almanya'dan böyle eşyalar getirmek için seyahatler yapılır. Vapurlar hazırlanır. Geçen gün bir arkadaşımız bir hikâye anlatmıştı. Bu meseleyi açıklamak için söylemem müsaade ediniz. İstanbul'da dönme denilen

açıkladıktan sonra çözüm olarak da yasağın kaldırılıp, ithal eşyalardan düşük miktarda gümrük vergisi almanın doğru olacağını; yüksek miktarda gümrük vergisi almanın da yanlış olduğunu; halk hükümetinin halkın hukukunu temin etmekle mükellef olduğunu³⁸⁰ söyleyerek, halkçı bir tavır sergilemiş ve yüksek gümrük vergisinin halkın zor durumda bırakacağını ortaya koymuştur.

Mebusların bu açıklamalarından sonra söz alan İsmet Bey “...Efendiler, gerçek sebeplere biraz temas etsek, bunu biraz izah etsek zannediyorum ki; meclis artık bu kanunun uygulanmasının mümkün olmadığına kanaat getirecektir”³⁸¹ diyerek kanunun uygulanamaz olduğunu söylemiştir. İsmet Bey, bunun nedenini de “...bunu uygulanamaz kılan hadiseler o kadar büyüktür ki; bu eşya yasaktır. Bu kanun geçerlidir demenin imkanı yoktur. Muvazeneyi Maliye Encümeni ziynet eşyasının yasağının kaldırılmasını bu kanunla değil bundan sekiz ay önce düşünmüştür. Çünkü yasaklanma sebebini gerektiren nedenler ve Rusumat Müdiriyeti Umumiyesinin bütçesinin tetkiki esnasında geniş ve derin bir inceleme yaptık. Ziynet eşyasının yasaklanması Mersin Limanı’nın, İzmir Limanı’nın bizde bulunmadığı ve sahillerimizin yalnız Karadeniz’e münhasır olduğu bir zamanda bütün milletin ve memleketin maddi ve manevi kazançlarını harp gayesine verdiği bir zamanda az ve çok iktisadi denge temin etmek için, lüzumsuz olan eşyanın geçici olarak memlekete ithalinin yasaklanması esasına dayanıyordu”³⁸² şeklindeki sözleriyle özetlemiştir. İsmet Bey, meseleyi zamanın şartlarına göre değerlendirmektedir.

Özellikle gümrük, ithalat gibi konularda sınırların önemi büyüktür ki; İsmet Bey de ziynet eşyasının yasaklandığı dönemde Mersin ve İzmir Limanları’nın işgal altında bulunduğunu, dolayısıyla sadece Karadeniz Limanları’nın elde bulunduğu ve Kurtuluş Savaşı’nın tüm hızıyla devam ettiği hassas bir zamanda konulan bu yasağın o dönem için gerekli olduğunu ifade etmektedir.

tüccarlar ki, (dönme nedir sadaları) bunlar İzmir’e sokulmamışlardır. Hâlbuki bunlar İzmir’de bir iş yapmaya karar vermişler. Ne yapalım demişler. Mükemmel bir vapur tutmuşlar. Fakat götürmüş oldukları servetleriyle, yani beş altı yüz bin lirayla o memleketten aldıkları pek çok altınlarla dönmüşler ve 1,5 milyon kar etmişlerdir. İşte böyle seyahatlerle de memlekete ipekli şeyler ve saire girebilir... **TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 124.**

³⁸⁰ **TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 124–125.**

³⁸¹ **TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 125.**

³⁸² **TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 125.**

Gümrüklerle alakalı olarak mecliste yapılan konuşmalardan sonra söz alan İsmet Bey, İzmir'in geri alınmasından sonra ziynet eşyası kaçakçılığının arttığını, bunu önlemek için Gümrük Muhafaza Teşkilatı'nın genişletilmesi gerektiğini ancak, tüm maddi kuvvetin harbe yöneltilmesi sebebiyle, böyle bir teşkilat kurulamadığını, bu nedenle gümrük yasağının kaldırılarak; ziynet eşyası ithalatına ağır vergi konulduğunu³⁸³ ifade ederek, hükümetin gümrük siyasetini izah etmiştir.

İsmet Bey, konuşmasında kaçakçılık meselesine de değinmiştir. Kaçakçılığın “memlekette adeta bir teşkilat marifetiyle cereyan ettiğini” söyleyen İsmet Bey, hazinenin bundan çok zarar ettiğini, kaçakçılığa meydan veren bazı memurların da bir takım ahlaksızlıklara neden olduklarını belirtmiştir.

Gümrük yasağının yürürlükte kalmasını, ülke ekonomisi için zarar olarak niteleyen İsmet Bey, encümenlerin de genel anlamda yasağın kaldırılması hususunda anlaştıklarını, sadece oranlar üzerinde farklılıkların bulunduğunu³⁸⁴ ifade ederek gümrük yasağının kaldırılmasının memleketin menfaatine olacağını ortaya koymuştur.

g. İsmet Bey'in Yasakla Alakalı Açıklamaları ve Yasağın Kaldırılması:

İsmet Bey, bazı malların ülkeye girişinin yasaklanmasının mevcut şartlarla bağlantılı olduğunu düşünmektedir. İsmet Bey İstanbul, İzmir ve Kilikya havalisinin düşman işgali altında bulunduğu dönemlerde, özellikle ziynet eşyası gibi ekonomik değeri yüksek malların ithalatının yasaklanmasının bir zaruret olduğunu ifade etmektedir.

Nitekim, Malatya mebusu Lütfi Bey'in “...biz memleketin iktisadi menfaatleri açısından bir sene önce bir kanun yapmıştık. Bu kanun ile yasak olarak tespit ettiğimiz malların memlekete girişinin men edilmesinde ve bu kanunun uygulanmasında bugün hükümet beceriksizlik gösteriyor diyerek yeniden o kanunu kaldırıp da on beş misli gümrükle bu gibi malların memlekete girişine müsaade

³⁸³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 126.

³⁸⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 126.

etmek; hem hükümetin hem de yüce meclisin şerefiyle uygun değildir...³⁸⁵ diyerek bir yıl önce konulan kanunun değiştirilme nedenini eleştirel bir ifadeyle İsmet Bey'den sormuştur. Bu eleştiri ve soru karşısında söz alan İsmet Bey kendini savunarak *“Bendeniz kesinlikle hükümet beceriksizlik gösteriyor demedim. O sizin düşüncenizdir. Bu kanun, mekan ve şartlar itibariyle, harp şartları itibariyle konulmuştur. Şimdi mekan ve şartlar değişmiştir. İzmir ve havalisi açılmıştır. İktisadi şartlar mümkün olduğu kadar değişmiştir. İzmir Limanı açılmış, Kilikya ve civarı geri alınmış ve İstanbul bize katılmıştır. Bundan dolayı; bir kere mekan ve hudut itibariyle bu kanunun uygulanmasına imkan kalmamıştır. Çünkü karşınızda önemli olaylar vardır. Yani İstanbul tarifesini bugünkü şekilde tatbik edip etmemek meselesi vardır. Bundan dolayı; İstanbul'un durumu kesinleşmeden evvel, memleketin iktisadi durumu üzerinde olumlu bir etki gösteren bu kanunun bugün tatbik edilmesi imkanı yoktur. Çünkü bu kanunu, olaylar uygulanamaz hale getirmiştir. Yoksa hükümet beceriksizlik göstermemiştir.”*³⁸⁶ diyerek kanunun yürürlüğe konulduğu dönem ile bu dönem arasında devletin sınırlarında meydana gelen değişimleri ortaya koymuş; kanunun harp şartlarının bir gereği olduğunu; dolayısıyla bu şartların sona erip İzmir Limanı'nın açılıp Kilikya'nın kurtarılması ve İstanbul'a sahip olunması nedeniyle bahsedilen ve yasağı gerekli kılan şartların ortadan kalktığını bu nedenle de yeni bir düzenlemenin gerektiğini ifade etmiştir.

Yasağın kaldırılması gerektiğini savunan Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey de, bazı eşya ve mallara konulan yasağın İstanbul ve İzmir'in işgal altında olduğu dönemi kapsadığını; şu anda durumun değiştiğini ve yasağın kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir. Maliye Vekili yasak döneminde memleketin ekonomik durumunu göz önünde bulundurarak, Amerikan ve Romanya unlarının memlekete sokulmadığını, Trabzon'a Amerikan unu yerine Erzurum zahiresinin girdiğini³⁸⁷ belirterek işgal dönemlerinde yerli üretimin önemi üzerinde durmuş ve dış dünya ile iktisadi faaliyetlerin artık başlaması gerektiğini ifade etmiştir.

İsmet Bey de yapmış olduğu değerlendirmelerle Yeni Türk Devleti'nin içe dönük değil, dünyaya açılan bir iktisadi ve siyasi politika izleyeceğini de ortaya

³⁸⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 127.

³⁸⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 127.

³⁸⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 65.

koymaktadır. Esasen yeni kurulan ve gelişmek isteyen bir devletin diğer devletlerle ekonomik ilişkiler kurması; dünya devletleri arasında kendisine yer edinebilmesinin bir gereğidir.

İsmet Bey, yasağın kaldırılmasının sonuçlarını da “...Ağır vergiye tabi olması o eşyanın kullanılmamasını sağlamak içindir. Yani ziynet eşyasıdır. Fakat yasak başkadır. Hiç girmeyince bunu girdirmek için çalışacak kimseler bulunacaktır. Fakat ağır resim alınacak olursa yasağın yüklediği masraflar ve külfetler olmayacaktır. Yalnız o eşya aynı zamanda da çok resim almak suretiyle himaye edilmiş olacaktır. Fakat kaçakçılık olmayacaktır.”³⁸⁸ şeklinde ifade etmiş; bir malın ülkeye girişini yasaklamamanın kaçakçılığı beraberinde getirdiğini, kaçakçılığın ortadan kaldırılması için yasağın kaldırılmasının gerekli olduğunu ifade etmiştir.

Yahya Galip Bey “...Efendiler; bugün memleketin içinde bulunan ziynet eşyası eskisinden on misli fazladır ve hepsi kaçak girmiştir. Bundan ne rüsumat istifade etmiştir. Ne de halk istifade etmiştir. Halk on kuruşa aldığını yüz kuruşa almak zorunda kalmıştır. Bundan dolayı hem mali hem milli bakımdan bu kanunun kaldırılmasıyla yerine koyacağımız kanunla, on beş misil değil alelade muamele yapmanızı rica ederim”³⁸⁹ diyerek mevcut kanunun ekonomik ve milli menfaatler açısından kaldırılmasının gerektiğini ifade etmiştir.

Müzakerelerin yeterli görülmesinden önce son sözü alan Kütahya mebusu Cemil Bey “...biz bu kanunu, birtakım inci-boncuk, oyuncuk ve saire için memleketin parası azalmasın diye kabul ettik. Ancak evdeki hesap pazara uymadı. Kaçakçılık yoluyla o kadar yasak eşya memlekete dahil oldu ki; haddi hesabı yoktur. Memlekette bugün eskisinden belki 15 kat fazla yasak eşya vardır. Çaresiz hazine bu nedenle bir milyon gelir kaybetti. Zararın neresinden dönülürse kardır. Bugün bu kanunun devamı milletin hazinesine karşı yapılan bir cinayettir. Bu kanun halkı da sıkıntıya sokmaktadır. Halk kaçak eşyayı daha pahalıya almaktadır. Bundan dolayı hepinizden rica ederim, hepinizden istirham ederim, bu kanunun kaldırılmasını kabul edelim”³⁹⁰ şeklindeki sözleriyle kanunun kaldırılmasının gerekçelerini ortaya koymuştur.

³⁸⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 127.

³⁸⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 128.

³⁹⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 128–129.

Cemil Bey'in bu açıklamalarından sonra Encümenlerin de, mutabık kaldığı kanun *"7 Mayıs 1337(1921) tarihli kanuna merbut D cetvelinde muharrer eşya ve mevaddın ithali memnuiyeti ref'edilerek B cetvelindeki mevad ile bittevhid her iki cetveldeki eşya ve mevaddan gümrük tarifei asliyesinin on iki misli üzerinden resim ahz olunur. Tarifeyi asliyenin 84 numarasında muharrer taze ve tuzlu zeytinler dahi B cetvele alınarak bu resme tabi tutulur. İşbu kanun tarihi neşrine kadar gümrüklerce müsadere edilip elyevm mevcut bulunanlar on iki misil resim istifa olunarak ashabına iade kılınır"* şeklinde oylamaya sunulmuştur. 25 ret ve 18 çekimser oya karşılık 119 kabul oyu kullanılmasına rağmen, oylamada yeterli çoğunluk sağlanamadığından kabul edilememiş ve bir sonraki oturuma kalmıştır³⁹¹. Madde, meclisin 04 Nisan 1923 tarihli oturumunda yeniden oylamaya sunulmuş; 132 kabul, 11 ret ve 3 müstenkif oyla, ikinci defa oylamaya konduğu için, kabul edilmiştir³⁹². Böylece gümrüklerdeki yasak, İktisat Encümeni'nin belirlediği şekliyle ve 12 misil vergiyle kaldırılmıştır.

h. İsmet Bey'in Usul Açıklaması ve Önerisinin Kabulü:

İsmet Bey'in meclis çalışmalarında riayet ettiği temel ilkelerden birisi hiç kuşkusuz "usule uygun hareket etme eğilimi" olmuştur.

Nitekim bu eğilim, Gelirler kanununun 7. maddesinin³⁹³ görüşülmesi esnasında da ortaya çıkmıştır. Düşman işgalinden kurtarılan şehirlerle alakalı aşar ihalelerinin, işgal öncesi Aşar Nizamnamesi'ne dayanarak hallini öngören 7. maddenin mecliste okunmasından sonra, konu bütünlüğünü sağlamak üzere, bu maddenin yerine, İsmet Beyle birlikte 3 öneri ortaya konulmuş; neticede İsmet Bey'in önerisi usule uygun görülerek kabul olunmuştur.

7. maddenin yerine geçmek üzere meclise sunulan ilk öneri Burdur mebusu İsmail Suphi Bey'den gelmiştir. Burdur mebusu İsmail Suphi Bey, 7. maddeden önce onun yerine olmak üzere bir madde teklif etmek istediğini söyleyerek *"İstanbul*

³⁹¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 130.

³⁹² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 183.

³⁹³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 72. Madde 7: Vilayati Müstahlasada(kurtarılmış şehirler) kablel istirdat (kurtarılmadan önceki) Aşar Nizamnamesine tevfikan icra kılınan ihale muameleleri muteberdir.

Limanlarına ithal edilecek buğdaylardan dahi unlar misillü yalnız tarifei asliye mucibince Gümrük resmi ahz olunur” şeklinde bir teklifte bulunmuştur. Şu anda unların yüz kilosundan 70 kuruş, buğdayın yüz kilosundan 150 kuruş vergi alındığını söyleyen İsmail Suphi Bey, ayda takriben bir milyon liranın Amerikan unlarına gittiğini; İstanbul’a hariçten gelecek buğdaylardan, unlardan alınan kadar vergi alınırsa, dâhildeki değirmenler çalışmış ve birçok amele ekmeğini kazanmış olur³⁹⁴ diyerek iç piyasayı canlandırmayı hedefleyen bir öneri sunmuştur.

Bu teklif üzerine söz alan İsmet Bey de 7. madde olarak “*15 Ağustos 1336 (1920) tarihli Kanun mucibince alınmakta olan kömür İhraç Resmi mülgadır. Madde bundan ibarettir*”³⁹⁵ şeklindeki önerisiyle gümrüklerdeki yasağın kaldırılmasıyla alakalı bir madde önererek, genel anlamda meclis müzakerelerinde; özelde de müzakeresi devam eden kanunda bir bütünlük sağlamanın daha doğru olacağını ortaya koymuştur.

İsmet Bey’den sonra Karahisarı Sahip mebusu Nebil Efendi, bu iki teklifin de en son görüşülmesi gerektiğini söylemiş ve “*Yunan işgali sırasında ihale edilen aşarlar*” ile alakalı bir öneride bulunmuştur.

İsmet Bey, kendi teklifini savunarak, teklifinin 7. maddeye kadar olan maddelerle alakalı olduğunu, bu nedenle 7. madde olarak konulmasının uygun olacağını, bunda sakınca olmadığını ifade etmiştir.

Bu 3 teklif üzerine konuşan meclis başkanı “*Elimizde bulunan kanunun 7. maddesini okuyoruz ve bunu müzakere ediyoruz*” şeklindeki açıklamasıyla 7. madde İsmet Bey’in önerisi çerçevesinde okunarak, oylamaya sunulmuş ve aynen kabul edilmiştir³⁹⁶. Böylece İsmet Bey, yapmış olduğu usul açıklaması ve meclise sunduğu maddeyle, görüşmenin seyrine etki etmiştir.

³⁹⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 72–73.

³⁹⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 73.

³⁹⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 74.

1. Borçlarını Ödeyemeyen Aşar Mültezimlerine Kolaylık Sağlanması:

Gelirler kanunu çerçevesinde ele alınan 8. madde³⁹⁷ ile, Kurtuluş Savaşı'ndaki işgaller dolayısıyla, aşar borçlarını ödeyemeyen mültezimlerin borçlarını ödemeleri için kolaylık sağlanarak, bu yolla gelir elde etme yoluna gidilmiştir. Bu madde uyarınca, düşman işgalinden kurtarılan şehirlerle alakalı aşar ihalelerinin, işgal öncesi Aşar Nizamnamesi'ne dayanarak halli öngörülmüştür.

Madde ile alakalı söz alan Kütahya mebusu Besim Atalay “*Arkadaşlar istirdat olunmadan evvel oralarda Aşar ihale edilmiş, istirdat esnasında namussuz düşman kendinden beklenen ihaneti yapmış, tahrip etmiş, mültezimlerin şimdi hükümete borçları var...*” diyerek, arazilerin Yunanlılar tarafından tahrip edilmesinden dolayı, bölgenin aşarını alan mültezimlerin büyük zararının olduğunu ve zor durumda bulunduklarını³⁹⁸ ifade etmiştir. Mültezimlerin büyük çoğunluğunun aşarı tahsil edemedikleri için zarara uğradıklarını söyleyen Ertuğrul mebusu Necip Bey “... Maliye Vekili Bey; bu hususta mahkeme hükümleri geliyor, tasdik ediyoruz, filan diyorlar. Hâlbuki burada cayır cayır hacizlerin icra edildiğini işitiyorum... 1337 senesinin muhakkak affı lazım gelir. Bunu teklif ediyorum ve kabulünü rica ediyorum”³⁹⁹ diyerek mültezimlerin mallarının, ödeyemedikleri borçlarından dolayı, haczedildiğini, bu nedenle en azından 1921 senesi borçlarının affedilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Malatya mebusu Lütfi Bey de, kendisini mağdur addeden mültezimlerin, toplayamadığı aşarı, ilgili mahkemeye başvurup ispat ederek bedelini iltizamdan indirir⁴⁰⁰ diyerek meselenin hukuki yollardan çözüleceğini ifade etmiştir.

Bu açıklamalardan sonra maddeyle alakalı takrirlerin okunmasından sonra söz alan Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey “*1337(1921) senesi nihayetine kadar aşar borçları olanlardan 1339(1923) senesi nihayetine kadar tediye eden mülteziminin faizlerinin affı hakkında bendenizin elimde mevcut bir madde vardır. Zaten Meclisi*

³⁹⁷ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVI, s. 74. **Madde 8:** Vilayati Müstahlasada (kurtarılmış şehirler) kablel istirdat (kurtarılmadan önceki) Aşar Nizamnamesine tevfikân icra kılınan ihale muemelatı muteberdir.

³⁹⁸ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVI, s. 75.

³⁹⁹ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVI, s. 78.

⁴⁰⁰ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVI, s. 78.

Âlinin bu bapta evvelce kabul ettiği bir kanun da mevcuttur. 1337(1921) senesi nihayetine kadar mer'i olan o kanunun 1339(1923) senesi nihayetine kadar teşmilini teklif edeceğim...” diyerek 1921 senesi sonuna kadarki borçları kapsayan mevcut kanunun 1923 senesi sonunu kapsayacak şekilde geçerli olmasını teklif etmiş ve bu teklif kabul edilmiştir⁴⁰¹.

Böylece, düşman işgalinden kurtarılan şehirlerle alakalı aşar ihalelerinin, işgal öncesi Aşar Nizamnamesi'ne dayanarak hallini öngören 8. madde, meclisin 30.12.1922 tarihli oturumunda aynen kabul edilmiştir⁴⁰².

i. Mültezimlerin El Konulan Emlaklarının Geri İadesi:

Mültezimlerin aşar borçlarının geri ödenmesinin kolaylaştırılmasıyla birlikte, borçlarına karşılık el konulan emlaklerinin de iade edilmesi gündeme gelmiştir.

Belirtilen bu husus, meclisin 04 Nisan 1923 tarihli oturumunda, Gelirler kanununun konuyla alakalı 9. maddesi olarak meclis gündemine taşınmıştır.

Konuyla alakalı söz alan Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey “1335(1919) senesi nihayetine kadar olan seneler aşar ihale bedelatı bakayası faizlerinin affı hakkındaki 29 Eylül 1336(1920) tarihli kanunun meriyeti 1339 (1923) senei maliyesi nihayetine kadar temdit ve müsaadatı mezkure 1336–1337(1920-1921) senei maliyeleri ihale aşar bakayasına da aynen teşmil edilmiştir” şeklindeki önerisiyle mültezimlerin aşar ihaleleri dolayısıyla devlete olan borçlarının süresi 1923 mali senesi sonuna kadar uzatılarak, mültezimlere ödeme kolaylığı getirilmiştir.

Maddeyle alakalı olarak mecliste yapılan tartışmalar neticesinde verilen takrirlerden Saruhan mebusu Refik Şevket Bey'in “Aşar mültezimlerinden edayı deynedenlerin emlakı merhune ve mütefevvizalarının iadesine dair olan 15 Muharrem 1336(1920) tarihli Kanun hükmü 1336, 1337 seneleri aşarına da şamil olmak üzere 1340(1924) senesi Martı iptidasında kadar caridir”⁴⁰³ şeklindeki tadil takriri ile madde biraz daha genişletilerek kabul edilmiştir. Böylece Anadolu'nun işgaliyle oluşan, mültezimlerin aşardan kaynaklanan zararlarının karşılanması önü

⁴⁰¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 79.

⁴⁰² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 121.

⁴⁰³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 192–193.

açılmış ve aşar mültezimlerinin hükümete olan borçlarına karşılık olarak el konulan emlaklerinin kendilerine geri iadesinin önü açılmıştır.

9. maddenin kabulünde sonra, yine aşar mültezimlerinin zararlarının karşılanmasıyla alakalı 10. madde görüşülmüştür. İşgal edilen bölgelerdeki mültezimlere ait aşar ambarlarından yağma edilenlerinin durumuyla alakalı 10. madde *“İstila gören mahallerde 1336(1920) ve 1337(1921) seneleri İhale Aşarı mültezimlerinin ambarlarına mevzu zehairin kısmen veya tamamen düşman tarafından gasıp ve yağma ve ihrak edildiğine dair vuk’u bulacak davalar Aşar Nizamnamesi’nin 55. maddesi hükmüne tevfikan rüyet olunur”*⁴⁰⁴ şeklinde kabul olunmuştur.

k. Ziraat Bankası’na Gelir Temin Edilmesi:

Birinci Meclis Dönemi’nde kurulan Ziraat Bankası’nın, iktisadi yönden güçlendirilmesi amacıyla, Gelirler Kanunu’nun 11. maddesine dayanarak bankaya gelir temini hedeflenmiştir.

Gelirler Kanunu’nun *“Ziraat Bankasıyla vilayet idarei hususiyelerinin Menafii ve Maarif hissesi ianesi olarak her sene Aşarından tahakkuk edecek miktara muadil o senenin Duyunu Umumiyyeye muhavvel olmıyan liva ve kazalar Aşarı mültezimin senedatı bittefrik bankaya devir ve havale olunur”*⁴⁰⁵ şeklindeki 11. maddesi uyarınca aşar hisselerinden Ziraat Bankası’na pay ayrılmak suretiyle bankanın iktisadi gücü arttırılmak istenmiştir.

Maddeden de anlaşılacağı üzere her yılın aşar gelirinden Ziraat Bankası’na, İl özel İdarelerine ve Maarife pay ayrılmaktadır. Burada, Duyunu Umumiyyeye havalesi bulunmayan yerlerdeki aşar hisselerinin ayrılarak bankaya devredilmesi söz konusudur.

Ancak maddedeki “Duyunu Umumiyyeye muhavvel olmıyan” şeklindeki ifadenin hükümet tarafından belirlenen kanun maddesinde olmadığı, bunun encümen tarafından konulduğu ve böyle olması durumunda maddenin bir iki vilayetle sınırlı kalacağı, bu nedenle bu cümlenin konulması gerektiği, Muvazeneyi Maliye

⁴⁰⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 238.

⁴⁰⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 238.

Encümeni'nin 11 Kanunusani 1339(1923) tarihli mazbatasıyla meclis gündemine taşınmıştır. Mazbata Muharriri Mazhar Müfid Bey'in izahıyla madde Encümenin belirlediği şekilde düzenlenerek oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir⁴⁰⁶.

I. Ecnebi Tömbeki Vergisinin Arttırılması ve Yerli Üretim Desteklenmesi:

TBMM Hükümeti'nin, Milli Mücadele'nin giderlerini karşılamak üzere kabul ettiği Gelirler Kanunu'nun gelir arttırıcı maddelerinden birisi de, ecnebi tömbekilerden alınan verginin arttırılmasını öngören 12. maddedir.

Meclis *“Duyunu Umumiyece ecnebi tömbeki bayilerinden cibayet edilmekte olan Beyiye* Resmine harp karşılığı olarak dört misli daha zamm olunmuştur”* şeklindeki 12. maddeyle, gelirlerle beraber yerli üretimi ve tüketimi arttırmayı hedeflemiştir.

Maddeyle alakalı söz alan İsmet Bey de, yerli tütün üretimini arttırmak için ecnebi tütünlerinden alınan verginin arttırılması gerektiğini ifade etmiştir.

Yabancı memleketlerden ithal edilen tömbekileri satan bayilerden, kilo başına 40 para vergi, altın para zamanında da ayrıca bir beyiye ücreti alındığını söyleyen Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, tömbekinin keyif veren maddelerden olduğunu ve harp karşılığı olmak üzere olağanüstü vergilerin konulduğu zamanlarda bunun unutulduğunu; bu nedenle beyiye resminin dört misline çıkarıldığını⁴⁰⁷ ifade etmiştir.

Bu açıklamaya karşılık söz alan Erzurum mebusu Salih Efendi, bu oranın az olduğunu söyleyerek *“bunu hiç olmazsa yirmi misline çıkarmak lazımdır. Bu sayede bu da memlekete az gelir”* diyerek dâhildeki tütün üreticilerini koruma amaçlı bir fikir beyan etmiştir. Maliye Vekili'nin *“Beş mislinden fazla hiçbir şeye zammemedik efendim”* şeklindeki kısa izahından sonra söz alan İsmet Bey *“Duyunu Umumiye Bey'iye Resmi olarak bir kuruş alıyordu, Reji de bir kuruş alıyordu, Rejiye ilave ettik. Duyunu Umumiye kalmıştı. Bu kanunla onun da beş kuruşa iblağ ediyoruz. Dâhili tömbekilerden Reji ne alıyorsa hariçten gelenlerden de*

⁴⁰⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 284–285.

* Bey'iye: Pul, kıymetli kâğıt vb. şeylerde satıcıya bırakılan satma payı. Devellioğlu, a.g.s., s. 95.

⁴⁰⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 240.

onu alıyoruz. Çünkü Bey'ye Resmi için alınan Resmi, Deyunu Umumiye için de alıyoruz” diyerek tütün vergisinden rejiye ve Deyunu Umumiye ayrılan payın eşit hale getirildiğini ifade etmiştir.

Çorum mebusu Dursun Bey'in, Hariçten gelen ve Dâhilde üretilen tömbekilerin Deyunu Umumiye ve Rejiye terki nasıl bir antlaşmaya dayanmaktadır ve bu antlaşma ne kadar süre geçerlidir? Bunu kaldırmak ve dâhildeki tömbeki üretimini attırmak için bir çare yok mudur? şeklindeki sorusuna Maliye Vekili “Tömbeki Resminin Deyunu Umumiye terki Muharrem Kararnamesi iktizasındandır. Ve Muharrem Kararnamesinin ne vakte kadar mer'i olacağı hakkında, zannediyorum, bugün bu müzakereyi açmakta mahzur görüyorum. Bu henüz Sulh Konferansında masanın üzerindedir. Badessulh bize kalacak olan Deyunun miktarına göre ne yapacağımızı o vakit düşüneceğiz...”⁴⁰⁸ diyerek tütünden alınan vergilerin Osmanlı Devleti'nin borçlarını ödemek üzere Genel Borçlar İdaresi'ne bırakıldığını ve bunun bir Kararnameyle yürürlükte olduğunu, Sulh sonrasında ortaya çıkacak borcun miktarına göre meclisin karar vereceğini ifade etmiştir.

Maddeyle alakalı olarak son sözü İsmet Bey almış ve “... Maksat dâhili tömbekilerin bayilerinin hukukunu, ecnebi tömbeki bayilerinin hukukundan aşağı bırakmamaktan, her ikisini müsavi kılmaktan ibarettir. Aynı zamanda dâhili tömbekinin tezyidi istihsalini temin etmek için ecnebi tömbekilerine ağır İstihlak Resmi vazetmek lazımdır Mesele bundan ibarettir...”⁴⁰⁹ diyerek dâhilde üretilen tütünlere rağbeti arttırmak için, hariçten gelen tütünlere ağır vergi konulduğunu ifade etmiştir. Ancak gerek İsmet Bey'in daha önceki ifadesine gerekse maddeye ve Maliye Vekili'nin açıklamalarına bakıldığında hariçten gelen tütünlerin ağır resme tabi tutulmadığını, yalnızca unutulmuş bir kaynağın vergilendirilerek, harp masraflarını karşılayacak kaynağa ilave yapıldığını görmekteyiz ki, madde bundan ibarettir. Esasında harp, doğal afet gibi durumlarda meydana gelen zararların karşılanmasında, zaruri ihtiyaçlardan değil de bu şekilde keyif verici maddelerden vergi alınması doğru bir adım olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, vergilendirme yaparken, zaman içerisinde oluşabilecek dışa bağımlılığı ortadan

⁴⁰⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 241.

⁴⁰⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 241.

kaldırmak için, dâhildeki üreticileri de düşünerek hareket etmek gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında da kanun maddesi isabetli olmuştur.

Ecnebi tömbekileriyle alakalı “*Hariçten ithal olunan tömbekilerin beher kilosundan İthalat Resmine zamimeten kırk kuruş İstihlak Resmi istifa olunur*”⁴¹⁰ şeklindeki 13. madde de aynen kabul olunarak yerli tütün üretiminin korunması yönünde bir adım atılmıştır.

m. İsmet Bey’in Encümen Çalışmalarına Verdiği Önem:

İsmet Bey, kanunların hazırlanmasında encümen çalışmalarına büyük önem vermektedir. O, mecliste müzakeresi yapılan kanun maddeleriyle alakalı köklü düzenlemenin gerektiği durumlarda, düzeltme işlemlerinin encümende yapılması zorunlu olduğunu düşünmektedir. İsmet Bey, meclis çalışmalarında encümenlerin uzmanlığından istifade edilmesi gerektiğine inanmaktadır.

Nitekim İsmet Bey, Gelirler Kanunu’nun “*14 Haziran 1336(1920) tarihli Tahriri müsakkafat*⁴¹¹ Kanunu ve 2 Temmuz 1302(1886) tarihli Emlak Vergisi Nizamnamesiyle 27 Teşrinisani 1336(1920) tarihli Ağnam ve 7 Mayıs 1337(1921) tarihli Gümrük Resimleri hakkındaki kanunların işbu kanuna mugayir olan ahkâmı mülğadır”⁴¹² şeklindeki, diğer maddeleri tamamlayıcı, 14. maddenin müzakeresi esnasında söz alarak maddenin encümene havalesinin gereği üzerinde durmuştur.

Maddenin okunmasından sonra söz alan Bolu mebusu Şükrü Bey, maddenin diğer maddelerle çeliştiğini ifade ederek izahat istemiştir. Maliye Vekili maddenin son fıkrasına “*....Gümrük resimleri hakkındaki kanunlarla Aşar Hissei Menafi ve Maarifinin tevhidden cibayeti hakkındaki Kanunun işbu kanuna mugayir olan ahkâmı mülğadır*” şeklinde bir ekleme yaparak maddenin düzeltileceğini ifade etmiştir. Ancak tashihte mana itibariyle bir noksanlık olduğunu ifade eden İsmet Bey “*...Bu kanun Aşar Hissei Menafi ve Maarif hisselerinin bir sene evvelki miktarı muhassası muadillerinin Maliye bütçesine ithali şeklindedir. Binaenaleyh bu maddenin son fıkrasını encümende tashih ederek buraya getirmek lazım gelir. Bu ilave edilen fıkra*

⁴¹⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 241.

⁴¹¹ Müsakkafat: Ev, dükkan, han vs. üzeri kapalı yerler. Ferit Devellioğlu, a.g.s., s. 737.

⁴¹² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 241.

bu manayı ifade etmez”⁴¹³ diyerek maddenin yeniden gözden geçirilmek üzere encümene iadesinin şart olduğunu ifade etmiştir. Burada Şükrü Bey’in ve İsmet Bey’in görüşmeyi yakından takip ettiklerini ve noksanlıkları tespit ederek zamanında bir müdahalede bulunduklarını, bu sayede meydana gelebilecek karışıklığı da önlediklerini söyleyebiliriz.

İsmet Bey bu açıklamalarından sonra, düzeltilmek üzere encümene gönderilen madde “*14 Haziran 1332(1916) tarihli Tahriri müsakkafat Kanunu ve 2 Temmuz 1302(1886) tarihli Emlak Vergisi Nizamnamesiyle 27 Teşrinisani 1336(1920) tarihli Ağnam ve 7 Mayıs 1337(1921) tarihli Gümrük resimleri Aşar üzerine mevzu hissei ianenin irat kaydiyla sureti tesviyesi hakkındaki 20 Temmuz 1330(1914) tarihli kanunların işbu kanuna mugayir olan ahkamı mülğadır*” şeklinde düzeltilerek oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

Bu maddeden sonra okunan “*İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyül icradır*” şeklindeki 15 ve “*İşbu kanunun icrayı ahkâmına Maliye Vekili memurdur*” şeklindeki 16. maddeler de kabul edilmiştir⁴¹⁴.

Böylece, 23.12.1922’den itibaren müzakeresi aralıklarla devam eden Gelirler Kanunu, meclisin 10.01.1923 tarihli oturumunda kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. TBMM hükümeti bu sayede, zor dönemdeki ekonomik sıkıntıları; farklı alanlarda konulan vergilerle aşmayı hedeflemiştir.

12. İstanbul’a Buğday İthalatı:

İstanbul’un İtilaflar tarafından işgalinden sonra, özellikle şimendifer hatlarının İtilafların denetiminde olması nedeniyle, İstanbul’un Anadolu ile bağlantısı kesilmiştir. Bu durum İstanbul’un un ihtiyacının hariçten karşılanması zaruretini ortaya çıkarmıştır. İhtiyaç, Amerika’dan un ithal edilerek karşılanmıştır. Ancak, ihtiyacın un ithalatı ile karşılanması, İstanbul’daki fabrikaların atıl kalması gibi, yerli üretime zarar veren yeni bir sorun ortaya çıkarmıştır.

Bu sorun üzerine, meclisin 08.01.1923 tarihli oturumunda, İstanbul’a hariçten ithal edilecek buğdaylarla alakalı “*1 Mart 1923 tarihine kadar İstanbul’a hariçten*

⁴¹³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 241.

⁴¹⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 246.

*ithal olunacak unlar gibi buğdaydan dahi tarifedeki resmi asli istifa olunur”*⁴¹⁵ şeklindeki madde meclis gündemine taşınmıştır. Tasarıyla beraber, İstanbul’a hariçten ithal edilecek buğdaylardan, ithal edilen unlar nispetinde vergi alınarak, hem memlekette bulunan un fabrikalarının çalışır hale getirilmesiyle ekonominin canlandırılması hedeflenmiştir.

Maddenin mecliste okunmasından sonra, İsmet Bey’in de aza olarak bulunduğu Muvazeneyi Maliye Encümeni’nin madde ile alakalı mazbatası okunmuştur. Mazbatada maddenin encümence de muvafık görüldüğü ifade edilmiştir⁴¹⁶. İstanbul’daki fabrikaların atıl kalmasına İsmet Bey’in de gönlü razı olmamış ve fabrikaların işler hale getirilerek üretime geçmesi için, kendisinin de üyesi olduğu Muvazeneyi Maliye Encümeni’nde yaptığı çalışmalarla kanunun kabulü için çaba sarfetmiştir.

Mecliste tartışılan kanun tasarısıyla alakalı iki hususun ön plana çıktığını görmekteyiz. Birinci husus hariçten buğday ithalinin zorunlu olduğu, ikincisi ise buğdayın hariçten değil de Anadolu’dan taşınması hakkındadır.

Maddenin ve Encümen mazbatasının okunmasından sonra söz alan Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, İstanbul’a hariçten buğday ithalinin zorunlu olduğunu “...Hâlbuki İstanbul’da birçok değirmenler var. Anadolu’dan İstanbul’a un, buğday, vesait kâfi olmadığı için gidemiyor. Amerika’dan un geliyor. Buğday gelmiyor. Fabrikalar durmuştur. Hâlbuki unlardan evvel bu müsaadeyi buğdaylara vermek lazımdı. Bir defa İstanbul’a hariçten hububat ithal edilmemesi bir şartı esastır. Fakat Anadolu’dan İstanbul’un İhtiyacını temin edinceye kadar, yani şimendiferlerin tamirâtı ikmal edilinceye kadar İstanbul’a hububat ithali zarureti hâsıl olmuş ve Meclisi Âliniz de bu zarureti takdir buyurarak onlar hakkında bu müsaadeyi yapmış. Bunun daha önce gıdaya yapılması gerekirdi...”⁴¹⁷ şeklindeki sözleriyle ortaya koymuştur.

⁴¹⁵ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVI, s. 241-242.

⁴¹⁶ Muvazeneyi Maliye Encümeni Mazbatası: 9 Mart 1338(1922) tarihli Avans Kanununun yedinci maddesine zeyl olarak teklif edilen madde kanuniye encümence de muvafık görülmekle Riyaseti Celileye takdim olunur. **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVI, s. 242.

⁴¹⁷ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVI, s. 242.

İstanbul Anadolu bağlantısının kopukluğu ile alakalı olarak söz alan İzmit mebusu Abdullah Efendi, şimendifer hatlarının tamiri zamanında yapılışaydı bu sıkıntılar olmazdı, diyerek hükümeti eleştirmiştir.

İstanbul'a buğday ithalini “...bunu kabul etmek Anadolu ziraatının inkişafını öldürmektir” diyerek eleştiren Erzurum mebusu Salih Efendi, meclisten yükselen “şubat nihayetine kadar” şeklindeki seslenmeler karşısında “Evet Efendiler Şubat nihayetine kadar Bulgaristan’dan, Romanya’dan ve sairden üç dört adam İstanbul’a birçok zahair dolduracaklar, iddihar edecekler. Hatta İstanbul’un bir senelik ihtiyacını temin edecekler. Biz de böyle bir kanun yaparak memleketin ziraatını öldüreceğiz, birkaç adama para kazandıracağız. Bu kanunu yapmaktansa Nafia vekâletine, yüz bin lira mı, iki yüz bin lira mı verelim. Yollarımızı yapıp memleketimizden gidecek hububattan resim almayalım”⁴¹⁸ diyerek, bu kanunun kabulü durumunda hariçten fazlaca hububat geleceğini, bu nedenle memleketin zirai olarak büyük zararlar karşılaşacağını, bunun yerine yolların yapılarak sorunun içeriden çözülmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Ancak Burdur mebusu İsmail Suphi Bey, Salih Efendi’nin beyanatının doğru olmadığını, İstanbul’un günlük 60–70 bin liralık una ihtiyaç duyduğunu, dolayısıyla üç-dört şahsın bunu tek başına yapabileceklerini düşünmenin mantıksız olduğunu⁴¹⁹ ifade etmiştir.

Kendisinin otuz yıllık buğday tüccarı olduğunu ve İstanbul’a her yıl külliyyatlı miktarda buğday ihraç ettiğini ifade eden Konya mebusu Hacı Bekir Efendi kanunun zaruri olduğunu söylemiştir. Hacı Bekir Efendi “Anadolu’da külliyyetli zahire olduğu zaman mahsul meydana geldiği halde hiçbir vakit İstanbul’a şimendiferle buğday nakledip de İstanbul’un doyduğunu görmedim. Anadolu en çok verdiği zaman İstanbul’a on sekiz bin vagon zahire ihraç etti. 1326(1910) senesinde. Hâlbuki on sekiz bin vagonla İstanbul ile İzmir’i doyurmak imkânı yoktur. Her vakit için Bulgarya, Romanya ve Amerikan unlarına ihtiyaç vardır” diyerek Anadolu’nun kendi imkânlarıyla İstanbul’un zahire ihtiyacını karşılamasının mümkün olmadığı ifade etmiştir. Hacı Bekir Bey, İstanbul’un una ihtiyacının olduğu bir zamanda buğday getirmenin daha iyi bir yol olacağını, buğdaydan alınan verginin undan

⁴¹⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 243.

⁴¹⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 242.

alınan vergi oranında olması durumunda İstanbul'da bulunan yirmi otuz kadar fabrikanın çalışacağını; üç, beş bin ailenin bundan istifade edeceğini⁴²⁰ belirtmiştir.

Niğde mebusu Vehbi Bey de İstanbul için hariçten buğday getirmenin daha uygun olacağını; bu sayede fabrikalar vasıtasıyla kepek ve hayvan yemi ihtiyacının da bir kısmının böylece karşılanacağını⁴²¹ ifade etmiştir.

Konu ile alakalı olarak söz alan Hakkâri mebusu Mazhar Müfit Bey, Salih Bey'in *"Eğer buğdayın da ithaline müsaade edersek ziraat memleketi olan Anadolu'nun terakkisine imkân kalmaz, Anadolu zürrai mutazarrır olur"* şeklindeki sözlerine *"...Bu kanun Marta kadardır, rica ederim efendiler; Marta kadar Anadolu'dan İstanbul'a buğday ihraç etmek imkânı var mıdır, yok mudur? (yoktur sadaları) İmkân varsa hiç lüzum yoktur. Hatta unu da biz Anadolu'dan götürelim. Unun ithalini de menediniz ve Anadolu'dan gönderiniz. Fakat İstanbul'a biz kendimizi zor götürüyoruz. Buğdayı nerede götüreceğiz. Binaenaleyh, mademki marta kadar hububat irsali mümkün değildir ve bu sebebe mebni hariçten unları dun resimle kabul ediyoruz. Buğdayı da kabule mecburuz. Buğday girdiği gibi un da bir taraftan girecektir. O vakit fukara ekmeği daha ucuza yiyecektir"* diyerek, İstanbul'a buğday ithalinin kolaylaştırılması için gereken kanunun kabulünün zorunlu ve faydalı olduğunu ortaya koymuş, halkın da bundan istifade edeceğini ifade ederek, Anadolu'dan İstanbul'a insan sevkıyatının zor olduğu bir dönemde hububat taşımanın mümkün olmadığını⁴²² belirtmiştir.

Bolu mebusu Şükrü Bey *"kırk beş gün içinde fabrikalar meydana gelemes"* diyerek fabrikaların henüz işler halde olmadığını ve bunun zaman alacağını ima etmiştir. Buna karşı söz alan İsmet Bey *"O fabrikalar harap mı olsun"* diyerek İstanbul'a hariçten buğday getirilmesinin ve İstanbul'daki fabrikaların faaliyete geçmesinin zaruri olduğunu, zaman alsa bile fabrikaların tamir edilerek işler hale getirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

⁴²⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 243–244.

⁴²¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 243–244.

⁴²² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 243–245.

Bu açıklamalardan sonra madde mecliste oylamaya sunularak kabul edilmiştir. Böylece İstanbul'a hariçten buğday ithali kolaylaşmıştır. İlgili madde; 151 evet, 5 müstenkif oy ile kabul olunmuştur. İsmet Bey kanuna evet oyu⁴²³ vermiştir.

Müzakereler esnasında öne çıkan hususlara bakılarak; Anadolu ile İstanbul'un bağlantısının kopuk olması nedeniyle Anadolu'dan İstanbul'a buğday sevkiyatın yapılamadığı; bu nedenle İstanbul'un ihtiyacının karşılanması için İstanbul'a Avrupa'dan ve hatta Amerika'dan un girdiğini görmekteyiz. İstanbul'a hariçten giren unla birlikte buğday girişinin de kolaylaştırılması, İstanbul'daki fabrikaların yeniden çalışması sağlanacaktır ki; bu durum dışarıdan sağlanan hammaddeyle de olsa, yerli üretimi ve ekonomiyi canlandıracaktır.

13. TBMM'nin Zirai Üretimi Arttırma Çabaları:

Kurtuluş Savaşı yıllarında, gelir arttırıcı kanunlarla ordunun ihtiyaçlarını karşılayan Birinci Meclis, özellikle zirai üretim alanında olmak üzere, yerli üretimin arttırılması sağlamak amacıyla da bir takım çalışmalar içerisine girmiştir.

Bu amaçla meclisin 13.01.1923 tarihli oturumunda, Ziraat makinalarında kullanılmak üzere hariçten celb olunacak benzin, benzol, petrol, mazot, maden kömürü makine yağları ve damızlık çift hayvanatının Gümrük resminden muafiyetine dair Kütahya mebusu Ragıp Bey'in 31 Kanunuevvel 1337(1921) tarihli kanun teklifi ile Muvazenei Maliye, İktisat ve Kavanini Maliye Encümeni mazbataları meclis gündemine alınmıştır.

Kütahya mebusu Ragıp Bey tarafından meclise sunulan kanun teklifi şöyledir⁴²⁴:

Madde 1: Ziraat makinalarında istimal edilmek üzere hariçten ithal olunacak benzin, benzol, mazot ve maden kömürü ile makina yağları istihsalatı ziraiyenin tezyidine hadim damızlık ve çift hayvanatı ve göztaşı ve emsali mualecatı ziraiye Gümrük Resminden muaftır.

⁴²³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 307.

⁴²⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 331.

Madde 2: Birinci maddedeki mevaddın hini ithal ve istihlakinde zaruri bulunan kontrol muamelesi Maliye Vekâletince ziraata asla mucibi müşkülât olmayacak şekilde icra edilecektir.

Madde 3: Birinci madde mucibince bila resim ithal olunan mevaddı ziraatin gayrı hususata sarf edenlerden beş misli Gümrük Resmi istihsal olunur.

Madde 4: İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

Madde 5: İşbu kanunun icrasına Maliye ve İktisat Vekâletleri memurdur.

Ragıp Bey'in kanun teklifine bakılarak; Kurtuluş Savaşı nedeniyle bozulan zirai düzenin yeniden tesis edilmesi, ziraatle uğraşan ahalinin desteklenmesiyle memleketteki zirai üretimin arttırılmasının amaçlandığını söyleyebiliriz. İthal edilecek malların kontrolünün Maliye Vekaleti'nce yapılması ve ithal olunan malları zirai faaliyetler dışında kullananlardan 5 misli gümrük vergisi alınması esası da zirai faaliyetlerin arttırımı için alınan tedbirlerdir.

Kanun tasarısıyla alakalı maddelerin mecliste okunmasından sonra İsmet Bey'in Kâtip olarak bulunduğu Muvazeneyi Maliye Encümeni mazbatasını meclise sunulmuştur⁴²⁵.

Encümen mazbatasından hareketle şu tespitleri ortaya koyabiliriz:

-Birinci Dünya Savaşı nedeniyle hayvan sayısı azalmış olmakla beraber, memlekette görülen veba hastalığı hayvan sayısını daha da azaltmıştır.

-Hayvan sayısındaki azalma ziraati de olumsuz yönde etkilemiştir.

-Bu sıkıntının giderilmesi için Ziraat Bankası aracılığıyla yurt dışından zirai makinalar alınmış ancak bunları çalıştırmak için kullanacak petrol, benzin gibi maddelerden yüksek gümrük vergisi alındığı için, bu aletlerden pek fazla istifade edilememektedir.

-Kütahya mebusu Ragıp Bey'in teklifi, bu sıkıntının giderilmesi açısından dikkate değerdir. Ancak, suiistimallerin önlenmesi için zirai aletlerin ithali ve dağıtımı Ziraat Bankası aracılığıyla yapılmalıdır.

İsmet Bey'in de aralarında bulunduğu Muvazene-i Maliye Encümeni'nin mazbatasının hemen altında da “*Ziraat makinalarına ait kayışlar ve yedek aksam*”⁴²⁶

⁴²⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 331–332.

⁴²⁶ Kimyevi gübreler, Karboniyeti sud, Karboniyeti potas, Göztaş, Zaçı Kıbrıs, Adi Şap, Krom Sapı, Asit arsenik, Arsenik dösüt, Uranya, Paris Yeşili, Sudkostik, Peynir mayası, Bira mayası, Kükürt,

başlığı altında araç-gereçler ve çeşitli ihtiyaçlar sıralanmıştır. İhtiyaçlar arasında damızlık hayvanatı ve çift hayvanatının da olması oldukça dikkat çekicidir. Bu durum çiftçinin, çiftini sürecekt hayvanının kalmadığını hatta damızlık için dahi hayvanının bulunmadığını göstermektedir.

Nitekim istilazedelere tohumluk verilmesi ile alakalı kanunun müzakeresi sırasında konuşan Kütahya mebusu Besim Atalay Batı Anadolu'daki Yunan tahribatını "...Haymana'dan tutun Meriç'e kadar olan yerler yıkılmış, yakılmış, mahvolmuş; halkın elinde ne bir avuç tohum kalmış. Ne de bir çift kalmıştır"⁴²⁷ şeklindeki sözlerle izah etmiştir.

Muvazene-i Maliye Encümeni, meclise sunduğu mazbatayla birlikte, Ragıp Bey'in teklif ettiği maddeler üzerinde de bir takım düzenlemeler yapmıştır. Encümen, ikinci ve üçüncü madde üzerinde değişiklik yaparken; kanuna bir de ilave madde koymuştur.

İkinci maddedeki Maliye Vekâleti'nin kontrol vazifesi Ziraat Bankası'na verilerek biraz daha genişletilmiş; ithal edilecek araç ve gereçlerin sadece ziraat makinası sahiplerine ve fiili olarak çiftçilik edenlere verilmesi görevi Ziraat Bankası'na verilmiştir. Ayrıca bunların ziraat dışında her hangi bir amaçla kullanılmaması için teminat alınması istenmiştir. Burada hükümetin iş yükü Ziraat Bankasına devredilmiştir.

Üçüncü maddedeki alınan araç ve gereçleri ziraat dışında bir alanda kullananlardan alınacak olan, 5 misil Gümrük resmi cezası "*on liradan yüz liraya kadar cezayı nakdi alınır*" şeklinde değiştirilmek suretiyle, araç ve gereçlerin ziraat dışı amaçlarda kullanılması zorlaştırılmıştır.

Encümen, Ragıp Bey'in kanun teklifinde belirsiz olan, ithal edilecek araç ve gereçlerin ithalatının hangi kurum tarafından gerçekleştirileceği hususunu da açıklığa kavuşturmuş ve bu vazife Ziraat Bankası'na verilmiştir.

4. madde olarak "Kanunun suverî tatbikiyesine dair talimatname neşredilecektir"⁴²⁸ ifadesi ilave edilmiştir.

Tütün suyu ve nikotin, Osyolon, Formol, Arseniyet döşo, Arseniyet döplomb, Zırnıh, Fosfor dözenk, Damızlık hayvanat, Çift hayvanatı. TBMM ZC, D.I, İS.III, C.XXVI, s.331-332.

⁴²⁷ TBMM ZC.. D.I, İS.III, C.XXVI, s. 332.

⁴²⁸ TBMM ZC.. D.I, İS.III, C.XXVI, s. 332.

Tapılan bu ilavelere ve değişikliklere bakıldığında İsmet Bey'in de aralarında bulunduğu Muvazeneyi Maliye Encümeni'nin kanundaki eksikliklere yönelik çalışmalar yaptıklarını ve kanunu daha açık ve kullanılabilir bir hale getirdiklerini görmekteyiz.

İktisat Encümeni de, maddeleri ve Muvazenei Maliye Encümeni'nin mazbatasını inceleyerek, birinci maddede yer alan “Gümrük Resminden muaftır” şeklindeki son fıkrasını “her türlü rüsumdan muaftır” şeklinde değiştirmiş; diğer maddeleri aynen kabul ettiğini⁴²⁹ belirtmiştir. İktisat Encümeni bu değişiklikle ziraatle uğraşanların işini daha da kolaylaştırmıştır.

İktisat Encümeni'nin bu açıklamalarından sonra Kavanini Maliye Encümeni de Kanun Tasarısı ile alakalı izahatını yapmıştır. Encümen, Damızlık hayvanatıyla göztaş ve kimyevi gübrelerin 25 Ağustos 1330(1914) tarihli Kanunla Gümrük resminden zaten müstesna olduğunu için Muvazeneyi Maliye Encümeni'nin düzenlediği birinci maddenin bu nedenle düzeltildeğini, ayrıca hariçten ithal olunacak binek ve mekkare için her cins ester ve hayvanatı feresiye ve bakariye ve devenin iki seneye kadar Gümrük resminden muafiyetine dair daha evvel bir kanun maddesi oluşturulduğunu⁴³⁰ ifade ederek maddelerde bulunan fazlalıkları ortaya koymuştur.

Kavanini Maliye Encümeni de Kanun tasarısını meclise sunmuş ve Kanun tasarısının müzakeresine geçilmiştir.

Encümenlerin mazbatalarından ve kanun tasarılarından sonra söz alan Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, Muafiyetin sadece Ziraat Bankasının getireceği araç-gereçleri kapsamasını eleştirerek bunun inhisara neden olacağını ve kötü neticeler doğuracağını belirtmiştir. Yapmış olduğu değerlendirmelerde, Gümrük resminden muafiyete karşı olduğunu bunun iyi neticeler sağlamayacağını “...Devlet namına gelen eşyadan Gümrük alınıyor da neden bunlardan alınmasın? Gümrük üzerinden muafiyet kabul etmek demek, memleketin kapılarını açmak demektir. Ordu nasıl memleketin kapılarını harice karşı muhafaza etmekle mükellefse gümrükler de aynı vazifeyle mükelleftir. Memleketin iktisadiyatını harice karşı muhafaza ile mükellef olan yalnız gümrüklerdir” şeklindeki sözleriyle ifade eden Maliye Vekili “...Zürraa muavenet etmek üzere yüz bin lira iki yüz bin lira ne gibi mükâfat kabul

⁴²⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 332.

⁴³⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVI, s. 333.

buyurursanız bütçeye vazederek makina getirenlere mükâfat olarak veriniz” diyerek Gümrük resminden muafiyet yerine makina satın alanların para ile ödüllendirilmesinin daha doğru olacağını, çiftçinin bu sayede benzin ve gaz ihtiyacını karşılayabileceğini⁴³¹ belirtmiştir.

Maliye Vekili’nden sonra söz alan Saruhan Mebusu Mustafa Necati Bey, memleketin iktisadi hayatını ilgilendiren bir meseleyle alakalı İktisat Vekili’nin görüş belirtmesi gerektiğini söylemesine karşın Maliye Vekili *“Efendim tensip buyurursanız Muvazenei Maliye, Kavanini Maliye ve İktisat Encümenleri’ne bu layihayı verelim. Bendeniz de İktisat Vekili de orada bulunsun. Buna daha makul bir şekil verelim. Ve üç encümenin iştirakiyle müştereken tevhid edilsin”* diyerek kanunun son halini encümenlerin verecekleri ortak karara bağlamıştır. Kanun Teklifi’nin sahibi Kütahya mebusu Ragıp Bey, teklifin Meclise arzının 1,5 sene önce yapıldığını, eğer kabul edilseydi, bu sene İzmit livasına 70-80 traktör gelecekti ve üretim bir misli fazla olacaktı⁴³² diyerek kanun tasarısının yeniden encümene gönderilmesinin yanlış olduğunu, bunun zaman kaybına ve üretim kaybına neden olacağını ifade etmiştir.

Bu tartışmaların arasında, kanun tasarısının bir haftada çıkmak ve hemen müzakere edilmek üzere üç encümenenden mürekkep bir encümene tevdi meclisin ekseriyeti tarafından kabul edilmiştir⁴³³.

⁴³¹ Maliye Vekili’nin gümrük muafiyetine karşı olmasının nedenini şu ilginç örnekle ortaya koymuştur: “...Devletin getirdiği mühimmatı harbiye dahi gümrük salonundan geçer ve geçmesi lazımdır. Çünkü o sandıkların içerisinde daha birçok şeylerin geçtiğini bendeniz birçok vakayı ile ve birçok tecrübelerimle gördüm. Avni Bey arkadaşımız lütfen Maliye Vekâletine bir gün teşrif etsinler de dosyaları görsünler ve Maliye Vekili’nin endişelerine hak versinler” **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVI, s. 335.

⁴³² **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVI, s. 336.

⁴³³ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVI, s. 337.

III. BÖLÜM

İSMET BEY'İN DEVLET İDARESİNDE UZMANLIĞA VERDİĞİ ÖNEM

1. Vakıfların Kontrol Altına Alınması ve İsmet Bey'in Uzmanlığa Verdiği Önem:

İsmet Bey, devlet görevlerini icra edecek kişilerde uzmanlık şartının aranması gerektiğini savunmaktadır. Nitekim TBMM'nin 17 Ağustos 1920 tarihli oturumunda, Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa imzasıyla meclise sunulan, vakıfların denetimiyle alakalı tezkere hakkında yapmış olduğu açıklamasıyla uzmanlığın önemini ortaya koymuştur.

Tezkere, vakıfların denetimiyle alakalı olarak bir mebusun müfettiş sıfatıyla ve izinli olarak görevlendirilmesi öngörmektedir. Mustafa Kemal Paşa, tezkerede *“Evkaf ve müberratı celilenin (hayır kurumlarının) ilanı meşrutiyetten muamelat ve hesabı tensik edilerek (düzenlenerek) hesabın usulü müzaaf* üzere tutulması ve muamelatta dahi tadilat icra edilmiş ise de bunun bihakkın tatbik edilip edilmediği düşünülmemiş ahiren de teşkil edilen heyeti teftişîye merkeze münhasır kalarak taşraya faide bahşolamamış bulunması hasebiyle devairi vakfiyenin teftiş ve tetkiki tahtı vecubede(yükümlülük) olduğundan bahsile vekaleti celilei şeriyenin 1 Ağustos 1336(1920) tarih ve 7/432 numaralı tezkeresi Heyeti Vekilede ledel mütalaa(okunduktan sonra) Antep mebusu Abdurrahman Lami Efendi'nin mesarifi seferiye için tahsis edilecek ücretle mezunen ve memuren berayi teftiş izamı Heyeti Vekilece takarrur etmiş ve karar leffen takdim kılınmış olmakla ifayı muktazasını rica ederim ”⁴³⁴* diyerek Antep mebusu Abdurrahman Lami Efendi'nin, vakıf dairelerini teftiş etmek için, izinli olarak ve memur sıfatıyla yollanmasının hükümet tarafından kararlaştırıldığı ifade etmiştir.

* Usulü Muzaaf: Borçlu alacaklı hesaplarının aktif-pasif şeklinde kaydı. Devellioğlu, a.g.s., s. 1123.

⁴³⁴ TBMM ZC., D.I, İ.S.I, C.III, s. 276.

Tezkereden anlaşılabacağı üzere Mustafa Kemal Paşa ve Vekiller Heyeti, vakıfların ve hayır kurumlarının, Meşrutiyet'in ilanından sonra gerek idari anlamda gerekse mali konularda iyi yönetilemediğini ifade etmektedirler. Özellikle teftiş heyetlerinin merkez haricindeki taşraya faydalı olamadığını belirtmektedir. Bu konudaki sıkıntının çözümü için, Antep mebusu Lami Efendi'nin izinli olarak ve müfettiş sıfatıyla görevlendirilmesine karar verilmiştir.

Antep mebusu Abdurrahman Lami Efendi'nin, vakıf dairelerini teftiş etmek maksadıyla, izinli olarak ve memur sıfatıyla yollanması hususundaki bu tezkereye, iki farklı açıdan eleştiri gelmiştir. Birinci eleştiri İsmet Bey'den gelmiştir. İsmet Bey *"Lami Efendi hazretlerinin ahkamı evkafa vakıf olacakları şüphesizdir. Fakat evkafın usulü muhasebesine ve muamelatına, uzun zamanlar hizmet etmek bunları tetkik ve tettebbü* etmekle kesbi ihtisas eylemek lazımdır. Bu Lami Efendi Hazretleri acaba umuru muamelat hususunda tettebbüü hizmeti sebkemiş midir? Böyle işleri tettebbü ve tetkik etmiş ise pek muvafıktır zannedirim"*⁴³⁵ diyerek, vakıfları teftiş edecek kişinin vakıflarla alakalı iş ve işlemler hakkında geniş bilgi sahibi olması ve o alanda uzman olması gerektiğini belirtmiştir. İsmet Bey, uzmanlığın uzun yıllar bu alanda çalışmış olmayı gerektirdiğini ortaya koyarak müfettişlikte uzmanlığın önemini vurgulamıştır.

İsmet Bey'in uzmanlıkla alakalı bu açıklamasından sonra, Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, Kanuni Esasi Encümeni'nin yapmış olduğu tasarıya göre memuriyetle mebusluğun birleştirilmesinin caiz olup olmadığına karar verileceğini, bu tasarının kabulüne kadar meselenin ertelenmesi gerektiğini⁴³⁶ ifade ederek uygulamanın şu anda kanunsuz olacağını ortaya koymuştur.

Bu açıklamalar üzerine meclis başkanı Celalettin Arif Bey, Ali Şükrü Bey'in erteleme isteğini oylamaya sunmuş ve erteleme kabul edilmiştir⁴³⁷. Ancak ertelemenin mecliste kabulünün hemen ardından söz alan Antep Mebusu Yasin Efendi *"Bu zat bu akşam trenle hareket etti. Kendisine tebliğ edilsin"* diyerek meselenin farklı bir yönünü ortaya koymuştur ki; bu ifade bize o dönem idaresinde meclisin demokrasi çerçevesinde çalışmadığını göstermektedir. Çünkü bir mebusun

* Tettebbü: Bir şeyi etraflica tetkik etme, inceleme. Şemseddin Sami, a.g.s., s. 379.

⁴³⁵ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, S. 276.

⁴³⁶ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, S. 276.

⁴³⁷ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, S. 276.

müfettiş sıfatıyla görevlendirilmesi işini Vekiller Heyeti kararlaştırılıyor ve meclise sadece bilgi veriliyor. Ayrıca bu işlem kanunsuz olmasına rağmen, meclisin görüşü alınmadan veya yukarıda bahsi geçen Kanunu Esasi Encümeni'nin kararını netleştirmeden işlem başlatılıyor ve adı zikredilen şahıs vazifesini yerine getirmek için yine meclisten habersiz olarak yola çıkıyor. Özetle söylemek gerekirse; bir idari işlem önce tasarlanıyor sonra gerçekleştiriliyor ve en son olarak da meclise bilgi veriliyor.

Abdurrahman Lami Efendi'nin müfettiş sıfatıyla ve izinli olarak görevlendirmesi meselesinden sonra mecliste yine bu tarzda bir izin meselesi görüşülmüştür. Mustafa Kemal Paşa Büyük Millet Meclisi'ne verdiği tezkerede *“Daha önce bir hafta müddetle izinli giden İzmit mebusu Fuat Bey’in izninin süresi, vatan hizmetinde bulunmak üzere süresiz olarak uzatılmıştır. Bilgi maksadıyla arz olunur efendim”* diyerek işlemin yapıldığını bilgilendirmek maksadıyla meclise sunmuştur. Buna ilk ciddi itiraz Yozgat mebusu Süleyman Sırrı Bey'den gelmiştir. Süleyman Sırrı Bey *“...Başkanlık Divanı'nın nizamname gereğince ancak bir hafta izin verebilir. Daha fazla ve süresiz izin verme hakkı meclisindir. Bundan dolayı meclis başkanlığı bu hususta yetki sınırını aşmıştır...”* diyerek Mustafa Kemal Paşa'nın bu tutumunu eleştirmiştir. Meclisteki diğer mebusların *“doğru”* sadalarıyla desteklenen bu açıklamadan sonra meclis başkanı Celaleddin Arif Bey *“Müsaade buyurun. Zannedirim meclis başkanlığı da buraya yazıp buranın tasdikine arz ediyor”*⁴³⁸ diyerek kararın meclise ait olduğunu ima etmiştir. Ancak tezkerede geçen *“...bilgi maksadıyla arz olunur”* ifadesi bu konudaki kararın verildiğini, verilen kararlar alakalı olarak meclisin sadece bilgilendirildiğini göstermektedir.

Meclisteki bu izin meselesi sebebiyle öne çıkan görüşlere bakılarak, TBMM Hükümeti'nin memleket dahilinde meydana gelen karışıklıklarla ilgilendiği ve bunları önleme çabası içerisine girdiğini söyleyebiliriz. Bu çabalardan bir tanesi de İzmit'teki karışıklıklarla alakalıdır.

İzmit TBMM'nin açılışına kadar İstanbul Hükümeti'nin atadığı mutasarrıflar tarafından yönetilmiş; TBMM'nin açılışından sonra BMM Hükümeti'nin de buraya mutasarrıf atamasıyla çifte mutasarrıflar eliyle yönetilen bir sancak hüviyetini

⁴³⁸ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 276.

kazanmıştı. İstanbul'un atadıkları İzmit'te görev yaparken, Ankara'ninkiler Adapazarı'nın istikrarsızlığı nedeniyle Geyve'de faaliyet göstermişlerdi. Bu durum İzmit'in Yunan işgalinden kurtarılmasına kadar sürmüş (28 Haziran 1921), bu tarihten sonra İstanbul'un İzmit üzerinde hiçbir nüfuzu kalmadığından mutasarrıflık merkezi tekrar İzmit'e nakledilmişti. İzmit Böylece Milli Mücadele'nin bundan sonraki döneminde sadece Ankara'nın atadığı Mutasarrıflar tarafından yönetilmişti⁴³⁹.

İstanbul Hükümeti asayiş sorunlarının fazlaca yaşandığı İzmit sancağına kendi siyasetine uygun hareket eden mutasarrıfları vazifelendirmiş; politikasına uymayanları da görevden almıştır. Tabi bu arada Ankara Hükümeti de boş durmamış, bölgenin Milli Mücadele'ye katılımı için çaba sarfetmiştir. Bu amaçla, Çerkez kökenli İzmit mebusu Fuat Bey'i vatan hizmeti için bu bölgeye göndermiştir.

Bu hususta söz alan Maliye Vekili Ferit Bey, Fuat Bey'in İzmit'e gönderilme gerekçesini *“Efendim Fuat Bey, meclise katılmış ve görüşmelerde bulunmuş bir arkadaşımızdır. Fakat kendisi Çerkez olduğu için İzmit tarafına bazı vatani görevler için gönderilmiştir. Meclis Başkanlığı kendisine daha önceden belirli bir süre için izin vermiş ve sonradan iznin uzatılması meclis tarafından kabul edilmiştir. Garp cephesi kumandanlığının bildirdiğine göre, son zamanlarda bölgede biraz bozulmuş olan asayişin düzeltilmesinde Fuat Bey pek çok hizmetlerde bulunmuştur. Bu durumda, izin müddetinin ne kadar olacağı bilinemediğinden dolayı, süresiz olmak suretiyle meclise teklif edilmiştir”*⁴⁴⁰ sözleriyle izah etmiştir. Maliye Vekili bu sözleriyle tezkerenin kabulü için meclisi iknaya çalışmaktadır. Maliye Vekili'nin açıklamalarından anlaşılabileceği üzere İzmit civarında Çerkezlerin de içerisinde bulunduğu bir isyan hareketinden doğan karışıklıklar vardır. Fuat Bey de Çerkez olması sebebiyle bu karışıklıkları düzeltmek ve asayişin yeniden tesisini sağlamak maksadıyla o bölgeye görevlendirilmiş ve bu hususta başarılı da olmuştur.

Maliye Vekili'nin bu açıklamalarına rağmen ikna olmayan Çankırı mebusu Tevfik Efendi *“...burası malumat almaz; karar verir”* diyerek tezkerede geçen *“bilgi maksadıyla”* tabirine karşı çıkmış ve *“...Süresiz izinler meclisin durumuna göre*

⁴³⁹ Sabahattin Özel, “Milli Mücadele’de İzmit Mutasarrıfları’nın Faaliyetleri”, **İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, Çantay Kitabevi, İstanbul 1998, S:16, s. 121-158.

⁴⁴⁰ **TBMM ZC.**, D.I, İS.I, C.III, s. 276.

*doğru değildir. Zira meclis harp sonuna kadar toplanmak üzere oluşturulmuş bir meclistir. Onun için iznin bir ay, iki ay diye düzeltilmesi gerekmektedir”*⁴⁴¹ diyerek meclisin savaş sonuna kadar görevli bir meclis olduğunu bu nedenle vazifesi sınırlı olan bir meclisin de süresiz izin vermesinin doğru olmayacağını ifade etmiştir. Bu tepki karşısında Maliye Vekili “*Bendeniz Hükümet namına üç ay izin talep ve rica ediyorum*” diyerek muhalefetin isteğini kabul etmek durumunda kalacaktır. Meclis başkanının oylamaya sunduğu üç ay izin teklifi ekseriyet tarafından kabul olunmuştur⁴⁴².

İzmit Bölgesi’ne gönderilen Fuat Bey’in izin meselesi, 3 ayla sınırlı olmak kaydıyla, halledildikten sonra; daha önce meclis gündemine taşınan ama, kabul edilmeyen, vakıfların teftişiyle görevlendirilen Abdurrahman Lami Efendi’nin izinli sayılması meselesi, meclisin 6 Eylül 1920 tarihli oturumunda, Mustafa Kemal Paşa tarafından yeniden gündeme getirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu defa meclise verdiği “*Umuru Şeriye Vekili’nin kararı gereğince Antep mebusu Abdurrahman Lami Efendi’nin Konya, Kayseri, Kırşehir, Sivas, Mamuretülaziz, Maraş ve Antep havalisi vakıf dairelerini teftiş etmek üzere süresiz olarak izinli olduğu bilgi maksadıyla arz olunur efendim*” şeklindeki tezkereyle başlangıçtaki tavrını aynen tekrarlamıştır. Ancak Karahisarı Şarki mebusu Ali Sururi Efendi “*deminki meseleye aittir. Şimdilik görüşmeye gerek yoktur*” diyerek itiraz edecek; bu itiraza Konya mebusu Musa Kazım Efendi de “*...esas karar ertelendi. Bu nedenle tekrar memur olarak izin vermeye lüzum yoktur*” diyerek destek olacaktır. Buraya kadar mecliste demokratik bir çerçevede cereyan eden görüşmeler Kütahya mebusu Besim Atalay’ın “*...Vakıfların teftiş ihtiyacını hepimiz biliyoruz. Hükümet bize güvenerek bu zata izin vermiş, o da gitmiş. Tekrar gelmesi uygun değildir. Görevini yerine getirsin...*”⁴⁴³ şeklindeki ilginç teklifi mebusların “*olamaz*” sadalarıyla kesilmiştir. Burada Besim Atalay’ın teklifi hakikaten dikkat çekicidir ki; bundan sonraki süreçte, mecliste alınması gereken kararların bu şekilde, demokratik olmayan bir usulle alınmasının önünü açabilecek; en azından bu alanda olumsuz bir misal oluşturabilecek bir tekliftir.

⁴⁴¹ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 277.

⁴⁴² TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 277.

⁴⁴³ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 277.

Besim Atalay'ın bu açıklamasıyla karşılıklı atışmalara sahne olan bu mesele erteleme ile neticelenmiştir.

Yukarıdaki izahattan sonra meselenin bu kadar tartışılmasının nedeni; izin meselesinin süreli mi yoksa süresiz mi olacağıdır diyebiliriz. Mustafa Kemal Paşa'nın süresiz izin ısrarı karşısında buna karşı çıkanlar süresiz izin verilemeyeceğini, verilse de bunun meclise ait olduğu görüşünü savunmaktadırlar. Bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın, izin meselesinde meclisi göz ardı etmesi, bir kısım mebusların tepkisine neden olmuştur. İsmet Bey ise teftişle vazifeli olacak kişinin o alanda uzman olmasının gereği üzerinde durmuş; eylemin yapılış şekline her hangi bir itirazda bulunmamıştır. İsmet Bey bu tavrıyla, Mustafa Kemal Paşa'nın ve hükümetin yanında yer aldığını ortaya koymuştur.

Antep mebusu Abdurrahman Lami Efendi'nin, vakıf dairelerini teftiş etmek için, izinli olarak ve memur sıfatıyla yollanmasının Vekiller Heyeti tarafından kararlaştırıldığına dair Büyük Millet Meclisi Riyaset tezkeresi, meclisin 06.09.1336(1920) tarihli oturumunda yeniden gündeme gelmiş; ancak reddedilmiştir⁴⁴⁴.

2. İsmet Bey'in Mali Konulardaki Uzmanlığını Kullanarak Meclisi Yönlendirmesi:

İsmet Bey, uzmanlık alanı olan mali konularda yapmış olduğu açıklamalarıyla, mecliste sözü dinlenen; Maliye Vekili'ni ve mebus arkadaşlarını yönlendirerek müzakerelerin seyrine etki eden bir özelliğe sahipti.

Meclisin 25.02.1922 tarihli oturumunda Muvazeneyi Umumiye Kanunu görüşülmektedir. Kanunun ruhunu oluşturan beşinci maddeyle halkın hazineden alacakları ile hazineye olan borçlarının takas edilmesi⁴⁴⁵ öngörülmektedir. Bu suretle

⁴⁴⁴ **TBMM ZC.**, D.I, İS.I, C.III, s. 571.

⁴⁴⁵ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XVII, s. 133–134. Kanunun 5. maddesinde özetle şöyle denilmektedir: 1919 mali yılı sonuna kadar geçen süreye ait vergi ve tekliflerden doğan hazinenin halkın zimmetinde tahakkuk etmiş olan bilumum tekalifi harbiye, nakil vasıtaları bedelleri ve işe alacakları da dahil olduğu halde 1921 mali senesi sonuna kadar müracaat eden şahıslarla akrabalarına ait olup dağınık borçlarına dahil bulunmayan bütün hazine borçları ile takas edilecektir. Aynı köyden olanların akrabalarına bakılmaksızın genellikle fakat rızaları alınarak aynı köyden olanların hazineye olan borcunun hesap edilmesi uygundur.

alacak ve borçlarla alakalı işlemlere gerek kalmadan mesele kısa yoldan halledilmek istenmiştir. Beşinci maddenin kabulünden sonra altıncı maddeye geçilmiştir.

Halkın borçlarıyla takasını öngören altıncı maddede “*Gerek baladaki madde gereğince hazine borçları ile hesap edilmesi gereken, gerekse Harp Kazançları Kanununun hususi maddesine uygun olarak vergiden olan borçlarına karşılık olarak hesap edilmesini gerektiren harp vergileri ve nakil vasıtaları vergileri bedellerinden 1921 mali senesi sonuna kadar yapılan hesapların miktarı Müdafaa-i Milliye’nin zikrolunan senenin bütçesine bir madde olarak eklenecektir*”⁴⁴⁶ denilmektedir.

Maddeyle alakalı söz alan İsmet Bey “...maddenin uzun uzadıya münakaşa edilmesi gereksizdir. Çünkü 1921 mali senesinin sona ermesine 3 ay kalmıştır. Bu nedenle 1921’i 1922 olarak düzeltmek gerekmektedir. Bu durumda Harp Kazançları Kanununun en önemli maddesini değiştirmiş oluruz. Harp kazançlarının hususi maddesinde, Harp kazançlarını hesap edilmesi gereken alacaklar, Harp Kazançları tahsil zamanında tahakkuk etmiş, ödeme emrine yaklaşan bütün hazine borçlarıdır. Bu hazine borçları içerisinde sadece bu madde harp vergileri ve nakil vasıtaları vergilerini almış. Tahsisan bunun hesap edilmesi cihetine gideceğini söylüyor. Üstü kapalı olarak da Maliye Vekili bundan başkasını da hesap etmem diyor. Şu halde 1921’i 1922 olarak değiştirir misiniz?”⁴⁴⁷ diyerek, 1921 mali senesinin sona ermesine çok az bir zaman kalması nedeniyle, madde hakkında köklü bir değişikliğin gerektiğini ortaya koymuştur.

İsmet Bey, konuşmasının devamında da “*Maddenin tayyî لازمıdır. 1922 bütçe layihasında bu maddeyi münakaşa etmek gerekir*”⁴⁴⁸ demek suretiyle yukarıda izah edilen ve uzun uzadıya münakaşa edilen maddenin atlanarak bir yıl sonraki bütçe layihasında görüşülmesinin daha uygun olacağını söylemektedir. Bu konuşmanın ardından söz alan Maliye Vekili Hasan Bey “*Kabul ederim. 1922 layihasına konmak suretiyle 1921 layihısından çıkarılabilir*” diyerek, Bolu mebusu Şükrü Bey “*Efendim bu Harp kazançları vergisinin 1338(1922) senesinde tahsilini kabul ettik...*” diyerek, Menteşe Mebusu Tevfik Rüştü Bey “*..... Eğer bu maddeyi 1922’ye de teşmil etmek istiyorsanız bu layihadan tayyîni kabul ediyoruz*” diyerek ve

⁴⁴⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVII, s. 136.

⁴⁴⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVII, s. 137.

⁴⁴⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVII, s. 137.

Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi Bey de yaptığı izahatın ardından “.... *Bu maddenin tayyı lazımdır*”⁴⁴⁹ demek suretiyle maddenin tayyını kabul ettiklerini söylemişlerdir. Görüşmelerin yeterli görülmesinin ardından; Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi Bey’in teklifi, Muvazenei Maliye Encümeni’nin ve Maliye Vekili’nin uygun görüşüyle oylanan madde tayyedilmiştir⁴⁵⁰. İsmet Bey, görüşleriyle mebusları yönlendirmiş; mali konulardaki uzmanlığını ortaya koyarak, mebusların müttetifikan maddenin tayyını kabul etmelerini sağlamıştır.

3. İsmet Bey’in Devlet Kadrolarında Uzmanlığa Önem Vermesi:

İsmet Bey devlet kadrolarında uzmanlık şartı arayan bir mebustur. Özellikle Müsteşarların uzman kişilerden seçilmesi gerektiğini ifade ederek bu husustaki tavrını ortaya koymuştur.

Meclisin 03.04.1922 tarihli oturumunda, Dahiliye Müfettişlerinin yeniden göreve başlamaları meselesi görüşülmüş ve bununla alakalı olarak, İcra Vekilleri Heyeti tarafından, meclise bir kanun tasarısı sunulmuştur⁴⁵¹. Tasarıya önce Dahiliye Encümeni sonra da Muvazeneyi Maliye Encümeni birer mazbatayla destek vermişlerdir.

Dâhiliye Encümeni mazbatasında “*Teftişin, resmi ve özel işlerin sıhhatli yürüyebilmesinde önemli bir yeri vardır. Teftiş Heyetinin kaldırılmasından beri memurların tenkit ve cezalandırılma ihtimalleri azalmıştır. Şikâyetlerden anlaşıldığı üzere keyfi uygulamalar artmıştır. Bu nedenle Teftiş Heyeti yeniden tesis edilmelidir*” denilerek heyetin önemi vurgulanmıştır. Muvazeneyi Maliye Encümeni de “*Vilayet idarelerinde, fazla memurların işten çıkarılması ile Dâhiliye bütçesinde asgari 600 bin lira tasarruf edileceği söylenmiştir. Dâhiliye teftiş Heyetinin*

⁴⁴⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVII, s. 138.

⁴⁵⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVII, s. 138.

⁴⁵¹ Dört maddeden oluşan tasarı şöyledir: *Madde 1:* Dahiliye Vekaleti Teftiş Heyeti yeniden kurulmuştur. *Madde 2 :* Eklenen kadro gereğince Teftiş Heyeti maaş ve harcırahına karşılık Dahiliye bütçesinin 145. bölümünün 2. vekil memurlar maddesine 1164 ve 4. Mülkiye Müfettişleri maddesine 6000 ve 163. olağanüstü ödenek kısmına 10254 ve 151. bölümün ikinci müfettişler harcırahı maddesine 6000 lira dahil edilmiştir. *Madde 3:* Bu kanunun icrasına Dahiliye ve Maliye Vekaletleri memurdur. *Madde 4:* Bu kanun yayınlandığı tarihten itibaren geçerlidir. TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 485.

tekrardan kurulmasıyla ihtiyaç duyulacak masraf encümenimizce fazla görülmemiştir. Ayrıca askere alma işlemlerinin de mülkiye müfettişleri aracılığıyla teftiş edilmelidir”⁴⁵² diyerek Teftiş Heyeti’nin yeniden tesisinin gerekliliğini ifade ederek, bunun için gereken mali kaynağın da, fazlalık olarak bulunan memurlukların ortadan kaldırılmasıyla sağlanabileceğini belirtmiştir.

Dahiliye müsteşarlarının yeniden göreve başlamalarıyla alakalı kanun tasarısı ve mazbatalardan sonra ilk sözü Mersin mebusu Salahattin bey almıştır. Salahattin Bey “Burada bir yanlışlık var. Askere alma işlemlerinin de mülkiye müfettişleri aracılığıyla teftiş edilmesi usulü mevcut kanunları bozar bu nedenle usule aykırıdır” diyerek Dahiliye Nezareti’nin bu teklifine itiraz etmiştir. Karasi Mebusu Vehbi Bey, kanunun müzakeresinin lüzumsuz olduğunu, çünkü Mülkiye Müfettişleri kanununun kaldırılmadığını sadece bütçeden tahsisatının kaldırıldığını, tahsisatın tekrar konulmasıyla meselenin halledileceğini⁴⁵³ beyan etmiştir. Yozgat mebusu Süleyman Sırrı Bey, dün yapılan ve Dahiliye Vekili’nin katıldığı görüşmelerde Müsteşarlığa ait görevin İdareyi Umumiye Vilayet Müdüriyeti tarafından yerine getirilmesi ya da yeni teşkil edilen Teftiş Heyeti Müdüriyetine verilmesi ile Müsteşarlık maaşının tasarrufuna karar verilmiştir⁴⁵⁴ diyerek meselenin tasarruf ile alakalı olduğunu ortaya koymuştur.

Konu ile alakalı olarak söz alan İsmet Bey, Encümenin kanun tasarısıyla alakalı düşüncesini “Her sene bütçe kanunlarıyla tasdik ettirilmekte bulunan devair kadrolarının kanunu mahsus olmadıkça değişmemek ve vazife hukuku memuriyeti de kafil olmak üzere esaslı surette tanzim ve istikmaliyle iktiza eden memurin ve teşkilat kanunlarıyla birlikte Meclise tevdi; Maahaza içinde bulunduğumuz şu geçiş devresinde kadroların idare ve tatbikatında dar bir hudut dâhilinde kalmak mümkün olamayacağından 1339(1923) bütçesinin tasdikine kadar bugünkü maaşat maddeleriyle tahsisatı fevkaladei şehriye fasıllarından mevzuu muhassasat tecavüz edilmemek ve ait olduğu encümenlerin mütalaa ve müsaadeleri behemahal alınmak

⁴⁵² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 485-486.

⁴⁵³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 486.

⁴⁵⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 486. Bu dönemdeki ekonomik sıkıntıların göstergesi olan bu izahat yine Süleyman Sırrı Bey’in “..... Dahiliye Vekaletinin 7 odacısı varmış. Encümen bunu beşe indirdi” şeklindeki ifadesiyle bir çelişki oluşturmaktadır ki, böylesine bir ekonomik sıkıntı içerisinde bulunan bir ortamda bir vekalette 7 odacının bulunması devlet kadrolarının orantısız bir şekilde kullanıldığını göstermektedir.

ve münakale, maddelerle fasıllara taalluk eylediği takdirde Muvazene Encümeni'nden de geçirilmesi şartıyla kadrolarda tadilat icrasında vekâletlerin serbest bırakılması"⁴⁵⁵ diyerek ifade etmiştir. Bu izahtan da anlaşılacağı üzere Muvazenei Maliye Encümeni, belirlenen bütçe sınırlarını aşmamak ve ilgili encümenin onayını almak kaydıyla, Vekâletlerin kendi kadrolarında bir takım düzenlemeler yapabilmelerini onaylamaktadır. İsmet Bey'in açıklamalarından da anlaşılacağı üzere, encümen bu düzenlemeyi, Kurtuluş Savaşı'nın olağanüstü şartları nedeniyle uygun görmüştür.

İsmet Bey konuşmasının devamında; 1922 yılı bütçesinin, 1921 yılı bütçesine dayanarak hazırlandığını, Muvazene-i Maliye Encümeni'nin de buna dayanarak bir tutanak hazırladığını ve bunu meclise sunduğunu ifade etmiştir. İsmet Bey, encümen tarafından meclise sunulan bu tutanakla alakalı encümen görüşünü de şöyle ifade etmiştir:

*"...Bu tutanakta 1921'de çeşitli encümenlerin tetkik ve tespit ettikleri kadroların Heyet-i Umumiye'de görüşülmesi esnasında bir memuriyetin kaldırılması veyahut kadronun değiştirilmesi gibi gayet önemli bir meselenin o memuriyetin meydana getirilmesinde bu ana kadar mevcut kanunlar ile hizmetlerin, vazifelerin ayrılmasını ve o mevkide bulunan mütehassısların aniden kaldırılmasını kabul etmemektedir. Bir Memurlar Teşkilatı Kanunu yapılarak devletin teşkilatının esaslı bir surette düzenlenmesi ve bu esas dairesinde kadrolar üzerinde her sene bütçesinde düzeltme yapılmak fikrinden vazgeçme düşüncesini tesis etmek istiyor..."*⁴⁵⁶ diyerek Muvazeneyi Maliye Encümeni'nin, önemli mevkilerde bulunan uzman kişilerin görevlerinden alınmasını ve bu kadroların boşaltılmasını kabul etmediğini ifade etmiştir. İsmet Bey, encümenin memurlarla alakalı esaslı bir teşkilat kanunu yapmak istediğini de belirtmiştir.

⁴⁵⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 487.

⁴⁵⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 487-488

a. İsmet Bey'in Müsteşarlıkla Alakalı Düşünceleri:

İsmet Bey, Vekâletlerle alakalı iş ve işlemlerin sıhhatli bir şekilde yürütülmesinde müsteşarların büyük bir öneme haiz olduklarını düşünmektedir.

İsmet Bey müsteşarların vazifesini “*Müsteşarın yapacağı, dahiliye makinasının mükemmelen işlemesini, mükemmel bir idarenin vücut bulmasını temindir*” sözleriyle özetleyerek, müsteşarların Dahiliye için oldukça önemli olduğunun altını çizmiştir. İsmet Bey “...vekâletleri düzene sokacak olan mütehassıslar müşavir müsteşarlardır. O müsteşardır ki; orada oturacak, mihlanacak ve bu mesleği düzenleyecek, vekaletlerin dahili idaresini düzene koyacaktır. Bu memleketin asayişini ve emniyetini tesis edecektir” diyerek, müsteşarların vazifelerini ana hatlarıyla ortaya koymuştur. Vekâletlerin düzgün işleyebilmesinde uzman müsteşarların hayati görevleri olduğunu düşünen İsmet Bey, iç düzenin sağlanmasında da dolaylı olarak müsteşarların önemli bir vazifelerinin olduğunu vurgulamıştır. Konuşmasının devamında “... bu değişmez. Vekalet sandalyesinin üzerinde birçok siyasi şahsiyetler gelir, geçer. Arkadaşlarımızdan mütehassıs olmayanlar da Dâhiliye Vekaletine gelebilir. Bundan dolayı müsteşarlık kalkamaz”⁴⁵⁷ diyerek müsteşarlık makamının devamının gerekli olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca uzman olmayan kişilerin Dahiliye Vekili olabileceğini ancak müsteşarlık için uzmanlığın şart olduğunu ifade etmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere İsmet Bey, o dönemde Vekalet için uzmanlık şartının aranmadığını açık bir şekilde beyan etmiştir. Konuşması sık sık “bravo” sesleriyle kesilen İsmet Bey’in, arkadaşlarından da destek aldığı görülmektedir. İsmet Bey konuşmasında siyasetçilerin gelip geçici olduğunu ancak müsteşarların kalıcı olması gerektiğini de ifade etmektedir.

Vekillerin, işlerini sağlıklı bir şekilde yürütebilmeleri için müfettişlik makamının gerekli, hatta şart olduğunu düşünen Musa Kazım Efendi de “...Bugün teftiş olmadığından vekilleri istizah takrirleriyle hırpalıyoruz. Biz ne kadar istizah takriri verirsek verelim; vekilin mazereti vardır. Çünkü teftiş heyeti yoktur”⁴⁵⁸ diyerek, İsmet Bey’in açıklamalarına paralel bir görüş ortaya koymuştur ve müfettişi

⁴⁵⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 488.

⁴⁵⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 495.

olmayan bir vekilin elinin kolunun bağı kaldığını, hakkında sorulan sorulara da cevap veremediğini ima etmiştir.

b. Müsteşarlar Üzerinde Siyasi Baskı Tartışmaları ve Müfettişliğin Önemi:

Müsteşarlık makamının yeniden tesisi hakkında mecliste cereyan neden müzakereler esnasında, müsteşarların siyasi baskı altında kaldıklarından rahat çalışmadıklarını öne süren bir düşünce ortaya çıkmıştır.

Bu düşüncenin sahibi Antalya mebusu Halil İbrahim Bey “....müsteşarların da mebuslardan olmasını teklif ediyorum” diyerek düşüncesini açık bir şekilde ifade etmiştir. Halil İbrahim Bey, Dahiliye Vekili Fethi Bey’in konuşmasından alıntı yaparak kendisini eleştirmiştir. Halil İbrahim Bey “...Dahiliye Vekili, müsteşarlar vekaletlerin erkanıdır. Yani sabittirler. Genel idari işlerle meşgul olduklarından makamlarında sabit surette kalıyorlar dediler. Ben kendilerinin aleyhinde düşünüyorum. Müsteşarlık sabit bir makam değildir. Vekilin hakimiyetini tanımayan bir müsteşar vekil tarafından görevden alınarak yerine yenisi atanır. Bu nedenle müsteşar sabit olamaz” diyerek o dönemde de müsteşarların özgür bir çalışma ortamına sahip olmadıklarını ve siyasi baskı altında çalışmalarını sürdürdüklerini, hatta vekille ters düşen bir müsteşarın görevden alınmakla karşı karşıya kaldığını; dolayısıyla müsteşarlığın lüzumsuz olduğunu ve kaldırılması gerektiğini ifade etmektedir. Konuşmasının sonunda da yine bu meseleye değinen Halil İbrahim Bey “...vekaletlerde dairelerde görevli olan müdürler mütehassıs kişilerdir. Müsteşarlar heyeti temsil ederler. Müdürler ise asıl mütehassıs kişilerdir. Bu nedenle müsteşara lüzum yoktur ve aynı zamanda tasarruf ederiz”⁴⁵⁹ diyerek öne sürdüğü düşüncesini konuşmasının sonunda da savunmuştur.

Ancak Halil İbrahim Bey’in Dahiliye Vekili Fethi Bey’in konuşmasını yanlış yorumladığını görmekteyiz. Çünkü Fethi Bey “.....müsteşar gerçektende Vekaletin direğidir. Bilindiği üzere vekiller her zaman değişebilirler. Halbuki idare makinasının düzgün bir şekilde devam edebilmesi için aynı esas ve kaidelerin

⁴⁵⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 492.

devamlı olarak tatbik edilmesi gerekmektedir”⁴⁶⁰ diyerek genel anlamda işlerin sağlıklı bir şekilde yürüyebilmesi için müsteşarların gerekli olduğunu ifade etmiştir. Halil İbrahim Bey’in iddia ettiği gibi “*müsteşarlar sabittir. Değiştirilemez*” şeklinde bir açıklaması yoktur. Sadece meseleyle alakalı temennisini açıklamıştır. Dahiliye Vekili Fethi Bey “*...valilere emir verebilmek için müsteşarlığın yetkili kişi tarafından yapılması gerekmektedir*” diyerek konuya açıklık getirmiş ve bu işi makam olarak valilerin üstünde olan uzman kişiler tarafından yapılmasının gerekliliğini belirtmiş; müdürlerle bu işin olamayacağını beyan etmiştir. Fethi Bey, vekillerin de iş yoğunluğundan dolayı müsteşarlık görevini icra edemeyeceklerini “*...diğer taraftan vekiller vakitlerinin büyük çoğunluğunu encümenlerde ya da mecliste geçirmek mecburiyetindedirler. Eğer vekaletlerde müsteşarlar olmazsa vekaletin işleri karmakarışık bir hale gelecektir*”⁴⁶¹ şeklindeki sözleriyle açıklamıştır.

Siyasi baskı nedeniyle müsteşarlığın sağlıklı çalışma yapamadığı, bu nedenle kaldırılmasının gerektiğini savunan Halil İbrahim Bey’e cevaben söz alan Karesi mebusu Hasan Basri Bey “*...bir arkadaşımız Dahiliye müsteşarlarının dahi Dahiliye Vekilinin arzusunun, düşüncesine tabi olmaktan kurtulamadıklarını söylediler. İhtilal hayatı yaşayan hükümetlerde böyle olmuştur. Ancak vekaletlere, o vekaletle alakalı olmayan vekiller getirilmiş olmasına rağmen müsteşarlık makamına aykırı adamlar getirilmemiştir. Her halde müsteşarlık makamına mülki ve idari işlerde görev almış kişiler getirilmiştir. Bu kişilerin getirilmesi vekillerin daha doğru yollara gitmelerini sağlamıştır*”⁴⁶² diyerek müsteşarların alanlarında yetki sahibi uzman kişiler olduklarını, ihtilal dönemlerinde vekâletlerde bazı siyasi atamaların olduğunu ancak müsteşarlık makamında böyle bir durumun söz konusu olmadığını ifade etmiştir. Hasan Bey “*...özellikle Dâhiliye Vekaletinde müsteşarlık kaldırılmamalıdır. Çünkü memleketin bütün işleri dahiliyenin içerisinde. Bütün vekaletlerin sorumlusu olan valiler Dahiliye’ye bağlıdır. Bu nedenle işleri daha çeşitli ve önemlidir. Tasarruf yapma gerekçesiyle müsteşarlığın kaldırılması*

⁴⁶⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 489.

⁴⁶¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 492.

⁴⁶² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 492-493.

yanlıştır”⁴⁶³ diyerek Dahiliye vekaletinin önemini ve bu vekalet için müsteşarlığın gerekliliğini ortaya koymuştur.

Mebusların müsteşar olmalarının doğru olmadığını savunan Musa Kazım Efendi “...bundan dolayı; ilmen, irfanen kendisinden istifade olunacak, mesleğinde uzman ve vazifesinden mümkün olduğunca az ayrılacak müsteşarları yalnız Dâhiliye değil bütün Vekâletlerde bulundurmak gereklidir. Çünkü vekiller her zaman mecliste bulunmak zorunda olabilirler. İhtiyaç görülmesi halinde sorulan soru karşısında niçin vekil bulunmuyor diye itiraz ediyoruz. Dâhiliye’de bir müsteşar bulunmazsa işler aksar...”⁴⁶⁴ diyerek müsteşarlığın bir uzmanlık vazifesi olduğunu, bu nedenle sadece bu işi yapmaları ve vazifelerinin başından ayrılmamaları gerektiğini vurgulamıştır.

Bu değerlendirmelere bakılarak müsteşarlığın gerekliliği hakkında mecliste belli bir kanaatin oluştuğunu görmekteyiz. Bununla beraber müsteşarlıkla beraber müfettişliğin de gerekli olduğu yönünde görüşlerin olduğunu söylemeliyiz.

Bu anlamda söz alan Karasi mebusu Hasan Basri Bey, müfettişlik makamının kaldırılması ile ilgili kararın da yanlış bir adım olduğunu ve müfettişliğin idare çarkının iyi işleyebilmesinin temel şartlarından biri olduğunu, teftiş görmeyen bir idaredaki aksaklıkların meydana çıkarılamayacağını “...şikayet ettiğimiz kötü idarenin tamamiyle araştırılması ve tesbit edilmesi gereklidir. Kontrolsüz idare yürümez. Diğer vekaletlerde müfettişlikler kabul edildiği halde öncelikle Dahiliye vekaletinde müfettişlik kaldırılmıştır. Bu büyük bir hatadır. Memlekete büyük zarar vermiştir...” sözleriyle ifade etmiştir.

Antalya mebusu Halil İbrahim Bey’in, müsteşarlığın vekiller tarafından icrası yönündeki önerisini eleştiren Erzincan mebusu Emin Bey “Meclisten gönderdiğimiz müsteşarlar da vekillerin vazifeleriyle meşgul olacaklardır. Hâlbuki müsteşarların asıl vazifesi idarenin düzenini sağlamaktır. Bu da ihtisas meselesidir”⁴⁶⁵ diyerek, mebusluk ile müsteşarlığın farklı olduğunu, müsteşarlığın mutlaka uzman kişilerden olması gerektiğini ifade etmiştir. Emin Bey “... Buradan Keskin’e ve hatta daha yakın bir kazaya giden bir arkadaşımız görecektir ki; müfettişlik bu memleket için

⁴⁶³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 493.

⁴⁶⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 494.

⁴⁶⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 497.

her halde elzemdir. Çünkü kontrolsüz ve teftişsiz hiçbir iş görülemiyor”⁴⁶⁶ diyerek müfettişlik makamının mutlaka yeniden kurulması gerektiğini ifade etmektedir.

c. Müsteşarların Ordu Baskısından Dolayı Çalışamadıklarına Dair Tartışmalar:

Müsteşarlık makamının yeniden kurulması ile alakalı kanunun müzakeresi esnasında söz alan muhalif mebuslar, ordu komutanlarının baskı ve tahakkümü nedeniyle, taşrada görev yapan müsteşarların iş yapamaz durumda olduklarını ifade ederek, bu işin milletin temsilcileri aracılığıyla yapılmasının daha uygun olacağını belirtmiş, milli hâkimiyeti ön plana çıkaran bir değerlendirme yapmıştır.

Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey, müsteşarlığın Dahiliye Vekaleti için devamını öngörmekle beraber; müfettişlerin yetkilerinin darlığı nedeniyle idari mekanizmayı düzene sokacak teftiş vazifesini tam anlamıyla yapamadıklarını, bu nedenle bu makamın gereksiz olduğunu belirtmiştir. Yusuf Ziya Bey, müfettişlerin asli vazifelerini yapamamalarının sorumlusu olarak da “askeri diktatör”ler olarak tanımladığı ordu komutanlarını göstermekte, hükümeti de bu konuda ciddi anlamda eleştirmektedir.

Yusuf Ziya Bey “...devamlılık arz eden bir mecliste Dahiliye Vekili mecliste bulunmak zorundadır. Müsteşar ise o zamanda vekaletin idaresiyle sorumludur. Müsteşarı kabul etmemek daireyi sahipsiz bırakmak anlamına gelir”⁴⁶⁷ diyerek, Dahiliye vekaletinde müsteşarın zaruri olduğunu ve idarenin aksamamasının buna bağlı olduğunu belirtmiştir.

Müsteşarlığın zaruri olduğunu düşünen Yusuf Ziya Bey, müfettişlik meselesiyle alakalı olarak da “...müfettişliğin kaldırılmasıyla kadro haricinde kalan mağdurların her gün Dahiliye Vekaletine müracaat ederek memuriyet talebinde bulunmaları sebebiyle Dahiliye Vekilinin mahiyetindekileri kollama düşüncesiyle

⁴⁶⁶ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XVIII, s. 497.

⁴⁶⁷ Yusuf Ziya Bey, konuşmasının devamında o dönemdeki devlet idaresiyle alakalı olarak şöyle diyor:..Bildiğiniz gibi en büyük ihtiyacımız idare meselesidir ve bizde idari işlerin karmakarışık olduğunu burada defalarca söylemişiz. Çoğu zaman bunu meseleyle en alakalı kişiler itiraf etmişlerdir. Bunu tamamiyle düzenlemek ve esaslı bir şekil vermek gerekmektedir” diyerek idari mekanizmadaki aksaklığı ortaya koymuştur. **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XVIII, s. 493 .

üzüntü duymasıdır” diyerek müfettişliğin, iltimas aracı haline geldiğini, bu nedenle gereksiz olduğunu belirtmiştir. Konuşmasının devamında idari mekanizmaya karşı eleştirisini sertleştiren Yusuf Ziya Bey “...kanunun yerine şahsi kanaatin hakim olduğu bir idaredaki mülkiye müfettişliği bir süs ve gösterişten öteye geçemez. Bu idarenin her köşesinde her mıntıkasında bir diktatör yaşar. O idarenin ıslahı mülkiye müfettişiyle değil, ancak Allah’a kalmıştır” diyerek o dönemdeki idarecileri ve dolayısıyla idari sistemi tepeden tırnağa eleştirmektedir.

Burada Yusuf Ziya Bey’in, Birinci Meclis’te oluşan ve Mustafa Kemal Paşa’nın girişimleriyle kurulan Birinci Gruba karşı olan muhalif kanadın oluşturduğu İkinci Grubun önde gelen isimlerinden⁴⁶⁸ olduğunu söylemek yukarıdaki ifadelerinin izahı bakımından oldukça önemlidir. Konuşmasının devamında “...mülkiye müfettişleri bir tehdit ve cezalandırma kuvvetidir. Ancak mülkiye müfettişlerinin gözdağı verecekleri ve cezalandıracakları kişiler kimlerdir. Olsa olsa kaymakamlar ve mutasarrıflardır. Bunları tehdit edip cezalandırmakla idari işleri düzenlemek mümkün değildir. Çünkü asıl idari işleri çevirenler karşısında mülkiye müfettişleri asli vazifelerini kaybetmeye mahkûmdurlar. Onlar karşısında bir vaz’ı mütteka almaya mecburdur”⁴⁶⁹ diyerek kaymakam ve mutasarrıfları yukarıdan gelen emirleri uygulamak zorunda olan memurlar olarak tanımlamakta ve bunların teftiş ederek idari işleri yoluna koymanın mümkün olmadığını ifade etmiştir. Yusuf Ziya Bey’in yukarıda ifade ettiği ve müfettişlerin asli vazifelerini kaybetmek durumunda kaldıkları kişiler de yine kendi ifadesiyle “askeri diktatörler”dir⁴⁷⁰. Yani askeri diktatörler olarak tanımladığı ordu komutanları karşısında mülkiye müfettişlerinin çaresiz kaldıklarını ve asli görevlerini yapamadıklarını ifade etmektedir.

Yusuf Ziya Bey “....resmi olmayan matbuatı kapatmak, istediği gibi sansür koymak, istediği şahsı hapsetmek ve sonra sürgüne göndermek kudretini gösterenlere mülkiye müfettişleri bir şey yapamaz. Yalnız müfettişleri ihya etmek, memurlar arasına bir iki cılız, zayıf ve titrek el ilave etmek aşure çorbasının gıdasını bir parça arttırmaktır. Bunun için bu görevi diktatörler karşısında titremeyecek ellere vermek

⁴⁶⁸ Ahmet Demirel İkinci Grubun listesini verirken; İkinci Grubun Kurucu üyesi olan Hüseyin Avni Ulaş’ın, 9 Kasım 1922’deki durumu yansıtan listesi ile yine Hüseyin Avni Ulaş’ın 28 Nisan 1923 tarihli Tevhid-i Efkar gazetesine verdiği demeçten yararlanmıştır. Burada Yusuf Ziya Bey İkinci Grubun bidayetinden beri üyesi olarak verilmiştir. Ahmet Demirel, **a.g.e.**, s. 125-126.

⁴⁶⁹ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XVIII, s. 493.

⁴⁷⁰ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XVIII, s. 495.

daha doğru olacaktır. O kişiler de ancak meclisten olacaktır. Yani bu meclise yaslanmak, bu meclise güvenerek hareket etmek gerekmektedir. İşte bu nedenle diktatörler karşısında durabilecek kişiler bizzat bu meclisin azalarıdır”⁴⁷¹ diyerek müfettişlerin mebuslardan olmasını ve bunun diktatörlerin tahakkümünün son bulması için bir zorunluluk olduğunu ifade etmektedir.

Müfettişlerin baskıdan dolayı iş göremez olduklarını ifade eden Yusuf Ziya Bey’e cevaben söz alan Musa Kazım Efendi, her teşkilatın bir de müfettişi olması gerektiğini söylemiş “...bunu böyle düşünmekten ziyade müfettişlik makamının faydası var mıdır? yok mudur? diye düşünmelidir. Müsteşarın iş görmesine mani bir durum olabilir. Belki bir iftiraya maruz kalabilir. O adeta meselenin aslına aykırı düşünmek gibidir. Ancak asıl olan, vazifelerin ehemmiyeti var mıdır? Bunlardan memleket istifade edebilir mi? eder efendiler. Faydası vardır”⁴⁷² diyerek bazı aksaklıkların olabileceğini ancak bunun müfettişliği kaldırmayı gerektirmediğini ortaya koymuştur⁴⁷³.

Müfettişliğin gerekliliği üzerine değerlendirmeler yapan Musa Kazım Efendi “...Kaymakamlar, mutasarrıflar, valiler var. Bunlar teftiş edilsin deniliyor. Kaymakamları ihtimal ki; valiler himaye edebilir. Veya kendi bendegânından olabilir” diyerek, tezini güçlendirmek istemiştir. Ancak, Yusuf Ziya Bey “müfettişin de bendegânındansa” diyerek, teftişle alakalı iltimas vurgusu yapmıştır. Musa Kazım Efendi’nin bu tepki karşısında hiç oralı olmayıp “Hükümetin uygulamalarını teftiş etmek için müfettişe lüzum vardır” diyerek sürdürmesi dikkat çekicidir.

Muhalefetin eleştirilerine cevap vermeye çalışan, ancak başarılı olamayan Musa Kazım Efendi, Yusuf Ziya Bey’in “Askeri diktatörler vardır. Biz ondan bahsediyoruz” şeklindeki eleştirisine cevap vermeyerek “...Bundan dolayı müfettişleri iade etmek lazımdır. Müfettişlik tahsisatının bütçeye ilavesini teklif ediyorum”⁴⁷⁴ diyerek konuşmasını noktalamıştır. Gerek Musa Kazım Efendi’nin gerekse Hükümete yakın diğer mebusları ve Hükümet üyelerinin, Yusuf Ziya Bey’in

⁴⁷¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 494.

⁴⁷² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 495.

⁴⁷³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 494.

⁴⁷⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 495.

“askeri diktatörler” eleştirisine hiç cevap vermemeleri oldukça dikkat çekici olup; böyle bir sıkıntının varlığını kabul ettikleri şeklinde yorumlanabilir.

Görüldüğü üzere muhalefet kanadı, hükümetin ve ordu komutanlarının icraatlarını eleştirmekte, hükümete yakın olan Musa Kazım Efendi de, aksaklıkları kabul etmekle beraber, kanunun kabulünü talep etmektedir.

d. Avrupa’dan Müsteşar Getirilmesine Karşı Muhalefet:

Müsteşarlık makamıyla alakalı tartışma konularından birisi de, Avrupa’dan uzman kişilerin getirilmesinin bazı sakıncalar doğuracağı hakkındadır.

Konya mebusu Musa Kazım Efendi “...müsteşarlık pek lazımdır hatta bırakılması mümkün değildir. Müttehassıs müsteşarları pek yakın zamanda olduğu gibi Avrupa’dan getirmek durumunda kalmışız. Badessulh (Mondros Mütarekesi’nden sonra) bu gibi meseleler hatıra gelmektedir. Şu halde içimizden ilim ve irfanı yüksek, mesleğinde uzman olan kişileri adeta hayat boyunca olmak üzere müsteşarlıkta bulundurmak, idareye bağlı olan kanunları da ilim ve irfanından istifade ederek onlara yaptırmak, Avrupa’dan müttehassıs aramaktansa işi onlara vermek daha faydalı olur...” diyerek müsteşarlığın gerekliliğinin yanında mesele ile alakalı olarak hiç tartışılmayan bir tarafı ortaya koymuştur. Bu da Avrupa’dan müsteşar ithali ki; bunun yanlış olduğunu ve hatta memleketin istikbali için oldukça tehlikeli sonuçlar doğuracağını Avrupa’dan getirilen müsteşarlara yönelik “...onlar bir taraftan kemale getirirken bir taraftan yıkmaya çalışırlar. Bu hakikati unutmayalım”⁴⁷⁵ şeklindeki sözleriyle izah etmiştir.

e. Hiyerarşi’nin Gereği Olarak Müsteşarlar:

Devlet Kadrolarında var olan hiyerarşi gereği, alt kademedeki görevlilerin düzgün çalışabilmeleri için üst kademelerdeki kişilere ağır sorumluluk düşmektedir. Müsteşarlığın yeniden kurulması ile alakalı kanun tasarısının görüşülmesi esnasında

⁴⁷⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 494.

bu mesele gündeme alınarak devlet dairelerindeki müdürlerin düzgün çalışabilmeleri için müsteşarlığın şart olduğu ortaya konulmuştur.

Bu anlamda söz alan Konya mebusu Musa Kazım Efendi, devlet kademelerinde çalışan müdürlerle alakalı olarak “...Müdürlerin her birinin kendine mahsus bir işi vardır. Müsteşar daha ziyade vekilin vekili gibidir. Müsteşar, dairenin genel uygulamalarının kanunlar çerçevesinde olmasını denetleyen, koruyan bir konumdadır. Bütün müdürlerin üstünde, tarafsız ve hepsine karşı az çok amir olabilecek bir müsteşarın lüzumu vardır. Bunu münakaşa etmeden kabul etmemiz lazımdır. Bütçemizde sıkıntı olmasına rağmen; nereden tasarruf yaparsak yapalım bunu kabul edelim. Müdürlüğü de daim kılalım...”⁴⁷⁶ diyerek hem müdürlere duyulan ihtiyacı belirtmekte hem de müsteşarlarla müdürlerin ilişkisini ortaya koyarak her iki makamın da aynı anda var olması gerekliliği üzerinde durmaktadır. Musa Kazım Efendi, müdürlerin düzgün çalışabilmelerinin, müsteşarlara bağlı olduğunu belirterek, isabetli bir tespit yapmıştır. Ancak şunu da ilave etmeliyiz ki; müsteşar olacak kişilerin; adil, dürüst ve memleketini seven kişilerden oluşması bu sistemin başarıya ulaşmasında bir ön şarttır.

f. Müsteşarlık ve Müfettişliğin Yeniden Kurulmasına Karşı Bir Teklif:

Müsteşarlık ve müfettişlik makamlarının yeniden kurulması yönünde mecliste belli bir kanaatin oluşmasına rağmen, buna karşı çıkanların da olduğunu görmekteyiz. Kanuna muhalif olan mebuslardan bazıları tasarruf gerekçesiyle buna karşı çıktıklarını ifade etmektedirler.

Bu anlamda söz alan Dersim mebusu Abdülhak Tevfik Bey’in “ *Bendeniz mi anlamıyorum yoksa mantık mı değişiyor. Bir taraftan müsait olmayan masrafların tasarruf suretiyle azaltılmasına gayret edilirken diğer taraftan müfettişliklerin bu sene yeniden ortaya çıkarılmasını anlamıyorum*” şeklindeki konuşması muhalefetin “*adam hazırlıyorlar*” şeklindeki alaycı eleştirileriyle desteklenmektedir. Konuşmasının devamında “...Bendeniz zannediyorum ki milletin halihazırdaki mali

⁴⁷⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 494.

gücü buna müsait değildir”⁴⁷⁷ diyerek müfettişlik makamının yeniden ihdas edilmesine mali sıkıntı nedeniyle karşı olduğunu ortaya koymaktadır.

Abdülhak Tevfik Bey, müsteşarlık meselesiyle alakalı olarak da “...bence bu da lüzumsuzdur. Gerçi Çorum mebusu İsmet Beyefendi müfettişliğin ve müsteşarlığın faziletlerinden ve hakikaten Bakanlara olan faydasından bahsettiyse de bendeniz bunu lüzumsuz görüyorum” diyerek İsmet Bey’e verdiği cevapla birlikte müsteşarlık ve müfettişlik makamına karşı olduğunu ortaya koymuştur. Abdülhak Tevfik Bey, teftişin nasıl yapılması gerektiği hususunda da “...teftiş icap ediyorsa vali mutasarrıfın işini teftiş etsin. Mutasarrıf kaymakamın, kaymakamlar da nahiye müdürlerinin işini teftiş etsinler” diyerek, teftişin mülki amirler tarafından yapılmasını önermiştir. Konuşmasını bir teşbih⁴⁷⁸ ile noktalayan Abdülhak Tevfik Bey’e karşı Kütahya mebusu Besim Atalay’ın yaptığı nazire, meseleyi farklı bir boyuta taşımakla kalmayıp muhalefetin bakış açısını tamamlar nitelikte olmuştur.

Muhalefetten Kütahya mebusu Cemil Bey de “...biz burada 23 Nisan’da Büyük Millet Meclisi’ni kurduğumuz vakit müsteşarsız ama bundan daha ziyade mükemmel ve muntazam bir hükümet hayatı geçirmiştik. Biz savaş halindeki ordunun kuvvetini artırmamız gerekirken daima teşkilat yaptık ve şimdi büyük bir açıkla karşı karşıyayız...”⁴⁷⁹ diyerek müsteşarlık makamının gereksiz olduğunu, bütçenin açık verdiğini ve önceliğin ordu olduğunu savunmaktadır. Konuşmasının devamında eleştirilerini sürdürmüş ve “...Efendiler, müfettiş ve müsteşarlık makamlarının yeniden kurulması için, Dahiliye Vekili Fethi Bey’den rica ediyorum ki; Muvazeneyi Maliye Encümeninin teklifine geçirtmiş olduğu 600 lira tasarrufu bugün fiilen ispat etsin de ondan sonra müfettiş tahsisatı istesin. Bizim öyle sözlere itimadımız kalmamıştır. Söz vermayla hiçbir şey kabul etmiyoruz...”⁴⁸⁰ diyerek Dahiliye Vekili Fethi Bey’i, Maliye Encümeni’nin hazırladığı teklife müdahale etmekle suçlamıştır. Dahiliye Vekilinden buna cevap gelmemesi oldukça düşündürücüdür. Bu durum,

⁴⁷⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 495.

⁴⁷⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 495. Abdülhak Tevfik Bey’in “Konya İsyanı çıktığı vakitte Erenköy’ünde nargilesini fokurdatan birtakım adamların bugün buraya gelip de burada müdür, müsteşar olmasına bu millet tahammül edemez” sözüne karşılık Besim Atalay “Mütehassısır onlar, onlara bir şey söyleme! Günahdır. Yok... Bu toprak kırsıdır, yetiştiremez” şeklinde nazire yapmıştır.

⁴⁷⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 495-496.

⁴⁸⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 496.

Dahiliye vekilinin Encümen kararına müdahale ettiğini göstermektedir ki; bu da encümenin demokratik bir ortamda çalışmadığını ortaya koymaktadır.

Müsteşarlık makamının yeniden kurulmasını “...Arkadaşlar biz azami tasarruf devresindeyiz. Cenabı Hakka hamdolsun ki, mali bir tehlike karşısında değiliz. Fakat her halde israfat ve sarfiyat durumunda da değiliz...” diyerek tasarruf gerekçesiyle reddeden Kütahya mebusu Besim Atalay, müfettişlik konusunda ise farklı düşünmektedir. Bu konudaki düşüncesini “...hakikaten müfettişlik lazımdır. Bir seneden beri birçoğumuz fazlaca yolsuzluktan bahsettik....”⁴⁸¹ diyerek açıklamıştır. Yolsuzlukların ancak teftiş mekanizmasının harekete geçirilmesiyle önlenebileceğini ifade etmiştir. Ancak müsteşarlığın siyasete alet edildiğini söyleyen Besim Atalay, müfettişlik makamının da aynı akıbete uğrayabileceğini hesaba katmayarak kendi savını kendisi çürütmektedir.

Muhalefetin bu eleştiri ve karşı çıkışlarına rağmen, Malatya Mebusu Lütfi Bey, müfettişliğin zorunlu olduğunu şu ilginç sözlerle ortaya koymuştur:

“...bugün Dahiliye memurlarımızın büyük bir kısmı meslek sahibi değildir. Bu meslekte kesinlikle uzmanlıkları yoktur. Sözlerim Vekil Bey için değildir. Bu kendilerinden çok zaman önce başlamış bir uygulamadır. Efendim, şimdi memurların Dahiliye mesleğinde ihtisasları yoktur. Bugün yüzbaşılardan vali, doktorlardan mutasarrıf, eczacılardan kaymakam, polislerden vali. Bu böyle muhtelif mesleklerden gelme adamlar vardır”⁴⁸² diyerek, müfettişliğin zorunlu olduğunu bu ilginç sözlerle ortaya koymuştur. Dahiliye Vekaletinde görevli olanların uzman kişiler olmadıklarını; bunun yerine farklı mesleklerden kişilerin bu makamlarda görevlendirildiklerini ifade etmiştir. Bu durum o dönemdeki yetişmiş eleman yetersizliğini ortaya koymuştur.

⁴⁸¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 498.

⁴⁸² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 502.

g. Yeniden Kurulması Düşünülen Müsteşarlıkla Alakalı Bütçe Detaylarının Kaybolması:

Mecliste müsteşarlık ve müfettişlik makamlarının yeniden kurulması hususu görüşülürken, bütçe detaylarının kaybedilmesiyle alakalı bir sorun ortaya çıkmış ve muhalif mebuslar bu durumu şiddetle eleştirmişlerdir.

Malatya mebusu Lütfi Bey, bütçeyle alakalı bir müzakere yapıldığını ancak bütçe detaylarının bilinmediğini söyleyerek bütçe detaylarının açık bir şekilde ortaya konulamamasını eleştirmiştir⁴⁸³. Bu eleştiri üzerine encümen namına söz alan İsmet Bey, Muvazeneyi Maliye Encümeni'ne sunulan bütçe detaylarının kaybolduğunu, bulunamadığını ifade etmekte ve konuşmasının devamında da bunu sağlam bir temele oturtmaya çalışmaktadır. Bu amaçla sözlerine devam eden İsmet Bey *“Bütçelere raptedilecek cetveller, muayyen cetvellerden başka bir şey değildir. Malumu âlinizdir ki; Hükümet-i Milliye'nin teessüsü anında; vilayatin mevcut teşkilatı 1334 (1918) senesi İstanbul Meclis-i Mebusanı'nın tasdik ettiği bütçe esasatına istinat ediyordu. Ve bu bütçe iktisabı kanuniyet etmişti. Binaenaleyh bu bütçeye istinat eden tertibat ve teşkilat kanuniydi...”*⁴⁸⁴ diyerek TBMM'nin kuruluşunda kabul edilen vilayet bütçelerinin, İstanbul Meclisi'nin 1918'de kabul ettiği bütçeye dayanarak hazırlandığını ve ilk yapılan vilayet bütçelerinin Osmanlı Devleti'nden kalma bütçeyle hemen hemen aynı olduğunu ifade etmiştir.

TBMM'nin, yeni bir kanun yapılabilece kadar, bütçeyle alakalı eski uygulamaların devamı noktasında karar aldığını *“...Heyet-i Celile Hükümet-i Milliye'nin teessüsü akabinde, Kavanini cariye ve mevcudenin, diğer bir kanunla tadil edilmedikçe, meriyetini kabul etmiş ve buna karar vermişti. Binaenaleyh o tertip ve o teşkilat mevcuttu...”* şeklindeki sözleriyle izah eden İsmet Bey, görülen lüzum gereği yeni bir bütçe hazırlamanın gündeme geldiğini *“...Muahharan vilayat*

⁴⁸³ **TBMM ZC.,** D.I, İS.III, C.XVIII, s. 498-499. Lütfi Bey konuşmasının detayında bu görüşmeyi sert bir biçimde eleştirerek; bütçeyi böyle acelece onaylarsak milletin parasına yazıktır. Bu konuda geçen gün karar verdiniz. Meclisin kararı asıntıya bırakılıyor. Meclisle alay ediliyor. Bu olmaz... Lütfi Bey'in bu sözleri Kayseri mebusu Osman Bey'in “haşa” sözüyle kesilse de Lütfi Bey eleştirisine, haşa yok. Mademki karar yerine getirilmiyor. O halde görüşme gereksizdir. Öncelikle müfredat defterleri gelmeli ve ben on bin liranın nereye verildiğini bilmeliyim. Ve onun üzerine meseleyi detaylıca düşünmeliyim diyerek bu husustaki konuşmasının noktalamıştır.

⁴⁸⁴ **TBMM ZC.,** D.I, İS.III, C.XVIII, s. 499.

teşkilatının ve merkezde yapılan teşkilatın kadrolarının tanzimi için kadro encümenleri teşkil edilmişti. Kadro encümenleri vaziyetin mukarrer olmamasından dolayı, müstakar ve esaslı bir tanzimat yapamamışlardır. Kadro encümenlerinin bu tertibatı yapılamayınca 1337(1921) senesi Muvazeneyi Umumiyesi için bidayeten; teklif edilen tahsisatı Heyeti Aliyeniz pek fazla görmüş ve bu babta şiddetli münakaşat cereyan etmiş ve hatta Heyet-i Vekile'nin istifası dahi vuku bulmuştur. Bunun üzerine Heyet-i Aliye 45 kişilik muhtelit bir encümen teşkil etti. Bu muhtelit Muvazeneyi Maliye Encümeni, muhtelif teşkilatın tertibatını tetkik ederek, zevaidini tay ve nevakısını ikmal ederek (fazlalıkları kaldırıp eksiklikleri tamamlama) bir müsvedde ihzar etmişti. O müsveddeler bu maddelere konan rakamların aslını teşkil ediyordu. Fakat efendiler; Heyet-i Aliyeniz bu müsveddeleri, müsvedde addetmedi. Bu tertipleri o kadar müstakar ve o kadar müspet addetmedi ve maalesef meclis verdiği muhtelif kararlarla, Heyet-i Aliye Muvazene Encümeni'nin muvafakatiyle de müsveddeleri tadil etmiştir ki, o kararlar, bu müsveddeler üzerindeki tertiplerde de tadilat yapmıştır. Binaenaleyh o yapılan tadilatı ve o müsveddelerdeki tertibatı gösteren hiçbir esasa encümen vakıf olamamış ve buraya da getirememiştir...⁴⁸⁵ şeklindeki sözleriyle ortaya koymuştur. İsmet Bey, bu açıklamasıyla, Vekiller Heyeti'nin bile istifasına neden olan bütçe tartışmaları neticesinde, encümen tarafından hazırlanan müsveddeler üzerinde, itirazlardan dolayı çeşitli düzeltmelerin yapıldığını, bu nedenle asıl müsveddelerin ortada olmadığını ifade etmiştir.

İsmet Bey'in bu değerlendirmesinin ardından Malatya mebusu Lütfi Bey'in "o halde bütçe yoktur" şeklindeki çıkışından sonra konuşmasına devam eden İsmet Bey "...onun için encümen iki gün evvel dedi ki; bu tertipler o kadar müşevveştir ki; bütçenin heyeti umumiyesini tanzim etmek imkanı yoktur. Binaenaleyh 1923 senesi için olan kadroları tanzim edip kesbi kanuniyet ettirmek (yasallık kazandırmak) suretiyle bu bütçeyi de o kadrolara uygunlaştıralım. Siz muntazam kadro yaparsanız bu bütçe de ona uygun olur. Muntazam kadro yapar da o kadroları da bu kanunla belirlerseniz ne güzel, yoksa bu noktayı nazarlar vahi şeylerdir. İster bu takriri kabul ederseniz, isterseniz kabul etmezsiniz"⁴⁸⁶ diyerek müsveddeler üzerindeki düzeltme ve düzenlemelerden dolayı bütçenin karışık bir hale geldiğini bu

⁴⁸⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 499.

⁴⁸⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 499.

nedenle kadrolara bakılarak bunun kabul edilmesinin gerektiğini ifade etmektedir. İsmet Bey bütçenin kabulünün ya da reddinin de meclise ait olduğunu ifade ederek meclisin üstünlüğü ilkesini ortaya koymakla birlikte; kanunun kabulünden başka çarenin olmadığını da ima etmiştir.

Malatya mebusu Lütfi Bey'in görüşmelerin ertelenmesini isteyen takririnin⁴⁸⁷ ardından söz alan Dahiliye Vekili Ferit Bey *“Efendim Lütfi Bey, kadroların detaylarının baskı yoluyla çoğaltılarak mebuslara dağıtılmasını; meclisin bu kadrolar üzerinde inceleme yapmasını istiyor. Ancak bu seneki kadrolarla ilgili, İsmet Bey'in söylediği gibi, 45 kişilik Muvazeneyi Maliye Encümenince ayrı ayrı incelemeler yapılmıştır. Kadrolar, araştırma ve soruşturmaya uğramış, memur maaşlarında birçok indirimler yapılmış olan kadrolardır”*⁴⁸⁸ diyerek bir açıklama yapmıştır.

Dâhiliye Vekili Ferit Bey, bütçenin meclisin geneli tarafından kabul edildiğini söylemesine rağmen, gerek takrir sahibi Lütfi Bey, gerekse diğer muhalif mebuslar bütçeyi görmediklerini söyleyerek, Dâhiliye Vekili'ni sıkıştırmışlardır. Konuşmaların bundan sonraki kısmında, Dâhiliye Vekili ile muhalif mebuslar arasında tartışmalar yaşanmış ve mesele uzamıştır.

Dahiliye Vekili bütçenin baskı yoluyla çoğaltılıp mebuslara dağıtılmasının da teknolojik yetersizlikler[♦] sebebiyle zor olduğunu *“...bütün bunların 350 adet basımı kim bilir kaç sayfa olacaktır. Baskıdan maksat bütçenin ertelenmesi ise meclis bu yönde görüş belirtir. Bu şartlar dahilinde bu sene bütçe müzakeresi olmaz”*⁴⁸⁹ sözleriyle ifade etmiş ve kaçamak bir cevap vermiştir. Dahiliye Vekili, bütçenin baskı yoluyla çoğaltılarak dağıtılamayacağını, bu nedenle bütçenin bu haliyle kabul edilmesini aksi durumda bu sene bütçe görüşmelerinin yapılamayacağını ifade ederek bütçenin kabulü hususunda meclisi zorlamaktadır.

Adeta bir kısır döngüye dönüşen bu tartışma uzayıp giderken diğer mebusların da devreye girerek tartışmayı bitirmek ve bütçenin kabulünü sağlamak

⁴⁸⁷ Takrir için bkz. **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XVIII, s. 500.

⁴⁸⁸ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XVIII, s. 500.

[♦]Dahiliye Vekili Ferit Bey'in, evrakların baskı ve çoğaltma işinin zorluğunu ifade ettiği *“...350 nüsha olarak baskı yapılarak dağıtılması için belki bir seneden fazla bir zamana ihtiyaç vardır”* şeklindeki sözleri de dikkate değerdir. Bu misal bize Meclisin oldukça zor şartlar altında çalıştığını göstermektedir. **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XVIII, s. 500.

⁴⁸⁹ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XVIII, s. 500.

istediklerini görmekteyiz. Bu mebuslardan, Menteşe mebusu Tevfik Rüşdü Bey “.....encümen bütçeyi genel hatlarıyla meclise sunarken 1922 senesi kadrolarının 1920 ve 1921 senesindeki kadrolarla aynı olduğu ve teşkilat kanununun 1923’de gelmesini teklif etmişti. Bundan dolayı her hususta, zamanda, baskıda ve kağıtta tasarrufu ilke edinen encümeniniz, zaten tarafınızdan yapılan ve bilinen bir kadroyu takdim etmekle, bilineni ilan ederek sizi rahatsız etmek istememiştir”⁴⁹⁰ diyerek meclis üyelerinin bütçeyi zaten bildiklerini bu nedenle tartışmaların gereksiz olduğunu ifade etmiştir.

Sonrasında söz alan muhalif mebuslardan Hüseyin Avni Bey de hem eleştirilerini ifade etmekte hem de bu şartlarda bütçenin kabul edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Hüseyin Avni Bey “....böyle senelerden beri devam eden yolsuzluğu bütçe görüşmeleri sırasında kaldıramayız” diyerek meseleye farklı bir yönden bakmıştır. Konuşmasının devamında da “bilhassa Tevfik Rüşdü Bey biraderimizin söylediği gibi 1920’deki bütçe, meclisin kararına yakındır. Kısmen kadroyu kabul ettiniz” diyerek bütçenin kabulü ifade etmiştir. Ancak Kastamonu mebusu Sabri Bey’in meclisin bunu “üstü kapalı olarak” kabul ettiğini söylemesi üzerine bu eleştiriye Lütfi Bey de katılarak, meclisin demokrasi çerçevesinde çalışmadığını “meclisi bağlayın bir zincir vurun” sözleriyle ifade etmiştir. Hüseyin Avni Bey “Rica ederim meclisin zincirlerini çözmek gerekse ilk ben çözerim”⁴⁹¹ diyerek böyle bir durumun söz konusu olmadığını ifade etmiştir.

Kadro detaylarını mecliste konuşmanın anlamsız olduğunu; bunun encümenlerde görüşülmesinin gerektiğini ifade eden Hüseyin Avni Bey, kadronun kabulünün zaruri olduğunu “...elimizde bir Teşkilatı Esasiye Kanunu vardır. Ona bağlı olarak bir kadro yapmaya mecbursunuz. 1920’de kabul ettiğiniz gibi bu kadroyu bu senede kabul etmek mecburiyetindesiniz”⁴⁹² sözleriyle ortaya koymuştur.

Bu açıklamanın ardından meclis başkanının yaptığı oylama sonunda Lütfi Bey’in, kanunun ertelenmesiyle alakalı takriri reddedilmiş⁴⁹³ ve kanun oylamaya sunularak kabul edilmiştir⁴⁹⁴.

⁴⁹⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 501.

⁴⁹¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 501.

⁴⁹² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 501.

⁴⁹³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 502.

⁴⁹⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 514.

Müzakereler esnasında öne çıkan görüşlere bakılarak; en tepeden en alt birime kadar işlerin sıhhatli bir vaziyette devam edebilmesi ve devletin varlığı ve devamı için önemli bir unsur olan vatandaşların, hem devlet mekanizması ile olan bağının kuvvetlenmesi hem de huzur içerisinde bir hayat sürebilmesi için oldukça önemlidir. Ancak müsteşarların; alanlarında hakikaten uzman kişiler olması hayat felsefelerinin temelinde insan unsurunun bulunması ön şart olmalıdır. Çünkü insanı temel alan bir düşünce toplumun daha rahat nefes almasını sağlayacak ve devlet dediğimiz teşekkül de güç kazanacaktır. Tabi bunun yanında müsteşarları göreve getiren devlet erkânı da, aynı duygu ile hareket ederek müsteşarları baskı ve tahakküm altında bulundurmamanın gerekliliğine inanmalı ve bu doğrultuda hareket etmelidirler. Aksi durumda, müsteşar siyasetçilerle gelip onlarla geri giden, kararlarında onların gölgesinde kalan bir siyasetçi-uydusu olacaklardır. Yapılan uygulamalar da yaz-boz tahtası görünümünden daha öteye gitmeyecektir ki; bu da bir nevi kısır döngü görüntüsüne neden olacaktır.

4. İsmet Bey'in Kurumların Uzman Kişilerle Islah Edileceğini Öngörmesi:

İsmet Bey, devlet kurumlarını ıslah etmek için bu kurumların başına uzman kişilerin getirilmesini gerekli görmüş; bununla beraber alanlarında uzman olan kişilere hak ettikleri maaşın verilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Meclisin 19.06.1338(1922) tarihli oturumunda, Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü'nün 1922 bütçesi ve Muvazeneyi Umumiye Encümeni Mazbatası görüşülmektedir.

Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü'nün gelir-gider dengesiyle alakalı olarak söz alan Mersin mebusu Salahaddin Bey, dünyanın her tarafında gelir getiren bir kurum olan Posta ve Telgraf İdaresi bizde zarar ediyor, diyerek bunu önlemek için neler yapıldığını Posta ve Telgraf Genel Müdür Vekili Fahri Bey'den sormuştur. Bu soru üzerine söz alan Fahri Bey *"...Harpten evvel az-çok Posta ve Telgraf İdarelerinin hakikaten bir varidatı vardı. Fakat harpten sonra bütün bu idareler açık vermektedir. Hatta harbe dahil olmamış olan Danimarka, İsviçre idaresi bile bugün*

bütçesini zararla kapamaktadır”⁴⁹⁵ diyerek zararın nedeninin Birinci Dünya Savaşı ve akabinde meydana gelen Kurtuluş Savaşı’nın meydana getirdiği ekonomik zorluklar olduğunu ortaya koymuştur. Fahri Bey konuşmasının devamında, devlete ait telgraflardan da ücret alınması durumunda gelirlerin artacağını belirtmiştir ki; bu durum devlet kurumlarının telgrafi lüzumsuz yere kullandıklarını ortaya koymaktadır.

Devlet kurumlarında telgrafın lüzumsuz kullanımıyla alakalı olarak söz alan Karahisarısahip mebusu Nebil Efendi, Posta ve Telgraf Genel Müdür Vekili Fahri Bey’e resmi ve özel mahiyette çekilen telgrafların miktarını sormuştur. Fahri Bey bu soruya “...Gayrı resmi, yani ücrete tabi olmayan telgrafları istatistiğe tabi tutmuyoruz” diye cevaplamıştır. Fahri Bey’in soruya hakkıyla cevap veremediğini ifade eden Karahisarısahip mebusu Mehmet Şükrü Bey, resmi muhaberatı bazı suiistimallerin olduğunu, bunların giderilmesi durumunda gelirin artacağını ve halkın da telgraftan istifade edeceğini “...devairde bir efendi veyahut bir zatı alikadir emirine hoş görünmek için hiç yazılması lazım gelmeyen elfazı kullanır. Bir satır ve on kelime ile ifade edilecek maksadı sekiz satır ve yüz kelimeyle ifade ederler. İşte bunlar tabiidir ki; telgraf muhaberatının süratle tedvirine bir engel olmaktadır. Eğer bu engeller olmazsa halkın daha çok istifadesi mümkün olduğu gibi varidatın da tezayüd etmesi lazım gelir ve bütçeye de bir bar olmaz”⁴⁹⁶ şeklindeki ilginç sözleriyle izah etmiştir. Mehmet Şükrü Bey, bu suiistimali gidermek için, resmi telgraflardan da ücret alınmasını önermiştir ki; suiistimali önleme açısından oldukça isabetli bir öneridir.

İsmet Bey de “...bugün posta ve telgraf haberleşmesinde talep edilen şeylerin temin edilmemesi burada bunun yetkisinin sınırlanmasındandır. Siz eğer her şeyi ıslah etmek istiyorsanız böyle ihtisas mevkilerinde bulunanlara yüksek maaş vereceksiniz”⁴⁹⁷ diyerek müdürlüğün yetkilerinin sınırlanması sebebiyle, Posta ve Telgraf alanında talepleri karşılayacak bir gelişimin gösterilemediğini ortaya koymuştur. İsmet Bey, kurumları düzeltmek için her alanda uzman kişiler

⁴⁹⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XX, s. 517.

⁴⁹⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XX, s. 518.

⁴⁹⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XX, s. 519.

yetiştirmenin ve bu uzman kişilere hak ettikleri maaşı vermenin gerekli olduğunu ifade etmiştir.

Posta ve Telgraf Genel M¼d¼rl¼ė¼’n¼n içerisinde bulunduğu ekonomik zorlukların nedenleri ¼zerinde yapılan bu değerlendirmelerden sonra, genel m¼d¼rl¼ė¼n b¼tesiyle alakalı g¼r¼řmelere geçilmiştir. B¼te konusunda H¼k¼met Ve Muvazene-i Maliye Enc¼meni 12.522 liralık ortak bir rakamda birleşmişlerdir.

B¼teyle alakalı ilk tartişma konusu, genel m¼d¼r maaşı hakkında olmuştur. İzmit mebusu Abdullah Efendi’nin “1337(1921) senesi Muvazenei Maliye Enc¼meni, M¼d¼r¼ Umumi maşlarını 60-70 bin lira olarak takdir ve tespit etmişken, bunun maaşının 100 lira olmasının sebebi nedir” diyerek Enc¼menin tavrını eleştirmiştir.

Posta ve Telgraf Genel M¼d¼r¼’n¼n maaşına yapılan itirazla alakalı olarak s¼z alan İsmet Bey “Efendim buradaki genel m¼d¼r maaşı bu sene artırılmamıştır. Bu miktar geçen seneki Muvazeneyi Maliye Enc¼meninin tesbit ettiği miktardır. Abdullah Efendi Hazretleri de oradaydılar ve bu miktara karşı değillerdi. Bu seneki enc¼menin maaşlarda yaptığı indirimde tuttuğu esas ise 1921 Enc¼meni’nin belirlediği esastır”⁴⁹⁸ diyerek genel m¼d¼r maaşlarında yapılan zammın geçen seneki enc¼mende belirlendiğini, bu sene artırıma gidilmediğini ifade etmiştir. Aynı şekilde bazı memurların maaşlarında yapılan indirimlerin de 1921 Enc¼meni tarafından yapıldığını belirtmiştir.

İsmet Bey, İzmit mebusu Abdullah Efendi’nin “Tasarrufu unuttunuz mu İsmet Bey” şeklindeki sorusuna da “Enc¼men tasarruf edilecek şeyleri azami olarak inceleyip belirlemiştir. Eğer Muvazene Enc¼meninin belirlediğini her sene bozacak olursak d¼zen olmaz.”⁴⁹⁹ diyerek tasarruf yapılacak kalemlerin belirlendiğini; kurulan d¼zenin muhafazası için bunun sabit kalması gerektiğini ifade etmiştir. Konuşmasının devamında da “...rica ederim, Posta ve Telgraf Genel M¼d¼rl¼ė¼ gelir getiren bir genel m¼d¼rl¼kt¼r. Masrafı da vardır. İşleri de ehemmiyetlidir. İstanbul’da, Posta Telgraf Nezareti vardı...”⁵⁰⁰ diyerek Posta Telgraf m¼d¼rl¼ė¼n¼n hem gelir getiren hem de ¼nemli bir kurum olduğunu ifade etmiştir. Bu ¼nemi de, Osmanlı Devleti d¼neminde bu kurumun bir bakanlık şeklinde çalıştığını s¼yleyerek

⁴⁹⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XX, s. 519.

⁴⁹⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XX, s. 519.

⁵⁰⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XX, s. 519.

açıklamıştır. Hakikaten, dönemin haberleşme ve iletişim teknolojisi göz önünde bulundurulduğunda; Posta ve Telgraf Müdürlüğü'nün kıymeti ortaya çıkacaktır. Hatta bu idarenin stratejik bir öneme sahip olduğunu da söylemeliyiz.

Bilindiği üzere Mondros Ateşkesi'nin bir maddesi, haberleşme araç ve gereçleriyle alakalıdır ki; ilgili madde uyarınca, “*Hükümet haberleşmesi dışında, telsiz telgraf ve kabloların denetimi İtilaf devletlerine geçecektir.*” denilmekteydi. Yine Mondros Ateşkesi'nin ulaşım ile ilgili “*Bütün demiryolları İtilaf devletlerinin zabıtası tarafından kontrol altına alınacaktır*”⁵⁰¹ şeklindeki maddesi, haberleşmeyle beraber; bunun vasıtalarından olan ulaşımın da İtilaflar tarafından kontrol altında alınarak Anadolu'da uyanmakta olan milli direniş güçlerinin, birbirleriyle bağlantısının koparılma istendiğinin bir göstergesidir. İzah ettiğimiz bu iki madde, savaş esnasında haberleşmenin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

İsmet Bey'in yukarıdaki izahından sonra görüşmeler yeterli görülerek meseleyle alakalı takrirlere geçilmiştir. Kütahya mebusu Cemil Bey, İstanbul mebusu Hüseyin Hüsnü Bey ve Ergani mebusu Sırrı Bey'in takrirleri genel müdür maaşının 80 liraya; İzmit mebusu Abdullah Efendi, Siird mebusu Mustafa Sabri Bey ve Maraş mebusu Hasib Bey'in takrirleri ise 70 liraya indirilmesini öngörmektedir. Meclis başkanı, genel müdür maaşının 70 lira olmasını öngören takriri oylamaya sunmasının ardından söz alan İsmet Bey, usulü müzakere bakımından zam ve tenkis⁵⁰² tekliflerinin herhalde encümene sevk edilmesi gerektiğini söylemişse de sözleri mebusların müdahalesiyle yarım kalmıştır. Bu durumu geç fark eden meclis başkanı, henüz reye koymadığını söylemişse de itirazlar devam etmiş ve Kayseri mebusu Osman Bey'in “*vazettim dediniz. İşte zabıt burada*” sözlerinden sonra meclis başkanı bu zorlama karşısında takriri oylamaya sunmuş ve takrir mebusların ekseriyeti tarafından kabul olunmuştur⁵⁰³.

Burada görüldüğü üzere, hükümet ve encümen genel müdürlere 100 lira maaş verilmesini öngörürken, buna muhalif olanlar genel müdür maaşının fazla olduğunu iddia ederek 70 lira olmasında ısrarcı olmuşlardır. Neticede yapılan oylamayla, genel müdür maaşı 70 lira kabul olunmuştur.

⁵⁰¹ Hamza Eroğlu, **Türk İnkılap Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1982, s. 54.

⁵⁰² Tenkis: Azaltma, indirme. Sami, **a.g.s.**, s. 445.

⁵⁰³ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XX, s. 522-523.

Tartışmalar, Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü bütçesinin kabulünden sonra da devam etmiştir. Ali Sururi Bey, özellikle İsmet Bey'in de içerisinde bulunduğu encümen mebusları hakkında, encümen namına olmak üzere kürsüye bazen Rasim Bey'in, bazen İsmet Bey'in, bazen de Ali Cenani Bey'in geldiğini söyleyerek bunun müzakere usullerine aykırı olduğunu ifade etmiştir ki; genel anlamda usule dikkat eden İsmet Bey'in usul ihlali yaptığı görülmektedir. İsmet Bey'in ve diğer muhatapların bu eleştiriye cevap vermemeleri durumu kabul ettikleri şeklinde yorumlanabilir.

Bu usul tartışmasından sonra oylamaya sunulan Posta ve Telgraf İdaresi bütçesi 12.282 lira olarak kabul edilmiştir⁵⁰⁴.

5. İsmet Bey'in Tapu İşlerindeki Uzmanlığı:

İsmet Bey, Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki mebusluk vazifesinden önce memleketi olan Çorum'da Tapu Dairesinde ve Defteri Hakani Kalemi'nde çeşitli memurluklarda bulunmuştur.

İlk olarak 1 Temmuz 1889'da Çorum Defter-i Hakani Kalemi'nde memur olarak göreve başlayan İsmet Bey, 13 Ocak 1901'de geçici olarak boşalan Tapu Kâtipliği'ne, 17 Ocak 1903'te Tapu İkinci Kâtipliği'ne asil olarak atanmıştır. 3 Şubat 1908'de Defteri Hakani Kalemi Başkâtibi olmuş ve 30 Mart 1912'ye kadar bu görevde bulunmuştur⁵⁰⁵. Yirmi yılı aşan bu memuriyet hayatı boyunca yapmış olduğu çalışmalar neticesinde Tapu ve Defteri Hakani Kalemi ile alakalı belgeler üzerinde bilgi sahibi olarak uzmanlaşmıştır.

İsmet Bey, mecliste müzakeresi yapılan kanun tasarılarının iyice tetkik edilmeden kanunlaşp yürürlüğe girmesinin doğru olmayacağını düşünmektedir. Nitekim, TBMM'nin 22 Mart 1922 tarihli oturumunda, nahiye idareleri ile alakalı kanunun müzakeresi esnasında söz alan İsmet Bey, konunun detaylı bir incelemeyi gerektirdiğini söyleyerek Encümene gönderilmesi gerektiğini belirtmiştir.

⁵⁰⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XX, s. 523-524.

⁵⁰⁵ BOA, Sicil-i Ahval-i Umumi, DH. SAİD d...Dosya:199, Gömlek:29.

TBMM'nin 22 Mart 1922 tarihli toplantısında görüşülen ve üzerinde etraflıca düşünölmek üzere encümene gönderilmesi kararlaştırılan “Nahiye idareleri kanunun ellinci maddesine ilavesi kararlaştırılan fıkralar”⁵⁰⁶ şunlardır:

1. Fıkra: Tapu, vergi, nüfus kuyudatı* nahiyelede bulundurulur. Nahiye dâhilindeki köylerin tevellüdat, vefiyat, talak, münakehat (nikâhlanmalar) ve nakli mekân gibi nüfus muamelatına müteallik tesbit ve tanzim edeceği vesai, nüfus tezakiri verilmek üzere kaza merkezine tevdi eyler.
2. Fıkra: Nahiye Hududu dâhilindeki emlak ve arazinin bey'ü şira ve ferağına* ait takrirler nahiye heyeti idaresince istima(dinleme) ve intikalat birrıza taksim ve ifraz (ayırma) icra olunduktan sonra senedatı resmiyesi tanzim ve ita olunmak üzere evrakı müsbitesi* kaza tapu idarelerine gönderilir.
3. Fıkra: İstima olunan takrirler ve icra edilen muamelatı intikaliye ve taksimiye merkez memurluğunca badettetik senedatı verildikten sonra nahiye tapu ve vergi kuyudatında münakalat yapılır.

Fıkraların mecliste okunmasından sonra ilk sözü alan Kayseri mebusu Ahmet Hilmi Bey meselenin özünün tapu işleriyle nahiyelelerin meşgul olup olmamaları ile alakalı bulunduğunu ifade ederek, Dâhiliye encümeninin, nahiyelelerin tapu işleriyle meşgul olması esasını kabul ettiğini söylemiştir. Ahmet Hilmi Bey sözlerine “... Çünkü bizde bilhassa birçok ehemmiyetsiz tapu işleri, yani kıymeti maddiyesi itibariyle şayanı ehemmiyet olmayacak şekilde olan tapu işleri köylerden kaza merkezlerine gelir. Kaza merkezlerinde de devairden devaire, kapıdan kapıya, tapudan tapuya, aşarla alakası var mı, yok mu diye Duyun-u Umumiye'ye ve sair birçok yerlere gider. Birçok muamele gördükten sonra köylerden verilmiş olan ilmühaber (resmi belge) her ne ise ona göre o esasa istinat ettikten sonra muamelesi yapılır, gider. Bunun günlerce kalmasının sebebi asıl alakadar olan nahiye'ye bu salahiyetin verilmemesi yüzündendir”⁵⁰⁷ diyerek meselenin gereksiz yere uzatıldığını;

⁵⁰⁶ TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 119.

* Kuyudat: Resmi muameleler ve haberleşmeler defterleri. Devellioğlu, a.g.s., s. 532.

*Bey'ü şira: Alım-satım. Devellioğlu, a.g.s., s. 94.; Ferağ: Bir mülkün tasarruf hakkını başkasına devretmek. Sami, a.g.s., s. 986.

* Evrak-ı müsbite: Delil, vesika olabilir kâğıtlar. Devellioğlu, a.g.s., s. 738.

⁵⁰⁷ TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 119.

kaza merkezindeki dairelerin meşgul edildiğini, çok fazla ehemmiyeti olmayan tapu işlerinin yine köy muhtarlıklarınca verilen belgeler aracılığıyla halledildiğini; bu nedenle bu gibi işlerin nahiyelere kaydırılması gerektiğini ifade etmiştir.

Ancak meselenin bu kadar basit olmadığı; *ferağ ve intikal** hususları üzerinde yapılan tartışmalardan anlaşılmaktadır. Meclisin genel kanaati; bu konularda Defter-i Hakani encümeninin görüşünün alınmasını yönünde belirginleşmiştir⁵⁰⁸. Mecliste oluşan bu kanaat üzerine Defter-i Hakani Encümeni'nin Reisi Bolu mebusu Şükrü Bey'in mecliste olmaması nedeniyle, Defter-i Hakani encümeni üyesi İsmet Bey, söz alarak meseleyle alakalı bir açıklama yapmıştır.

İsmet Bey “*Efendim, bu ferağ, intikal, ifraz, taksim muamelatı çok mühim aksamı hukukiyemizdendir ve bunun milyonlarca enmuzeci(örnekleri) vardır. Bu baptaki evrakı müsbitenin (delil niteliği taşıyan kâğıtların) incelenebilmesi için birçok zamanlar tecrübede bulunmak lazımdır*”⁵⁰⁹ diyerek ferağ, intikal, taksim gibi evrakların önemli evraklar olduğunu, bunların dilinden anlayabilecek uzman kişilerin bulunması gerektiğini ifade etmiştir.

İsmet Bey konuşmasının devamında “*Nahiye heyeti idaresinin birden bire beyyine (delil) hükmünde olacak olan, senedatı hakaniye (tapu senedine) esas teşkil edecek olan takriri istima ettikten (dinleyip kabul etme) sonra Tapu Dairesine gönderilmesi çok noksan olur, çok mahzurlu olur kanaatindeyim. Bendeniz bu maddeyi tetkike vakit bulamadım. Tapu ve Defter-i Hakani İdareleri hakkında, muamelatı hakkında min gayrı haddin bendenizin biraz tetkikatım vardır. Ben bu maddeyi biraz zararlı görüyorum. Bunun üzerinde tetkikat ve izahatta bulunmaya vakit müsait değildir. Bu maddeyi tekrar Defter-i Hakani Encümeni'ne gönderirseniz çok iyi olur. Yeni encümende tekrar inceleyelim. Bendeniz de Defter-i Hakani Encümeni'nde bulunuyorum. Yoksa adeta beyine (delil) hükmünde olan bu senedatı tamamen çürüteceğiz. Hukuku tasarrufiyeyi teşviş (karıştıracamız) edeceğiz, berbat bir hale koyacağız. Hukuku tasarrufiyenin evrakını düzenlemek gayet müşküldür. Bunların enmuzeci (örnekleri) vardır. Bunlar hakkında birçok avamir ve mukarrerat, nizamnameler vardır. Bunlar köy heyeti ihtiyariyesine veya nahiye heyetlerine birden*

* İntikal: Babadan kalan miras. Sami, **a.g.s.**, s. 172.

⁵⁰⁸ **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 120. Emin Bey, meselenin mühim bir mesele olduğunu reye konulamayacağını; Refik Şevket Bey de, Encümenin görüşünün alınması gerektiğini söylemiştir.

⁵⁰⁹ **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 120.

*bire öğretilemez. Bir yanlışlığa mahal kalmamak üzere bu maddenin tekrar encümene gitmesini rica ederim. Encümen bunu tekrar tetkik etsin”*⁵¹⁰ diyerek maddenin yeniden düzenlenmesi için Defter-i Hakani Encümeni’ne gönderilmesinin zorunlu olduğunu ifade etmiştir.

İsmet Bey bu açıklamasıyla, uygulamada yapılacak görev değişikliğinin kolay olmayacağını, köy ve nahiyelerde bu belgelerin dilinden anlayacak uzman kişilerin olmaması sebebiyle bir takım karışıklıkların meydana geleceğini; bu nedenle maddenin encümende yeniden görüşülerek bu karışıklıkların önüne geçilebileceğini belirtmiştir. Gerçekten de bu tip görev değişikliklerinde işin altyapısını oluşturmak öncelikle halledilmesi gereken bir husustur. Bu sebeple İsmet Bey’in bu tavrı resmi iş ve işlemlerin sıhhati açısından oldukça isabetlidir. Bununla beraber Encümen reisinin mecliste bulunmaması, işlerin uzamasına ve meclis mesaisinin boşa harcanmasına neden olmaktadır. Encümen reisinin mecliste bulunmaması durumunda onun vazifesinin bir encümen üyesi tarafından yapılması işlerin aksamaması bakımından çok önemlidir. İsmet Bey’in buradaki açıklamaları oldukça isabetli olmakla birlikte meselenin yeniden görüşülecek olması ilgili encümenin bir eksikliği olarak göze çarpmaktadır.

İsmet Bey’in bu açıklamalarının da etkisiyle meclis başkanının “...*Efendim etraflıca düşünmeyi gerektiren bir madde olduğundan mazbata muharririnin bu hususta izahat vermesi lazımdır. Bundan dolayı mazbata muharriri burada olmadığından bu maddenin bir daha encümence gözden geçirilmesini reyinize sunuyorum*” şeklindeki teklifi üzerine yapılan oylama neticesinde maddenin tekrar encümene gönderilmesi kabul edilmiştir.

Devlet işlerinin daha hızlı yapılabilmesi, bürokrasinin azaltılması için sorumlulukların bir yerde toplanması yerine farklı birimler arasında dağıtılması gerekmektedir. Ancak bunu yaparken alt birimlerde vazife alacak kişilerin işin gereklerini yerine getirebilecek bilgi ve deneyime sahip olmaları hususuna dikkat edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde meydana gelecek karışıklıkları düzeltmek daha zor olacaktır.

⁵¹⁰ **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 120.

6. İsmet Bey'in İhtisasa Verdiği Önem:

İsmet Bey, kanunların hazırlanmasında encümen çalışmalarına büyük önem vermektedir. O, mecliste müzakeresi yapılan kanun maddeleriyle alakalı köklü düzenlemenin gerektiği durumlarda, düzeltme işlemlerinin encümende yapılmasının zorunlu olduğunu düşünmektedir. İsmet Bey, meclis çalışmalarında encümenlerin alanlarındaki uzmanlığından istifade edilmesi gerektiğine inanmaktadır.

Meclisin 07.04.1337(1921) tarihli oturumunda, Birinci Dünya Savaşı esnasında memleketleri işgale uğrayıp da haneleri tahrip edilen halka, emval-i metrukeden (terk edilmiş mallar) verilmiş olan hanelerle alakalı kanun ve Muvazene-i Maliye Encümeni mazbatası görüşülmektedir.

Kanun tasarısının birinci maddesiyle, memleketleri işgale uğrayıp; haneleri yıkılıp tahrip edilen halka verilen emval-i metruke (terkedilmiş mallar) karşılığında, bedel-i icar (kira) alınmaması öngörülmüştür⁵¹¹.

Hükümet tarafından belirlenen kanun tasarısının mecliste okunmasından sonra, Muvazene-i Maliye Encümeni mazbatası okunmuştur. Mazbatada birinci maddede geçen “işgale uğrayan memleketler” ifadesi yerine Erzurum, Van, Bitlis, Mamuretülaziz, Diyarbakır ve Sivas vilayetleri ile Maraş ve Antep livaları getirilmiş⁵¹², böylece kanunun kapsamı daraltılmıştır.

Kanun maddesinin belirli bir bölgeye münhasır kılınması mecliste tepkilere neden olmuştur. Konya mebusu Vehbi Efendi, maddenin birkaç vilayeti kapsamasının doğru olmadığını söyleyerek tepkisini ortaya koymuş; Karasi mebusu Hasan Basri Bey “... *binaenaleyh şu kanunun şu veya bu vilayete hasredilmeyerek bütün vilayet-i müstahlasa ahali-i Müslimesine teşmil edilmesi derece-i vücuttadır*” diyerek kanunun tüm ahaliyi kapsaması gerektiğini ifade etmiştir. Kırşehir mebusu Müfid Bey, Vehbi Efendi ve Hasan Basri Bey’in söylediklerine katıldığını belirtmekle beraber; maddenin Birinci Dünya Savaşı ile sınırlı tutulmamasını isteyerek Milli Mücadele’nin de bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

⁵¹¹ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.IX, s. 391

⁵¹² TBMM ZC., D.I, İS.II, C.IX, s. 392

Encümenin birinci maddesinde geçen vilayetlerden olan Bitlis'in meclisteki temsilcisi olan Yusuf Ziya Bey, Doğu illerinin birinci Dünya Savaşı'ndan daha fazla etkilendiklerini; bu nedenle öncelikle çıkarılması gerektiğini söylemiştir. Yusuf Ziya Bey, Müfit Efendi'nin "*Şark Garp ayırmayalım*" şeklindeki tepkisine de "*Şark Garp ayırmıyorum efendim. Bu teklifi çıkaralım, diğerleri de teklif edilsin, onu da çıkaralım. Altı aydan beri teklif edilmiş, bunu tehir ederseniz altı ay daha ruznamede bekleyecek*" ⁵¹³ diyerek doğu illerindeki halkın acilen bu kanunun çıkmasına ihtiyaçları olduğunu ifade etmiştir.

Kanun maddesiyle alakalı bu açıklamalar ve düzeltme talepleri üzerine, maddeyle alakalı noksanlıkları göz önünde bulundurarak söz alan İsmet Bey "*Efendim Hedim ve tahrip edilen hanelerin adedleriyle emval-i metrukeden mevcut olan hanelerin arasında fark vardır. Bunun suret-i tevziinde müşkülata tesadüf edilir. Bunu Muvazene-i Maliye Encümenine iade ediniz, bu maddeyi hem şamil, hem de aradaki farkı tevzin edecek şekilde tanzim etsinler*" ⁵¹⁴ diyerek maddenin yeterince açık olmadığını, bu şekilde uygulanması durumunda karışıklıkların çıkacağını ifade ederek maddenin encümene havalesini önermiştir.

Kanun maddelerinin sıhhati için encümenlere önem veren İsmet Bey'in bu açıklamasından sonra, madde yeniden düzenlenmek üzere encümene havale olunmuştur.

İsmet Bey'in Encümen çalışmalarına verdiği önem, meclisin 07.04.1337(1921) tarihli oturumunda müzakere edilen "*Askeri Tekaüt ve İstifa Kanunu'nun 12. maddesinin tadiline dair kanun layihası*" vesilesiyle yaptığı izahtan da anlaşılmaktadır.

Düzeltilerek meclis gündemine taşınan Askeri Tekaüt Kanununun 12. maddesinde "*Erkan, ümera, zabitan, ketebe ve müstahdemini askeriyeden tekaüdü icra edilenlerden tarihi tasdikten kıta'dan terhis olunduğu tarihe kadar güzeran eden müddet hizmet-i askeriyelerine ilave olunarak tekaüt maaşları ona göre hesap ve ita olunur*" ⁵¹⁵ denilerek subayların emekliye ayrıldıkları tarihten terhis tarihlerine kadar

⁵¹³ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.IX, s. 393-394.

⁵¹⁴ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.IX, s. 394-395.

⁵¹⁵ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.IX, s. 395.

geçen sürenin de hizmetlerine sayılarak emekli maaşlarının, terhis tarihleri göz önüne alınmak suretiyle hesaplanması öngörülmüştür.

Ordu mensuplarını yararına olarak düşünülen ve kanunlaşması için meclise taşınan maddenin mecliste okunmasından sonra ilgili encümeninden maddeyle alakalı açıklama istenmiştir. Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbata Muharriri Trabzon mebusu Hasan Bey, encümenlerin yeni değişmiş olması sebebiyle, mevcut encümenin kanunun aslı hakkında bilgi sahibi olmadığı belirtmiş; encümenin düşüncesini öğrenmek için maddenin encümene havalesini istemiştir. Bu açıklama üzerine söz alan Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey ve Karahisarısahip mebusu Mehmet Şükrü Bey, eski encümende bulunan mebusların burada olduklarını söyleyerek onların izahta bulunabileceklerini ifade etmişlerdir.

Bu açıklama üzerine, kanunun hazırlandığı esnada ilgili encümende yer almamasına rağmen söz alan İsmet Bey *“Efendim, Bu kanun bir askerin tekaütlüğüünün icrasına karar verildiği tarihten itibaren alacağı maaşa dairdir. Bir maaşı asli var, bir de tekaüt maaşı vardır. Tekaiütlüğüünün icrasına karar verildiği tarihten itibar edilecek olursa kendisine bu kararın tebliği tarihine kadar geçecek müddet zarfında maaşı asli verilmemiş olacaktır. Tarihi tebliğinden itibaren muteber olacak ise o vakit tarihi tebliğine kadar maaşı asli alacaktır. Bu memurların yani mütekaidinin lehine olan bir tadildir”* diyerek meclisteki genel tavrı gereği meselenin anlaşılabilmesi için öncelikle ordu mensuplarının maaşlarıyla alakalı açıklayıcı bilgi vermiştir. İsmet Bey, yapılacak olan düzenlemeyle, emekliye ayrılan ordu mensuplarının yararına bir düzenleme yapıldığını belirtmiştir. İsmet Bey, bu açıklamayla meseleyi izah ettikten sonra, maddenin yeterince açık olmadığını *“... Mütekaidini askeriye bir kısmı vardır ki; tekaüde sevki hakkında verilen emir tarihinden sonra maaş alır ve vazifeden men edilir. Vekâleten dahi ifayı vazife ettirilmez. Şu halde: tarihi tebliğinden itibaren vazife ifa etmez ki, buna maaşı aslisini alsın denilsin”* sözleriyle izah etmiştir.

İsmet Bey bu izahatlardan sonra, kanunun mecliste hiç tartışılmayan bir yönüne temas etmiştir. İsmet Bey, kanunun sadece ordu mensuplarıyla alakalı olduğunu, kapsamının daha da genişletilerek mülkiye memurlarını da kapsayacak şekilde düzenlenebileceğini *“...Bir de bu esami mülkiye mütekaitleri ile askeriye mütekaitleri arasındaki farkı göstermez. Yani eğer mütekaidini askeriye bundan*

*istifade eder dersek istifade etmelidir. Mütekaidini mülkiye de istifa etsin denebilir ve bunu nazarı dikkate alırsak esas birdir. Mesela hükkam; hükkamın tekaüde sevki kararlaştırıldığı tarihten itibaren hükkam ifayı vazife edemez. Vekâlet de tevdi edilmeyecek olursa kendisine tebliğ tarihine kadar vazife yoktur ki maaşı asli alabilsin”*⁵¹⁶ diyerek kanun maddesinin yeterince açık olmadığını, hatta noksan olduğunu belirtmiştir. İsmet Bey, mülkiye memurlarıyla alakalı da bir düzenlemenin de yapılabileceğini ifade ederek Askeri Tekaüt Kanunu ile alakalı düzenlenerek meclise gelen maddenin yeniden Encümene havalesini talep etmiştir.

İsmet Bey’in bu izah ve talebinden sonra mecliste, maddenin encümene havalesi yönünde bir kanaat oluşmuştur.

İsmet Bey’den sonra söz alan Mersin Mebusu Selahattin Bey ve Kırşehir mebusu Müfit Efendi de yapmış oldukları açıklamalar neticesinde maddenin Muvazene-i Maliye Encümeni’ne havalesini talep etmişler ve düzenlenerek meclise gelen “Askeri Tekaüt Kanunu” yeniden Muvazene-i Maliye Encümeni’ne havale olunmuştur⁵¹⁷.

7. İsmet Bey’in Vakıflar Hakkındaki Deneyimi:

İsmet Bey, Osmanlı Mebusan Meclisi’ndeki görevinden önce Çorum Evkaf Müdürlüğü’nde memur olarak görev yaparak vakıflarla alakalı bilgi ve deneyim sahibi olmuştur. Mali alanda da uzman olan İsmet Bey, bu yönünü de kullanarak vakıfların bütçe ve idaresi ile alakalı değerlendirmeler yaparak meclisi yönlendirmiştir. Bununla beraber vakıfların bütçesiyle alakalı olarak hükümete yöneltilen eleştiriye de meclise sunduğu takrirle cevap vererek eleştirilere karşı izahatta bulunmuştur.

Nitekim İsmet Bey, meclisin 28 Şubat 1338 (1922) tarihli oturumunda, Evkaf Müdüriyeti’nin 1337(1921) senesi bütçesinin görüşülmesi sırasında bu deneyimini ortaya giderek görüşmelerin seyrine doğrudan etki etmiştir.

Konuyla alakalı görüşmeler incelendiğinde bütçenin hesap kalemlerinde bazı eksikliklerin olduğu görülmektedir. Erzurum mebusu Salih Efendi, kesin hesapların

⁵¹⁶ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.IX, s. 398.

⁵¹⁷ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.IX, s. 399.

alınmaması nedeniyle bütçenin 1 hafta tehirini talep etmiştir. Muhalif kanattan Aydın mebusu Tahsin Bey'in *"Bir sene etmediniz de şimdi edeceksiniz değil mi?"* şeklindeki eleştirisinin üzerine söz alan İsmet Bey *"... Evkafın 1336(1920) senesi bütçesi mabihüttatbiktir. Binaenaleyh o bütçe dairesinde devamı muamelelerini tespitten başka diyeceğimiz yoktur"* diyerek başlamakta olan bir münakaşayı bitirmek istemiştir. Ancak Tokat mebusu Mustafa Bey'in de *"Tahsin Bey esaslı bir meseleye temas etti. Hakikaten calibi nazarı dikkattir"* diyerek muhalefeti sürdürmesi üzerine söz alan İsmet Bey meclise sunduğu bir takrirle muhalefetin bu eleştirisinin önüne geçmiştir. İsmet Bey takririnde; Vakıfların da emsalleri gibi, gelir ve giderlerinin kesin bir şekilde hesaplanmak üzere 1336(1920) bütçesine dayanarak işlemlerinin devam etmesini, teklif etmiştir. İsmet Bey'in bu önerisi, Birinci başkan vekili Musa Kazım Efendi tarafından oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir⁵¹⁸. Böylece İsmet Bey meclisteki muhalefetin olası itirazlarını önleyerek tartışmanın önüne geçmiş ve Evkaf Bütçesi'nin 1920 senesindeki haliyle kabulünü sağlamıştır.

8. İsmet Bey'in Vakıflarla Alakalı Konulardaki Uzmanlığı:

İsmet Bey, Çorum'daki memuriyet hayatının sonlarında Liva Evkaf Memurluğu vazifesinde bulunarak⁵¹⁹ bu alanda bilgi ve deneyim sahibi olmuştur. Vakıfların iş ve işleyişlerine vakıf olması sebebiyle, vakıflarla alakalı olarak mecliste görüşülecek konularda söz alarak açıklayıcı bilgiler vermiştir.

Nitekim İsmet Bey meclisin 19.02.1339(1923) tarihli oturumunda Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne avans itasına dair kanun tasarısı görüşülürken, aza olarak yer aldığı Muvazenei Maliye Encümeni'nin mazbatasının hazırlanmasında ve kanunun maddeleriyle alakalı müzakereler esnasında söz alarak verdiği açıklayıcı bilgilerle tasarının kanunlaşmasında etkili olmuştur.

Hükümet'in, vakıfların 750 bin liralık tahsisatına ilave olarak 468 bin lira daha avans verilmesine dair kanun tasarısının mecliste okunmasından sonra, İsmet Bey'in de aza olarak yer aldığı Muvazenei Maliye Encümeni mazbatasını okunmuştur.

⁵¹⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVII, s. 172.

⁵¹⁹ BOA, Sicil-i Ahval-i Umumi, DH. SAİD d...Dosya:199, Gömlek:29.

Mazbatanın özetinde “*Evkaf Vekâletinin muamelatı Umumiyesi esasat ve tahsisatı mezkûre ile layihai kanuniyenin sene nihayetinden evvel müstacelen ve tercihan müzakere ve kabulüne mütevakıf olduğundan keyfiyetin Heyeti Umumiye’ye arzı zımında işbu mazbata tanzim ve takdim kılınmıştır*”⁵²⁰ denilerek hükümetin belirlediği tahsisata ilave olunacak avansın, acil olarak görüşülmesinin uygun görüldüğü ifade edilmiştir.

a. İşgalden Kurtulan Vilayetlerde Vakıf Teşkilatlarının Oluşturulması:

Vakıflara avans verilmesiyle alakalı kanun tasarısıyla alakalı olarak hazırlanan Muvazene-i Maliye Encümeni mazbatasının birinci maddesine göre 401.099 lira avans verilmesi öngörülmüştür.

Birinci maddeyle alakalı, Muvazene-i Maliye Encümeni namına söz alan İsmet Bey “*Garbi Anadolu vilayatımız ve müteakiben Trakya düşmandan istirdat edildi. Bilahara İstanbul 4 Teşrinisanide Hükümetimize iltihak etti. Bundan dolayı bu vilayetlerle İstanbul’da da idarâtı vakfiyeye ait teşkilat yapmak lazım geldi*” diyerek İşgalden kurtulan vilayetlerin teşkilatlarının düzenlenebilmesi için böyle bir kanuna ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir.

İsmet Bey, kanunun Birinci maddesinde zikredilen ve 20 Kânunuevvel 1338(1922) tarihli kanunla verilen yedi yüz elli bin liranın Batı Anadolu ve Trakya’daki vilayetlerin Vakıf İdareleri için; dört yüz bir bin doksan dokuz liranın da İstanbul’da oluşturulacak Vakıf İdaresi Teşkilatı’nda kullanılmak üzere konulduğunu⁵²¹ ifade etmiştir. İsmet Bey’in bu açıklamalarından sonra oylamaya sunulan Birinci madde aynen kabul edilerek ikinci maddeye geçilmiştir.

⁵²⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 393-395.

⁵²¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 396.

b. Vakıfların İdaresiyle Alakalı Kadro Tartışmaları: İsmet Bey'in Meclisi Bilgilendirmesi:

İsmet Bey, vakıflar hakkındaki bilgisine dayanarak, vakıfların durumlarıyla alakalı meclisi bilgilendirerek yönlendirici bir rol oynamıştır.

Madde ile alakalı söz alan Saruhan mebusu Refik Şevket Bey, kadroların tam olarak tespit edilip edilmediğini sormuş; cevaben söz alan İsmet Bey “...*Binaenaleyh, burada edilecek kaydına lüzum vardır. Çünkü burada tatbiki esnasında ve noksanları ikmal hususunda –sair bütçelere koyduğumuz gibi- burada da bu kayda lüzum vardır. Zira kadrolar burada tespit edilir. Tatbik zamanında belki ufacık hata ve noksan zuhur eder. Bunları tashih için bu ufacık salahiyeti alıyoruz*” diyerek kadroların genel anlamda tespit edildiğini ancak bazı noksanların da olabileceğini ifade etmiştir. Ancak İsmet Bey maddede geçen “tespit edilmiş ve edilecek kadrolar” ifadesinin üzerine gidilmesi nedeniyle “...*Eğer arzu etmezseniz (edilecek) kelimesini kaldırırsınız. Mesele biter diyerek*” kararın meclise ait olduğunu ifade etmiştir.

Şeriye ve Evkaf Vekili Vehbi Efendi'nin “ Daha kadrolarda görülecek muamele var efendim” şeklindeki açıklaması üzerine söz alan Erzurum mebusu Salih Efendi, gerek İsmet Bey'in gerekse Vekil Beyefendi'nin kadroların gerçek miktarından haberleri olmadığını söyleyerek kadro sayısını hakkında Encümenin değil, Vekil Bey'in meclisi haberdar etmesini istemiştir.

Bu tepki üzerine söz alan İsmet Bey İstanbul'un kurtuluşundan evvel, Evkaf Vekâleti için yapılan bütçenin meclis tarafından kabulü sırasında Mazbata Muharriri iken yazmış olduğu mazbatada teşkilat hakkında bilgi verdiğini ifade etmiştir. İsmet Bey bu hususta açıklama yaparak meclisi bilgilendirmiştir.

İsmet Bey “*Evkaf Vekâleti bir Nezaret, bir Müsteşarlık, Şurayı Evkaf, bir Muhasebe Müdüriyeti, bir Akaratı Hayriye Müdüriyeti, bir, Memurin Müdüriyeti, bir Evamir Müdüriyeti, bir İstanbul Müdüriyeti, bir de Üsküdar Müdüriyeti, İstanbul vilayeti ve Beyoğlu, Üsküdar memurluklarından ibaretti. Binaenaleyh teşkilat merhum Hayri Bey tarafından son derece tensik edilmiş(düzene konulmuş) bir teşkilattı*” diyerek Evkaf Vekâleti'nin Teşkilatı hakkında genel bir bilgi vermiştir.

Konuşmasının devamında “*Fakat bu teşkilatın hududu milliyemiz haricinde kalmış idarâtı vakfiyesi vardır. O idarâtı vakfiyenin hariçte kalmış olan kısmı idarâtı Merkeziyeye geliyordu. Bunlar kalkınca ufak tefek tenakuslar husule geldi O tenakus dolayısıyla bu kadroları bozmaksızın biz telhisan müdüriyetlerin kadrolarını kısalttık ve tespit ettik. Fakat tespit ettiğimiz kadroları henüz Vekâlete tebliğ edemedik. Tebyiz edilmek üzeredir. Ondan dolayı ‘Marttan itibaren tatbik olunur’ diyoruz*” diyerek Milli sınırlar dışında kalan vakıf idarelerinin işlemlerindeki gecikmeden dolayı bazı karışıklıkların olduğunu ifade etmiştir.

Vakıflarla alakalı olarak iki ay kadar çalıştığını, bu nedenle ne kadar izahat istenirse verebileceğini söyleyen İsmet Bey, daha önce hazırladığını söylediği mazbatasından hareketle konuşmasının bundan sonraki kısmında vakıfların işleyişi ile alakalı detaylı bilgiler vermiş; Vakıflara bağlı kurumların yüzde doksan beşinin İstanbul’da olması nedeniyle Evkaf Vekâleti’nin genel çalışma alanının da İstanbul olduğunu ifade etmiştir⁵²².

İsmet Bey’in tafsilatlı açıklamalarından sonra muhalif mebusların vakıfların durumlarını tenkit ettikleri görülmektedir. Bu anlamda söz alan Erzurum mebusu Salih Efendi, vakıfların mevcut durumunun bozuk olduğunu ilginç sözlerle ortaya koymuştur⁵²³.

Salih Bey encümenin mazbatasındaki esbabı mucibeye atıfta bulunarak “... *Yalnız esbabı mucibesindeki bir şeyi arz edeyim. Bütün varidat 1.234.000 lira, masarîf 1.351.000 lira. Bunu kabul ediniz ki bu Evkaf İdaresi bir darülahalidir, bir me’keldir**. Bir kısım halk dolmuşlar, şunun bunun evkafı İslamiyesine el uzatmışlar” diyerek vakıflardaki suiistimale işaret etmiştir. Gelirlerinin giderlerini karşılayamadığını, vakıfların birileri için adeta yiyimevi haline geldiğini; bunun da Abdulhamid Han’ın saltanatı süresince devam ettiğini söylemiştir.

⁵²² **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVII, s. 398–400.

⁵²³ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVII, s. 400. “Arkadaşlar İsmet Bey’in beyanatından anlaşılıyor ki, tespit edilmiş bir kadro vardır. Fakat kadroda bir tenkisat yoktur. Yani o müdüriyetler, o devair, ve saire, o alayı vala yine mevcuttur” demiş; Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey’in “Eski tas eski hamam” ifadesini de onaylayarak “İsmet Beyefendi nazik bir arkadaşımızdır. Meseleyi kâmilten boğup kapamak istiyor. Teşkilatın yerli yerinde olduğu itirafıyla sabittir. Ve vicdanınıza havale ediyorum. Hani romanlardan Paris batakhaneleri diye bir şey vardır. Bizde de Paris Batakhaneleri denilince hatıra İstanbul Evkaf Nezareti gelir. Selam verdiniz mi rüşvet diye almazlar” şeklindeki ilginç sözleriyle ortaya koymuştur.

* Me’kel: Geçim yeri, na-meşru yiyimevi. Devellioğlu, **a.g.s.**, s. 605.

Konuşmasının sonunda meseleyle alakalı asıl muhatabın vekalet olduğunu “... Çok rica ederim aidolduğu vekâlet bu kadronun eşkâlinden bizi haberdar etsin... İsmet Bey’in sözü bizim için bir senet olamaz. O muhterem arkadaşımız encümen namına söylüyor”⁵²⁴ şeklindeki sözleriyle belirten Salih Bey, bu hususta meclisin bilgilendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Salih Efendi “...bu varidatı evkaf ıslah edilseydi, bunun varidatı me’kel yapılmayarak bir bankaya tevdi olunsaydı bugün şüphe yok ki memleketi kurtaracak bir milyon altın liralık bir banka vücuda gelirdi” diyerek vakıf gelirlerinin tasarruf edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Buna cevaben söz alan İsmet Bey “... Efendim Evkafın varidatı bir milyon değil, beş milyon, altı milyon, on milyon dahi olsa masarifatı da on milyon olacaktır. Çünkü Evkafın varidatını, evkafın meşrutunlehine sarf etmek mecburiyetindeyiz”⁵²⁵ diyerek Vakıf gelirlerinin vakıf haricinde kullanılmasının mümkün olmadığını, gelirin yine vakıflar için harcanması gerektiğini ifade etmiştir.

Tasarruf meselesi dışında, Salih Bey’in eleştirilerine cevap verilmemesi, vakıflardaki suiistimalin gerçek olduğunun bir göstergesidir diyebiliriz. Tabi burada Vakıflar hakkında İsmet Bey’in iki aylık bir çalışma neticesinde hazırlamış olduğu mazbata genel durumu ortaya çıkartıp sorunu çözmek adına oldukça önemlidir.

İkinci madde, meclisteki itirazlar ve Saruhan mebusu Refik Şevket Bey’in takriri çerçevesinde “edilecek” kelimesinin kaldırılmasıyla aynen kabul olunmuştur⁵²⁶.

İsmet Bey, üçüncü madde hakkında da açıklama bulunmuş ve İstanbul’da bir kısım vakıf dairelerinin aynen görevlerine devam ettiklerini bu nedenle tam tahsisat verildiğini ifade etmiştir. Madde aynen kabul edilmiştir⁵²⁷.

İsmet Bey, vakıflara avans verilmesine dair kanun tasarısıyla alakalı encümen mazbatasının, İstanbul’da Hukuk Müşaviri’nin başkanlığında bir idari encümen oluşturulması ile alakalı, 4. maddesi hakkında da söz alarak verdiği bilgilerle meclisi yönlendirmiş ve maddenin kabulünü sağlamıştır.

⁵²⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 400.

⁵²⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 401.

⁵²⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 401.

⁵²⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 401–402.

Muhalefetin yoğun eleştirisine neden olan 4. madde hakkında söz alan Trabzon mebusu Nabizade Hamdi Bey, dördüncü maddeyle beşinci maddenin bu kanunla alakasının olmadığını ifade ederek, bu maddelerin atlanmasını istemiştir. Cevaben söz alan İsmet Bey “*Efendim evkafın devairi merkeziye teşkilatından demin de arz ettiğim gibi dört beş müdüriyetin vazifesi, yüzde doksan İstanbul’un vazifesine ait olduğu için orada ifayı vazife ettirmek zaruretinde bulunuyoruz. Binaenaleyh; bunlar vekâlete merbut devairi merkeziye meyanındadır. Fakat vazifeleri yüzde doksan dokuz oradadır*”⁵²⁸ diyerek dördüncü ve beşinci maddelerin, vakıflarla alakalı dairelerin genelinin İstanbul’da olması sebebiyle, bu kanuna ilave edildiğini ifade etmiştir. İsmet Bey konuşmasının devamında tafsilatlı açıklamalar yapmasına rağmen kanuna muhalif mebusların eleştirilerini engelleyememiştir.

Siird mebusu Mustafa Sabri Bey yapılanları “*Adam kayırmak için teşkilat*” diye nitelemiştir. Erzurum mebusu Salih Efendi ise avans teklifini “*Adeta bu avans teklifi keşkülü fukaraya benzedi. Bunun içinde envai şeyler var*” diyerek yorumlamıştır. Bolu mebusu Şükrü Bey “*zaten bu yeni usul, yutturmak usulü*” demiştir. Ancak Salih Bey’in ortaya attığı tez pek mantıklı değildir. Salih Bey meseleye bölgesel bakarak “*Eğer tevsii mezuniyet (yetki genişliği) usulünde bir kanun yapacaksak Refik Şevket Bey biraderimizin dediği gibi Erzurum’daki evkaf için de bir şey yapalım. Bırakalım kendileri istediği gibi yapsınlar. Herkes bildiğini yapsın*” diyerek meseleyi ana mecraından çıkarmış kuru bir muhalefet ortaya koymuştur. Çünkü İstanbul’daki vakıflarla Erzurum’daki vakıfların mukayesesı pek mantıklı değildir. İstanbul, Osmanlı Devleti’nin başkenti olarak Vakıfların büyük bir kısmını bünyesinde bulundurmaktadır. Bu nedenle de hususi bir yerinin olması zorunludur.

Maddeyle alakalı olarak söz alan Şeriye ve Evkaf Vekili Vehbi Efendi “... *Rica ederim, bunlar aylık bekliyorlar. Çünkü hizmet ediyorlar... Yani bu kadar uzatmaya değer bir mesele değildir*” diyerek bir an önce maddenin onaylanmasını istemiştir.

Madde ile alakalı söz alan Konya mebusu Refik Bey Kanunu eleştirerek “*Sel önünden kütük kapmak*” şeklinde yorumlamıştır. Kanun maddelerine atıfta bulunarak

⁵²⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 402.

“... yukarıda Avans Kanunu, aşağıda Evkaf teşkilatına ait bir kanun, daha aşağıda da Evkafta müfettişlik teşkilatına dair diğer bir kanun vardır”⁵²⁹ diyerek kanunla beraber oluşturulmak istenilen bir takım makamlar olduğunu ve bu makamlara da birilerinin oturtulmak istendiğini ifade etmiştir.

Refik Bey’in bu izahatına “...sel önünden kütük kapmıyoruz. Kapılacak kütük de yoktur” diyerek cevap veren Şeriye ve Evkaf Vekili Vehbi Efendi, hayrat ve müberratin maslahatının geri kalmaması için bu maddelerin Avans Kanununa konulduğunu, hatta Vakıf İdareleri’ne kadro da istediklerini ancak Encümenin bu kadroları çıkardığını ifade etmiştir. Encümenin burada tasarruf maksadıyla ilave kadroları iptal ettiğini düşünebiliriz.

Bu izahlardan sonra müzakerenin kifayeti kabul olunarak takrirlerle geçilmiştir. Takrirlerde maddenin tayy ve reye konulması istenmiştir. Ancak kabul edilmemiştir. Söz alan İsmet Bey “*Efendiler tehir, vakfın menafini haleldar eder. Çünkü mühim müzayede, mahlul ve ihale muamelatı duruyor. Gurebayı Müslimin Hastaneleri bunu bekliyor. Bunlar olamaz. Böyle şeyler şekil meselesidir. Hayeti Aliyeniz esasta müttehit kalmıştır*” diyerek fakir ahali için vakıfların oldukça önem arzettiğini bu nedenle tehirin yanlış olacağını ifade ederek maddenin kabulünü istemiştir.

Bunun üzerine madde oya sunulmuş ve kabul edilmiştir⁵³⁰.

İdari Encümenin görevleriyle alakalı olarak hazırlanan 5. madde hakkında da mecliste yoğun tartışmaların yaşandığını görmekteyiz. İsmet Bey, maddeyle alakalı gerekli açıklamaları yaparak meclis bu hususta bilgilendirmiştir.

Beşinci maddenin okunmasından sonra söz alan İsmet Bey, dördüncü maddeyle kabul olunan idare encümeninin vazifesinin sadece idari olduğunu; bunu da beşinci madde açıkladığını söyleyerek maddenin izahını yapmıştır.

İsmet Bey vermiş olduğu bir örnekle Encümenin vazifesini şöyle izah etmiştir:

“*Mesela İstanbul vilayeti Gurebayı Müslimin Hastanesi için bir mubayaa muamelesi yaptı. Bunu münakasaya (ihale) koydu. Münakasa muamelesinin murakabe ve intacını bu encümene veriyoruz. Yani İstanbul Vilayetini başıboş*

⁵²⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 403-407.

⁵³⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 408.

bırakmıyoruz” diyerek dördüncü madde esnasında Erzurum mebusu Salih Efendi’nin *’İstanbul’da bir istiklali tam veriliyor’* şeklindeki yaklaşımlarının doğru olmadığını, kurulacak olan encümenle İstanbul’daki müdüriyetlerin denetlendiğini ifade etmiştir.

İsmet Bey, ölen kişinin mirasçısının olmaması durumun ortada kalan mallarla alakalı da encümenin yetkili olacağını *“Mahlulata gelince ahabının vefatından sonra hakkı intikali kalmamış olan mahlulat vardır. Bu müterakim mahlulat vakit, vakit müzayedeye konur. Fiyatı muvafık görülürse encümen tetkik eder. Bu encümen de fiyatı muvafık görürse tafviz yapar, kalır. Biz müdüriyetlere doğrudan doğruya ihale hakkı vermiyoruz. Encümene hakkı murakabe veriyoruz. İşte encümenden kasıd da budur”* sözleriyle açıklamıştır.

İsmet Bey bu açıklamalarıyla, dördüncü ve beşinci maddelerle alakalı itirazlara da cevap vermiştir. Ancak, Saruhan mebusu Refik Şevket Bey’in, maddenin kabulünden önce ihale işinin kime ait olduğu şeklindeki sorusuna cevaben *“Burada oturan Şurayı Evkafa aittir”* diyerek cevap vermiştir. Bunun üzerine söz alan Refik Şevket Bey *“... Bir vazifeyi ifa etmek için müesseselerimiz varken, o vazifenin ihtisas dairesinde görülmesine layık makam varken, o makama ait vazâifi, İstanbul’da olduğundan dolayı, kalkıp sureti istisnaiyede olarak İstanbul’daki encümene vermek mantiken ve kanunca ve hatta esasatı vakfiye ile kabili telif ve tasvip değildir”* diyerek encümenin kurulmasına karşı çıkmıştır. Refik Şevket Bey, kurulacak olan encümene salahiyet verilmesini gereksiz ve hatta vakıf esaslarına aykırı bulduğunu ifade ederek mevcut kanunlarla çalışmaması için Şeriye ve Evkaf Vekâleti tarafından tanzim edilmesini⁵³¹ teklif etmiştir.

Kurulacak olan encümene muhalif olan mebuslardan Antalya mebusu Rasih Bey *“...Öyle vasi bir salahiyet veriyorsunuz ki, zannederim bir sene bu işle meşgul olurlarsa hepsi milyoner olurlar”* diyerek encümen üyelerine verilen salahiyetin aşırı olduğunu; görevlerini kötüye kullanmalarına neden olabileceğini ima etmiştir. Rasih Bey, İstanbul’da kurulacak teşkilatın mutlaka merkeze bağlı olması gerektiğini de⁵³² ifade etmiştir. Görevi kötüye kullanma ihtimali ile alakalı olarak söz alan Karasi mebusu Hasan Basri Bey *“... İstihdam ettiğiniz memurlara eğer eminseniz vasi salahiyet veriniz. Onlar vazifelerini -işgalattan azade olarak daha emin,*

⁵³¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 409–410.

⁵³² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 410.

müstakil bir surette- ifa edebilsinler” diyerek görevlendirilecek kişilerin güvenilir olması durumunda sorun çıkmayacağını ifade etmiştir.

Hasan Basri Bey “...biz Teşkilatı Esasiye Kanunumuzda evkaf mesailini vilayetlerimize bırakmışızdır, sıkı merkezîyet usulüne aleyhtar bulunmuşuzdur... Hakikaten gerek evkafın gerek şubâtı sairenin böyle vasi bir âdemi merkezîyet usulüyle idaresi zannederim ki; merkezîyet usulü idaresinden çok faideli, hayırlıdır. Bendeniz bu noktada atılan adımı hayırlı bir adım telakki ediyorum” diyerek kanuna destek vermiştir.

Hasan Basri Bey Vakıflarla alakalı olan devairi merkeziye teşkilatının İstanbul’da bulunmasına ise “Acaba yalnız Şeriye ve Evkaf Vekâletinin teşkilatı merkeziyesine taalluk eden devair mi İstanbul’dadır? Yoksa diğer vekâletlerin teşkilatı merkeziyesine tabi devair İstanbul’da yok mudur? Ben zannediyorum ki, İstanbul’un vaziyeti hazırî mahumesi dolayısıyla vekâletlerin teşkilatına ait olan memurlardan bir kısmı İstanbul’da bulunmaktadır”⁵³³ diyerek diğer vekâletlerin de İstanbul’da teşkilatlarının bulunduğunu; bunun da İstanbul’un hususi durumuyla alakalı olduğunu belirtmiştir. İstanbul’un bu hususi durumu memleketteki vakıfların büyük çoğunluğunun İstanbul’da olmasının yanı sıra Osmanlı Devleti’nin başkenti olması, buranın ciddi bir nüfus potansiyeline sahip olması gibi etkenler sıralanabilir.

Kırşehir mebusu Müfit Efendi de kanunla alakalı olarak münakaşayı gerektiren bir durumun olmadığını söyleyerek maddenin aynen kabulünü teklif etmiştir. Beşinci madde takrirlerin okunmasından sonra aynen kabul olunmuştur⁵³⁴.

Altıncı, yedinci ve sekizinci maddeler aynen kabul edilerek⁵³⁵, kanunun Heyeti Umumiyesi’ne geçilmiştir. Kanun 144 evet, 33 ret, 22 müstenkif reyle onaylanmıştır⁵³⁶.

⁵³³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 411.

⁵³⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 413.

⁵³⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 413–414.

⁵³⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 422.

IV. BÖLÜM

İSMET BEY'İN HALKÇILIK ANLAYIŞI VE DİĞER MESELELER HAKKINDAKİ ÇALIŞMALARI

1. İsmet Bey'in Halkçılık Anlayışı:

Halkın yararını her sahada en önde ve vazgeçilmez saymak⁵³⁷ şeklinde tanımlayabileceğimiz halkçılık; Türkiye'yi de içine dâhil edebileceğimiz imparatorluk sonrası emperyalist istilacılara karşı verilen istiklal mücadelelerinde toplumu bir bütün halinde mücadeleye dâhil edebilmek yolunda son derece etkili bir söylem olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlayış, askeri mücadeleden sonra kaçınılmaz şekilde gündeme gelen yeni oluşumlar kurma sürecinde de farklı şekillerde varlığını sürdürmüştür⁵³⁸.

Kaynağını halktan alan bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda oldukça mühim bir yeri olan “Halkçılık” anlayışı İsmet Bey'in de benimsediği bir ilke olmuştur. İsmet Bey'in Birinci Meclis'te yaptığı konuşmaları incelendiğinde, kendisinin “halkçı” bir anlayışa sahip olduğunu görülmektedir.

Nitekim meclisin 20 Nisan 1920 tarihli oturumunda, Malatya Sultansuyu Çiftliği'nin satışı ile alakalı kanun tasarısının müzakeresi sırasında söz alarak, halka satılacak arazilerde, müzayedede yani “artırma usulü”nün yanlış olacağını, bunun zenginlerin yararına olacağını; bu nedenle “rüçhan* hakkı” usulüne riayet edilmesi gerektiğini belirterek “halkçı” bir tavır sergilemiştir.

Kurtuluş Savaşı'nın giderlerini karşılama için, Birinci Meclis tarafından yapılan çalışmalardan birisi de, Malatya Sultansuyu Çiftliği'nin satışı ile alakalı kanun teklifidir.

⁵³⁷ Cezmi Eraslan, *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk*, Kumsaati Yayınları, İstanbul 2003, s. 16.

⁵³⁸ Eraslan, *a.g.e.*, s. 271.

* Rüçhan: Üstünlük, üstün olma. Devellioğlu, *a.g.s.*, s. 900.

Meclisin 20 Nisan 1922 tarihli oturumunda, Malatya Sultansuyu Çiftliğinin satışı ile alakalı kanun tasarısının müzakeresine geçilmeden önce satışın gerekçesi, akabinde de kanun tasarısı⁵³⁹ mecliste okunmuştur. Gerekçede çiftliğin teşekkülü ve genel durumu hakkında bilgi verildikten sonra, satıştan elde edilecek gelirle bütçe açığının kapatılabileceği belirtilmiştir.

Kanun tasarısının okunmasının ardından Muvazeneyi Maliye Encümeni mazbatası okunmuştur. Mazbatada “hükümetin teklifinin encümen tarafından uygun görüldüğü ve tasdik edildiği”⁵⁴⁰ ifade edilmektedir.

Sultansuyu çiftliği ile alakalı olarak mecliste yapılan açıklama ve izahatlarda; Çiftliğin teşekkülü, genel özellikleri ve nüfus yapısı ile alakalı bilgiler verilmiştir:

Bu açıklamalardan, çiftliğin temel sorununun su sorunu olduğu görülmektedir. Konuyla alakalı olarak görüş belirten Erzurum mebusu Salih Efendi ve Malatya mebusu Lütfi Bey, sorunun çözümüyle alakalı olarak Sultan Abdulhamid döneminde bir takım kanal çalışmalarının yapıldığını ancak bitirilemediğini, meşrutiyetin ilanından sonra da çalışmaların durduğunu ifade etmişlerdir. Lütfi Bey ve Salih Efendi, ahali tarafından halledilmesi oldukça zor olan bu sorunun devlet eliyle ve askeri birlikler vasıtasıyla halledilmesi durumunda buranın satışından elde

⁵³⁹ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XIX, s. 321-322. Gerekçe: Malatya Sultansuyu Çiftliği, 1286 tarihinde askeriye tarafından kurulmuştur. Sonradan Hazineyi Hassa'ya (hükümdarın özel hazinesine) geçmiştir. 1325 senesinde de Maliye tarafından devredilerek sonradan malum olan kanunla Hazine'yi Hassa'ya bağlanmıştır. En sonunda da diğer emsalleriyle beraber Maliye tarafından idaresi kararlaştırılmıştır. Sultansuyu Çiftliği hududu içerisinde kırkar, ellişer haneli elli bir köy mevcuttur. Bunlar eskiden beri çiftlik arazisini ekmektedirler. Tohum ve diğer masrafları kendilerine ait olmak üzere hâsılâtın dörtte birini çiftlik idaresine vermektedirler. 1321 senesinde mevcut arazi çiftçiler arasında taksim edilerek paylaştırılmış ve ellerine geçici birer parça belge verilmiştir. Sonradan canlandırılan arazi ile birlikte çiftliğin ekilmiş olan kısmının yüz bin dönümden fazla olduğu tahmin edilmektedir. Çiftliğin içerisindeki köylerde oturan ahali, senelerden beri ettikleri araziye satın alıp buralara sahip olmak için hükümete başvurumaktadırlar. Zikredilen araziye babalarından, dedelerinden alıp canlandırarak ev vb. yapılar inşa ederek orada kesin olarak yerleşmiş olan ahalinin bu arzusunu kabul ederek bedeli karşılığında ekip biçtikleri mahallere sahip olmalarını sağlamak uygun görülmektedir. Buradan elde edilecek gelirle, bütçenin bir buçuk milyonluk masrafının da kapanabileceği anlaşılmaktadır. Bu nedenle hazinenin menfaatleri açısından da uygun görülmektedir. Satışlar, çiftlik arazisi içerisindeki köylerin hudutları dahilindeki araziler yine sadece o köy ahali arasında yapılacak “artırma usulü” ile belirlenecek bedeller üzerinden hemen yapılacaktır. Köylerin sınırları dışında kalan kısımlar da hariçten talip olanlara satılacaktır. Bu hususta izin verilmesine dair düzenlenen kanun tasarısı takdim kılınmıştır.

Gerekçenin akabinde Kanun tasarısının sureti 3 madde halinde okunmuştur.

Madde 1 : Malatya'da bulunan Sultansuyu Çiftliği'nin içerisindeki çiftçilere ve hariçten talip olanlara satılması için Maliye Vekaletine izin verilmiştir.

Madde 2 : İşbu kanun neşir tarihinden itibaren geçerlidir.

Madde 3 : İşbu kanunun icrasına Maliye Vekili memurdur.

⁵⁴⁰ Muvazeneyi Maliye Encümeni mazbatası için bkz. **TBMM ZC.**, D.I , İS.III, C.XIX, s. 322.

edilecek gelirin daha da artacağını, nüfus yapısı ile alakalı söz alan Maliye müsteşarı Zekai Bey de, bölgedeki nüfusun sekiz bin ile on bin arasında olduğunu⁵⁴¹ belirtmişlerdir.

Sultansuyu Çiftliğinin Teşekkülü ile alakalı açıklama yapan mebuslar, çiftliğin Abdulhamid döneminde teşekkül ettiği hususunda birleşmektedirler. Malatya mebusu Feyzi Efendi 15-20 sene önce *bölgeye gelen askerlerin Ahalinin malını, arazisini alarak bir çiftlik yaptırdıklarını, İkinci Abdulhamid devri olması hasebiyle kimsenin bir şey diyemediğini, Meşrutiyetin ilanından sonra arazi sahiplerinin İstanbul'a birçok defa telgraflar çektiklerini ama netice alınamadığını*⁵⁴² ifade etmiştir.

Malatya mebusu Lütfi Bey ise daha açıklayıcı bir konuşma yapmıştır. Lütfi Bey, çiftliğin teşekkülünün Abdulhamid döneminde gerçekleşen bir isyan hareketiyle alakalı olduğunu belirtmiştir. İsyanı bastırmak için buraya gelen askerlerden korkan ahalinin buradaki arazilerini terk etmeleri nedeniyle kumandan Rahmi Bey'in arazinin boş kalmasını önlemek için burada bir çiftlik oluşturarak imarını gerçekleştirmiştir⁵⁴³.

Bu açıklamalardan sonra söz alan İsmet Bey, Meşrutiyet dönemlerinde; İkinci Abdulhamid ve Sultan Reşat tarafından çıkartılan iradelerle, halkın mülkiyetinde olan arazilerin maliyeye devredildiğini⁵⁴⁴ söyleyerek, Osmanlı Devleti'nin siyasi yapısındaki değişikliklerin arazi mülkiyetinde de kendisini gösterdiğini ortaya koymuştur.

⁵⁴¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 330.

⁵⁴² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 322.

⁵⁴³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 324-325. Lütfi Bey çiftliğin teşekkülü ile alakalı şunları söylemiştir: “ 1286'da Akçadağ kazasında meydana gelen bir isyan hareketi nedeniyle buraya bir kuvvet gönderilmiş. Askeri birliklerin buraya gelişinden sonra korkan ve telaşa düşen ahali, mallarını ve arazilerini terk ederek kaçmışlardır. Bu askerlerin kumandanı Rahmi Bey, arazinin atıl kalmasını önlemek için, kimse hükümetten korkmasın herkes malına, arazisine sahip çıksın diye arazi sahiplerine haber yollamış, ahalinin bir kısmı gelmiş; ancak bir kısmı gelmemiştir. Bu çiftlik bugün 51 köy ve yüz bin dönüm araziye içermektedir. Rahmi Bey, gelmeyenlerin arazilerinin atıl kalmaması için araziye el koyarak asker vasıtasıyla buraları imar etti. Susuz olan bu araziye, güney batı tarafındaki Sultansuyu'ndan asker marifetiyle su getirildi. Ancak Rahmi Bey'den sonra gelen çiftlik müdürleri, Rahmi Bey zamanında canlandırılan bu araziye o reberlerin elinden alıp başkalarına veriyorlar. Bu durum arazinin imarını zorlaştırıyor. Bu nedenle bu arazilerin sahipleri oradan buradan toplanmış adamlardır. İşte bu elli köyde toplanan ahali eski ahali değildir. Etraftan reberlik için gelen insanlardır. Çiftlik idaresi de arazinin boş kalmaması için bu insanlara bu vesikaları vermiştir.

⁵⁴⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 332.

İsmet Bey, maliyenin elinde bulunan ve tasarruf hakkı millete ait olan araziler arasında Sultan Suyu Çiftliği'nin de bulunduğunu söyleyerek; mülkiyet hakkı bütün millete ait olan arazinin mülkiyetinin, araziye aktif olarak kullanmakta olan ziraat erbaplarına verileceğini; bunun da mevcut arazi kanunnamesiyle gerçekleşebileceğini “*Şimdi efendim, arazinin hakkı tasarrufu, hakkı mülkiyeti milletindir; hakkı tasarrufu müzarilere(araziye ekenler) satmak istiyor. Bu satış nasıl olur? Bu arazi kanunnamesine tevfiikan ve onun suverisi tatbikiyesine(uygulamasına) aidolan nizamname mucibince talimata tevfiikan yapılır. Binaenaleyh, arazi kanunnamesinde ne vardır? Orada müzarilerin bir hakkı vardır? Hakkı rüçhan, hakkı mesil ve mecrada halit ve şeriktir**” sözleriyle ortaya koymuştur.

İsmet Bey, köylünün kullanımında olan arazinin satışının hangi şartlarda yapılacağını da “*...Böylece köylünün arazisi bir seneye kadar harice satılamaz. Çünkü Arazi Kanununda bunlar muharrerdir. Köylü talip iken, hükümet bir seneye kadar hiçbir yere satamaz. Binaenaleyh, burada (Araz Kanunnamesindeki ahkama tevfiikan) diyecek olursak; satış muamelesi tamamen elimizde mevcut olan kanuna tevfiikan yapılacaktır ve müzayede esnasında müzariin hakkı rüçhanı sabit olduğu zaman satılamaz. O zaman müzayede olamaz. Bedeli misline verilir. Harice karşı da zaten müzayede yoktur*”⁵⁴⁵ sözleriyle açıklamıştır.

İsmet Bey, bu açıklamalarıyla diğer mebusların açıklamalarını tamamlayıcı bir duruş sergilemiştir. İsmet Bey, yapılacak olan arazi satışının hukuki çerçevede nasıl yapılacağını izah etmiş; bunun Arazi Kanunnamesi hükümlerine uyularak, araziye şu anda kullanan çiftçilerin üstünlük haklarını korumak suretiyle yapılabileceğini ortaya koymuştur. İsmet Bey'in ifadelerinden anlaşılacağı üzere; araziye şu anda ekmekte olan kişiler bir yıllık süre içerisinde bu araziye alabilirler. Ancak bu süre içerisinde arazi satın alınmazsa dışarıdan birisine satılabilir. Bu da araziye kullanmakta olan şahıslara verilmiş bir üstünlük hakkı olarak görülmektedir. İsmet Bey müzayede usulüne de karşı çıkmaktadır ki; bize göre isabetli bir tavidir. Çünkü müzayede yani “artırma usulü” sadece zenginlerin işine gelir. Ekonomik durumu zayıf olan kişiler artırma usulünde toprak sahibi olamazlar. Zengin daha da

* Hakkı rüçhan: Üstünlük hakkı. Hakkı mesil: Bir gayr-ı menkulden çıkan suları sınırları dışına akıtma hakkı. Halit: Arazi hukukunda ortak olan kimse. Şerik: ortak. Develioğlu, a.g.s., s. 900 ve 992.

⁵⁴⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.C.XIX, s. 333.

zenginleşirken; fakir, toprak sahibi olamayacağından daha da fakirleşecektir. İsmet Bey'in burada "halkçı" bir tavır ortaya koyduğunu söyleyebiliriz.

Daha önce satışı yapılan Çifteler Çiftliği hakkındaki uygulamanın, burada da uygulanabileceğini ifade eden Eskişehir mebusu Abdullah Azmi Efendi "...bugün Çifteler Çiftliğinde uygulanan ve seneden seneye hükümleri korunan Muvazeneyi Maliye Kanununda bir madde vardır. Encümen bunu bularak her yerde eşit olarak uygulanmak üzere o kanun maddesini alır. Eğer o kanun maddesini meclisten yeniden geçirmek gerekiyorsa geçirilir"⁵⁴⁶ diyerek Eskişehir'de bulunan Çifteler çiftliğinde de aynı uygulamanın yapıldığını, dolayısıyla bu örnekten yola çıkılarak aynısının Sultansuyu Çiftliğinde de tatbik edilebileceğini; bunun da encümende görüşülmesinin daha uygun olacağını ifade etmektedir. Abdullah Azmi Efendi Çifteler Çiftliğinin satılmasındaki uygulamayı da "...önce birinci sınıf, ikinci sınıf, üçüncü sınıf şeklinde bedeller takdir edilir. Sonra da taksitle 3, 5, 10, 15 sene müddetle toprağın üzerinde ziraat eden şahıslara satılır" diyerek açıklamıştır ki; bu uygulama çiftçinin yararına olarak düzenlenmiştir. Çünkü arazi değerine göre sınıflara ayrılmış; böylece daha çok verimli olan arazinin değeri daha az verimli olandan yüksek olacaktır. Taksit usulü de çiftçinin borcunu ödemesini kolaylaştıracaktır.

Abdullah Azmi Efendi'nin bu teklifinden sonra meselenin encümene gönderilmesiyle ilgili olarak mebuslar tarafından takrirler verilmiş ve bunlar mecliste okunmuştur. Yapılan oylamada Sultansuyu Çiftliğinin satılmasıyla alakalı kanun tasarısı Adliye ve Defteri Hakani Encümenlerine gönderilerek⁵⁴⁷ tasarının daha detaylı bir şekilde incelenmesi sağlanmıştır.

⁵⁴⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C..XIX, s. 333.

⁵⁴⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 334-335.

2. İsmet Bey'in Halkın Sorumluluklarının İktisadi Gücüyle Orantılı Olması Hususundaki Israrı:

İsmet Bey, kişilere sorumluluk yüklerken; kişilerin iktisadi durumlarının göz önünde bulundurulmasının gerektiğini düşünmektedir. Nitekim İsmet Bey, meclisin 07.03.1338(1922) tarihli oturumunda Nahiyelelerin vazifeleri ve yetkileri ile alakalı Nahiye İdareleri Kanunu'nun 52. maddesinin müzakeresi esnasında yaptığı açıklamayla; bedeni mükellefiyet hususunda söz alarak, geçimlerini amelelik yaparak sağlayanlara daha az sorumluluk yüklenmesini; çünkü bu kişilerin sorumlulukları haricinde kalan zamanlardaki çalışmalarıyla kendi geçimlerini temin ettiklerini ifade etmiştir.

Meclisin 07.03.1338(1922) tarihli oturumunda görüşülen Nevahi idareleriyle alakalı Kanunun 52. Maddesinde geçen bu vazife ve yetkiler şöyledir⁵⁴⁸:

1-Yeni yapılacak olan bir Nahiye Dairesi'nin, devletçe belirlenen plan dahilinde yapılması zorunludur.

2-Yeni yapılacak bir ilk mektebin de, devletçe belirlenen plan dahilinde yapılması zorunludur.

3-Nahiye dahilinde huzur ve düzenin, emniyet ve selametın sağlanması.

4-Genel sağlığın korunması ve bulaşıcı hastalıkların yayılmasının önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması.

5-Sağlığı bozacak yiyeceklerin, hasta ve zayıf hayvanların satışının yasaklanması, ekmeğin pişkin ve temiz olmasına özen gösterilmesi.

6-Sokaklar ve meydanların ve Pazar mahallerine peyderpey kaldırımların yapılması.

7-Tanzim olunacak kanun mucibince (Düzenlenecek olan kanun gereğince), iştiraki mesai ve mükellefiyeti bedeniye suretiyle (müşterek mesai yaparak ve bedenen çalışarak) havayı ifsad eden (bozan) su birikintilerinin ve küçük bataklıkların kurutulması, su yollarının temizlenmesi, setler inşa edilmesi, içmeye elverişli suların köylere getirilmesi, dere ve yol kenarlarına ağaç diktirilmesi, mevcut çeşme ve kuyuların iyi halde korunması.

⁵⁴⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 90.

8-Kanunu mahsusa* dayanarak köy yollarının ıslahı ve köyleri diğer köylere veya iskele ve istasyon ve umumi yollara ve vilayet yollarına kavuşturan yolların, bedenlen çalışmak suretiyle inşa ve tamir ettirilmesi.

9-Ehli hayvanların ıslahı, iyi cinsinden boğa, aygır, teke ve koç tedariki

10-Hayvanların hastalıklardan korunması ve bulaşıcı hayvan hastalıklarının yayılmasının önlenmesi için fenni tedbirler almak.

11-Nakledilebilen ve nakledilemeyen bütün köy mallarının iyi bir şekilde muhafazası.

12-Nahiye tarlaları ile bahçe ve bostanlarının temini ıskası için gereken tecrübelerin alakadar köylülerin yararlanma derecelerine göre çalışmaları suretiyle ifa ettirilmesi ve köy ahalisinin geneline veya bir kısmına ait suların adilane tavsii.

13-Yetim ve terk edilmiş çocukların ve mecnunların toplattırılıp; kaza ve vilayet merkezlerine sevk edilerek vilayet müesseselerinin himayelerine verilmesi.

14-Kabristanların iyi bir şekilde muhafazası ve icap ederse mahalli ahara nakledilmesi.

15-Çarşı ve pazarı olan büyük kasabada, Belediye Kanunu ile şehirlere verilmiş olan vazifelerin, duruma göre ifa edilmesi.

16-Nahiye vazifelerini icra için icap eden memurların istihdamı.

17-Devlet tarafından belirlenen kanunlar ile Nahiye vazifeleri meyanına dâhil edilecek çeşitli hususların temini icrası

18-Her köy hususi koru, baltalıklarını açmayarak iyi muhafaza eyleyecektir. Korusu ve baltalığı olmayan köyler ihtiyaçları oranında bunları meydana getirmeye mecburdurlar.

Elli İkinci maddeyle alakalı ilk altı fıkra aynen kabul edilmiştir. Böylece nahiye bünyesinde yapılacak kamu binalarının inşası belirli bir sisteme bağlanmış; asayiş, güvenlik ve sağlıkla alakalı düzenlemelerin önü açılmış; sokak ve meydanların düzenlenmesi karara bağlanmıştır.

Yedinci maddeyle alakalı olarak söz alan mebuslardan Karasi mebusu Abdülgafur Efendi, cami ve mescitlerin de iyi bir şekilde muhafazasını; Bolu mebusu Şükrü Bey, bataklıkların kurutulmasıyla elde edilecek yerlerin nahiye idarelerine

* 21 Şubat 1337(1921) tarihli kanun.

devredilmesini; İzmit mebusu Hamdi Namık Bey her haneye hela yapılmasını teklif etmişlerdir. Madde bu teklifler doğrultusunda kabul edilmiştir.

Yedinci maddenin encümünde kabulünden sonra söz alan İsmet Bey, yedinci fıkra ile birlikte bedeni ve nakdi mükellefiyetin birlikte kabul olunmasına rağmen sekizinci maddeyle birlikte mükellefiyetin sadece bedeni mükellefiyete hasredildiğini; oysa her ikisinin kabulünün gerekli olduğunu söyleyerek bu duruma itiraz etmiştir. İsmet Bey, bedeni mükellefiyeti ifa edecek olanların en önemli kısmını, gündeliklerini amelelik ederek temin eden insanların oluşturduğunu; bu nedenle bu durumda olanların mesai günlerinin art arda gelmesi gerektiğini, aksi takdirde bu kişilerin günlük ihtiyaçlarını karşılayamayacakları için sıkıntı çekeceklerini⁵⁴⁹ belirtmiştir.

İsmet Bey, servet sahibi kimselerle amelelerin aynı oranda mükellef olmaları usulünün haksızlık olacağını, herkese eşit miktarda sorumluluk verilmesi durumunda amelenin işsiz kalacağını ve geçimini sağlayamayacağını “...Erbabı servet fazla mükellef olsun ki amelenin mükellefiyeti kendi ihtiyacatı hayatiyesini tazyik edecek mikyastan aşağı düşebilsin. Mesela; bir nahiye dairesinde yapılacak bir müessese için her mükellef beş gün çalışacak ise, o amele üç gün çalışmalı ve beş günün ihtiyacını temin edecek nakdi mükellefiyetler karşısına konulmalıdır” sözleriyle izah etmiştir. İsmet Bey konuşmasının sonlarında, kişilerin servet durumuna göre derece derece mükellef olmaları esasının kabul edilmesi gerektiğini söyleyerek sekizinci fıkraya “Mükellefiyeti nakdiyei müterakkiye ve bedeniye usulüyle” kaydının konulması için fıkranın encüme gönderilmesi amacıyla bir takrir verdiğini⁵⁵⁰ ifade etmiştir.

İsmet Bey’in bedeni ve nakdi sorumluluğun birlikte olması, amele ve servet sahibi insanların ekonomik güçleri oranında vergilendirilmeleri gerektiği şeklindeki açıklamalarından sonra söz alan Bolu mebusu Şükrü Bey, insanların belirli günlerle mükellef olmaları usulüne karşı çıkmış ve “herkesin işi öbürüne atacağını, kimsenin çalışmayacağını” söylemiştir. Kanun maddesine “mükellefiyeti bedeniye yerine taksimi amal”⁵⁵¹ tabirinin getirilmesi gerektiğini ifade eden Şükrü Bey, işin başında

⁵⁴⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 101.

⁵⁵⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 102.

⁵⁵¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 102.

olan kişilerin akrabalarını çalıştırmayarak adam kayırma yoluyla suistimallere neden olacaklarını; oysa “taksimi amal” yoluyla herkese belirli oranda sorumluluk yüklenmesinin daha iyi olacağını ve işin daha kısa zamanda yapılabileceğini ifade etmiştir.

Fıkra da geçen “kanunu mahsus” tabirinin, 21 Şubat 1337(1921) tarihli kanun olduğunu söyleyen Karasi mebusu Hasan Basri Bey, şimdiye kadar köylüye angaryalar tahmil edilerek zulmedildiğini, köylünün kendi yolunu yaparak kendi yararına çalışmış olacağını; bu nedenle mükellefiyeti bedeniye usulünün tatbik edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Hasan Basri Bey, İsmet Bey’in teklifinin münakaşasının, 21 Şubat tarihli kanunun tadiliyle mümkün olacağını ifade etmiştir. Hükümet namına konuşan Dâhiliye Vekâleti Vekili Vehbi Bey de, yolların inşası için mükellefiyeti bedeniyenin yanı sıra maddi giderleri karşılamak için mükellefiyeti nakdiyeye ihtiyaç duyulduğunu, bu nedenle fıkra da mükellefiyeti bedeniye ve nakdiye tabirinin olması gerektiğini ifade ederek fıkrayla alakalı tadil önerisi vermiş; bu açıklamalar üzerine İsmet Bey, daha önce verdiği takririni geri aldığını ifade etmiştir. Akabinde de fıkra encümene havale edilmiştir⁵⁵².

İsmet Bey’in açıklamalarını değerlendirdiğimizde; kendisinin servet ölçüsüne göre mükellefiyeti esas aldığını görmekteyiz. İsmet Bey’in bu düşünceleri konuyla alakalı 21 Şubat 1337(1921) tarihli kanunla çelişmesi nedeniyle bu mümkün olmamıştır. İsmet Bey’in, kendi teklifiyle alakalı olarak Hasan Basri Bey’in eleştirisi üzerine, verdiği takriri geri alması; lüzumsuz bir muhalefete girmeyip, yapmış olduğu hatayı kabul ederek erdemli bir duruş sergilemiştir. Bununla beraber, fıkrayla alakalı eleştirileri başlatması diğer mebusların da meseleyi farklı yönlerden münakaşa etmelerine imkân vermiş ve ilgili fıkra encümene taşınmıştır.

Ehli hayvanların ıslahını öngören 9. fıkra Antalya mebusu Halil İbrahim Bey’in “*iyi damızlık*” şeklindeki ilavesiyle kabul edilerek; uzun süren savaşlardan ötürü neredeyse yok olmakta olan hayvancılık yeniden canlandırılmak istenmiştir. 10. ve 11. maddeler aynen kabul edilerek; köylerde bulunan taşınır ve taşınmaz malların muhafazası ile hayvan hastalıklarına karşı mücedele için gerekli tedbirlerin alınması sağlanmıştır. 12. madde Erzincan mebusu Osman Fevzi Efendi’nin teklifi

⁵⁵² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 103.

çerçevesinde, bostan ve bahçe ifadesine “*sair mezruat*” da eklenerek fıkra genelleştirilmiş; sulamayla alakalı olarak, daha adil bir düzenlemenin önünü açmak için ahalinin ortak kullanımında olan suların “*adil taksimi*” esası benimsenmiştir. 13. maddeyle alakalı olarak söz alan Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey, fıkranın ilk kısmında geçen “*Yetim ve terk edilmiş çocukların ve mecnunların toplattırılıp...*” şeklindeki ifadeye “*insan olmak itibariyle (toplattırılmak) sözü yanlıştır*” diyerek karşı çıkmış ve “toplattırılmak” kelimesinin “sevk” kelimesiyle değiştirilmesini önermiştir. Hüseyin Avni Bey, bu ifadenin insana yakışmayan bir mana taşıması sebebiyle itiraz etmiş ve madde bu haliyle kabul edilmiştir. Kabristanların muhafazası ile alakalı 14. madde daha kapsamlı hale getirilmek üzere encümene gönderilmiştir⁵⁵³.

15. ve 16. maddelerin aynen kabulüyle; büyük kasabaların yönetimleriyle alakalı düzenlemeler kabul edilmiştir.

17. madde ile alakalı söz alan Bolu mebusu Şükrü Bey, madde ile alakalı açıklama yapmak yerine genel bir değerlendirme yaparak halka söz hakkı verilmesi hususunu gündeme taşımıştır. Şükrü Bey, 52. maddenin yetersizliğinden bahisle “... *Fakat bu fıkralarda acaba köylü halkın, Teşkilatı Esasiye Kanunumuzla kabul ettiğiniz, mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenit ne gibi bir salahiyeti idariye verdik*” diyerek düzenlemenin halkın ihtiyaçlarına cevap vermediğini, halkın idarede söz sahibi olmasıyla alakalı herhangi bir düzenlemenin yapılmaması nedeniyle maddeyi tenkit etmiştir. Anlaşılacağı üzere Şükrü Bey, demokrasinin açık bir şekilde işler hale gelmesini isteyerek; yetkilerin paylaşılarak sıkı merkeziyetçi yönetimin terk edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Şükrü Bey 52. maddeye ilave olması için “...*Nüfus vukuatının yürütülmesi nahiyyede yapılmalı ve ferağ takririnin istimai nahiyyede yapıldıktan sonra merkezde icra edilmeli*”⁵⁵⁴ şeklinde bir talepte bulunarak nahiye idarelerine hukuki alanda bazı yetkilerin devredilmesini istemiştir. Şükrü Bey, bu isteğini bir takrir halinde meclise sunmuş, ancak teklifi kabul olunmamıştır. Şükrü Bey’in, yönetimde demokratikleşme yolundaki bu taleplerinin kabul olunmaması; mecliste, idari anlamda merkezi

⁵⁵³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 104-105.

⁵⁵⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 308-310.

yönetimin geçerli olması gerektiği şeklinde bir havanın hakim olduğunu göstermektedir.

Köylerde bulunan ormanların durumlarıyla alakalı olan 18. madde, Kars mebusu Fahrettin Bey'in "*orman bulunmayan köylerde hane başına en az 100 ağaç dikilmesini*"⁵⁵⁵ öngören tavrı çerçevesinde karara bağlanmış ve "*ağaç dikme*" bir nevi mecburiyet haline getirilmiştir.

Maddeyle alakalı tüm fıkralar dikkate alındığında, nahiyelele alakalı imar, çevre düzenlemesi, sağlık, emniyet gibi alanlarda çok yönlü bir çalışmanın yapıldığını görmekteyiz. Ancak TBMM hükümeti milli esaslara dayalı bir meclisin bünyesinde oluşturulan bir yönetim olmasına rağmen henüz halka kendi kararlarını alma noktasında bir özgürlük tanımamaktadır. Merkeziyetçi anlayış devam etmektedir.

3. İsmet Bey'in "Tekâlif-i Milliye" Adıyla Halktan Alınanların Halka İadesi Meselesindeki Tavrı:

Mustafa Kemal Paşa'nın, başkumandanlık makamından vermiş olduğu emirle, eli silah tutan her Türk vatandaşının orduya alınması için başlattığı cephe seferberliği, 7-8 Ağustos 1921 tarihinden itibaren ordu gerisinden başlattığı cephe gerisi seferberliği ile birleşerek Türk ve Dünya tarihinin eşiz uygulamalarından biri olmuştur. Tekâlif-i Milliye emirlerini olarak Milli Mücadele tarihine geçen bu emirler her şeyiyle en ince ayrıntısına kadar düşünülmüş milli hazırlık hükümlerini içermektedir⁵⁵⁶. Bu emirler doğrultusunda halkın yapmış olduğu fedakârlıklarla Kurtuluş Savaşı kazanılmıştır.

"Tekâlif-i Milliye Emirleri" adı altında Sakarya Savaşı'ndan önce halktan alınanların, zaferden sonra geri ödenmesi hususu, TBMM'nin 22 Mart 1923 tarihli oturumunda, bir kanun tasarısıyla meclis gündemine taşınmıştır.

Genel anlamda Halkçı bir düşünce yapısına sahip olan İsmet Bey, Tekâlif-i Milliye Emirleri ile halktan alınıp da geri verilmeyen miktarın, halkın devlete olan

⁵⁵⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XVIII, s. 311.

⁵⁵⁶ Serpil Sürmeli, **Milli Mücadele'de Tekâlif-i Milliye Emirleri**, ATAM, Ankara 1998, s. 60. Detaylı bilgi için bkz. Aynı eser, s. 61-120.

borçlarıyla karşılaştırılarak ödenmesini öngören bu kanun tasarısının görüşülmesi sırasında yapmış olduğu açıklamalarla; Milli Mücadele Dönemi'nde ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, halktan bu adla alınanların kademeli olarak halka geri ödenmesinin gerekli olduğunu belirtmiştir.

Konuyla alakalı olarak hükümetin hazırladığı kanun tasarısında 1920, 1921, 1922 senelerine ait Tekâlif-i Milliye ve Nakil vasıtaların bedellerinin karşılıklarının ödenmesi öngörülmektedir. Kayseri mebusları Osman Zeki Bey ile Atıf Bey'in birlikte hazırladıkları tasarıda ise, daha geniş kapsamlı bir tarih verilerek Birinci Dünya Savaşı yıllarında halktan alınanların karşılıklarının da verilmesi⁵⁵⁷ öngörülmüştür.

Kayseri mebusları Osman Zeki Bey ile Atıf Bey hazırladıkları kanun tasarısının gerekçesinde özetle şöyle demektedirler:

Milli mücadelenin önemini idrak eden tüm Anadolu halkı hükümetin her türlü teklifini yerine getirmiştir. Halkın her türlü yardımıyla ordularımız zafere ulaşmıştır. Meclis de halkın yararına olmak üzere gerekeni yapmak durumundadır. Daha önce yayınlanan bir kanunla hükümet, 1335(1919) senesi sonuna kadar halkın hazineden olan alacağını, kendisinin ya da akrabalarının borçlarıyla takas etmeyi kabul etmiştir. 1336(1920) ve 1337(1921) borçlarını nakden ödediği ve Dahileye Vekaletine bağlı olan Posta ve Telgraf Müdüriyeti Umumiyesi Harbi Umumi senelerine yani 1335(1919) senesine gelinceye kadar geçmiş senelere ait bilumum posta alacaklarını yerine getirmiş olduğu halde Maliye Vekaleti'nin 1335(1919) senesine ait borçların İstanbul Hükümeti'ne ait olduğundan bahisle ödenmesi hususunda ayak dirediği anlaşılmıştır. Böyle iken İstanbul Hükümeti tarihe karışmış ve yerini TBMM hükümeti aldığı için Müslüman ahalinin hukukunun askıda kalmaması için aşağıda verilen kanun maddelerini arz ve teklif ediyoruz⁵⁵⁸

⁵⁵⁷ **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 120-122.

⁵⁵⁸ **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 123.

Madde 1: Birinci Dünya Savaşı yıllarında ordunun iâsesi için gerek satın almalar ve gerekse mukavele suretiyle halktan alınıp bedelleri ödenemeyerek Maliyeye devredilmiş olan gıda maddelerine sarf olunmak üzere Maliye bütçesinin sarfiyat kısmına bir buçuk milyon lira ödenek konulmuştur.

Madde 2: İşbu tahsisat 1919 senesi sonuna kadar olan hazine borçlarının hepsini içine almayıp ancak önceki maddede gösterildiği üzere askeri tarafa, ordunun zorunlu ihtiyaçları için satın alma ve mukavele yoluyla millettan alınıp henüz bedelleri tesviye olunamayan gıda maddelerine tahsis olunacak ve ait olduğu seneler bütçesindeki ödenek bakiyesinden hesaplanması sağlanacaktır.

Kayseri mebusları Osman Zeki Bey ile Atıf Bey tarafından hazırlanan ve 1335(1919) senesi sonuna kadar olan askeri borçların ödenmesini öngören kanun tasarısı ve gerekçesinin mecliste okunmasından sonra, İsmet Bey'in de aza olarak içerisinde bulunduğu Muvazeneyi Maliye encümeninin kanun ile alakalı mazbatası okunmuştur. Mazbatada hükümetin ve Osman Bey ile Atıf Bey'in müşterek tekliflerinin incelendiği; hükümetin teklifinin tadilen kabul edilmesi; Osman Bey ve Atıf Bey'in müşterek tekliflerinin kabul edilmemesi, gerekçeleriyle beraber açıklanmıştır⁵⁵⁹. Gerekçeden anlaşılacağı üzere Hükümet'in belirlediği esaslar,

Madde 3: Zikredilen tahsisatın seneyi haliyede tamamen sarfına imkân hâsıl olamadığı takdirde bakiyesi 1923 senesinde sarf olunacaktır.

Madde 4: İşbu kanun yayınlandığı tarihten itibaren geçerlidir.

Madde 5: İşbu kanunun icrasından Maliye Vekâleti sorumludur.

⁵⁵⁹ TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 123-124 Mazbatada özetle şu ifadelerle yer verilmiştir.

1921 mali senesi sonuna kadar hazinenin eşhası adıye ve hükmiye zimmetinde tahakkuk eden alacaklarıyla aynı şahıslar ile ana, baba, evlat ve eşlerinin ve muameleleri müşterek birader ve kız kardeşlerinin ve kendilerine şer'an varis olabileceklerin 1920, 1921 ve 1922 senelerine ait Maliye hazinesi zimmetindeki bilumum alacağının hesaplanması hakkında İcra Vekilleri Heyeti'nden gelen 14 Ocak 1923 tarih ve 2168 numaralı kanun tasarısı ve eski askeri borçların ödenmesine dair Kayseri mebusu Osman ve Atıf beylerin kanun tekliflerinin görüşülerek incelenmiştir.

Hükümetin teklifi 1920, 1921, 1922 senelerine ait borçların ve hususiyle milli davanın temini için mevcut servetinin büyük bir kısmını vermek suretiyle milletin göstermiş olduğu azami fedakârlığı teşkil eden Tekalif-i Milliye ve Nakil vasıtaların bedellerinin, hazinenin talebiyle hesaplanarak ve hazineye borcu olmayan şahısların alacağından bir kısmının ödenmesi hususundan ibaret olup esas itibarıyla kıymete değer görülmüştür. Ancak hazineye borcu olmayan alacaklıların yüz liraya kadar olan alacaklarının tamamen ve fazlasının yüzde yirmi beş yerine yirmi oranında ödenmesi uygun ve diğer bazı ufak düzeltmeler ile kanun tasarısı kabul edilmiştir.

Osman Bey'in teklifine gelince; 1908 senesinden 1918 senesi sonuna kadar gerek bütçe borcu gerekse Balkan Savaşıyla, Birinci Dünya Savaşı'nın doğurduğu harp borçları, senelik adi masraflara bile karşılık gelmeyen adi gelirlerden karşılanmasına imkân bulunmayan bir derecede ve takriben elli milyondur. Bunların ödenmesinin ertelenmesi için "Duvar kanunu" adıyla ve bir seneye mahsus olmak üzere bir kanun neşredilmiştir. İş bu kanun hükmü bir seneye mahsus olup müddeti 1919 senesinde sona ermektedir. Ancak bugün zikrolunan borcun gerek hesaplanması gerek ödenmesinde kanuni bir engel olmadığından seneleri zarfında ödeneği varsa ödenmelidir. Yeniden bir kanun yayınlanmasına ihtiyaç yoktur. Bundan dolayı Osman Bey'in kanun teklifi reddedilmiştir. Bununla birlikte 1908 senesinden 1918 senesi sonuna kadar mevcut borçların halen ödenmesi ve hesaplanması için mali güç müsait olmadığından Maliye Vekâleti'nin zikrolunan borcu ödemesi mümkün değildir. Ancak ferlerin milyonlarca liralık servetlerinin kullanılamaz bir halde kalması, memleket için iktisadi yönden büyük zararlar meydana getirdiğinden dolayı bu hususta ciddi tedbirler alınması gerekmektedir. Bu meselede yapılacak en ciddi tedbir ise arz edilmiş yılların geçmiş borçlarının ödenmesi için hazine tahvili çıkarılmasıyla talepleri karşılığında talep edenlere verilmesinden ibarettir. Talep sahiplerine verilen işbu borç senetleri borsaya kabul edilerek senelik taksitleriyle verilecek faizin miktarı kadar uygun bir kıymet kazanacağından talep eden, bundan mühim surette istifade ve servetlerini artırarak ve kullanarak memleket ekonomisinin gelişmesine hizmet edecektir. Bu, hükümet tarafından önemle dikkate alınmak üzere zikredilen borcun şimdilik ertelenmesi zaruridir. 1919 senesine gelince zikredilen seneye ait ödenek bakiyesi hesapları tespit ve borç defterleri de Maliye Vekâleti'nce İstanbul'dan ve sair vilayetlerden istenmekte olduğundan bütçe ödeneği mevcut ve bunun peyderpey hesaplanması veya ödenmesi mali güç nispetinde mümkün olabilecektir. İşbu sebebe dayanarak Osman Bey'in teklifinin kanunlaşmasına encümence lüzum görülmemiştir

Osman ve Atıf beylerin kanun tasarısına nazaran, yakın planda hazineye daha az yük getireceği için kabul edilebilir görülmüştür. Nitekim Maliye Vekili *“Halkın alacaklarının tamamının bu sene ödenmesi mümkün değildir. Bunu bir senede verelim dersek 1923 senesinin bütçe dengesi sarsılacaktır. İki senede bu borcu temizlemek; zannedirim büyük bir başarıdır”*⁵⁶⁰ diyerek borcun zamana yayılarak ödenmesinin daha isabetli olacağını vurgulamıştır.

Muvazeneyi Maliye encümenin bu gerekçeli kararından sonra kanun tasarısı mecliste okunmuştur. Tasarının okunmasından sonra söz alan İsmet Bey *“Kanunun heyeti umumiyesi hakkında arkadaşlarım zannediyorum ki; söz söylemeyeceklerdir. Çünkü kanun halkın hakkını halka iade etmektir. Hatta tamamen değil bile”* diyerek, bu kanun tasarısıyla halkın geçmiş yıllarda yapmış olduğu fedakârlıkların tamamının olmasa bile bir kısmının geri ödeneceğini belirtmiştir. İsmet Bey bu tavrıyla kanunun kabulü için mecliste bulunanlardan destek istemektedir. İsmet Bey’in bu açıklamasından sonra maddelere geçilmiştir.

Madde 1: 1338 (1922) senei maliyesi hitamına kadar güzeran olan müddete ait rüsum ve ukuttan vergilerden eşhası adiyeye ve hükmiye zimmetinde tahakkuk etmiş olan matlubatı hazine 1336(1920), 1337(1921), 1338(1922) senelerine ait tekâlifî milliye ve harbiye ve vesaiti nakliyei berriye ve bahriye de dâhil olduğu halde 1339(1923) senei maliyesi nihayetine kadar aynı eşhas ve efradın şahıslarıyla ana, baba, evlat, zevç veya zevcelerinin ve muameleleri müşterek birader ve hemşirelerinin ve şeriklerinin, Hazinei Maliye zimmetindeki bilumum matlubatıyla takas ve mahsubolunur.

Birinci maddenin okunmasından sonra Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey’in uzun bir konuşma yaptığı görülmektedir. Hasan Fehmi Bey konuşmasında

“Sakarya Muharebesi esnasında meclis tarafından verilen Başkumandanlık yetkisinden doğan Tekâlifî Milliye emri gereğince halktan, karşılığı ileride verilmek üzere birçok levazım alınmıştı. Mültezimlerden alınan yüzde kırkların mültezimlerin maliyeye olan borçlarına sayılmıştı. Tüccarlardan alınan malların ve eşyaların bedeli de tekâlifî milliye emri gereğince o yıl içinde getirecekleri eşyanın gümrük vergisinden indirildi. Fakat doğrudan doğruya halktan alınan hayvanat ve zahirenin

⁵⁶⁰ TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 125-126.

hesabı yapılamadı. Bundan dolayı bu suretle elde kalmış mühim bir miktar da tekâlifî milliye mazbataları vardır ki; bunlar halkın alacağıdır. Tekâlifî Milliye mazbata bedelleri istinat ettikleri kanunlara göre, sulhün akdini takip eden senelerin bütçelerine ilgili tahsisattan ödenir” diyerek Tekâlifî Milliye emirleri çerçevesinde mültezimlerden ve tüccarlardan alınanların karşılığının ödendiğini ama halktan alınanların ödenemediğini; bu nedenle bundan sonraki senelere ait bütçelere konulacak ödenekler vasıtasıyla halktan alınanların bedellerinin geri ödeneceğini ifade etmiştir.

Maliye Vekili, savaş döneminin sıkıntılarının halkın fedakârlığıyla giderildiğini belirterek; ileride de yine halkın fedakârlığa çağırılabilceğini bu nedenle halktan alınanların geri ödenmesinin gerekli olduğunu “...Çünkü yarın bu halkı yine fedakârlığa çağıracağız”⁵⁶¹ sözleriyle izah etmiştir.

a. Halka Yapılacak Geri Ödemede Önceliğin TBMM Dönemi’ne Verilmesi:

İsmet Bey, Tekâlifî Milliye adıyla halktan alınanların geri ödenmesinde; bütçeyi göz önünde bulundurarak bir değerlendirme yapmış ve önceliğin TBMM Dönemi’ne verilmesi gerektiğini; Osmanlı Devleti Dönemi’nden kalma borçlar için ise ayrıca tedbirler düşünülebileceğini ifade etmiştir.

Maliye Vekili de Tekâlif-i Milliye Emirleri çerçevesinde halktan alınanların geri ödenmesi hususunda Osmanlı Devleti’nin uygulamasıyla TBMM Hükümeti’nin uygulamasını mukayese etmiş ve “...Bundan dolayı gerek Birinci Dünya Savaşı’nda ve gerek Balkan Harbinde ve ondan evvelki harplerde ahaliden tekâlif suretiyle Nakil vasıtaları ve çeşitli isimlerde alınan eşya ve hayvanattan hiçbir şeyin bedeli bugüne kadar ödenmediği halde TBMM Hükümeti, nakil vasıtaları mazbatalarını sulhu beklemeksizin genel bütçesinden ayıracağı bir para ile ödemektedir”⁵⁶² diyerek Osmanlı’nın son dönemlerinde girdiği savaşlar dolayısıyla halktan aldıklarının geri ödenmemesine rağmen TBMM Hükümeti’nin ödemeye başladığını ifade etmiştir.

⁵⁶¹ TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 125-126.

⁵⁶² TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 126.

Osmanlı Devleti Dönemi'nde halktan alınanların da geri ödenmesi yönünde görüş belirten Karahisarı Şarki mebusu Ali Sururi Efendi *“Birinci Dünya Savaşı esnasında, özellikle halktan alınan nakil vasıtaları bedelinin hiç olmazsa yine birikmiş vergilerine sayılmasını neden düşünmediniz”* diyerek halkçı bir tavır ortaya koymuştur. Bununla beraber, halkın Osmanlı'dan kalan alacaklarının ödenmesini isteyerek; TBMM Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'nin bir devamı olduğunu ima etmiştir. Cevaben söz alan Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey *“Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma borçların ödenmesi işi çıkmaza götürmektir. Nakil vasıtaları ve iâşe bedellerinin toplamı; 40–43 milyon civarında olduğu tahmin ediliyor. Beş milyon aşağı beş milyon yukarı olabilir”* diyerek zikredilen borçların ödenmesinin mümkün olmadığını ortaya koymuştur. Ciddi ekonomik sıkıntıların yaşandığı bir ortamda Maliye Vekili'nin, bulunduğu konum itibarıyla daha farklı düşünmesi zaten pek mümkün değildir.

Maliye Vekili, Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma borçların nasıl ödeneceğini *“...Birinci Dünya Savaşı borçlarını sulhtan sonra ya bir hazine tahviliyle değiştirmek, ya da belli tertiplere ayırıp her sene bütçesine ödenek koymak suretiyle ödeyebiliriz. Takdir buyurulur ki; bugün ordu bütün azamet ve şevketiyle duruyor. Bu ordunun masraflarından kısarak Birinci Dünya Savaşı borçlarını ödeyemeyiz”* diyerek izah etmiştir. Önceliği orduya veren Maliye Vekili'nin bu tavrı, bize göre de isabetlidir. Ekonomik meselelerde ödenek ayrılacak kalemleri öncelik sırasına koymak zaruridir ki; Maliye Vekili'nin söylemi de bu anlamdadır.

Meseleyle alakalı olarak söz alan İsmet Bey *“...Çok şey yapacağız, daha iyi bir şey yapacağız derken, zannederim ki, halkın alacağı az bir miktarı da tehlikeye sokacağız. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndaki borçları 43 milyona ulaşmıştır. Bugün harp bütçesine sahip olan ve mücadelesini henüz bitiremeyen, Yeni Türkiye Devleti'nin Harp Bütçesindeki geliri, masrafına tekabül edemezken, bu borcu bu bütçeye nasıl sokarsınız efendiler? Buna imkân var mı? İmkân yoktur. Bu, burada düşünülemez bile. Onun için ayrıca düşünülecek bir mali tedbir vardır”*⁵⁶³ diyerek Maliye Vekili'nin ifadelerini destekler bir bakış açısında olduğunu ortaya koymuştur. İsmet Bey, Kurtuluş Mücadelesi sona ermeden, Birinci

⁵⁶³ TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 131.

Dünya Savaşı'ndan kalma borçları ödemeye kalkmanın imkân dâhilinde olmadığını; bunun için Kurtuluş Savaşı'ndan sonra bir takım tedbirlerin alınabileceğini ifade ederek önceliği Kurtuluş Mücadelesine vermiştir.

Burada şunu belirtmekte yarar görüyoruz. TBMM Hükümeti bu dönemde, halkın desteğiyle kurulan yeni bir hükümettir. Mustafa Kemal Paşa'nın kurmayı planladığı Cumhuriyet idaresinin de çekirdeğini oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'yle tamamen farklı bir yapıya sahiptir. Osmanlı ahalisi olan halkın geleneksel anlayışı, yeni düzene geçişte bir takım sıkıntıları da beraberinde getirecektir. Böyle bir ortamda halkı yanında tutmak durumunda ve hatta mecburiyetinde bulunan TBMM Hükümeti'nin "halktan alınanların geri ödenmesi" hususunda hassas davranması isabetli bir tavır olmuştur. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nde kalma borçlara sahip çıkılması, TBMM Hükümeti'nin, Osmanlı Devleti'nin bir nev'i devamı olduğunun göstergesidir.

b. Tekâlif-i Milliye Emirleriyle Halktan Alınanların Geri Ödenmesi Meselesi:

Tekâlif-i Milliye adıyla halktan alınanların geri ödenmesini öngören kanunun görüşülmesi esnasında öne çıkan hususlardan birisi de; zenginlerden ve fakirlerden alınanların ödenmesinde izlenecek yol olmuştur.

Konuyla alakalı söz alan Maliye Vekili, Tekâlif-i Milliye Emirleri adı altında zenginlerden ve fakirlerden alınanların geri ödenmesi hususunda bir mukayese yaparak "...*Fakat zenginlerden alınan birtakım tekâlif-i milliye ki, bunların bir kısmı tüccardır. Tüccarlardan alınan eşyanın bedeli Tekâlif-i Milliye Kanunu gereğince, getirecekleri ticari eşyanın Gümrük vergisine senesi içinde hesap edilmiştir. Fakat doğrudan doğruya köylüden alınan Tekâlif-i Milliye'nin hesaplanacak yeri yoktu. Genel itibarla köylünün alacağı; tüccarın alacağından daha fazla kalmıştır*" diyerek tüccarın alacağının önemli bir kısmının, ödeyeceği gümrük vergisi ile karşılandığını; ekonomik zorluk içerisinde bulunan halkın alacaklarının ödenmesi için de bu kanunun hazırlandığını ifade etmiştir.

Halkın Tekâlif-i Milliye dolayısıyla çektiği sıkıntılarla alakalı olarak söz alan İsmet Bey, Tekâlif-i Milliye Kanunu'nun uygulanması sırasında bazı adaletsizliklerin yaşandığını şu sözlerle ifade etmiştir:

“...Tekâlif-i Milliye varlık üzerine tesis edilmiş vergilerdendir. Fakir denildiğinde; nakil vasıtası olmayan, elinde zahiresi olmayan, hayvanları olmayan insanlar akla gelir. Bunlara Tekâlif-i Milliye tatbik edilmemelidir. Ancak ben memleketimde tatbik edildiğini aynen gördüm. Elindeki tüm sermayesi, zahiresi ve hayvanları olan insanların tüm sermayesi ellerinden alınmıştır. Bundan dolayı düşünebiliyor musunuz ki; bu insanların hazine borçları da alacaklarına denk olsun. Mümkün değildir. Ne olacaktır. Ağnam, aşar ve saire olacaktır. Zaten 1339 (1923) senesinin aşarı buna dâhil değildir. Bundan dolayı 1338 (1922) senesi sonuna kadar hazine alacağı, mutlaka mazbata sahiplerinin mazbatalarındaki rakamlarına uygun mu gelecektir. Hayır, uygun gelmeyecektir. Uyma ihtimali de yoktur. Yirmi bin liralık zahire sahipleri vardır, bugün iflas etmişlerdir. Samsun'da zahiresi vardır; sermayesi Çorum'dadır. Merzifon'da zahiresine el konulmuştur. Sahibi Yozgat'tadır. Aradaki kredileri de yemiş; itibarı da bitmiştir. Tamamen iflas etmiştir. Şimdi biz bunları düşünerek iyi bir kanun yapacağız ve adalet bu suretle temin edilecek diye eğer böyle yapacak olursak bu üç milyonla iş yapmanın imkânı yoktur”

Görüldüğü üzere, Kurtuluş Savaşı'nın ağır yükünü fakir halk çekmiştir. Hatta bazı zahire sahipleri bu uğurda müflis durumuna düşerek; ticari itibarlarını kaybetmişlerdir. Savaş ortamında öncelik ordunun ihtiyacını karşılamak olduğundan dolayı halkın zahiresine ve hayvanına el konulmuş; halk bu noktada ciddi bir fedakârlık altına girmiştir.

İsmet Bey, Tekâlif-i Milliye borçlarının geri ödenmesiyle alakalı *“...Tekâlif-i Milliye borçlarının tespit edilebilen miktarı altı milyona yakındır. Bu sene bunun üç milyonu ödenecektir. Fazlası için karşılık bulmak mümkün değildir. Esasında Tekâlif-i Milliye-Tekâlif-i Harbiye kanunları bedelleri ertelenmiş yani peşin olmayıp ileride verilecek olan vergi kanunlarıdır. Bunlar sulhu takip eden senelerde ödenir. Maliye Vekâleti henüz gelirleri giderlerine karşılık gelmeyen harp bütçesine bunu sıkıştırabilmiş ise ben takdir ediyorum. Yani yeni Türkiye Devleti halka yüklemiş olduğu fedakârlığın karşılığını sulhu elde etmeden harp senesi içerisinde ödemiş*

olacaktır. Bundan daha güzel bir şey olamaz”⁵⁶⁴ diyerek olağanüstü ekonomik şartların hâkim olduğu bir dönemde bu ödemeleri yapacak olan Maliye Vekâleti’nin dolayısıyla TBMM Hükümeti’nin, büyük bir başarıya imza attığını ifade etmiştir.

İsmet Bey’in bu açıklamalarına cevaben söz alan Karahisarı Sahip mebusu Nebil Efendi “...mademki bu sene üç milyon gelecek sene üç milyonunu ödeyeceğiz deniliyor. Şu halde geçmiş yıllar borçlarına karşılık olarak hesap edilmesini anlamıyorum” diyerek hükümetin tavrını eleştirmiştir.

İsmet Bey “Efendim TBMM Hükümeti 1920 senesinde teessüs etmiştir. Bundan dolayı 1920’den 1922 senesine kadar alacağı vardır. Borcunu öderken bu alacağını da tesviye etmesi gayet tabi bir şeydir. Hesaplamak mali bir işlemdir” diyerek hükümetin borcunu düşünürken alacağını da hesap etmesinin doğru olduğunu ifade etmiştir.

İsmet Bey, Hükümeti “kaçamaklı madde yapmak” ile suçlayan Nebil Efendi’ye cevaben “Encümen katiyen böyle bir tasavvurda bulunmamıştır... Hükümet evveleminde bir muamele-i maliye, yani bir mahsup muamelesi yapmak üzere bir madde koymuştur... İkinci madde zaten köylünün alacağı azami yüz lira veya ona yakın bir şeydir. Yani iki yüz lira alacaklı çok azdır. Binaenaleyh, bunun yüz lirasının -yüzde yüzünün- defaten verilmesini Muvazenei Maliye Encümeni düşünmüştür. Yani matlubu az olanlarınkini tamamen tesviye etmeyi düşünmüştür. Çünkü böyle olanlar bilhassa köylülerdir. Köylünün kasaplık hayvanı ve sairesi alınmıştır”⁵⁶⁵ diyerek, kanunla birlikte özellikle ekonomik zorluk içindeki köylü halka öncelik verildiğini ifade etmiştir.

Muvazenei Maliye Encümeni reisi Ali Cenani Bey de öncelikle köylüden alınan yüz liraya kadar olan kısmın tamamen; yüz liradan fazla alacağı olanların da bu sene yüzde yirmisinin, gelecek sene yüzde sekseninin ödenmesinin daha doğru olacağını söylemiştir. Ali Cenani Bey, gelecek sene harp masraflarından kurtulacak olan bütçenin rahatlayacağını ifade etmiştir.

Ancak Nebil Efendi “...1922 senesinde aşara borcu olanlar bu dalavere ile gerek akrabası ve gerek şüarakası (ortaklar) namına yüzde yüzünü binlerce lira olarak alacaklar. Yoksa ufak alacaklılar için bununla adalet temin edileceği doğru

⁵⁶⁴ TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 132.

⁵⁶⁵ TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 133.

değildir. Yüzde ellisi bu sene yüzde ellisi gelecek sene mahsup olunsun. Böyle olursa gayet doğru olmuş olur” diyerek, encümenin fikrine iştirak etmediğini söylemiştir.

Encümen reisi Ali Cenani Bey “*Tamamen yüzde elli olarak verelim dersek o zaman kimse borcumuz vardır demez. Yüzde ellisi verildikten sonra üç milyon lirayı aynen tediye etmek zarureti hâsıl olur ki, bunu Maliye Vekâleti veremez*” diyerek mevcut mali durumun bu şekilde davranmayı zorunlu kıldığını, aksi takdirde Maliye Vekâleti’nin bunun altından kalkamayacağını ifade etmiştir.

Nebil Efendi’nin yukarıdaki açıklaması meseleyi farklı bir yöne çekmiştir ki; mebusların karşılıklı konuşmaları⁵⁶⁶, şirket kelimesinin suistimallere neden olabileceğini ortaya çıkarmıştır. Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, şirketler kelimesinin Muvazenei Maliye Encümeni’nin ilave ettiğini ve bu şirketlerden “*aynı borçtan dolayı şirkette aza olanlar*”ın anlaşılması gerektiğini söylemiştir. Esasında kanunda meydana gelebilecek bir boşluk, suistimallere neden olabileceği için, kanun yaparken buna meydan vermemek, kanunun her kelimesine dikkat etmek gerekmektedir.

Bu açıklamalardan sonra birinci maddeyle alakalı takrirlerle geçilmiştir. Erzincan mebusu Mehmet Emin Bey ve arkadaşları ile Erzurum mebusu Durak Bey’in kabul edilmeyen takrirlerinden sonra, İsmet Bey’in maddenin başındaki 1921 senesini 1922 olarak değiştiren ve kabul edilen takririyle⁵⁶⁷ oylamaya sunulan madde şu şekilde onaylanmıştır.

Madde 1: *1338 (1922) senei maliyesi hitamına kadar güzeran olan müddete ait rüsum ve ukuttan vergilerden eşhası adiye ve hükmiye zimmetinde tahakkuk etmiş*

⁵⁶⁶ –Vehbi Bey: “*Hükümetin teklifinde müşterek biraderlerine ve hemşirelerine*” kaydı vardır. Encümen de şirketleri kaydediyor. Encümenin bundaki mütalaası nedir?

–Ali Cenani Bey: Encümen ekseriyeti biraz daha mahsup muamelesini tevsî etmek arzu etti.

–Vehbi Bey: Lalettayin (rastgele, gelişigüzel) şirket olursa...

–Ali Cenani Bey: Muamelesi müşterek olan şirketlerde...

–Vehbi Bey: Resmi mi?

–Ali Cenani Bey: Tabii, resmi şirket olacak. Resmi şirket olmazsa muameleleri muteber olmaz.

–ReîS. Efendim, Zabıt kâtipleri işitemiyor. Her tarafta gürültüler oluyor. Kifayeti müzakereyi reyî âlinize sunuyorum.

–Dr. Tevfik Rüştü: Rica ederim. Mühim bir nokta var... Birinci maddede şirket kelimesi var... Bir adamın devletten alacağı yok, borcu vardır. Başka bir adamın borcu yok, alacağı vardır. Şirketleri tabiri altında onunla birleşir ve bu suretle mahsup muamelesi yapılır. Kırıcılık devrine yeniden meydan açmak ihtimali vardır. Rica ederim. Bu cihet iyice izah edilsin. Sonra müzakerenin kifayeti reye konsun. **TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 133.**

⁵⁶⁷ İsmet Bey’in takriri: “1337(1921) senesinin 1338(1922) senesine tebdilini teklif eylerim” şeklindedir. **TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 135.**

olan matlubatı hazine 1336(1920), 1337(1921), 1338(1922) senelerine ait tekalifi milliye ve harbiye ve vesaiti nakliyei berriye ve bahriye de dâhil olduğu halde 1339(1923) senei maliyesi nihayetine kadar aynı aynı eşhas ve efradın şahıslarıyla ana, baba, evlat, zevç veya zevcelerinin ve muameleleri müşterek birader ve hemşirelerinin ve şeriklerinin, Hazinei Maliye zimmetindeki bilumum matlubatıyla takas ve mahsubolunur.

Birinci maddenin onaylanmasından sonra ikinci maddeye geçilmiştir.

Madde 2: Birinci madde mucibince mahsubedilecek borcu olmayan ashabı matlubun yedindeki mazbatalar muhteviyatı yüz liraya kadar tamamen ve yüz liradan fazlası yüzde yirmi nispetinde olmak üzere tesviye olunur.

İkinci maddenin encümene havalesini öngören Menteşe mebusu Dr. Tevfik Rüştü Bey'in takririnin okunmasından sonra söz alan İsmet Bey “bundan daha iyi bir madde yapmanın imkânı yoktur. Çünkü fukara köylünün yüz liraya kadar olan matlubatını tamam alacaktır. Mütebakisinin yüzde yirmisini de alacaktır. Bu suretle üç milyon lira mahsubedilecektir. Başka suretle yapmak imkânı yoktur. Kanunu tehir etmek suretiyle halka verilecek para da tehir olunacaktır”⁵⁶⁸ diyerek maddenin kabulünün halkın yararına olduğunu söyleyerek, encümene havalesine karşı çıkmıştır. İsmet Bey'in bu tavrına rağmen encümene gönderilen ikinci madde, 3 hafta sonra, yani 12 Nisan 1923'te encümenden gelmiş; yüzde yirmilik oran yüzde yirmi beşe çıkarılmış ve nakden ödenmesi kabul edilerek şu haliyle kabul olunmuştur:

Madde 2: Birinci madde mucibince mahsubedilecek borcu olmayan ashabı matlubun yedindeki mazbatalar muhteviyatı yüz liraya kadar tamamen ve yüz liradan fazlası yüzde yirmi beş nispetinde olmak üzere nakden tesviye olunur.

İkinci maddeyle birlikte kanunun diğer maddeleri de mecliste okunmalarının ardından oylamaya sunulmuş ve tartışılmaksızın kabul edilmiştir⁵⁶⁹. Oylamada 171 kabul oyuna karşılık, 5 red ve 1 çekimser oy kullanılmıştır. İsmet Bey oylamaya katılmamıştır⁵⁷⁰.

⁵⁶⁸ TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 137.

⁵⁶⁹ TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXIX, s. 68-69.

⁵⁷⁰ TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXIX, s. 98-99.

Kabul edilen maddelere bakılarak; hükümetin, halkın birikmiş borçlarını ödemek için; halkın vergi borçlarıyla alacaklarını karşılaştırarak borçların ödenmesini kolaylaştırdığı görülmektedir.

c. İstanbul'dan Anadolu'ya Gelen Mallardan Alınan İkinci Gümrük Vergisinin Kaldırılması:

Milli Mücadele Dönemi'nde işgal altında bulunan İstanbul, gümrük sorunları nedeniyle Anadolu halkını zor durumda bırakmıştır. Şehrin işgal altında bulunması nedeniyle buradan Anadolu'ya satılan mallardan 2. defa gümrük vergisi alınması fiyatları artırmakta ve halkı zor durumda bırakmaktadır.

Bu sıkıntının giderilmesi için, meclisin 26 Mart 1923 tarihli oturumunda, Erzurum mebusu Asım Bey'in, İstanbul'dan Anadolu'ya gelen mallardan ikinci defa gümrük vergisi alınmaması hususundaki takririnin acilen görüşülmesine dair temenni takrirleri⁵⁷¹ görüşülmüştür. Kırşehir mebusu Yahya Galip Bey iki defa gümrük vergisi alınmasını “...gayet acil, memleketle alakalı bir meseledir. Uygulamada haksızlık, kanunsuzluk var; iki defa gümrük alınamaz” diyerek eleştirmektedir. Karahisarı Sahip mebusu Ali Sururi Bey, takririn “temenni takriri” olduğunu ifade ederek, öncelikle Maliye Vekâleti'nde görüşölüp; kanunlara aykırı görülürse meclise sunulması gerektiğini söylemiştir. Erzurum mebusu Durak Bey de “...Büyük Millet Meclisi'nin görevi bu kanunsuz uygulamayı iştir iştir derhal kaldırmaktır”⁵⁷² diyerek 2 defa gümrük vergisi alınmasını eleştirmiştir.

Konuyla alakalı olarak söz alan Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey “Efendim Mudanya mukavelenamesi mucibince işgali resmen Meclisi Ali kabul etmiştir. İşgal altında bulunan memlekete karşı Gümrük tesis etmek Gümrük Kanunu'nun ahkâmı asliyesindendir. Eğer Meclisi Ali müsaade ederse kordon kalkacaktır. Yoksa kalkmaz”⁵⁷³ diyerek İstanbul'dan Anadolu'ya gelecek mallardan ayrıca gümrük vergisi alınmasının, İstanbul'un işgaliyle alakalı olduğunu, işgalin sona ermesiyle bunun kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir. İşgal döneminde böyle bir uygulama

⁵⁷¹ TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 162-163.

⁵⁷² TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 162.

⁵⁷³ TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXIX, s. 82.

yapılmasının nedeni İstanbul'daki iktisadi hayata hâkim olan İtilafları zor durumda bırakarak, İstanbul'un işgalden kurtarılmasını kolaylaştırmak gayesini taşımaktadır.

Meseleyle alakalı söz alan İsmet Bey *“Arkadaşlar, lütfen müsaade buyurun! Hakikaten İstanbul'a parça olarak gelen emtiadan sahillerde tekrar Gümrük alınıyor, fakat bu böyle bir tahrir ile bir karar ile halledilecek bir mesele değildir. Çünkü bu bapta Meclisi Ali'nin bir kararı vardır. O karar da şudur”* şeklindeki açıklaması meclis başkanı Hüseyin Avni Beyefendi'nin *“İsmet Beyefendi esas hakkında söz vermedim”* şeklindeki tepkisiyle kesilmiştir. İsmet Bey de *“Usul hakkında söylüyorum. Bu tahrir reye vazedilir mi edilmez mi? Mevzuu müzakere olan budur”* diyerek konunun usule uygunluğunu belirlemek amacıyla olduğunu ifade etmiştir. İsmet Bey, konuşmasının devamında *“Efendim İstanbul'un işgali dolayısıyla dâhiliye beyannamelerinin hakiki veçhile tanzim edilemeyeceğine binaen dâhile gelecek eşyadan Gümrük alınması hakkındaki kararınız devam etmektedir. İşgal de vardır ve o vaziyet devam ediyor. İstanbul TBMM'ye katılmıştır. Bunun esash bir surette halli lazımdır. Böyle tahrirle halledilemez. Bundan dolayı tahririn reye konulmamasını teklif ediyorum”*⁵⁷⁴ diyerek meselenin çok önemli olmasından dolayı tahrirle hallinin mümkün olmadığını; sorunun ancak bir kanunla giderilebileceğini ifade etmiştir.

Burada İsmet Bey'in de izah ettiği üzere, gümrük vergisiyle alakalı iki farklı dönem vardır. Birincisi İstanbul'un işgal altında olduğu dönemdir ki; İstanbul'dan Anadolu'ya gelen mallardan gümrük vergisi alınmaktadır. Çünkü İstanbul TBMM Hükümeti'nin kontrolü dışındadır. Yani bir nev'i TBMM Hükümeti'nin sınırlarının dışındadır. İkinci dönem ise, İstanbul'un işgalden kurtularak TBMM'ye katıldığı dönemdir ki; İstanbul'un TBMM'nin yönetimi altındaki diğer Anadolu şehirleri ile aynı statüde değerlendirilmelidir. Meseleye bu açıdan bakıldığında, ortada bir haksızlık vardır ve bunun acilen giderilmesi gerekmektedir.

İsmet Bey'in açıklamalarından sonra da meselenin aciliyeti üzerine tartışmalar yapılmıştır. Konya mebusu Musa Kazım Efendi *“Bundan daha mühim mesele vardır”* diyerek meselenin acil olmadığını ifade etmiştir. Erzurum mebusu Durak Bey *“Bundan daha mühim ve müstacel bir mesele olamaz”* diyerek meselenin

⁵⁷⁴ **TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 163.**

acil olduğunu belirtmiştir. Karahisarı Sahib mebusu Nebil Efendi de konunun aciliyetini “... *Gayrı kanuni hareket vardır. Meclisi Ali gayrı kanuni harekete muttali olduğu takdirde her şeye takdimen ve tercihan müzakere eder*” sözleriyle ortaya koymuştur.

Bu açıklamalardan sonra oylamaya geçilmiş, İstanbul’dan Anadolu’ya gelen mallardan ikinci defa gümrük vergisi alınmaması ile alakalı taktir yapılan oylama neticesinde acilen görüşülmek üzere, Muvazenei Maliye Encümeni’ne havale edilmiştir⁵⁷⁵. Encümende yapılan düzenlemeler neticesinde, meclisin 12 Nisan 1923 tarihli oturumunda, Muvazenei Maliye Encümeni’nin mazbatasının okunmasının ardından yapılan oylama neticesinde, Burdur mebusu İsmail Suphi Soysallı’nın muhalefeti dışında, müttefikan kabul edilmiştir⁵⁷⁶.

Böylece, İstanbul’un işgali nedeniyle uygulanmakta olan ve halkı zor durumda bırakan çift gümrük vergisinin kaldırılmasıyla; halkın sıkıntısı giderilmiş, gümrük sorunu da halledilmiştir.

⁵⁷⁵ **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 163.

⁵⁷⁶ **TBMM ZC.**, D.I, İS.IV, C.XXIX, s. 82. Muvazenei Maliye Encümeni Mazbatası: Filhakika un ve buğdaylar müstesna olmak üzere bugün İstanbul’da tatbik edilen Gümrük tarifesi memleketin aksamı sairesinde tatbik edilen tarifenin aynı olduğu cihetle hariçten gelecek eşyayı ticariyeden evvela İstanbul’a, saniyen İstanbul’dan Anadolu’ya hini ithalinde iki defa gümrük resmi alınması gayritabii ve iktisaden gayrikabili tecviz bir haldir. Esasen transit suretiyle Anadolu’ya geçecek eşyadan yalnız bir defa gümrük resmi alınmakta olduğu cihetle, bugün ikinci kordondan yalnız perakende mal alan küçük sermayeli tüccar müteessir olmakta ve transit suretiyle eşya celbeden tüccar ise küçük esnafın ikinci defa olarak verdiği vergiyi açıktan kazanç şeklinde müstehliklerden almaktadır. Bu defa ikinci gümrük resmi binnetice daima müstehliklere yüklenmekte ise de eşya fiyatının tereffüü, muameleyi azaltarak mübadele müddetini uzatacağı cihetle küçük sermayeliler bilhassa bu noktadan zarar görmektedirler. Her ne kadar İstanbul’daki gayritabii vaziyetin devamı müddetince ikinci gümrük kordonunun ilgası bazı mahzurlar tevliid edebilirse de vekâletçe buna karşı ihtiyatlı davranılarak neticelerini tahfif ve tahdid eylemek daima mümkün ve ilganın temin edeceği faidelere mukabil bu zararlar tali derecede haizi ehemmiyettir. Esbabı maruzaya mebni encümen bilittifak teklifi vakı tasvip eylemiştir. Ancak ikinci kordonun bilâkaydüşart ilgası takdirinde İstanbul’a tarifeyi asliyenin beş misli Resim vermek suretiyle ithal olunan un ve buğdaylar bilaresim Anadolu’ya gelebileceği cihetle buna mani olmak üzere encümence tanzim ve Avans Kanununa sekizinci madde olarak ilave edilen maddei kanuniyenin kabulü ve işbu mazbatanın tasviben Maliye Vekâletine tebliği arz olunur.

4. İsmet Bey'in Halkçılığı ve Sözlerinin Takipçiliği: Meclis Görüşmelerinin Önem Sırasına Göre Yapılması Yönündeki Israrı:

İsmet Bey'in TBMM'de yapmış olduğu konuşmaları incelendiğinde, kendisinin halkçı bir tavır sergilediğini ve bu noktadaki düşünce ve önerilerinin takipçisi olduğunu görmekteyiz. Nitekim 8 Mart 1923 tarihli meclis oturumunda, mebusların senelik tahsisatlarının dört taksitte ödenmesini öngören takririn görüşülmesi esnasında söz alarak, halkın Milli Mücadele'ye yaptığı desteğin oldukça önemli olduğunu söylemiş ve halka yapılacak geri ödemelere öncelik verilmesi gerektiğini ifade ederek bu konudaki tavrını ortaya koymuştur.

TBMM'nin 8 Mart 1923 tarihli oturumunda, mebusların senelik tahsisatlarının dört taksitte ödenmesine dair, Karahisarı Şarki mebusu Ali Sururi Efendi'nin takrir⁵⁷⁷ görüşülmektedir. Takririn okunmasından sonra söz alan Kayseri mebusu Ahmet Hilmi Bey, mebusların ekonomik durumlarının pekiyi olmadığını ifade ederek taksitlendirmeye karşı çıkmış ve *“Arkadaşlar zannediyorum bu muvafık olmayacak. Vaziyetimizi nazarı itibara alırsanız bir kısım arkadaşlar bunu toptan alacaklardır. Hayatımızda muntazam bir bütçe sahibi olsak iktisat hayatımıza sahip olsak doğru olabilir...”*⁵⁷⁸ diyerek, peşin ödemeyi öngören ilginç bir yaklaşımda bulunmuştur.

Mebusların tahsisatlarının 4 taksitte ödenmesini öngören takririn mecliste okunmasının ardından oylamaya geçilmiş ve bir takım mebusların “ekseriyet yok” şeklindeki tepkilerine rağmen öneri kabul edilmiştir⁵⁷⁹.

Mebusların kendileriyle alakalı olan tahsisat meselesi ile alakalı önerinin tartışmadan kabul edilmesi üzerine söz alan İsmet Bey *“Arkadaşlar gayet mühim bir ricam var. Biz bugün şu kanunları kabul ederken tabiidir ki, bir maslahatı, bir haceti ifa ediyoruz. Şuna şüphe yoktur. Fakat üç senedir, üç yüz milyon para tediye eden, bütçeleri temin eden halkın Sakarya Muharebesinde yaptığı fedakârlığa mukabil ve*

⁵⁷⁷ Karahisarı Şarki mebusu Ali Sururi Bey'in takriri şöyledir: Tahsisatı Seneviyenin üç ayda bir olmak üzere dört taksitte verilmesinin usul ittihazına Heyeti Umumiyece karar verilerek Heyeti idareye tebliği keyfiyet olunmasını teklif ederim. **TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 73.**

⁵⁷⁸ **TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 73.**

⁵⁷⁹ **TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 73.**

tekâlif-i milliye fedakârlığına karşı ancak üç milyon lira olarak iade etmek için birçok arkadaşımızın teklifi ile müdafaa-i milliye vekâletinin yapmış olduğu kanun tasarısı Muvazene-yi Maliye Encümeni'nce tadilen kabul edildi ve müstacelen ruznameye alındığı halde, yani üç yüz milyon liralık fedakarlık yapan halkın üç milyonunun iadesine dair olan kanunun tercihen görüşülmesini teklif ediyorum.(kabul sadaları) Bu kanunu tabederek celsei atiyede ya da şimdiki celsede görüşelim⁵⁸⁰ şeklindeki sözleriyle, önceliğin halka verilmesi gerektiğini belirterek halkçı bir tavır sergilemiştir.

İsmet Bey, mebusların kendileriyle alakalı bir düzenlemeyi çabuk bir şekilde kabul etmelerini bir ihtiyacı yerine getirmek olarak kabul etmekle beraber bu durumu üstü kapalı olarak eleştirmektedir. O, bu sözleriyle, Kurtuluş Savaşı'nda halkın çektiği sıkıntıları ve yapmış olduğu fedakârlıkları unutmamak ve onların yaptıklarına karşı en azından bir karşılık verebilmek adına önceliği halka verilecek ödeneğe ayırmanın daha mühim olduğunu ifade etmektedir. Kurtuluş Savaşı'nın maddi yükünü, çok zor şartlar altında omuzlayan cefakâr halkın yaptığı fedakârlığın çok cüzi bir kısmını karşılayacak olan bu öneri, bundan sonraki süreçte halktan talep edilecek olan yardımlar için de bir zemin hazırlığı olarak da düşünülebilir.

İsmet Bey'in bu önerisi, kendisinden sonra meclise hitap eden meclis başkanının “*Efendim İsmet Bey izah ettiler. Cidden umumi ve şümüllü bir şeydir. Bundan dolayı sonraki celsede öncelikle görüşülmesini kabul edenler lütfen el kaldırsınlar*” şeklindeki sözleriyle meclise sunulmuştur. Bu öneri meclis tarafından ittifakla kabul edilmiştir. Bu kabulden sonra söz alan Bolu mebusu Şükrü Bey “*Beyefendiler böyle her şey takdimen ve tercihan olacak olursa nasıl olur*” ? diyerek İsmet Bey'in önerisini eleştirmiştir. Ancak bu eleştiri değerlendirmeye alınmamış ve meclis başkanı, olağanüstü toplantı olasılığından dolayı mebusların Ankara'yı terk etmemelerini rica ederek, 17 Mart 1923'te toplanmak üzere celseyi kapatmıştır⁵⁸¹.

İsmet Bey, TBMM'nin 21 Mart 1923'te yapılan açık oturumunda görüşmeler devam ederken meclis başkanı Musa Kazım Efendi'nin “*Şimdi efendim bir mazbata daha var. Ruznamede yazılı değilse de...*” şeklindeki açıklamasını yarıda keserek

⁵⁸⁰ **TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 73–74.**

⁵⁸¹ **TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 74.**

“Müsaade buyurun. Ruznameye alınmadan mazbatalar okunuyor”⁵⁸² diyerek, 8 Mart 1923’te meclise sunduğu, tekâlifî milliye çerçevesinde halktan alınan paraların bir kısmının geri ödenmesiyle alakalı önerisinin meclis tarafından kabul edilmesine rağmen hala görüşülmeyip; ruznameye alınmayan mazbataların mecliste okunmasını eleştirmektedir. İsmet Bey’in bu tavrı, meclis görüşmelerini dikkatle takip ettiğini, meclisteki konuşmalarının arkasında olduğunu, önerilerini sonuçlandırmak istediğini ve usule riayet hususunda gayret sarfettiğini göstermektedir.

İsmet Bey’den sonra söz alan meclis başkanı “Adliye Encümeni’nden gelen mazbata hukuku şahsiyeye taalluk ettiği için diğerlerine tercihan ve takdimen okunması Meclisi Ali’nin kararı iktizasındandır. Onun için mazbatalar bu karara binaen okunmuştur” diyerek kendisini savunmuş ve durumu izah etmiştir. Ancak söz alan Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey “Usul hakkında söyleyeceğim. Tekâlifî Harbiye vesaiti nakliye bedellerinin sureti tediyesi hakkındaki kanunu, Meclisi Ali daha evvelce ruznamenin birinci maddesine aldı. Vaktin darlığına mebni o gün müzakere edemedik. Adliye Encümeni mazbatasını bir şahsın hukukuna taalluk eder. Fakat bu kanun bütün milletin hukukuna taalluk eden bir meseledir. Yani bugünü de Adliye Encümeninin mazbatalarıyla geçirirsek ferdin hukukuna karşı bütün milletin hukukunu ihmal etmiş oluruz. Bu mazbataların müzakeresi eğer daha çok uzayacaksa bunu çıkaralım. Mazbatalara daha sonra devam edelim” diyerek hem tüm milleti ilgilendiren bir kanunun öncelikle görüşülerek karara bağlanmasının daha önemli olduğunu ifade etmiş ve İsmet Bey’in sözlerini desteklemiştir. Maliye vekili, kendisinden sonra söz alan Karesi mebusu Hasan Basri Bey’in “Yalnız arada hayat meselesi var ki, telafisi gayr-i kabildir” şeklindeki eleştirisine de “ Bir iki saat veya bir gün sonrasında müzakeresinde fark yoktur. Fakat milletin emvali alınmış, eline mazbata verilmesi. Malını haczetmek ve daha bilmem be yapmak suretiyle üç sene mütemadiyen aldık. Bir defa vermek için bir kanun yaptık. Elyevm müzakere edilemedi. Bir aydır bu kanun Meclisi Âlinizdedir”⁵⁸³ diyerek daha önceki konuşmasını tamamlar mahiyette bir cevap vermiştir.

Bu açıklamalara rağmen meclis başkanı “Usulü sabıkayı bozmak için sebep yoktur” diyerek kanunu gündeme almamıştır.

⁵⁸² TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 103.

⁵⁸³ TBMM ZC., D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 103.

İsmet Bey, mecliste müzakere edilecek konuların sırasını belirlerken, meselelerin önem sırasına göre sıralanarak; en acil olanın ilk önce görüşülmesi gerektiğini düşünmektedir. Tüm ulusu ilgilendiren meselelerin, bölgesel meselelerden daha öncelikli olması gerektiğini ifade etmiştir.

Ancak İsmet Bey, işin peşini bırakmamış ve ertesi gün; yani 22 Mart 1922’de, Kozan mebusu Dr. Fikret Bey’le arkadaşlarının, sivil doktorların ordudan terhis edilmelerine dair takrirlerinin görüşülmesi sırasında usul hakkında söz alarak, sözlerinin takipçisi olduğunu şu sözlerle ortaya koymuştur:

“...Efendim arkadaşlar her gün acil gündemlerde bir numara, iki numara diye teklif sunuyorlar. Ancak evvelki celsede 1 numaraya konmuş olan kanun duruyor, bazı sebeplerden dolayı diğerleri tercih ediliyor. Hâlbuki doğu illeri halkına yardım ve tamirat için beş yüz bin lira verilmesini arzu eden arkadaşlarımız bulunabilir. Fakat öyle önemli maddeler vardır ki; belki saatlerce devam edebilir. Tekâlif-i Milliye borçlarının ödenmesine dair olan kanunun bir numara olması geçen oturumda kabul edilmişti. Bugün için görüşelim demiş olduğunuz halde vakit müsait olmadığından konmadı. Zannedirim tasarının tamamı hakkında hiç söz yoktur. Bu millet üç senedir istiklal mücadelesi uğrunda 300 milyon ödemiştir. Bu kanun ile ancak 3 milyonunu vereceğiz. Zannediyorum ki; yüce meclis onu münakaşa bile etmez. Üç maddelik bir kanundur”⁵⁸⁴.

Mecliste görüşülen konuların, önem sırasına göre ve aciliyet durumlarına bakılmak suretiyle görüşülmesi gerektiğini belirten İsmet Bey, Tekâlif-i Milliye borçlarının ödenmesi meselesini, doğu illeri halkına yapılacak yardımlardan daha öncelikli olduğunu düşünmektedir. Oldukça isabetli bir tavır sergileyen İsmet Bey, tüm halkı ilgilendiren meselelere öncelik vererek; sadece seçim bölgesinin değil, tüm ülke ahalisinin temsilcisi olduğunu göstermiştir.

İsmet Bey’e ilk tepki “Bendeniz de şunu hatırlatayım ki, bugün Perşembedir. Nevahi Kanununun müzakeresine mahsus bir gündür. Başka şey konuşulamaz” diyen Kütahya mebusu Ragıp Bey’den gelmiştir. Erzurum mebusu Durak Bey de Doğu illeri halkına yardım için verilecek 500 bin liranın görüşülmesini istemiş; Van mebusu Hakkı Bey de bu anlamda sözler sarf ederek, mebus seçildikleri bölge

⁵⁸⁴ TBMM ZC.. D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 117.

halkının haklarını öne çıkararak bölgesel davranmışlardır. Meclis başkanının *“Durak Bey rica ederim. Her şeye takdim ve tercih usulünü ihdas buyurdunuz. İşte şimdi de bu mevzuu bahsediliyor. Fakat her gün birini diğerine tercih edersek meclisten iş çıkmaz... Maraş'ta Fransız ve Ermeni kuvvetleriyle yapılan muhaberatta şehit olan Ulumu Riyaziye muallimi Hayrullah Efendi'nin zevce ve çocuklarına hidematı vataniye tertibinden maaş itasına dair teklifi kanununin Maraş mebusu Necip Bey ve rüfeka müstacel ruznameye alınmasını teklif ediyorlar. Müstacel ruznameye alınmasını kabul edenler ellerini kaldırsın”* şeklindeki teklifi kabul edilmemiştir. Meclis başkanı, *“Vilayati şarkiye meselesinde kendi imzasının da olduğunu, bu nedenle reye koyamayacağını”* söylemiş ve meclis başkanlığını Musa Kazım Efendi'ye devrederek bu sorunu halletmiştir. Sonrasında da usule geri dönmüş ve Nevahi idareleri hakkında kanunun görüşülmesine karar verilerek görüşmelere başlanmıştır⁵⁸⁵.

Tüm bu tartışmalara bakıldığında meclisteki müzakere usulünde bir düzensizlik göze çarpmaktadır. Görüşme önceliği hakkında tam bir birliğin sağlanamadığı ve mevcut usullere riayet edilmediği gözlenmektedir. Bu durum Karahisarı Şarki mebusu Ali Sururi Bey tarafından *“Reis efendi, bir mesele hakkında riyasetin nazarı dikkatini celbetmek istiyorum. Zabtı sabık okunduktan sonra ruzname hakkında hakkında söz veriyorsunuz. Hâlbuki nizamnamede bu yoktur. Ruzname hakkında söylenecek söz celsenin nihayetinde ve gelecek celse için söylenir. Yarım saatten beri asla faydası olmayan müzakerat ile vakit geçiriyoruz. Bu usulün bermucibi nizamname muhafazasını makamı riyasetten rica ederim”*⁵⁸⁶ sözleriyle açıklamıştır.

Birinci meclisin oldukça zor şartlar altında çalışmalarını sürdürüyor olması, ciddi ekonomik sıkıntıların yaşanması ve meclisin yeni bir meclis olması bu düzensizlikte etkindir diyebiliriz. Karahisarı Şarki mebusu Ali Sururi Bey, yukarıdaki ifadeleriyle meclis başkanlığını haklı olarak eleştirmekte ve gereğinin yapılmasını istemektedir. Çünkü TBMM'nin 08 Mart 1923 tarihli oturumunda gündeme alınan, İsmet Bey'in, tekâlifli milliye çerçevesinde halktan alınan paraların bir kısmının geri ödenmesiyle alakalı önerisi meclis tarafından kabul edilmesine

⁵⁸⁵ TBMM ZC.. D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 117–119.

⁵⁸⁶ TBMM ZC.. D.I, İS.IV, C.XXVIII, s. 118.

rağmen hala görüşülmemiş; bunun yerine ruznameye alınmayan mazbatalar mecliste okunmuştur. Bu durum, mecliste lüzumsuz tartışmaların yaşanmasına ve zor şartlar altında mesaisini sürdürmekte olan meclisin zamanının boş yere heba edilmesine neden olmaktadır.

5. İsmet Bey'in Düşünce ve İfade Özgürlüğü'ne Bakışı:

İsmet Bey, farklılıklara karşı tahammül edebilen, düşünce ve ifade özgürlüğüne inanan; yapmış olduğu açıklamalar ve ortaya koyduğu tavırla bunu kanıtlamış olan bir mebustur.

Meclisin 9 Mayıs 1921'deki oturumunda, Kütahya mebusu Besim Atalay Bey'in, Köy Hocası ve Sebilürreşat⁵⁸⁷ mecmualarının ücretsiz olarak köylere kadar ulaştırılmasına dair kanun teklifi ve Layiha Encümeni mazbatasını görüşülmektedir. Mazbataların okunmasından sonra söz alan Besim Atalay, mecmuaların halkın anlayacağı dilde yazıldığını ve İslamın esaslarını halkın buradan öğrenebileceğini; bu nedenle her köye birer nüsha gönderilmesinin faydalı olacağını ifade etmiştir. Karahisarı Sahip mebusu Nebil Efendi, nakil vasıtalarının yetersizliği nedeniyle mecmuaları köylere göndermenin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Takrir sahibi Besim Atalay Nebil Efendi'nin bu açıklamasına “...Ulemadan bir zatın buna itiraz etmesine anlam veremiyorum. Bu duruma Allah'ın razı olmaz. Köylü parasını veriyor, askerlik yapıyor, biraz buna dini mübini islamı öğretmek fena mıdır?” diyerek itiraz etmiştir.

Meseleyle alakalı olarak karşılıklı atışmaların devam ettiği bir ortamda Çorum mebusu Dursun Bey “Efendim Meclisi Alinizin böyle bir kanun yapması kadar mantıksız bir şey olamaz. Bundan maksudınız nedir? Ahaliyi bu gazete vasıtasıyla tenvir ve irşat etmek midir? Acaba bu gazeteyi değil binlerce gazete alsak bu vasıta ile biz köylülerimizi, ahalimizi hakikaten, hakikati içtimaiyemize isal

⁵⁸⁷ Siyasi, dini, ilmi, ahlaki içerikli mecmuadır. Sahibi Eşref Ediptir. İstanbul'da basılmaktadır. Mecmua 1908 yılında yayınlanmaya başlamış olup, İslami düşünceleri yaymaya çalışan bir dergidir. Başmuharriri Mehmet Akif Ersoy'dur. 1921 yılı Ağustos ayı sonlarında Kayseri'ye taşınmış ve bir müddet orada yayınlanmıştır. Sakarya Savaşından sonra tekrar Ankara'da yayımına devam etmiştir. Mili Mücadeleye İslami açıdan bakan Sebilü'rreşad genel olarak hareketin destekleyicisidir. Zekai Güner-Orhan Kabataş, **Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basımı**, AKM Yayını, Ankara 1990, s. 360.

edebilecek bir çare bulduğumuza kani olabilir miyiz?” şeklindeki sözleriyle, bu teklifin faydasız olacağını belirterek teklife karşı çıkmıştır. Bu açıklama üzerine söz alan Müfid Efendi *“Bir İslami gazeteyi köylere göndermemek için neler söylüyorsunuz? Sizin bunun hakkında söz söylemeye hakkınız yoktur”*⁵⁸⁸ diyerek Dursun Bey’i hem bu konuda hem de genel anlamda eleştirmiştir. Bu eleştiri üzerine söz alan Dursun Bey *“Medreseleriniz mahvoldu, müderrisleri yok meydanda, köylerde imamlarınız yoktur. Siz bir gazeteye para kazandırmak için Hazineye mazarat mı yapacaksınız...”*⁵⁸⁹ sözleriyle hem kendisini savunmuş, hem de bu teklifin bir takım insanlara para kazandırmak amacıyla ortaya atıldığını, bunun da ciddi ekonomik sıkıntıların yaşandığı bir ortamda hazineyi zaafa uğratacağını ifade etmiştir.

Sebilü’rreşat ve Köy Hocası mecmualarının köylere gönderilip gönderilmemesi ile alakalı tartışmaların yapıldığı bir ortamda konuyla alakalı söz alan İsmet Bey *“Bendeniz müzakere esnasında hasıl olan bir meseleyi tashih edeceğim. Bu haysiyeti mebusiyeye taalluk eden bir mesele oldu. Efendim, Müfit Efendi Hazretleri (Kırşehir Mebusu) asabiyetle Çorum mebusu Dursun Beyefendiye ‘bu kürsüden söz söylemeye hakkınız yoktur’ dedi. Çorum mebusu Dursun Bey, Çorum’un bihakkın mebusudur. Hatta bu meclisi buraya biriktiren kuvvetin uzvu failidir, o kuvvetin temelidir. Sivas kongresine istihkarı hayat ederek iştirak etmiştir. Bundan dolayı bütün milletin mebusudur ve hakkı kelamı mahfuzdur. İctihadı hürdür ve serbesttir. Rica ederim Müfid Efendi ifadelerini tashih buyursunlar”*⁵⁹⁰ diyerek milletin temsilciliğini yapan bir vekilin düşüncelerinde ve bunları açıklama noktasında hür olduğunu, özellikle de Dursun Bey gibi, bu meclisin kuruluşunda etkili bir rol oynayan bir zatın, tüm milletin temsilcisi olarak söz söyleme hakkının bulunduğunu ifade etmiştir. Bununla beraber İsmet Bey, meclisteki genel tavrı gereği, usule aykırı gördüğü bu durum karşısında hemen tepkisini vermiştir. Nitekim İsmet Bey’in meclis konuşmalarına baktığımızda usule göre hareket etme eğiliminde olduğunu görmekteyiz. Arkadaşları arasında *“usul üstadı”*⁵⁹¹ diye anılması da bu

⁵⁸⁸ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 264.

⁵⁸⁹ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 264.

⁵⁹⁰ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 265

⁵⁹¹ İsmet Bey’in oğlu olan Prof. Dr. Macit Eker, Ulus Gazetesi’nde 24 Ekim 1962’de yayınlanan röportajında babasının, mebus arkadaşları arasında *“usul üstadı”* diye anıldığını ifade etmiştir.

bakış açılarındandır. İsmet Bey, bu sözleriyle, o dönem için oldukça önemli olan milletvekili dokunulmazlığı anlayışını da ortaya koymuştur.

Ancak İsmet Bey, Dursun Bey'i savunurken Müfit Bey'in ifadelerinde küçük bir çarpıtma da yapmıştır. Çünkü Müfid Bey “*Sizin bunun hakkında söz söylemeye hakkınız yoktur*” şeklinde bir söz sarf etmesine rağmen İsmet Bey bunu ‘*bu kürsüden söz söylemeye hakkınız yoktur*’ şeklinde nakletmiştir. Burada İsmet Bey, tezini güçlendirmek ve mebus arkadaşını desteklemek için bir çarpıtma yapmıştır denilebilir.

Dursun Bey, Birinci Mecliste “ikinci grup” diye tabir edilen muhalif vekillerdendir. İsmet Bey ise “birinci grup” üyesidir⁵⁹² Ancak İsmet Bey, bu meselede Dursun Bey'i savunarak, karşıt görüşte olduğu bir mebus arkadaşını da yeri geldiğinde savunabileceğini göstermiştir. Bu durum O'nun, mebusların düşüncelerine karşı saygılı olduğunu göstermektedir. Ayrıca günümüzdeki meclis tartışmalarının, parti tartışmalarına dönüştüğünü göz önüne getirirsek İsmet Bey'in bu tavrı daha da önem arz edecektir.

İsmet Bey'in bu açıklamalarından sonra söz alan Temsil Heyeti Üyesi ve Hakkâri mebusu Mahzar Müfid Bey de, Dursun Bey'in Sivas Kongresi'nde canı ile hayatı ile uğraşan bir zat olduğuna kendisinin de şahit olduğunu; bu nedenle kendisine söylenilen sözlerin geri alınması gerektiğini ifade etmiştir.

Konuyla alakalı tartışmalar neticesinde ilgili takdir, Muş mebusu Abdulgani Bey'in teklifi çerçevesinde İrşat Encümeni, Maarif Vekâleti ve İstihbarat Müdiriyeti Umumiyesi'ne havale edilmiştir⁵⁹³.

⁵⁹² Ahmet Demirel eserinde Meclisteki mebusları Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hareket eden 1. Grup, Muhalif olan 2. Grup ve Müstakiller yani bağımsızlar olarak 3 gruba ayırmıştır. Demirel, **a.g.e.**, s. 121 ve 126.

⁵⁹³ **TBMM ZC.**, D.I, İS.II, C.X, s. 266-267.

6. İstiklal Madalyası Hakkında Kanun Teklifi Ve İsmet Bey'in Düşünceleri:

Meclisin 06.09.1920 tarihli oturumunda, gerek cephede gerekse cephe gerisinde maddeten ya da manen fedakârlıkta bulunanların, bu fedakârlıklarını temsilen kendilerine istiklal madalyası verilmesi meselesi gündeme getirilmiştir. Kurtuluş Mücadelesi'nin en mühim savaşlarının yapıldığı Batı Cephesi muharebelerinin başlamasından önce böyle bir kanun tasarısının gündeme alınması; topyekün girilecek olan bir mücadelede herkesi bu savaş için şevklendirmek amacını taşımaktadır.

İsmet Bey, Kurtuluş Savaşı'na katılarak vatana hizmet edenlerin ödüllendirilmeleriyle alakalı olarak mevcut nizamnameye göre hareket edilmesi gerektiğini söyleyerek, bu konuda kanuna gerek olmadığını ifade etmiştir.

Konuyla alakalı olarak Saruhan mebusu Mustafa Necati Bey'in, fedakârlıkların sureti taltifi hakkında teklifi kanunisi (İstiklal Madalyası) ve Layiha Encümeni mazbatasını mecliste görüşmüştür. Mecliste öncelikle Layiha Encümeni'nin mazbatasını okunmuştur. Mazbatada özetle; Dinin ve vatanın muhafazası uğrunda girişilen mücadele dolayısıyla maddi bir hediyeye ve hatırıya gerek olmadığı; Bu nedenle Mustafa Necati Bey'in 12 Ağustos 1336(1920) tarihli kanun tasarısının encümence reddedildiği belirtilmiştir⁵⁹⁴.

Kanun tasarısını savunmak için söz alan Mustafa Necati Bey “*Efendim malumu âliniz harbi umumide askerimiz son derece fedakârlık göstermiş ve vatan uğrunda göstermiş oldukları fedakârlıkla tarihimize ebedi bir nam bırakmışlardır. O vakit cephelerde çarpışan kardeşlerimizi takdir eden kumandanlar mevcut olduğu gibi onları takdir etmek için de ayrıca madalyalar, hediyeler, nişanlar vs. yapılmıştır. Binaenaleyh bugün bir hükümet olarak bulunuyoruz. Büyük Millet Meclisi Hükümeti olarak tanınıyoruz. Taltif nişanları yapmak da hakkımızdır. Yapılacak madalyalar İtalya'dan yahut diğer devletlerden ufak saatler ve hediyeler alınır, bunlara isimler kaydolunarak verilirse bu zatların hakikaten kıymetlerini*

⁵⁹⁴ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 572.

takdir etmiş oluruz”⁵⁹⁵ diyerek gerekçesini açıklamıştır. Mustafa Necati Bey, Birinci Dünya Savaşı’na katılanlar gibi Kurtuluş Mücadelesi’ne katılanların da ödüllendirilmelerini; bunun da maddi bir nitelik taşıması gerektiğini ortaya koymuştur.

Kanun tasarısıyla alakalı olarak söz alan Kırşehir mebusu Müfit Bey, Encümen namına “...Onları umumiyetle millet kendisi taltif eder” diyerek böyle bir taltife gerek olmadığını belirtmiştir. İsmet Bey de bu anlamda “*Efendim; Meclisi Ali, mevcut olan kavanin ve nizamın tatbikine karar vermiştir. Gerek zabitanın ve gerek efradın hizmetlerine ve çalışmalarına mukabil yapılacak taltifler hakkında da nizamat mevcuttur. Binaenaleyh bu gibi taltifler zaten nizamat ile yapılır. Bu nizamat ise, Heyeti İcraiye’nin vazifesine dâhil olan kavaitten ibarettir. Bunlar için kanun yapmaya lüzum yoktur. Nizamname esasen mevcuttur*”⁵⁹⁶ diyerek bu gibi ödüllendirmelerin mevcut nizamname dâhilinde yapılması gerektiğini; dolayısıyla kanuna gerek olmadığını ifade etmiştir. İsmet Bey, İstanbul Meclisi’nin bir üyesi olarak önceki tecrübeleri doğrultusunda bir değerlendirme yaparak, ödüllendirmeyle alakalı bir nizamnamenin bulunduğunu; dolayısıyla konu ile alakalı kanun çıkarmanın; meclisin zamanının gereksiz yere harcanması anlamına geleceğini ifade etmiştir.

İsmet Bey’den sonra söz alan Çorum mebusu Ferit Bey, her insanın yaptığı hizmetlerin karşılığı olarak takdir edilmeyi beklediğini belirtmiş; verilecek hediyenin maddi değil manevi değer taşıyacağını ifade etmiştir.

Milli Mücadeleye katılanların ödüllendirilmeleriyle öngören kanun tasarısıyla alakalı müzakerelerde öne çıkan görüşlerden birisi de, yapmış oldukları hizmetlerden ötürü telgrafçıların da, ödüllendirilmelerini talep eden Bolu mebusu Dr. Fuat Bey’in teklifidir. Dr. Fuat Bey, kanunun pekiyi olduğunu ancak sadece askerleri kapsamının yeterli olmadığını, kapsamın daha da genişletilmesi gerektiğini söylemiştir. Dr. Fuat Bey, anlattığı bir olayda Kurtuluş Savaşı yıllarında bir telgraf memurunun vatana büyük hizmetinin dokunduğunu ve hatta Ankara’nın dahi bu sayede kurtulduğunu belirterek, telgrafçıların da milli hareketin başlangıcından

⁵⁹⁵ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 572.

⁵⁹⁶ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 573.

itibaren büyük hizmetlerinin olduğunu; bu nedenle bu gibi fedakâr vatan evlatlarının da ödüllendirilmeleri gerektiğini⁵⁹⁷ ifade etmiştir.

Hakikaten Milli Mücadele, topyekün bir mücadele olup; haberleşme de bu mücadelenin muvaffakiyetle neticelenmesi için cepheler arasında bağlantının kurulmasında oldukça büyük bir öneme sahiptir. Özellikle Kurtuluş Savaşı yıllarında, haberleşme teknolojisinin oldukça yetersiz olduğu göz önünde bulundurulursa telgrafçıların önemi ortaya çıkacaktır.

Kanun tasarısına muhalif olan ve bu hususta yalnız kalan Kütahya mebusu Besim Atalay Buhari'den naklettiğini söylediği bir hadisi şerifle(fethi fütuha malik olan milletlerin kılınçlarının kınları altın ve gümüş değildir, demir ve kalaydır) başlamıştır. Besim Atalay “... *Araplar, Sudan'dan Sibiry'a Çin'den Fas'a kadar yürüdükleri zamanlarda bir kısmının ayaklarında pabuç yoktu. Efendiler biz Osmanlılar'ın Viyana surlarına dayandığımız zamanlarda göğsümüzde deve çanları nişanlar yoktu. Ne vakit ki Araplar sükuta başladı, müteaddit unvanlar da başladı, Mutasımbillah, Mustansırillah... Biz de ne vakit tedenni(gerileme) ediyorsak, Devletlü, Kerametlü, şehametlü bilmem nelülerden ve göğüsleri nişanlarla dolmuş paşalardan geçilmiyordu... Cephelerin halini görüyoruz, ne vereceğiz? Bugün verilecek nişan değildir. Cezadır, ceza efendiler*”⁵⁹⁸ diyerek imkânsızlıkların başarıyı getirdiğini, başarısızlık dönemlerinde ise gösterişin, şatafatın ön planda olduğunu ifade etmiştir.

Besim Atalay'ın özellikle “ceza” söylemi mecliste yoğun tepkilere neden olmuş, sözünü geri alması istenmiştir. Özellikle Saruhan mebusu Refik Şevket Bey “*Efendim Yunanlılar taarruzlarını teşdit ettikler ve hepimizin kalbinde heyecan baş gösterdiği zaman içimizde yalnız Besim Atalay kürsüye geldi ve bizim kuvayı kalbiye*

⁵⁹⁷ **TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 573.** Bolu mebusu Dr. Fuat Bey telgrafçıların hizmetleriyle alakalı olarak “Son Bolu vakasında umumiyetle efendiler Çerkesler, Abazalar Mudurnu'ya girmişlerdi. Malumu Aliniz Mudurnu, Beypazarı taraflarında isyan baş göstermişti. Oraları Ankara'nın anahtarı mesabesinde bulunuyordu. Orada bulunan bir telgrafçımız ki, Suphi Bey namında bir zattır. Kendisi muhabere memurudur. Büyük bir cesareti medeniye ve şahsiye göstermiştir. Oradaki heyeti fesadiyenin imzasıyla bir talgraf taklit etmiştir. Oradaki Ümerayı Çerakiseye vermişti ki bu talgrafın münderecatı kuvvet Mudurnu üzerine hareket etmiştir. Serian oradan çekilmemiz icabediyor. Çekilmediğimiz surette hepiniz esir olacaksınız diye şu mealde bir talgrafname tahrir ederek orada bulunan asilerin reisine vermiştir ki oradaki çerkesler çekilmiş ve bilahere Kuvayı Milliye gelmiş, Mudurnu'yu işgal etmiş ve Mudurnu'nun müdafaası sayesinde, hatta diyebilirim ki efendiler; Ankara'da kurtulmuştur. Bunu yapan bir telgraf memurudur. Bunun taltifsiz, takdirsiz kalmasını ben muvafık bulmuyorum” şeklinde bir örnek olay anlatmıştır.

⁵⁹⁸ **TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 573.**

ve maneviyemizi kıracak sözler söyledi. En nihayet içimizde Mustafa Kemal Paşa Paşa bizim ruhumuza muvafık olarak, kendisine lazım olan dersi verdi...” diyerek Besim Atalay’ın milli harekete karşı olduğunu ifade etmiştir. Besim Atalay kendisine yöneltilen eleştiriler üzerine sözlerini yeniden izah etmiş, ancak özür dilememiştir.

Kanun tasarısı Encümeni mahsusuna gönderilmiş ve müzakereler böylece sona ermiştir⁵⁹⁹.

Görüşmeler esnasında öne çıkan hususlara bakılarak; ciddi ekonomik sıkıntıların yaşandığı, meclis görüşmelerinde gelir arttırıcı kanun tasarılarının önemli bir yer tuttuğu bir ortamda hiçbir gereği yokken maddi değer taşıyan hediyeler vermek; bunu da İtalya’dan ithal etmek doğru değildir. Kurtuluş Savaşı’nda elbette ki; büyük fedakârlıklar yapılmıştır. Bu mücadelenin en tepesindeki Mustafa Kemal Paşa’dan, cepheye sırtında çocuğuyla beraber mermi taşıyan kadınlara kadar herkesin büyük fedakârlıkları olmuştur. Özellikle bu savaşı yöneten kişiler olarak cephe komutanlarının, bunların yanı sıra diğer devlet görevlilerinin ödüllendirilmeleri gerekir. Ancak vatan hizmeti karşılığında verilecek bu ödülün, maddi değer değil, manevi değer taşıması daha uygun ve anlamlı olacaktır.

7. İsmet Bey’in Milli Kurtuluşa Olan İnancı:

Memleketin işgalden kurtarılmasını en önemli hedef olarak gören İsmet Bey, bu hedefin gerçekleştirilebilmesi için halka ihtiyaç duyulduğunu; halkın, memleketine olan sevgisini ortaya koyarak, Milli Mücadele ruhu etrafında toplanıp bu emeli gerçekleştireceğine inanmaktadır. İsmet Bey, bunun dışında kurtuluş çaresi aramanın yersiz olduğunu düşünmektedir.

Meclisin 18.08.1920 tarihli oturumunda, Milli Mücadele’nin halka anlatılması ve bu mücadelenin aleyhinde olanların cezalandırılması ile alakalı bir karar görüşülmüştür.

Menteşe mebusu Dr. Tevfik Rüştü Beyle Saruhan mebusu Necati Bey’in kararları uyarınca, irşat encümeninin yayınlayacağı beyannamelerle halk, cami ve insanların topluluk halinde bulundukları yerlerde mülki ve askeri memurlar ile

⁵⁹⁹ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 574.

mebus ve hatipler tarafından bilgilendirileceklerdir. Kurulacak olan adul heyeti ile de, milli mücadeleye karşı tutum ve davranışlarda bulunanlar cezalandırılacaktır. Ancak, Layiha Encümeni, hazırladığı mazbata ile bu takrire karşı çıkmıştır. Encümen, İrşat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi ile Hıyaneti Vataniye Kanunu'nun, bu görevi yerine getirebileceğini; bu nedenle böyle bir takrire gerek olmadığını ifade etmiştir⁶⁰⁰.

Encümen mazbatasından sonra Kanun teklifi mecliste okunmuştur. Teklif sahibi Dr. Tevfik Rüştü Bey, meclisin özellikle son bir ay içerisinde İstiklalin muhafazası için yapılan savaşlar esnasında en ufak bir zaaf gösterenleri cezalandırmak için sürekli meşgul olduğunu, bu işle meşgul olacak bir adul heyeti kurularak, mertebesi ne olursa olsun, istiklal aleyhinde en küçük bir şey düşünecek olan şahsın imha edileceğini, böylece meclisin mesaisini bu meselelerden dolayı harcamayacağını⁶⁰¹ ifade etmiştir. Dr. Tevfik Rüştü Bey, Karahisarşarki mebusu Ali Sururi Efendi'nin “*Şiddetle adalet olmaz*” şeklindeki tepkisine karşı “... *Mademki Hıyaneti Vataniye Kanunu'nu kabul ederek, bir mücrimin ahali arasında mevcudiyetini farz edebiliyoruz, ne için bu mücrimin yalnız ahali arasında bulunduğunu tasavvur ediyorsunuz da daha yüksek cemiyetlerde bulunduğunu tasavvur etmiyorsunuz*” diyerek Hıyaneti Vataniye Kanunu'nun sadece ahali arasındaki suçluları cezalandırdığını, daha yüksek mertebede bulunanların işledikleri suçlardan ötürü cezalandırılmadıklarını ifade etmiştir.

Şiddete karşı olduğunu “*Bu millet aşk ve muhabbetle memleketini kurtaracaktır. Yoksa mücazatla memleket kurtulmaz. Böyle zevzeklikle, telin ile tedhiş ile filan olmaz*”⁶⁰² sözleriyle ifade eden İsmet Bey insanları korkutarak, yıldırarak, cezalandırarak, onlara lanet okuyarak memleketin kurtuluşunun mümkün olmadığını, memleketin kurtuluşunun ancak memleketi sevmekle olabileceğini ifade etmiştir. Gerçekten de yüreğinde vatan sevgisi olmayan bir insana bir takım zorlamalarla bir şeyler yaptırmak imkânsızdır. Memleketini seven bir insan ise canını ve malını bu uğurda gözünü kırpmadan verebilir.

⁶⁰⁰ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 303.

⁶⁰¹ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 304.

⁶⁰² TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 304.

İsmet Bey'in bu sert eleştirisinden sonra söz alan Dr. Tevfik Rüştü Bey “... *Bendeniz yalnız kanunların acizlere tevcih edilmemesini teklif ederim ve onu iddia ederim...*” diyerek asıl gayesinin, kanunların herkese eşit olarak uygulanmasını sağlamak olduğunu ifade etmiştir.

Tevfik Rüştü Bey'in Hıyaneti Vataniye Kanunu'nun sadece ahaliye uygulandığı şeklindeki eleştirisine cevaben söz alan İzmit mebusu Hamdi Namık Bey “...*Esasen yaptığımız Hıyaneti Vataniye Kanununda herkes dahildir. O kanun yalnız memleketin aciz efradına ait değildir. Yüksek tabakada olsun, ne olursa olsun, Hıyaneti Vataniye Kanununun dairei şümulü dahilindedir...*” diyerek böyle bir kanuna lüzum olmadığını, Hıyaneti Vataniye Kanunu'nun, bu kanunla belirlenen esasları zaten yerine getirdiğini ifade etmiştir.

Kanun tasarısına şiddetle karşı çıkan Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey “...*Türkiye'nin hür meclisinde böyle bir şeyin kabul olunması değil, okunması bile, doğrusunu söylersek canımı pek sıkıştır. Telin, tedhiş kanunu ne demektir? Bugün adaleti hakikiyedir ki, insanı selamete erdirir. Yoksa tüfenk dipçiğiyle, iple, sapla gayeye vasıl olmak istiyorsak, hedefe ulaşmaktan çok uzaklaşmış oluruz. Biz yolu gaip etmişiz... Telini tedhiş nedir? Bendeniz manasını anlamıyorum. Korkutmak manası bu, fakat kimi korkutacağız? Ne ile korkutacağız? Hıyaneti Vataniye Kanunu bu maksadı zaten temin etmiştir*” diyerek ulaşılmak istenilen gayeye adaletle ulaşılabileceğini, şiddetin manasız olduğunu ifade etmiştir.

Kırşehir mebusu Müfit Efendi de “*telin*” kelimesinin yanlış yazıldığını, doğrusunun telkin olduğunu söylemiştir. Müfit Efendi “... *hiçbir ferdi milleti tedhiş ile korkutamayız., yola getiremeyiz. Bu olsa, olsa milleti okşamakla, dimağına bunların menfaatini yerleştirmekle olur*” diyerek tedhiş kanununu eleştirmiştir.

Bu açıklamalardan sonra müzakere kafi görülerek, kanun tasarısının reddini öngören Layiha Encümeni mazbatası kabul edilerek kanun tasarısı reddedilmiştir⁶⁰³. Böylece, meclisteki genel kanaat uygun olarak, memleketin bir takım zorlamalarla değil, sevgiyle kurtulacağı ortaya konmuştur.

⁶⁰³ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.III, s. 304-305.

8. İsmet Bey'in Hukuka Bağlılığı:

İsmet Bey, hukuki davalarda mahkemelerin vereceği kararların adil olabilmesi için, hâkimlerin alanlarında uzman kişiler olması gerektiğini; verecekleri kararların hakkaniyetli olabilmesi için de kulaktan dolma bilgilere değil sağlam delillere dayanması gerektiğini düşünmektedir. Nitekim 08.09.1336(1920) tarihli oturumda meclis gündemine alınan, askerlikten firar edenlerin cezalandırılmasıyla alakalı kanun layihasının müzakeresi esnasında söz alarak, kanunla alakalı en önemli şeyin hâkim meselesi olduğunu ifade ederek bu düşüncesini ortaya koymuştur.

Meclisin 08.09.1336(1920) tarihli oturumunda görüşülen; Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Vekile'nin imzasıyla meclise sunulan ve firarilerin cezalandırılmalarıyla alakalı kanun tasarısının maddeleri şunlardır⁶⁰⁴:

1-Hükümetin belirlediği süre dâhilinde geri dönmeyen firari ve bakayaların haneleri tahrip edilerek, mallarına ve hayvanlarına el konulacaktır.

2-Silah ve cephanesiyle mükerreren firar edenler ve kendilerini tutuklamak isteyenlere silahla karşılık vererek eşkıyalık edenler idam olunur.

3-Firarilere yardım eden askeri ve mülkiye memurları ile jandarmalar da, hıyanet-i harbiye kanunu ile cezalandırılır.

4-Firarilerin beraberlerinde götürdükleri devlet malları, bedellerinin iki katı üzerinden tahsil olunur.

5-Kanunun icrasına Müdafaa-i Milliye, Adliye, Dâhiliye ve Maliye Vekilleri memurdur.

Kanunun gerekçesinde de; Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, ordudan firarların arttığı ve bu durumun, vatanın selamet ve istiklalini tehlikeye düşürecek bir hale geldiği belirtilmiş; bununla beraber, askeri kanundaki, firariler hakkındaki cezanın azlığı nedeniyle (birkaç ay hapis ve darp) halk nezdinde tesirinin kalmadığından, firar edenlere şiddetli bir ceza vermenin gerekliliği üzerinde durulmuştur⁶⁰⁵.

⁶⁰⁴ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.IV, s. 23-24.

⁶⁰⁵ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.IV, s. 23.

Gerek kanuna gerekse gerekçesine bakıldığında, hükümetin Yunanlılar ile yapılacak olan mücadeleler öncesinde ordudaki çözüluşe sert tedbirlerle çare aradığını görmekteyiz.

Kanun, firar edenleri ve bunlara yardımda bulunanları en ağır şekilde cezalandırmayı öngörmektedir. Ancak, firarilerin hanelerinin tahrip edilmesi de doğru bir tutum değildir ki; bu durum, Müdafaa-i Milliye Encümeni mazbatasında dile getirilmiştir. Encümen mazbatasında, milli mücadelenin başarıya ulaşabilmesi için böyle bir kanunun gerektiği ancak bazı noksanlarının olduğu ifade edilmiştir. Encümen mazbatasında, firarilerin hanelerinin tahribi meselesi üzerinde durularak, bunun milli servete zarar vereceği ve yeni iskân edilecek muhacirlerin bu hanelere yerleştirilmesinin daha doğru olacağı beyan edilmiştir. Encümen, bu düzeltmeyle beraber, maddeye “*birlikte ikamet eden ailesinin tebidini*”^{*} şeklinde bir ilavenin daha uygun olacağını ifade etmiştir.

Encümen ikinci maddeyi de, maddede geçen “mükerrer” ifadesini maddeden çıkararak kabul etmiştir.

Üçüncü maddedeki cezaya da karşı çıkan encümeni, firarilere yardım edenlerin de, cezalarının idam olması gerektiğini ifade ederek maddeye böyle bir ilave yapmıştır.

Encümen, dördüncü madde hakkında da oldukça ilginç düzenleme yapmıştır. Buna göre; firarinin beraberinde götürdüğü devlet mallarının bedelleri, firar edenden değil de köy ya da mahalle ahalisinde alınacaktır.

Encümen, bu düzeltmelerin yanısıra, kanuna iki tane de madde ilavesi yapmıştır. Buna göre; firari suçuyla alakalı takip, meclis azalarından seçilecek üçer kişilik İstiklal mahkemelerine ve bir adet askeri savcıya ait olacaktır. Mahkemelerin hükümleri kesin olacak ve tebliğ edilen her makam bunu uygulayacaktır⁶⁰⁶.

Müdafaa-i Milliye Encümeni’nin bu izahatına bakılarak, kanunun daha da şiddetli bir hale getirildiğini görmekteyiz. Firarilerle beraber, firarilere müsamaha gösteren devlet görevlilerinin de idamı istenmektedir. Ayrıca, devlet mallarının gasp edilmesini önlemek için de, ahaliyi bu konuda sorumlu tutarak farklı bir metot

* Tebid: Uzaklaştırma, kovma. Develioğlu, a.g.s., s. 1048.

⁶⁰⁶ TBMM ZC., D.I, İ.S.I, C.IV, s. 24-25.

benimsenmiştir. Kanunun takibi için, meclis azalarına yetki verilmesi de, oluşabilecek suiistimalleri önleme amacı taşımaktadır diyebiliriz.

Kanun Hakkında söz alan Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey, zaruretten doğan bu kanunun bazı maddelerinin tadil edilebileceğini ancak kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir⁶⁰⁷.

Cephelerde fedakârlık edenler nasıl ödüllendiriliyorlarsa, firariler de cezalandırılmalıdırlar diyen Kütahya mebusu Ragıp Bey “...*bunlar ya İstanbul’dan gelen hain propaganda’nın tesiriyle, maksadı aykırı giden suikast erbabıdır veyahut azmi imanı zaif, başkası ne olursa olsun ben yaşayayım ve karımın kucağında yaşayayım diyen insanlardır. Bunların her birisi muzır mikrop gibi bizim maksadımızı öldürürler...*”⁶⁰⁸ diyerek firarilerin, İstanbul Hükümeti tarafından kandırılan kişiler olduğunu, bu nedenle en ağır şekilde cezalandırılmaları gerektiğini ifade etmiştir.

Konuşmasını genel anlamda firarın sebebi üzerine yoğunlaştıran Karahisarısahip mebusu Mehmet Şükrü Bey de “...*Bunun esbabı ve avamili ni aradığımız zaman göreceğiz ki; memlekette ceza ve saire vardır. Fakat tatbikatta adalet yoktur*”⁶⁰⁹ diyerek cezaların adil olmaması nedeniyle firar hadiselerinin çoğaldığını belirtmiştir.

Ordudan firarı önlemek için şiddetin ön plana çıkarılmasının yanlış olduğunu söyleyen Antalya mebusu Hamdullah Suphi Bey de, kanundaki şiddet maddelerine karşı çıkmış ve firarların nedeninin askere kötü muamelede bulunan kumandanlar olduğunu ifade etmiştir. Hamdullah Suphi Bey “...*Biz rıfk ve şefkatle, ahalinin gönlünü ala ala, ona karşı müsaadatta buluna buluna, anlara müsbet bir takım şeyler yapa yapa, halkın kalbini lütuf ile kazanacağımız yerde yangına yangın ilave edeceğiz, ölüme ölüm ilave edeceğiz...*”⁶¹⁰ diyerek halkın cezayla değil ikna edilmek suretiyle milli mücadeleye çekilebileceğini ortaya koymuştur.

Bu açıklamalara bakılarak mebusların hemen hemen hepsi de, zarureti göz önünde bulundurarak kanuna taraf olmakla beraber, bazı mebusların kanun maddeleri üzerinde tereddütleri bulunmaktadır.

⁶⁰⁷ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.IV, s. 27.

⁶⁰⁸ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.IV, s. 32.

⁶⁰⁹ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.IV, s. 31.

⁶¹⁰ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.IV, s. 28.

Meclis görüşmelerinde usul açıklamasıyla dikkat çeken İsmet Bey, bu kanun layihasının, bir kanun olmadığını, kanun olarak telakki edilmesinin de mebusları yanlış yönlendirdiğini ifade ederek “...Zannediyorum ki, bu layihayı kanuniye kanun değildir. Bu fevkalade bir zamanın fevkalade bir ihtiyacı, azami zararlardan milleti kurtaran mukarreratı mevkutedir*...” diyerek kanun layihasının süreklilik arz etmediği için, firarın önlenmesi için tespit edilen geçici bir kararlar bütünü olduğunu söyleyerek, kendi üslubu gereği öncelikle usulen dair bir değerlendirmede bulunmuştur. İsmet Bey’in bu açıklaması, cezai maddelerden dolayı kanuna muhalif olan mebuslar açısından oldukça aydınlatıcı olmuştur.

Kanunun kesinlikle gerekli olduğunu düşünen İsmet Bey, kanunun geçen yıllarda uygulandığını ancak hâkimlerin yetersizliğinden dolayı başarı elde edilemediğini belirtmiştir. İsmet Bey “...Matlup olan tesiri husule getirmek için tatbik etmelidir. Yani bir köyde bir kasabada bunu tatbik etmeli ve tatbikat neticesinde bu köy mütevekkil olmalıdır. Yoksa eğer böyle şeraiti maneviye altında fevkalade kararlar tatbik edilmezde, alelade mahkemeler gibi, delaile ve vesaika istinat etmeyen, yani bunun şunun şahadetiyle yapılacak olursa kadrü kıymeti kalmaz...” diyerek hâkimlerin ceza verirken delillere dayanarak adaletle karar vermelerinin ve halkın da bu adaletin varlığına inanmalarının gerekli olduğunu ifade etmiştir.

İsmet Bey, hükümetin belirlediği birinci maddeyi kanunun ruhu olarak değerlendirmekte ve bu maddenin uygulanmaması durumunda adaletin tesis edilemeyeceğini beyan etmektedir. İsmet Bey, encümenin birinci maddeye yaptığı “birlikte ikamet eden ailesinin tebedi” ibaresinin gerekliliği üzerinde durarak, firar eden kişinin ailesinin uzaklaştırılmayıp, mallarına el konulmasının doğru olmayacağını söylemiştir. Ailelerin uzaklaştırılmasını “ehven-i şer” olarak değerlendiren İsmet Bey, bunun izahını da “...Dağlarda bulunan firarinin emvalini alacak, nü kudunu gasbedecek, ailesini orada bırakacak değil, köyden köye götürecek ve bu suretle Hükümet’in takibinden kendisini muhafaza edebileceği yerlere götürecek. Bu daha fenadır...”⁶¹¹ şeklindeki sözleriyle yapmıştır. İsmet Bey’in bu açıklaması, kanunun uygulanabilirliği açısından oldukça isabetlidir. Çünkü firar eden

* Mevkute: Vakti zamanı belli olan; Mukarrerat: Kararlar. Develioğlu, a.g.s., s. 636 ve 378.

⁶¹¹ TBMM ZC., D.I, İ.S.I, C.IV, s. 54.

bir kişinin, malları ve hayvanları alınan ailesinin orada tutulması, firarinin ailesini korumak maksadıyla tekrar o yere gelerek, bir takım gasp hareketlerine girişerek diğer ahalinin de bundan muzdarip olmasına neden olacaktır.

İsmet Bey'in bu açıklamasından sonra, birinci madde ile alakalı takrirler okumuştur. Firarinin ailesini zor durumda bırakan birinci maddeye yapılan itirazlar nedeniyle madde encümene havale olunmuştur⁶¹².

Encümeden gelen tasarı üzerine yapılan müzakerelerde mebusların, firar nedenlerinin ortaya çıkarılmasının gerekliliği üzerinde uzlaşmaya varılmıştır. Bununla beraber; firariler ve firara sebebiyet verenler ve firarilere yardım ve yataklık edenler hakkında gereken cezanın kanunlar dâhilinde verilmesi için, Büyük Millet Meclisi azalarından oluşan yedi kişilik İstiklal mahkemeleri kurulmasını öngören, Saruhan mebusu Refik Şevket Bey'in teklifi, yeniden encümene havale olunarak görüşmeler sonra ermiştir⁶¹³. Bu karar doğrultusunda, 17.09.1336(1920) tarihli oturumda, Firarilerle alakalı kanun gereğince kurulacak İstiklal Mahkemeleri'nin mıntıkalara göre taksimini gösteren Erkan-ı Harbiye tezkeresi mecliste okunarak; kurulacak olan İstiklal Mahkemeleri tespit olunmuştur⁶¹⁴.

9. İstiklal Savaşı Hatırası Olarak Çıkartılan Pullar:

Genelde Türk tarihinde özelde ise Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin tarihinde büyük bir öneme sahip olan Kurtuluş Savaşı'nın hafızalardan silinmemesi ve tüm dünyaya duyurulması amacıyla Birinci meclis döneminde, İstiklal Savaşı Hatırası'na Pullar çıkarılması gündeme gelmiştir. İsmet Bey, bunun için kanuna gerek olmadığını; Vekiller Heyeti'nin onayının yeterli olacağını, kanun çıkarmak için zaman harcamanın gereksiz olduğunu ifade etmiştir.

Meseleyle alakalı olarak meclisin 17 Mayıs 1921 tarihli oturumunda, Aydın mebusu Esat Efendi'nin, 27.10.1920 tarihli "İşgale Uğrayan Memleketlerin Resimlerini İçeren Pullar Çıkarılması" hakkında kanun teklifi ve Dâhiliye, Posta ve Telgraf ve Muvazenei Maliye Encümenleri mazbataları görüşülmüştür.

⁶¹² TBMM ZC., D.I, İS.I, C.IV, s. 55-57.

⁶¹³ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.IV, s. 84-88.

⁶¹⁴ TBMM ZC., D.I, İS.I, C.IV, s. 192-193.

Öncelikle, Esad Bey'in Kanun Teklifi⁶¹⁵ mecliste okunmuştur. Kanun teklifinin mecliste okunmasından sonra; İsmet Bey'in kâtip üye olarak bulunduğu Dâhiliye Encümeni'nin Teşrinisani (Kasım) 1920 tarihli mazbatası okunmuştur. Encümen Mazbatasında, teklifin encümence isabetli ve önemli bulunarak kabul edildiğini, konuyla ilgili olması sebebiyle incelenmesi için, Posta ve Telgraf Encümenine gönderilmesine karar verildiği ifade edilmiştir. Konu Posta ve Telgraf Encümeni'nin, 29 Teşrinisani (Kasım) 1920 tarihli mazbatası ile Muvazenei Maliye Encümeni'ne havale edilmiştir. Muvazenei Maliye Encümeni de "İşbu layiha encümenimizce de muvafık görülmüş olmakla Heyeti Umumiyyeye arz olunur" şeklindeki 4 Mayıs 1921 tarihli mazbatayla meseleyi meclisin onayına sunmuştur⁶¹⁶.

Encümen mazbatalarının okunmasından sonra, Kanun teklifinin sahibi Esat Efendi, dünyadaki koleksiyon meraklılarının çıkarılacak pullardan almaları ile büyük kazanç elde edileceğini, bunun yanı sıra siyaseten de dünyanın her tarafına Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin varlığının duyurulacağını⁶¹⁷ ifade etmiştir.

Kanun teklifiyle alakalı söz alan bazı mebusların meseleye farklı bir açıdan yaklaştıkları ve bölgesel düşündükleri görülmektedir. Bu mebuslardan Gaziantep mebusu Yasin Bey *"Bu kanuna Antep, Maraş ve Urfa livalarının ithalini teklif ediyorum"* derken Kütahya mebusu Besim Atalay'ın *"Bendeniz Uşak'ın ilavesini teklif edeceğim, çünkü Uşak sanayi merkezlerinin mühimidir"* şeklindeki açıklaması hayli ilginçtir. Besim Atalay'ın Uşak doğumlu olması bu teklifinin nedenini ortaya koymaktadır. Ancak burada hem bölgesel bir davranış var hem de meselenin dar bir kalıba sokulması söz konusudur. Çünkü kanunda "İstiklal Hatırası" ifadesi geçmektedir ki; bu ifade daha geniş düşünmeyi gerektirmektedir ki; Kurtuluş Mücadelesi topyekün yapılan, milli bir mücadeledir.

Kanun teklifiyle alakalı olarak söz alan İsmet Bey *"Posta ve Telgraf Encümeni mazbatasından bu teklifin Heyeti Vekileye tevdi şeklinde olduğunu anladım. Bendenizce zaten bunun bir kanun şeklinde olmasına lüzum yoktur. Posta ve Telgraf Encümeni'nin teklifi veçhile bunun Heyeti Vekileye tevdiine lüzum vardır. Kanuna lüzum yoktur"* diyerek meseleye meclisten hükümete yönlendirmiştir ki;

⁶¹⁵ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 310.

⁶¹⁶ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 310-311.

⁶¹⁷ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 311.

İsmet Bey'in bu açıklamaları, kendisinden sonra söz alan bazı mebusların açıklamalarının altında yatan nedeni de ortaya koyacaktır.

İsmet Bey'den sonra söz alan İzmit mebusu Hamdi Bey *“Efendim, Posta, Telgraf Encümeni mazbatası İsmet beyefendinin buyurdıkları gibi Heyeti Vekileye tevdi suretindedir... Esasen Esat Efendi Hazretleri'nin teklifleri üzerine Posta Müdürü Umumisi dahi bu hatırai İstiklal pullarının tabını kabul etmiş ve zannederim ki Avrupa'ya da sipariş vermiştir”* diyerek teklifin kanunlaşmasına lüzum kalmadan uygulamaya konulduğunu ifade etmiştir. Bu garip duruma Kangırı mebusu Hacı Tevfik Bey *“Beyefendi, mademki bu kanun Heyeti Vekileye veyahut Posta müdüriyetine havale edilmezden evvel Avrupa'ya sipariş verilmiştir, müzakeresi abestir. Rica ederim, bunu müzakereden kaldırsın”* diyerek karşılık vermiştir. Hakkâri mebusu Mazhar Müfid Bey de kanunun müzakeresinin gereksiz olduğunu söyleyerek *“... Hamdi bey buyurdular ki Posta Müdürü Umumisi, sipariş yapmış bile. Peki biz burada müzakereyi yapmış olsak, maddelerini değiştirsek yahut başka bir şekle ifrağ edecek olsak ne olacak? O ısmarlamış, atı alan Üsküdar'ı geçmiş. Şimdi bu saçmadır. Artık müzakerenin ne anlamı vardır, kanuna lüzum yoktur. Diğer arkadaşların dedikleri gibi bunu bir karar şeklinde Heyeti Vekile'ye verelim...”*⁶¹⁸ diyerek meclisin zamanının boşa harcandığını kanun yapmanın anlamsız olduğunu ifade etmiştir.

Müzakereler sonunda yapılan oylama neticesinde kanun teklifinin, onaylanması için Posta ve Telgraf Müdürlüğü'nün bağlı olduğu Dâhiliye Vekâletine sunulması ve kanun teklifinde geçen “İstiklali Milli” ibaresi yerine de “Milli Mücadele” tabirinin getirilmesi kabul edilmiştir⁶¹⁹.

⁶¹⁸ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 312.

⁶¹⁹ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 313.

10. Birinci Dünya Savaşı'na Katılarak Vatana Hizmet Eden Suçluların Affına Dair Teklif Hakkında İsmet Bey'in Düşünceleri:

Birinci Dünya Savaşı'nda ilan edilen seferberlik çerçevesinde hapishanelerde bulunan mahkûmlar askere alınmıştır. Bununla beraber bu mahkûmlardan iyi hizmet edenlerin cezalarının hafifletilmesi ya da kaldırılması ile alakalı 19 Şubat 1330(1914) tarihli bir kanun yapılmıştır. TBMM de, bu kanuna yapılan ilaveyle, şahsi hukuku çiğnemek dışındaki cezalardan ötürü hapse girip de harbe katılmak üzere askere alınanlardan, iyi hizmette bulunanların cezalarının kaldırılmasını kararlaştırmıştır⁶²⁰.

TBMM'nin 14.07.1921 tarihli oturumunda meseleyle alakalı “Darulharbde yararlılık gösteren mahkûmların affına dair kanun tasarısı ve Adliye Encümeni mazbatası” görüşülmektedir.

Meclise Mustafa Kemal imzasıyla sunulan tezkereyle, Darulharbde iyi hizmet ve yararlılık gösteren mahkûmların affına dair Heyeti vekile tarafından 19.01.1921 tarihinde kabul edilen kanun tasarısının kabulü, yani bu kişilerin affedilmesi istenmektedir.

Teklifle alakalı söz alan mebuslardan Konya mebusu Vehbi Efendi, affın iyi bir şey olduğunu ancak cinayet işleyenlerin bu kapsam dışında tutulması gerektiğini ifade etmiştir. Hasan Basri Bey “...bendeniz cephedeki hizmetlerini bilemiyorum. Fakat cepheden avdetlerinde dağa çıkmak suretiyle zavallı milletin malı ile hayatıyla oynayan bir çok eşirranın bulunduğunu biliyorum ve bunlardan bilhassa dairei intihabiyemdeki Gönen, Manyas muhiti ahalisinden olanların bazılarının esamisini burada sayabilirim. Hatta bu kabil kimseler bugün bile Yunan'a hizmet ediyor... Eğer içlerinde ekseriyet şayanı af ise o zaman affedelim. Değilse tetkik edelim. Bunları affetmek suretiyle milletin başına tekrar bir bela getirmiş olmayalım” diyerek af meselesinin iyi bir tetkikat yapılarak ve genele teşmil edilmeden yapılması gerektiği üzerinde durmuştur. Affın gerekli olduğunu ifade eden Erzurum mebusu Salih Bey “...Efendiler, biz Müslümanlar her şeyi affederiz. Irz meselesine

⁶²⁰ Kanuna yapılan ek ve Adliye Encümeni Mazbatası için bkz. **TBMM ZC.**, D:1, İS:2, C.11, s. 263-264.

müteallik hususları affedemeyiz”⁶²¹ diyerek namus meselesi dışındaki suçlardan mahkûm olanların yapmış oldukları hizmetler karşılığında affedilebileceğini ifade etmiştir.

Teklifle alakalı söz alan İsmet Bey “*Efendim bütün arkadaşlarımın mütalaasına ait tekliflerinde bu kanunun zarureti adliyesinden hiç bahsolmadı. Ortada bir teşevvüşü adli var. Bir zarureti adliye var*” diyerek müzakere usulü ile alakalı açıklama yapmıştır. İsmet Bey teklifle alakalı hukuki zarureten bahsetmiştir. Kendisi affın gerekli olduğunu düşünmektedir ki; bunu da konuşmasının devamında “*Efendim bendeniz teklifteki zarureten bahsedeceğim*”⁶²² diyerek ortaya koymuştur. Ancak meclis başkanı sizden önce söz alanlar var diyerek İsmet Bey’e söz vermemiştir.

Yapılan görüşmeler neticesinde teklif aynen kabul olunmuştur. Böylece hapisanelerde mahkûm olup da, Birinci Dünya Savaşı’nda ilan edilen seferberlik döneminden başlamak üzere, savaş sonuna kadar askere alınanların işledikleri cürüm dolayısıyla haklarında takibat icrası tecil olunan şahıslar, şahsi hukuka halel gelmemek şartıyla affolunmaları kabul edilmiştir⁶²³. Böylece şahsi hukuk dışında suç işleyen mahkûmlar devlete yapmış oldukları askerlik hizmeti karşılığında affedilmişlerdir.

11. Mebusların İzin Meseleleriyle Alakalı İlginç Bir Durum:

Birinci Meclis’in Zabıt Ceridesi üzerinde yapmış olduğumuz çalışmalar neticesinde mebusların aldıkları izni hemen kullanmayıp, erteledikleri görülmektedir. Mebuslar aldıkları izinleri kullanmayıp meclisteki müzakerelere katılmaya devam etmişlerdir. Bu durum Meclis başkanlığının da dikkatini çekmiştir ki; meclisin 26.09.1921 tarihli oturumunda meclis başkanı Dr. Adnan Bey, izinlerini kullanmayan mebuslardan dolayı yeni izin alacak mebuslara izin verilemediğini ve meclisteki mebus sayısının tespitinde sıkıntı çekildiğini ifade ederek konuyu meclis gündemine taşımıştır.

⁶²¹ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XI, s. 264-268.

⁶²² TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XI, s. 263-273.

⁶²³ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XI, s. 274.

a. İsmet Bey'in İzin Talebi:

İsmet Bey 29.06.1921'de Meclis başkanlık divanına sunduğu 3 aylık izin talebi, meclisin 30.06.1921 tarihli oturumunda Reisisani Dr. Adnan Bey imzalı Divanı Riyaset kararı ile meclise sunulmuş ve kabul edilmiştir⁶²⁴. İsmet Bey 3 aylık izin almasına rağmen meclisin 02 Temmuz 1921 tarihli oturumunda Avans Kanunu'nun oylamasına katılmıştır. Bu durum İsmet Bey'in izin aldığı halde henüz iznini kullanmadığını göstermektedir ki; İsmet Bey ile birlikte izin alan Erzurum mebusu İsmail Bey de 02 Temmuz 1921 tarihli oylamaya katılmıştır. İsmail Bey'in 07.08.1921 tarihinde de mecliste olduğunu; *"Batum Teşkilatı Hakkında"* vermiş olduğu takrirden anlıyoruz. İsmet Bey'i sonraki günlerde de mecliste görüyoruz. Meclisin 14.07.1921 tarihli oturumunda *"Aşarın Usulü Cibayeti"* ile alakalı kanun tasarısının görüşülmesi esnasında Kavanini Maliye Encümeni'nde aza olarak bulunmaktadır. İsmet Bey, Aynı gün *"Darulharbe girecek eşhas haklarındaki takibat ve mücazatın teciline dair 17 Rebiülahir 1333 tarihli kanuna zeyl edilen maddei müzayyele"* ile alakalı görüşmelerden anlıyoruz ki; İsmet Bey bu görüşmeler esnasında söz alarak müzakere usulü ile alakalı kısa bir konuşma yapmıştır. 16.07.1921 tarihinde de Hudut Sıhhiye İdaresiyle alakalı kanun tasarısının müzakeresinde yine Kavanini Maliye Encümeni'nde yer almaktadır. Aynı gün ikinci celsede yapılan oylamada yer almamıştır. İsmet Bey, bu tarihten 01.08.1921 tarihine kadar mecliste ki oylamalarda bulunmamıştır. 21.07.1921 tarihindeki Türkiye-Afganistan ve Türkiye-Rusya Mukavelenamelerinin onaylandığı oylamalara katılmamıştır. 01.08.1921 tarihli oturumda *"Sigara kağıdı inhisarına ve Kibrit İstihlak Resminin arttırılmasına dair kanun layihaları"* görüşülürken de Kavanini Maliye Encümeni'nde aza olarak yer almaktadır. Aynı gün Aydın mebusu Esat Bey'in ihracat resminin kaldırılmasıyla alakalı kanunu görüşülürken, Kavanini Maliye Encümeni'nde İsmet Bey'in ismi geçiyor⁶²⁵. Bu durum İsmet Bey'in

⁶²⁴ **TBMM ZC.**, D:I, İS:II, C.XI, s. 69. İsmet Bey'in izniyle alakalı Divanı Riyaset kararı: *"İsimleri atide muharrer zevata mazereti katiye ve acilelerine mebni, hizalarında gösterildiği miktarda mezuniyet itası Divanı Riyasetin 29.06.1337(1921) tarihli yedinci içtimasında tensib edilmiş olmakla keyfiyet Heyeti Umumiye'nin nazarı tesvibine arz olunur efendim"* şeklindedir.

⁶²⁵ **TBMM ZC.**, D:I, İS:II, C.XI, s. 70.

Temmuz ayı sonuna kadar; hatta Ağustos ayının başında da meclis oturumlarına katıldığını göstermektedir.

İsmet Bey 10.09.1337 tarihli oturumda da “usulü muhasebei umumiye kanunu”nun müzakeresi esnasında Kavanini Maliye Encümeni’nde aza olarak yer almaktadır. İsmet Bey’in ismi 10.09.1337’den 1 Kasım 1337’ye kadar meclis kayıtlarında geçmemektedir. 01.11.1921 tarihli meclis oturumunda ise İsmet Bey’in tabip raporuna dayanarak “*temdiden*” iki ay izinli sayılmasıyla alakalı Divanı Riyaset kararı meclise sunulmuş ve kabul edilmiştir⁶²⁶. Böylece İsmet Bey Kasım ve Aralık aylarını sağlık sorunlarına dayalı olarak aldığı rapora binaen izinli olarak geçirmiştir.

b. İzin Alıp Kullanmamak Usulü Mecliste Yaygın Bir Şekilde Mevcuttur:

Meclis’ten izin almasına rağmen izni kullanmayan başka mebusların da olduğunu Meclis Zabıt Ceridesini incelediğimiz de görmekteyiz ki, meclis başkanının bu meseleyi meclis gündemine taşıması bunu doğrular niteliktedir.

Biz burada iki örnek vererek meseyi izaha çalışacağız. Yozgat mebusu Süleyman Sırrı Bey, 22.08.1337’de cepheye gitmek üzere izin almasına rağmen, 29.08.1337 tarihli meclis oturumunda Dâhiliye Encümeni’nde aza olarak yer almaktadır⁶²⁷. Malatya mebusu Sıdkı Bey rahatsızlığı gerekçesiyle 08.08.1337 tarihinde 2 ay izin alıyor; ancak meclisin 27.08.1337 tarihli oturumunda “Hiyanet-i Vataniye” ile alakalı olarak bir konuşma yaptığı görülmektedir⁶²⁸.

⁶²⁶ TBMM ZC., D:I, İS:II, C.XIV, s. 27. İsmet Bey’in izniyle alakalı Divanı Riyaset kararı: “*Çorum Mebusu İsmet Bey’in tabip raporuna müsteniden temdiden(uzatmalı olarak) iki ay mezuniyetini kabul edenler lütfen el kaldırsın*” şeklindedir.

⁶²⁷ TBMM ZC., D:I, İS:II, C.XII, s. 69 ve 113.

⁶²⁸ TBMM ZC., D:I, İS:II, C.XII, s. 30 ve 97.

c. İlginç bir izin meselesi ve bir mebusun azli:

Meclisin 08.08.1337 tarihli oturumunda bir mebusa ait ilginç bir izin meselesi görüşülmüştür. İzmit mebusu Dr. Mustafa Bey, 06 Teşrinisani 1336(1920)'dan 28 Şubat 1337'ye kadar izin almasına rağmen, izin süresini 5 ay bir hafta geçirmiştir. Bunun üzerine meclisin 08.08.1337 tarihli oturumunda Dr. Mustafa Bey'in mebusluk durumu görüşülmüş; izin süresini aşmasından ötürü bu sürenin de izinden sayılıp sayılmaması meselesi üzerinde tartışılmıştır. Saruhan mebusu Refik Şevket Bey, Dr. Mustafa Bey'in bazı vatani görevler için bu süreyi aştığını, bundan da Müdafaa-i Milliye Vekâletinin haberinin olduğunu ifade etmiş ve bu 5 aylık süre için tahsisat almamasını ancak izinli sayılmasını⁶²⁹ talep ederek arkadaşının mebusluktan azlini önlemeye çalışmıştır.

Kanunlara önce mebusların uymaları gerektiğini ifade eden Karahisarî Sahip mebusu Nebil Efendi “... *kanun, bilamezuniyet, bilamazeret bir zat meclise devam etmezse müstaîf addolunur, diyor...*” şeklindeki açıklamalarıyla Dr. Mustafa Bey'in istifa etmiş sayılması gerektiğini ifade etmiştir. Konya mebusu Vehbi Bey de “...*Meclisin haberi olmadan Müdafaa-i Milliye namına iş görüyorsa onun mükafatını Müdafaa-i Milliye'den araması lazımdır. Meclis'ten arayamaz. Binaenaleyh bunun sükutu lazımdır*” diyerek Mustafa Bey'in meclisten habersiz olarak izin süresini aştığını dolayısıyla mebusluk görevine son verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Mesele hakkında açıklama yapan meclis başkan vekili Faik Bey de “... *Divanı Riyasetçe Müdafaa-i Milliye ve Hariciye Vekaletleri'nden de resmen sorulmuş ve gelen cevaplarda biz bu zata bir vazife-i resmiye tevdi etmedik diyorlar...*” şeklindeki açıklamalarıyla Dr. Mustafa Bey'in kanunsuz olarak izin süresini aştığını ortaya koymuştur.

Müzakereler neticesinde meclis başkanı, Dr. Mustafa Bey'in istifa etmiş sayılması ile alakalı genel düşüncüyü oylamaya sunmuş ve bu durum kabul edilerek İzmir mebusu Dr. Mustafa Bey, mebusluk vazifesinden azl edilmiştir⁶³⁰.

⁶²⁹ TBMM ZC., D:I, İS:II, C.XII, s. 26-27.

⁶³⁰ TBMM ZC., D:I, İS:II, C.XII, s. 29.

Bu örnekler meclis başkanlık divanını, mebusların izinleriyle alakalı bir düzenleme yapmaya zorlamıştır.

TBMM'nin 26.09.1921 tarihli oturumunda meclis başkanı Dr. Adnan bu durumu meclis gündemine taşımıştır. Mezuniyetlerini bir ay zarfında kullanmayan mebusların mezuniyet haklarının iptal edilmesine dair Divanı Riyaset kararı, Reisisani Dr. Adnan Bey imzasıyla mecliste okunmuştur. Dr. Adnan Bey, izin alanların izinlerini kullanmamaları nedeniyle meclisteki mebus sayısının tespitinde sıkıntı çekildiğini; bu nedenle izin isteyen bazı mebuslara da izin verilemediğini söyleyerek Divanı Riyaset kararının izahını yapmıştır. Meclis başkanının bu açıklaması üzerine karar kabul olunarak mesele hakkındaki görüşme sona ermiştir⁶³¹.

12. İsmet Bey'in Büyük Taarruz Öncesi Mali Durumla Alakalı Gerçekçi Tavrı:

İsmet Bey, memleketin genel durumu ile alakalı olan meselelerde, tüm mebusların görüşlerini ortaya koymalarının gerekli olduğunu söylemiştir. O, ortaya konulan görüş ve öneriler hakkında encümenlerin yapacağı çalışmalarla izlenecek yolun tespit edilebileceğini düşünmüştür. İsmet Bey, bu gibi meselelerin meclis gündeminde öncelikle ve aciliyetle görüşülmesi gerektiğini de ifade etmektedir.

Batı Cephesi'nde Yunanlılara karşı kazanılan Sakarya Zaferi; TBMM'de, Anadolu'da ve hatta İstanbul'a sevinçle karşılanmıştır. Bu zafer, dış politika'da Türkiye lehinde önemli gelişmelere neden olmuş; daha önce anlaşmaya yanaşmayan Fransa'nın, zaferden hemen sonra İstanbul'a gönderdiği heyetle 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Böylece Türk Devleti Fransa gibi önemli bir devlet tarafından resmen tanınmıştır. Sovyet Hükümeti ile de Kars Antlaşması imzalanarak Sovyet Rusya ile dostluk kurulmuştur⁶³². Ancak Sakarya zaferiyle elde edilen bu başarılar, Anadolu'nun işgalden tamamen kurtuluşu için yeterli olmamış ve son darbe için hazırlıklara başlanmıştır. Yapılan hazırlıklar, Yunanlılarla yapılacak olan son savaş içindir.

⁶³¹ TBMM ZC., D.I, İS.II, C.XIII, s. 24-25.

⁶³² Balcıoğlu, a.g.b., s. 294-297.

İşte bu hazırlıkların yapıldığını bir dönemde, zaten kıt kanaat yeten bütçe, giderleri karşılayamaz olmuştur. Bütçedeki bu sıkıntı, 11.04.1338(1922) tarihli gizli oturumla meclis gündemine taşınmıştır.

Mevcut mali durumu, Maliye Vekili Trabzon mebusu Hasan Bey uzun bir konuşma yaparak izah etmiştir. Hasan Bey “...Ordumuz Sakarya harbini müteakip yavaş yavaş tezayüde başlayarak sene içerisinde, yani bu sene zarfında geçen senenin iki misline baliğ olmuştur. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin yavaş yavaş ittihaz ettği ihtiyati tedbirlerle de günden güne tezayüt etmektedir” diyerek ordunun sayısındaki artışın masrafları geçen yıla göre iki katına çıkardığını ifade etmiştir. Maliye Vekili Hasan Bey, giderlerdeki bu artışın mevcut bütçeyle karşılanamayacağını; emlak, temettü ve arazi vergilerinin mahalli idarelere bırakılması nedeniyle sadece ağnamdan alınan vergilerin kaldığını, onun da geçen yıla göre yüzde 25 noksan olduğunu söyleyerek yeni tedbirlere ihtiyaç duyulduğunu⁶³³ belirtmiştir.

Hasan Bey’in bu açıklamalarına muhalefetten yanıt gecikmemiştir. Muhalefetin önde gelen isimlerinden Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey “hükümet gününü gün etmek siyasetinden başka hiçbir siyasete malik olmamıştır ve bugüne kadar bu böyle devam ettiği için istikbal böyle karşımızda matuf, ağzını açmış bizi yutacak şekle girmiştir” demiş ve hükümetin mali ve siyasi, hiçbir siyasetinin olmadığını belirtmiştir. Ali Şükrü Bey, teşkilat noktasında tasarrufa gidilmemesi nedeniyle mali durumun kötü olduğunu; ancak bundan sadece hükümetin değil, denetim vazifesinin yapmayan meclisin de sorumlu olduğunu⁶³⁴ ifade etmiştir.

Bütçenin yetersizliğinin sorumluluğunun sadece hükümete değil tüm meclise ait olduğunu ifade eden Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey de, gümrüklerin açılmasının memleketin parasının Avrupa’ya akmasına neden olduğuna işaret ederek bu konuda mesuliyetin meclise ait olduğunu belirtmiştir. Devlet kadrolarındaki fazlalıkların da bütçeyi zora soktuğunu düşünen Hüseyin Avni Bey “...600 senenin bakiyesini lüzumsuz, lüzumlu olan o teşkilatı, vekillerimiz geldiği zaman, babıalinin taklidi olarak burada teşkilat yaptı. Burada da biz lakayd kaldık...” diyerek bunun sorumluluğunun da meclise ait olduğunu ortaya koymuştur. Hüseyin Avni Bey

⁶³³ TBMM GCZ., D.I, İS.III, C.III, s. 199-205.

⁶³⁴ TBMM GCZ., D.I, İS.III, C.III, s. 207.

ihtiyaç duyulan paranın tedarikini de “...sefih sefahatında ber-devam, o versin efendiler. İpekli elbise giyen versin. Kolonya sürünen versin, köylü vermesin efendiler...”⁶³⁵ şeklindeki ilginç sözleriyle açıklamıştır.

Müzakerelerin bundan sonraki kısmında, mebuslar gelirlerin arttırılması için nelerin yapılabileceği hususunda görüşlerini beyan etmişlerdir. Bir defaya mahsus olmak üzere yeni vergiler konulması hususunda tekliflerde bulunmuşlardır. Ayrıca devlet teşkilatlarında yeni bir düzenlemeye gidilerek, bu alandaki israfatın giderilmesi hususunda da hem fikir olunmuştur. Yani tasarruf ön planda tutulacak ve yeni vergiler vasıtasıyla bu buhranlı dönem atlatılacaktır.

Maliye Vekili Hasan Bey’in ve muhalif mebusların açıklamalarından sonra söz alan İsmet Bey, mali durumun oldukça kötü olduğunu “Efendim vaziyet-i maliye; Maliye Vekili’nin verdiği izahattan daha fazla ehemmiyetlidir ve şayan-ı tetkiktir. Daha buhranlı ve daha elimdir” şeklindeki sözleriyle ifade etmiştir. İsmet Bey, bu konuda mecliste oluşan kanaat doğrultusunda tekliflerin verilmesini isteyerek; bu tekliflerin encümene yapılacak görüşmeler neticesinde düzenlenerek bu hususta yapılması gerekenlerin, acilen yapılması gerektiğini⁶³⁶ belirtmiştir. İsmet Bey, yapılan tekliflerin encüme yollanarak düzenlenmesinin gerekli olduğunu ifade ederek; kanunların hazırlanmasında encümenlerin önemli bir rolünün olduğunu ortaya koymuştur.

Mali durumla alakalı görüşmeler, Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey’in görüşmelerin yeterliliğine dair takriiriyle son bulmuş ve takrirlere geçilmiştir. Aralarında Hükümet namında Maliye Vekili Hasan Hüsnü Bey, Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Bey’in 3 arkadaşıyla birlikte verdikleri takririn de bulunduğu 50 takrir⁶³⁷ mecliste okunmuş; İsmet Bey’in, Erzurum mebusu Hüseyin Avni, Mersin mebusu Selahattin Bey ve Bursa mebusu Muhittin Baha Bey ile verdikleri takrir⁶³⁸ neticeyi belirlemiştir.

⁶³⁵ TBMM GCZ., D.I, İS.III, C.III, s. 210-214.

⁶³⁶ TBMM GCZ., D.I, İS.III, C.III, s. 247-248.

⁶³⁷ TBMM GCZ., D.I, İS.III, C.III, s. 254-270.

⁶³⁸ TBMM GCZ., D.I, İS.III, C.III, s. 254-270. İsmet Bey ve arkadaşlarının verdikleri takrir; Riyaset-i Celileye: Maliye Vekili’nin takririnde mezkur varidat-ı cedide layihalarından Muvazene-i Maliye Encümeninde bulunanların derhal meclisin celse-i atiyesinde müzakeresine başlanmak üzere heyet-i umumiyyeye sevkleri ve heyet-i umumiye ruznamesinde bulunanların da her şeye tercihan ve müstacelen müzakerelerine başlanması ve mevcut takrirlerin Muvazene-i Maliye Encümeni’ne havalesiyle kabil-i kabul olanlarla olmayanlar hakkında acilen beyan-ı mütalaa edilmesi hususlarının

Takrirlerin okunmasından sonra meclis başkanı, Maliye Vekili'ne "*Hasan Bey! Bu takrirlerden hangisini intihap buyuruyorsunuz*" diyerek Maliye Vekili'ne seçim hakkı vermiştir. Bu söylem, bu hususta bir anlaşmanın yapıldığını göstermektedir ki; Maliye Vekili, kendisine yöneltilen bu suale "*Selahattin Bey'in takrirlerini efendim*" diyerek cevap vermiş ve yapılan oylamada İsmet Bey ve arkadaşlarının takrirleri kabul edilerek⁶³⁹; tüm takrirlerin encümene havalesi sağlanmıştır.

İsmet Bey ve arkadaşlarının mecliste kabul edilen takrirleri, bir nevi tüm takrirleri kapsayan ve İsmet Bey'in daha önce arz ettiği gibi, tüm takrirlerin encümende değerlendirilmesini öngören bir mahiyettedir. Takirde, Maliye Vekili'nin takririyle belirlenen yeni gelir tasarılarından, Muvazene-i Maliye Encümeni'nde bulunanların derhal encümende müzakeresini, ruznamede bulunanların da öncelikle görüşülmesini öngörmektedir.

Ekonomik sıkıntıya yönelik çarelerle alakalı; 11–13 Nisan 1338(1922) tarihlerinde yapılan müzakerelerin neticesi olarak kabul edebileceğimiz, Maliye Vekili'nin imzasıyla meclise sunulan Hükümetin teklifi ise şöyledir:⁶⁴⁰

1-Şimdiye kadar yeni ve ek gelirlere bağlı olarak teklif edilmiş olan kanun tasarılarından, Muvazene-i Maliye Encümeniyle birlikte müzakere edilerek, müştereken kabul edilecek olanların, onaylanarak meclise arz edilmesi ve derhal uygulanmasına izin verilmesi,

2-% 8 faizle ve belirli garanti karşılığında Ziraat Bankası'ndan cari hesap suretiyle 500 bin lira alınmasına yetki verilmesi,

3-Terk edilen malların sahipleri adına satılması veya idaresiyle ilgili kanun tasarısının uygulanmasına müsaade verilmesi,

4-Ziynet eşyasının ithalatının yasaklanması hakkındaki kanunun, altın gümüş vs eşyalara ait hükümler baki kalmak üzere, diğer hükümlerinin 1338(1922) senesi sonuna kadar tehir edilmesi,

kabulünü teklif eyleriz. Erzurum-Hüseyin Avni, Mersin-Salahattin, Bursa Muhittin-Baha, Çorum-İsmet.

⁶³⁹ TBMM GCZ., D.I, İS.III, C.III, s. 270.

⁶⁴⁰ TBMM GCZ., D.I, İS.III, C.III, s. 254.

5-Gümrük kaçakçılığının hıyanet-i vataniye suçu sayılması ve bu suça yeltenenlerin istiklal mahkemesine verilmesi hususunun kabulü.

Hükümet takrirlerin encümene sevkini isteyerek orada yapılacak çalışmalar neticesinde uygulanabilir olan tekliflerin acilen meclis gündemine taşınmasını talep etmektedir. Ziraat bankasından da acil ihtiyaçlar için para talep edilmiştir. Ayrıca gümrük kaçakçılığının önüne geçilerek, yerli paranın ülke dışına çıkması engellenip; iç piyasanın korunması hedeflenmiştir. Hükümet Terk edilen malların da atıl kalmasını önlemek ve bunlardan gelir temin etmek istemektedir.

Hükümet böylece mevcut ekonomik zorlukları yeni kaynaklar yoluyla bertaraf ederek, orduyu Büyük Taarruza hazırlamak için yoğun bir çaba içerisine girmiştir.

13. İsmet Bey Neden Bakanlık Koltuğuna Oturmadı?

İsmet Bey, uzun yıllar mebus olarak görev icra etmesine rağmen; bakanlık mevkiinde bulunmamıştır. Esasında İsmet Bey, bakanlık hususunda yeterli bilgiye ve deneyime sahiptir. Hayata atıldıktan sonra memuriyet basamaklarını birer birer tırmanarak, vakıflar ve maliye alanında tecrübe kazanmıştır. Bununla beraber Osmanlı Mebusan Meclisi'nde görev almış olması onun siyasi yönden de tecrübe kazanmasını sağlamış ve Bakanlık için adı geçen şahıslar arasında olmuştur.

İsmet Bey, 24.04.1922 tarihli meclis oturumunda, Mustafa Kemal Paşa tarafından Maliye Vekâleti için aday gösterilmiştir. Aday tezkeresi şöyledir:

TBMM Riyaseti Celilesine

Hasan Beyefendinin istifası üzerine boş kalan Maliye Vekâletine, usul gereğince aşağıda isimleri yazılı olan adaylardan birisinin seçilmesi için gerekli işlemlerin yapılmasını rica ederim efendim.

Mustafa Kemal Paşa imzalı bu tezkerenin altında aday olarak gösterilen; Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Beyefendi ve Saruhan Mebusu Reşat Beyefendi ile birlikte İsmet Bey⁶⁴¹ de bulunmaktadır.

⁶⁴¹ **TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 377.**

Mustafa Kemal Paşa'nın burada Maliye Vekilliği gibi önemli bir göreve İsmet Bey'i de aday olarak düşünmüş olması, kendisine olan güveninin bir göstergesidir diyebiliriz. Esasında İsmet Bey'in uzmanlık alanının maliye olması adaylıkta etkilidir. Ancak bununla beraber Mustafa Kemal Paşa'nın, meclisteki muhalefeti de göz önünde bulundurarak, kendisine muhalif olmayan, bilakis kendi fikirleri doğrultusunda hareket eden şahısları vekâletlere aday olarak düşünmesi gözden kaçırılmaması gereken bir husustur.

Tezkere ile alakalı olarak söz alan İsmet Bey,

“Efendim aday gösterilmekten tabî ki hoşlandım. Teşekkür ederim. Fakat ben bu milletin ümitlerinin gerçekleşmesine kadar arkadaşlarımın arasında çalışmaya karar verdim ve arkadaşlarımın arasından ayrılamam. Özür diliyorum. Diğer arkadaşlarıma oy verilmesini rica ederim⁶⁴²” diyerek Maliye Vekâleti adaylığını gerekçelerle reddetmiştir. İsmet Bey, Mustafa Kemal Paşa tarafından böyle bir göreve aday gösterilmesinin çok güzel bir duygu olduğunu söylemekle beraber, milletin istikbali için mecliste çalışmasının daha faydalı olacağını düşünmektedir. Maliye Vekâleti gibi önemli bir makamı geri çevirmesi, O'nun makam sevdasında ve hırsında olmadığını göstermektedir. İsmet Bey, diğer arkadaşlarına oy verilmesini isteyerek fedakârlıkta bulunmuştur. Mütevazı kişiliği, O'nun ön plana çıkmasını engellemiştir. Ancak bu vazife için adaylığı kabul etmemesinin bir başka nedeni de dönemin genel durumudur. Şöyle ki; bu döneme baktığımızda Vekâletlerde sık sık istifalar⁶⁴³ yaşanmaktadır. İsmet Bey'in, olası bir Vekâlet görevini uzun süre devam ettiremeyeceğini düşünerek, biraz da çekinerek bu vazifeye soyunmamış olması kuvvetle muhtemeldir. Gerçekten de ciddi ekonomik sıkıntıların yaşandığı bir ortamda Maliye Vekâleti gibi hakikaten zor ve sorumluluğu ağır bir makama oturmak ve orada başarılı olmak zordur.

İsmet Bey'den sonra söz alan, diğer aday Reşad Bey *“ Bendeniz bu işi yerine getirecek kabiliyeti kendimde görmüyorum. Meclisten bendenize de oy vermemenizi*

⁶⁴² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 377.

⁶⁴³ Detaylı bilgi için bkz. Demirel, a.g.e., s. 327–333. Burada İstifa nedenleri ve boşalan vekâletler için yapılan seçimlerle alakalı olarak detaylı bilgiler verilmektedir.

*istirham ediyorum*⁶⁴⁴ diyerek bu görev için yeterli olmadığını oldukça alçakgönüllü bir tavırla ortaya koymuştur.

Bunun üzerine söz alan Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey “*adaylardan ikisi mazeret buyurmuşlardır. Dolayısıyla tek aday kaldığı için bu durum usule aykırıdır. Seçim kalır. Geçen gün İktisat Vekâleti seçiminde Yunus Nadi Bey istifa edince yine seçime başlanmıştır. Bugün de aynı yanlışlığa meydan verilmemelidir*” diyerek Vekâlet seçimlerinde usule aykırı hareket edildiğini ifade etmiştir. Yunus Nadi Bey’in “*...Meclis adaylardan istediğini seçer. Adaylıktan çekilenlere de oy verilebilir. Ancak bu kişiler seçilirse istifa etmiş sayılırlar. Bu nedenle seçimin yapılmasında bir sakınca yoktur*” deyince, Hüseyin Avni Bey “*Bu tayin olur efendim! Arkadaşlarımız özür beyan ettikten sonra zorla seçim yanlış olur. Ben TBMM’nin tarihinde böyle oyuncaklar görmek istemem, takririmi reye koyun*” diyerek Maliye Vekâleti seçiminin usule aykırı olduğunu ısrarla ifade etmiş ve itirazlarını sürdürmüştür.

Meclis başkanı İkinci Reis Vekili Musa Kazım Efendi meseleyi farklı bir mecraya çekerek aday göstermenin kanuni olduğunu ve meclis başkanının böyle bir hakkı bulunduğunu söylemiştir. Bununla birlikte seçimin yapılması yönünde çaba sarf eden meclis başkanı, oylarını kullanmayan mebusların oylarını kullanmalarını istemektedir. Musa Kazım Efendi’nin bu tavrı karşısında Maliye Vekâleti için seçime geçilmiş ve kullanılan 191 oyun 129’unu alan Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Ataç Bey, Maliye Vekilliği’ne seçilmiştir⁶⁴⁵.

14. Şeriye ve Evkaf Vekâleti Bütçesi İçerisinde İlginç Bir Nakil:

TBMM’nin 27.12.1922 tarihli oturumunda “Şeriye ve Evkaf Vekâleti bütçesi içerisinde nakil icrasına dair kanun tasarısı” adı altında ilginç bir tasarı görüşülmektedir. Tasarıya göre memur ve talebe harcırahından, mefruşat bölümüne bir nakil söz konusudur.

⁶⁴⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 377.

⁶⁴⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 377.

Bütçe içerisindeki naklin gerekçesinde “*Umuru Şeriye Vekilinin 1922 senesi bütçesine konulan beş yüz lira mefruşat ödeneğinin Tetkikat ve Telifat-ı İslamiye Heyetiyle Fetva emaneti odalarının tefrişatına yeterli olmayıp Fetva Emaneti Odası için yedi yüz liranın sarfına ihtiyaç görülmüştür. Zikredilen miktarın 218. bölümün birinci harcırah maddesinde mevcut miktardan indirilerek, 214. bölümün üçüncü mefruşat maddesine nakline zaruret hâsıl olmuştur*”⁶⁴⁶ denilmektedir. Gerekçede görüldüğü gibi, genel bütçeye ek yük getirmeyen; Şeriye ve Evkaf Vekâleti’nin hususi bütçesi içerisinde harcırah bölümünden, mefruşat bölümüne bir nakil söz konusudur.

Gerekçenin okunmasından sonra Meclisten, Muvazene-i Maliye Encümeni’ne havale edilen kanun tasarısı, İsmet Bey’in de aza olarak bulunduğu Encümende görüşülmüştür. Görüşme neticesinde çıkan kanunun 1. maddesinde “...*talebeyi ulum ve memurin harcırahı maddesinden yedi yüz lira indirilerek idare-i merkeziye levazımı bölümünün üçüncü mefruşat maddesine ilave edilmiştir*”⁶⁴⁷ denilmektedir. Kanun maddesinde görüldüğü üzere, merkezi idare ile alakalı mefruşat gideri, talebelerin ve memurların harcırahından karşılanmaktadır.

Bu maddeyle birlikte diğer maddeler de; mecliste hemen kabul edilmiş, hiç tartışılmamıştır. Meclis başkanının “*kanunu, isim tayiniyle reyinize sunacağım*” şeklindeki teklifine meclisten itirazlar yükselmiş; Karahisarı Sahip mebusu Nebil Efendi’nin “*bütçe içerisindeki bölümler arası nakillerde açık oylamanın yeterli olacağını*” söylemesi üzerine el kaldırma usulüyle oylama tamamlanmış ve kanun kabul edilmiştir.

Her ne kadar genel bütçeyi etkileyen bir durum olmasa da; talebe ve memur harcırahından alınan kısım, mefruşata harcanmaktadır. Ciddi ekonomik sıkıntıların yaşandığı bir ortamda ilmi faaliyetler için ayrılan bir paranın mefruşat işlerinde kullanılması düşündürücüdür.

⁶⁴⁶ TBMM ZC.. D.I, İS.IV, C.XXVI, s. 57.

⁶⁴⁷ TBMM ZC.. D.I, İS.IV, C.XXVI, s. 58.

15. Başkumandanlık Yasası ve İsmet Bey'in Tavrı:

Birinci Meclis'te Mustafa Kemal Paşa taraftarı mebuslar ile muhalifler arasındaki temel tartışma konularından birisi de, Meclisin tüm yetkilerinin Mustafa Kemal Paşa tarafından kullanabilmesini öngören Başkumandanlık Kanunu olmuştur. İsmet Bey, mecliste bulunduğu süre içerisinde kanuna evet oyu vererek, Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandan olmasını desteklemiştir.

Mustafa Kemal Paşa, İnönü Savaşları'nda başarılı olan Türk ordusunun Kütahya-Eskişehir Savaşları'nda ağır kayıplar vererek yenilmesinden sonra, daha fazla kayıp vermemek için orduya, Sakarya'nın gerisine çekilme emri vermiştir. Eskişehir, Kütahya ve Afyonkarahisar'ın elden çıkması, savaş gücünün azalmasına sebep olmuş ve yurttaki büyük bir moral kırıklığına yol açmıştır. Hatta bu durum Meclis'e kadar yansımış, Meclis'te çok şiddetli tartışmalar olmuştur. Bu durum Milli Mücadele'nin seyrini kritik bir döneme sokmuştur. Ancak özellikle başkomutanlık ve üzerine yapılan tartışmalar ve eleştiriler karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın kararlı tutumu ve makul açıklamaları neticesinde Mustafa Kemal Paşa'ya yetki veren Kanun 5 Ağustos 1921 günü kabul edilerek sıkıntılara bir müddet için de olsa son verilmiştir⁶⁴⁸. Bu kabule rağmen özellikle makama başkumandan yerine başkumandan vekili adı verilmesi ve başkumandanlığın yetkileri hususunda mecliste tartışmalar olmuştur. Tüm itirazlara rağmen Mustafa Kemal Paşa gerek makamın adı konusunda gerekse yetkileri konusunda ısrarlarını sürdürmüştür⁶⁴⁹. Mustafa Kemal Paşa'nın ısrarlı tutumundan sonra mecliste Sinop Mebusu Rıza Nur ve 8 arkadaşının vermiş olduğu tavrı çerçevesinde, Mustafa Kemal Paşa, 5 Ağustos 1921'de başlamak üzere, TBMM tarafından Başkomutanlığa getirilmiş ve kendisine, meclisin tüm yetkilerini 3 ay süreyle kullanma hakkı verilmiştir. Meclis gerekli gördüğü takdirde Kanunun 3. maddesine dayanarak verdiği yetkileri bu sürenin bitiminden önce de kaldırabilecektir⁶⁵⁰. Rıza Nur ve 8 arkadaşının imzasını taşıyan bu önerge 169 kabul, 13 ret oyuyla kabul edilmiştir⁶⁵¹. Başkumandanlık Kanunu, İsmet Bey'in

⁶⁴⁸ Mustafa Balcıoğlu, **a.g.b.**, s. 288-289.

⁶⁴⁹ Ahmet Demirel, **a.g.e.**, s. 261-263.

⁶⁵⁰ **TBMM GCZ.**, D.I, İS.II, C.II, s. 174-175.

⁶⁵¹ **TBMM GCZ.**, D.I, İS.II, C.II, s. 180. Rıza Nurla birlikte önergede ismi bulunan mebuslar şunlardır: Ankara mebusları Şemseddin Efendi ve Hilmi Bey, Biga mebusu Hafız Hamdi Bey, Bursa

de mecliste bulunduğu 5 Ağustos 1921 tarihli, meclisin açık oturumunda da mecliste bulunan 184 üyenin oybirliğiyle kabul edilmiştir⁶⁵². Gizli oturum sırasında kanun teklifinin reddedilmesi yönünde oy kullanan 13 mebus, o günün koşullarını göz önünde tutarak, başkumandanlık konusu üzerinde TBMM’de herhangi bir görüş ayrılığı olmadığı izlenimini vermek amacıyla açık celsede kabul oyu kullanmıştır. Böylece Mustafa Kemal Paşa tartışmalı bir gizli, tartışmasız bir açık toplantının ardından Meclis yetkilerini 3 ay süreyle üzerine alarak Başkumandanlığa getirilmiştir⁶⁵³.

Başlangıçta 3 ay için talep edilen ve 5 Ağustos 1921 tarihli açık celsede oy birliğiyle yasalaşan Başkumandanlık yetkisi, zaman içerisinde 3 kez uzatılmıştır. Her uzatmada kanuna muhalefet eden belirli bir mebus sayısının varlığı göze çarparken; Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey, bu anlamdaki muhalefete önderlik etmiştir.

Birinci uzatma, 31 Ekim 1921 tarihli oylamada 154 kabul, 12 red, 3 çekimser oy kullanılmıştır. İkinci uzatma, 2 Şubat 1922 tarihli gizli celse ve 4 şubat 1922 tarihli açık celsede oy çokluğuyla kabul edilmiştir. Bu oylamalar esnasında, Mustafa Kemal Paşa’nın Başkumandanlık yetkilerini kullanarak bazı mebusları İstiklal Mahkemeleri’ne hâkim olarak ataması, bazılarını “askere alma kurumlarını denetlemek için memur olarak tayin etmesi” ve “önemli vatani görevler” adı altında bazı mebusların görevlendirilmesi muhalefetin yoğun tepkisine neden olmuştur⁶⁵⁴.

Meclisin 4 Mayıs 1338(1922) tarihli oturumunda, Trabzon mebusu Hüsrev Beyle arkadaşlarının, Başkumandanlık Müddetinin 5 Mayıs 1338(1922) tarihinden itibaren 3 ay daha uzatılmasına dair yeni bir kanun teklifi görüşülmüştür. Kanun teklifinde, Milli mücadelenin muvaffakiyetle neticelenmesi için başkumandanlığa seçilen Mustafa Kemal Paşa’nın bu görevinin devamı istenmiştir. Kanunun müzakeresi esnasında söz alan Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey, düşmanın Sakarya önlerine kadar gelmesinden sonra oluşan zaruret dolayısıyla meclis başkanı Mustafa Kemal Paşa’nın başkumandanlık makamına getirildiğini ve bunun faydalarının görüldüğünü söyleyen Hüseyin Avni Bey “... *Cihan teslim ediyor ki:*

mebusu Muhiddin Baha Bey, Diyarbakır mebusu Hacı Şükrü Bey, Eskişehir mebusu Hüsrev Sami Bey, Trabzon mebusu Nebizade Hamdi Bey ve Yozgat mebusu Ahmet Bey’dir.

⁶⁵² TBMM GZC, D.I, İS.II, C.II, s. 19-22.

⁶⁵³ Demirel, **a.g.e.**, s. 265.

⁶⁵⁴ Demirel, **a.g.e.**, s. 265-281. Mustafa Kemal Paşa’nın Başkumandanlık Yetkisine dayanarak yaptığı ve muhalefetin yoğun tepkisine neden olan atamalar için bkz. **a.g.e.**, s. 278-281.

Ahval ve vaziyet lehimizde... Artık ahvali fevkaladeye lüzum ve ihtiyaç kalmamıştır” diyerek başkumandanlık vazifesine, bundan sonraki dönemde gerek kalmadığını⁶⁵⁵ ifade etmiştir. Söz alan Trabzon mebusu Hüsrev Bey, başkumandanlık kanununun tekrar gündeme geldiği zaman hep aynı tepkiyle karşılandığını söyleyerek “... *Bilmiyorum ne gibi hususta suiistimal edilmiş? Ve neden dolayı bizlerde bir endişe vardır?*” diyerek Başkumandanlık yasasının uzatılmasına verilen tepkiyi anlamsız bulduğunu belirtmiştir. Müzakerenin bundan sonraki kısmında Hüseyin Avni Beyle, Hüsrev Bey’in karşılıklı atışmaları, meclis başkanının araya girmesiyle kesilmiş ve görüşmeler yeterli görülerek maddelerin müzakeresine geçilmiştir. Maddelerin kabulünden sonra kanun tasarısının reye sunulmuş, ancak mecliste yeterli sayının bulunmaması üzerine oylama sonuçsuz kalmıştır. 6 Mayıs 1338(1922) tarihli oturumda 177 evet, 15 ret ve 11 çekimser oyla kabul edilmiştir. İsmet Bey kanuna evet oyu vermiştir⁶⁵⁶.

Böylece Mustafa Kemal Paşa’nın Başkumandan olarak vazifelendirilmesi ile alakalı kanunun üçüncü kez uzatılması çoğunluğun reyiyile kabul edilerek, kendisine duyulan güven tazelenmiştir.

Genel anlamda hükümetin icraatlarını eleştirmeyen İsmet Bey, bunun gibi siyasi içerikli konularda pek görüş belirtmemiştir. İsmet Bey’in bu davranışında, kişiliği gereği fazla ön planda olmama düşüncesinin yanısıra, uzmanlık alanının maliye olması nedeniyle daha çok mali konularda değerlendirmeler yapması da etkindir diyebiliriz.

16. Kurumların Düzene Sokulmasında Eğitimin Rolü: İsmet Bey’in Bu Husustaki Tavrı:

İsmet Bey, devlet kurumlarının düzene sokulabilmesi için eğitimin şart olduğunu, bunun da birden bire değil zaman içerisinde mümkün olabileceğini düşünmektedir. Eğitimin yanısıra ekonomik şartların da iyileştirilmesi gerektiğini söyleyen İsmet Bey, aksi takdirde yapılan düzenlemenin boşa gideceğini

⁶⁵⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 520.

⁶⁵⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XIX, s. 529.

belirtmektedir. Nitekim İsmet Bey, meclisin 31.01.1339(1923) tarihli oturumunda, Jandarma efrat ve küçük zabitanının maaşlarının arttırılması hakkında kanun layihası ve Muvazenei Maliye Encümeni mazbatasının görüşülmesi esnasında söz alarak, jandarmaların eğitim seviyelerinin ve maaşlarının birlikte arttırılması gerektiğini söyleyerek bu tavrını ortaya koymuştur

Hükümetin belirlediği kanun tasarısı şöyledir⁶⁵⁷:

Madde 1: Bilumum jandarma efradının maaşları beş yüz kuruşa iblağ edilmiştir.

Onbaşılara altı yüz, çavuşlara yedi yüz, başçavuşlara sekiz yüz kuruş maaş verilir.

Madde 2: Jandarma efradına verilen iâşe bedeli her vilayet ve her liva merkezindeki rayice göre bini tecavüz etmemek üzere ita olunur.

Madde 3: Gönüllü mürettebatından müteehhil olanlara rayice nazaran taayyün edecek iâşe bedelinin bir nısfı da zamimeten verilir.

Madde 4: Bilfiil karakol kumandanlıklarında bulunan küçük zabitana maaşlarından başka mahiye verilen elli kuruş ikramiye iki yüz kuruşa iblağ edilmiştir.

Madde 5: İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir

Madde 6: İşbu kanunun tatbik ve icrasına Dâhiliye ve Maliye Vekâletleri memurdur.

Jandarmaların maaşlarında artışı öngören, Hükümetin kanun tasarısının maddeler halinde okunmasından sonra, İsmet Bey'in de aza olarak bulunduğu Muvazene-i Maliye Encümeni mazbatasını mecliste okunmuştur.

Encümen mazbatasında; hükümetin teklifinin itiraz edilecek bir içeriğe sahip olmamakla beraber, memleketin genel mali durumunun göz önünde bulundurulduğunda, bu artışın getireceği senelik üç milyonun tedarikinin zor olduğu, bu nedenle encümenin bunu senelik yedi yüz bin liraya düşürdüğü ifade ederek şöyle bir tasarı ortaya çıkarmıştır⁶⁵⁸:

Madde 1: Gönüllü ve Mükellef Bilumum jandarma efradına mahiye(aylık) beş yüz kuruş maaş verilir.

⁶⁵⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 84–85.

⁶⁵⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 85.

Madde 2: Gönüllü ve Mükellef Bilumum Jandarma efradına her ay vilayet ve liva merkezindeki rayice göre mahiye yedi yüz kuruşu geçmemek üzere iâşe bedeli verilir.

Madde 3: Gönüllü mürettebatından müteehhil olanlara ikinci madde mucibince tayin edilecek iâşe bedelinin nısfı zamimeten ita olunur.

Madde 4: Bilfiil karakol kumandanlıklarında bulunan küçük zabıtana maaşlarından başka şehri yüz kuruş ikramiye verilir.

Madde 5: “İşbu kanun Dersaadet ve mülhakatında Kânunuevvel 1338(1922) bidayetinden ve Trakya ile İzmir Sancağında tarihi neşrinden ve sair mahallerde 1339(1923) senesi Martından itibaren tatbik olunur”

Madde 6: İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyülicradır.

Madde 7: İşbu kanunun icrayı ahkâmına Dâhiliye ve Maliye Vekilleri memurdur.

Encümen tarafından tanzim edilen kanun tasarısının maddelerinin mecliste okunmasından sonra görüşmelere geçilmiştir.

Söz alan Erzurum mebusu Salih Efendi, jandarmanın ekonomik zorluklar içinde kıvrandığını bu nedenle de soygunculuk, dilencilik yaparak askeri sıfatlarını perişan ettiklerini ifade etmiştir. Salih Efendi, bir adamın karnını doyurmak için yirmi kuruşa ihtiyaç duyduğunu; bunun da günlük altmış kuruş edeceğini belirtmiş; jandarmaların aldıkları 679 kuruş maaşla aç olduklarını ifade ederek *“Bunun için ben Hükümetin teklifini de noksan buluyorum. Muvazenei Maliye Encümeni’nin teklifini ise pek noksan buluyorum ki, bunlar pek berbat yapmışlardır. Eğer jandarmaların elini köylülerin kesesinden çektiirmek istiyorsak tese’ül (dilencilik) edecek vaziyetten kurtarmak istiyorsak, hatta bazen –zaruret dolayısıyla- geçen hırsızlara göz yummasını istemiyorsak, jandarmaları doyuracak kadar para vermek lazımdır”* diyerek gerek encümenin teklifinin gerekse Kanun tasarısının sorunu çözmeyeceğini ifade etmiştir.. Salih Efendi teklif olarak da günlük yetmiş kuruş verilmesi gerektiğini⁶⁵⁹ belirtmiştir.

Bir müddet İstiklal mahkemesi azası olarak jandarma işiyle meşgul olduğunu söyleyen Konya mebusu Refik Bey, Jandarmanın genelinin işini iyi yaptığını, çok az

⁶⁵⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 85–87.

bir kısmının halkı huzursuz eden davranışlarda bulunduğunu; bunların da İstiklal mahkemelerinde yargılanarak cezalandırıldıklarını ifade etmiştir. Konuşmasının devamında jandarmanın içler acısı durumundan bahseden Refik Bey “...Jandarmanın karnını doyurmazsanız şimdiye kadar hepimizin kalbini, yüreğini, sızlatan manzarayı hiçbir zaman men edemeyiz. Fakat ne yapalım? Vaziyeti maliyemiz malum olduğundan bu sene daha fazla bir şey yapılmaya imkân görmüyorum”⁶⁶⁰ diyerek bir taraftan jandarmanın maaşlarına artış yapılması gerektiğini ifade ederken diğer taraftan bunun, mali durum gereği zor olduğunu ifade etmiştir.

Kanun tasarısıyla alakalı olarak söz alan Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, tasarıyı bütçeye yıllık 12.289.250 lira yük getireceği için uygun bulmadığını; bu nedenle Muvazenei Maliye Encümeni’nin 10 milyon küsur bin lirayı öngören teklifinin daha uygun olduğunu ve müzakere edilebileceğini ifade etmiştir.

Muvazenei Maliye Encümeni mazbata muharriri Hakkârî mebusu Mazhar Müfid Bey, her yerdeki jandarmanın aynı maaşı alması gerektiğini ifade ederek jandarmalar arasındaki maaş farkına karşı çıkmıştır.

“Jandarma der demez memleketin emniyeti, asayîşi, her şeyi mevzubahistir” diyen Gaziantep mebusu Yasin Bey, çiftçinin üretim yapabilmesi için, yolcunun güvenle yolculuk edebilmesi için, vergi memurlarının köylere giderek vergi toplayabilmesi için gereken güvenliğin jandarma tarafından sağlandığını; dolayısıyla jandarmaların karınlarının hakkıyla doyurulması durumunda memleketin gelirlerinin bir kat daha artacağını söyleyerek jandarmaya verilecek olan paranın gelir olarak geri döneceğini⁶⁶¹ ifade etmiştir.

Kastamonu mebusu Abdulkadir Kemali Bey “...Ben zannediyorum ki fevkalade bir zamanda memleketin bu mühim müessesesi için fevkalade esaslı bir teşkilatla ortaya atılmak ve bu müesseseyi, kendisine tevdi edilen asayiş vazifesini ifa edecek derecede yükseltmek vazifei asliyesi bize teveccüh ediyor...”⁶⁶² diyerek jandarmanın teşkilat olarak gözden geçirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

⁶⁶⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 87–88.

⁶⁶¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 91–92.

⁶⁶² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 93.

Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey konuşmasına, Kastamonu mebusu Abdulkadir Kemali Bey'in *"Maliye Vekili'nin söylediği sözlerden bendeniz anladım ki bir takım aç adamlar vardır. Jandarmalar aldıkları parayla idarei taayyüş edemiyorlar. Onların o açlığını biraz daha izale edelim, Jandarma kanunundan maksat budur..."* şeklindeki değerlendirmesini eleştirerek başlamıştır. Abdulkadir Kemali Bey'in kanun tasarısını *"bunun hiçbir ehemmiyeti yoktur. Bu, olsa olsa bir takım aç adamları doyurmak mahiyetindedir"* şeklinde değerlendirdiğini söyleyen Ali Fethi Bey *"... Bendeniz zannediyorum ki, aç olan jandarmayı doyurmak kendilerinin telakki ettikleri gibi ehemmiyetsiz bir şey değildir. Bendenizce bu yapılacak ıslahatın en birinci hatvesidir. Bu yapılmadan hiçbir ıslahat imkânı yoktur. Evveleminde karınlarını doyurmak ve ondan sonra jandarmada doğrudan doğruya kendilerinin tasavvur ettiği büyük teşkilata, büyük tenkisata başlamak lazımdır"* diyerek Abdulkadir Kemali Bey'in sözlerini biraz çarpıtmıştır. Ancak öncelikle açlık sorununun halledilmesi, daha sonra teşkilatlanmaya geçilmesi şeklinde isabetli bir değerlendirme yapmıştır. Çünkü teşkilatlanma daha uzun bir süreci gerektirmektedir. Açlık ise acil olarak giderilmesi gereken bir ihtiyaçtır.

Muvazene-i Maliye Encümeni'nde aza olarak bulunan ve Encümen mazbatasına muhalif olarak imza koyan İçel mebusu Mehmet Sami Bey *"... Efendiler, ben bunu şöyle görüyorum. Bugün bunu düşünmek 1339(1923) senesinde bundan ricatı icap ettirecektir. Efendiler sulhe girdiniz mi? (hayır sesleri) Sulha girmedığınız takdirde ne olacağı malum olmayan şu zamanda hale göre tanzim edilecek ve Heyeti Aliyenizden tahsisat yekûnu yüz on beş milyon liraya baliğ oluyor. Memleketimizin varidatı umumiyesi yetmiş beş milyondan ibarettir. Bu parayı kimden alacaksınız ve kime vereceksiniz"* diyerek Encümenin belirlediği rakamın gelirleri aştığını; dolayısıyla böyle bir kanun tasarısının ekonomik olarak mümkün olmadığını ifade etmiştir.

Sami Bey'in bu izahatı üzerine İsmet Bey, söz alanlar listesine ismini yazdırmamasına rağmen, Sami bey'in bu hususta yanlış mütalaatta bulunduğunu bu nedenle encümen namına izahatta bulunacağını ifade etmiştir. Meclisten yükselen itirazlara rağmen meclis başkanı *"Efendiler Mazbata Muharriri hasta olmuş, gitmiş. İsmet Bey vekâleten ifayı vazife edecektir. Her zaman söz alır ve söyler"* diyerek İsmet Bey'in tecrübe sahibi bir mebus olarak Encümen namına daha önceki

oturumlarda olduğu gibi Şimdi de açıklamada bulunabileceğini belirterek kendisine söz vermiştir. İsmet Bey “*Rica ederim buradaki rakamda bir sehiv vardır. Tebyiz sehvi vardır. Bir milyon dört bin yedi yüz küsur liradır. Binaenaleyh mürettip sehviden ibarettir. Hükümet’ in teklifi ile encümenin teklifi arasında bir milyon  yüz bin küsur fark vardır... Hakikaten Bütçe noktayı nazarından Muvazei Umumiye’ye üç milyon liralık bir zam yapabilmek için uzun uzadıya düşünmek lazımdır...*” diyerek, encümende bu meselenin uzun uzadığı tartıŐıldıktan sonra kanun tasarısının düzenlendiğini ifade etmiştir. İsmet Bey’in, kendisinin de içerisinde bulunduğu encümenin kararlarıyla alakalı yanlış bir ifadeyi yakalaması, müzakereleri dikkatli bir Şekilde takip ettiğini göstermektedir.

İsmet Bey, kanunun ertelenmesini isteyen Sami Bey’e cevaben de “*Binaenaleyh eski kanun mucibince İstanbul Jandarmasını idare ve iaŐe etmek imkânı yoktur. Bunun için bu kanun ne günlerce, ne saatlerce hatta ne dakikalarca tehir edilemez. Çünkü açlık saatleri, günleri bekletemez. (Adana’da, Ankara’da aynı hal sesleri) İzmir’de dahi aynı hal vardır. Trakya’da dahi aynı hal mevcuttur*” diyerek çok acil olarak iaŐe sorununun giderilmesi gerektiğini, memleketin farklı bölgelerinde jandarmanın sıkıntılı günler yaŐadıđını ifade etmiştir.

İsmet Bey konuşmasının devamında jandarma teşkilatı hakkında izahatlarda bulunmuştur. İsmet Bey “*...Biz her iyi Şeyi defaten yapabilmek imknına kail olduk. Hâlbuki her iyi Şey dünyada defaten yapılamaz. Her halde tedrici surette yapılabilir*” diyerek mevzubahis olan jandarma teşkilatının birden bire değil; kademeli olarak düzeltilebileceğini ifade etmiştir. Jandarmanın vazifesini kötüye kullanmayarak iyi yapabilmesinin jandarmanın yetiŐtirilmesiyle alakalı olduğunu ifade eden İsmet Bey “*...Jandarma müessesesi bugün jandarmanın ıslah edilmesi ve vazifesini hsn idare etmesi için esas üzerinde yürüyor ve 5, 6 tane mektep açmıştır. Binaenaleyh mükellef jandarma efradı bu mekteplerden geçiyor. Terbiye oluyor, jandarma vazifesini öğreniyor, öğrendikten sonra İzmir’e gidiyor. İzmir’e gidince İzmir’de a kalıyorsa efendiler o vakit kanaatini, fikrini tebdil eder*” diyerek jandarma teŐkilatında bir ıslahatın yapıldığını ve mekteplerden yetiŐen jandarmaların işi iyi öğrendiklerini ifade etmiştir. İsmet Bey, Mektep amanın sorunları çözme açısından tek başına yeterli olmayacağını belirtmiştir. O’na göre mektepten mezun olarak vazife alan bir

jandarma efradının gittiği yerde aç kalması durumunda kanaati, fikri değişecektir; bu nedenle maaş meselesi de oldukça önemlidir.

İsmet Bey meseleye bütün olarak bakılması gerektiğini ifade etmiştir. Bir taraftan jandarmaları eğitirken diğer taraftan maaş meselesinin de halledilmesi gerektiğini, aksi halde müesseselere yapılan masrafların heba olacağını ifade eden İsmet Bey “...*Bu noktai nazardan hayat meselesini acilen temin etmek lazım geliyor. Encümen hayat meselesinin acilen temini zarureti üzerine Hükümetin teklif ettiği layihayı tadilen kabul etmiştir. Yani bir milyon üç yüz bin lira tasarrufla kabul etmiştir. Çünkü gelecek sene insanların bundan aşağı ihtiyaç içerisinde bulunacağını kimse temin edemez*”⁶⁶³ diyerek maaş meselesinin acilen halledilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Bu değerlendirmelerinden de anlaşılacağı üzere İsmet Bey konuya etraflıca bakmaktadır. Eğitimle beraber maaş meselesinin de halledilmesi gerektiğini ifade ederken, kurulacak teşkilatın devamlılık arz etmesi için; gelecek yılların bütçesini de göz önünde bulundurmanın zaruri olduğunu, mevcut ekonomik şartları da unutmamak gerektiğini belirtmiştir.

Kanun tasarısının heyeti umumiyesi hakkındaki müzakerelerin sona ermesinden sonra maddelere geçilmiştir.

Birinci maddenin görüşülmesi esnasında hükümetin mi yoksa Encümenin mi teklifinin kabul edileceği tartışılmıştır. Mebus olmamasına rağmen mecliste bulunan, Jandarma Genel Kumandanı Miralay Galip Bey de maddeyle alakalı değerlendirmeler yapmıştır. Galip Bey “*Efendim birinci maddede ‘Alehumum jandarmaların maaşları beş yüz kuruşa iblağ edilmiştir’ diyor. Burada encümen ile hükümetin teklifi arasında bir ihtilaf vardır. Onbaşılara altı yüz, çavuşlara yedi yüz, başçavuşlara sekiz yüz kuruş teklif ediyoruz. Yani hükümet teklif ediyor. Encümen burada meskût geçiyor... Hükümet’in teklifi gibi onbaşılara yüz, çavuşlara yüz, başçavuşlara yine yüz kuruş ilavesini rica ederim*”⁶⁶⁴ diyerek hükümetin önerdiği şekilde kanun tasarısının kabulünü istemiştir. Galip Bey’in açıklamalarından anlaşılacağı üzere hükümet, Jandarma Genel Kumandanı’nın etkisinde kalarak bu kanunu hazırlamıştır. Askeri bir görevli, yasama işine müdahil olup, kabul edilecek

⁶⁶³ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 96.

⁶⁶⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 144.

bir kanuna etki etmiştir. Bununla beraber Galip Bey, mahiyeti altındaki jandarmaların maaşlarının iyileştirilmesi için bir çaba içerisine girmiştir denilebilir. Ancak meclise girerek yasama işine karışması, kanun tasarısının demokrasi çerçevesinde görüşülmesine aykırıdır.

Birinci Madde ile alakalı söz alan mebusların konuşmalarının ardından takrirlerle geçilmiştir. Takrirler⁶⁶⁵ genel itibarla, Hükümet'in teklif ettiği maddenin kabulünü öngörmektedir. Hükümetin teklifi ettiği madde oylamaya sunulurken kabul edilmiştir⁶⁶⁶.

İkinci maddenin görüşülmesi esnasında söz alan mebusların ekseriyetinde birinci maddede olduğu gibi hükümetin teklifinin daha uygun olduğunu söylemişlerdir. Gaziantep mebusu Yasin Bey ve Dersim mebusu Abdülhak Tevfik Bey “vilayat ve liva merkezleri” ifadesine “kaza merkezi” ifadesinin de eklenmesi yönündeki teklifleri olmuştur. Erzurum mebusu Durak Bey ise her tarafta vazife yapan jandarma efradına aynı ücretin verilmesinin yanlış olduğunu “...mesela bugün burada ekmeğin okkası on ya da on iki kuruş iken, Keskin’de altı kuruş, beş kuruştur. Aradaki fark daha azımdır. Jandarmalar Keskin gibi iaşesi daha kolay olan yerlere kaçmak isterler jandarma dairesini ve Jandarma kumandanlarını bu suretle taciz ederler ve daha birçok mahzurları vardır” diyerek bu hususta bir de takrir verdiğini söylemiştir. Oldukça dikkat çekici olan bu açıklama dönemin şartlarını izah açısından da önem arz etmektedir.

Encümenin teklifinin kabulünde ısrar eden mazbata muharriri Mazhar Müfid Bey “...zira bilir misiniz ki; 700 kuruş üzerine, hükümetin teklifi veçhile bin kuruş diyecek olursanız; yani üç lira daha zam ederseniz 41 bin jandarma mevcud olduğuna göre senede bir buçuk milyon lira zammetmiş olursunuz” diyerek bunun bütçeye ilave yük getireceğini ifade etmiştir. Mazhar Müfid Bey, jandarmaya encümenin belirlediği miktardan daha fazla zam verilmesini isteyen mebuslara “...

⁶⁶⁵ Birinci maddeyle alakalı ilginç bir takrir veren Bolu mebusu Şükrü Bey, takririnde “gönüllü jandarma efradına mahiye beş yüz ve mükellef efrada üç yüz kuruş maaş verilir” demiştir. Takrirden önce yaptığı konuşmada da, mükellef jandarmalar, memlekette iltimaslı olanlar, şunun bunun tarafından askere gitmemek ve orduya iltihak etmemek üzere bu sınıfa dâhil olanlardır. Bunlar kısmen zengin olanlardır. Onun için bunlara zabitan gibi maaş verilmesi doğru değildir diyerek o dönemde iltimas ve adam kayırmacığın olduğunu ifade etmiştir. Şükrü Bey’in bu açıklamalarına hiçbir itiraz olmaması ilginçtir. Şükrü Bey’in izahatı ve takrirler için bkz. **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVII, s. 146-148.

⁶⁶⁶ **TBMM ZC.**, D.I, İS.III, C.XXVII, s. 150.

Hepsi zam, zam. Beyefendiler, rica ederim. Sene nihayetinde bir muvazene isteyeceksiniz. Varidattan, elli altmış milyon lira açık varsa ne yapacaksınız? Bir takım yeni teklif ile huzuru âlinize gelmeye mecbur olacağız” diyerek encümenin belirlediği rakamda bu kadar ısrar etmesinin nedeninin bütçe dengesi olduğunu⁶⁶⁷ ifade etmiştir.

İkinci maddeyle alakalı olarak, hükümetin ve encümenin teklifleri tartışılmış ve takrirlerle geçilmiştir. Takrirlerin okunmasının ardından İkinci madde oylamaya sunulmuş ve hükümetin belirlediği şekle Erzurum mebusu Durak Bey’in takririyle “kaza merkezleri” ifadesi eklenerek madde kabul edilmiştir⁶⁶⁸.

Gönüllülerle alakalı üçüncü maddenin aynen kabulünden sonra dördüncü maddeye geçilmiştir. Madde hakkında söz alan ve halk ile hükümet arasındaki teması karakolların sağladığını söyleyen Jandarma Genel Kumandanı Miralay Galip Bey “...Binaenaleyh jandarma karakol kumandanlarını daha hahişli(istekli) bir surette vazifeye sevk etmek için bunların elli kuruş olan ikramiyesinin yüz elli kuruşa iblağını tasavvur ettik. Bu da büyük bir yekün tutmuyor”⁶⁶⁹ diyerek karakol kumandanlarının ikramiyelerinin arttırılmasını istemiştir. Galip Bey’in açıklamalarından sonra söz alan Bolu mebusu Şükrü Bey de karakol kumandanlarına zam yapılmasının zorunlu olduğunu ifade etmiş ve bu hususta bir de takrir vermiştir. Neticede 4. madde de hükümetin teklifi gibi kabul edilmiştir.

Beşinci maddenin, Encümenin belirlediği şekilde kabul edilmesini istirham eden Miralay Galip Bey “...İstanbul Jandarmaları şimdiye kadar 23 lira maaş alıyorlardı. Elimizdeki kanuna nazaran bunlara maaş vermeye imkân bulamadık. Kânunuevvel maaşını İstanbul jandarmaları alamamış, emre intizar etmektedirler. Bu kanun dairesinde maaş verilmesini tebliğ edeceğiz. Kânunusani maaşlarını bu suretle alacaklar. Tahsisat mevcuttur” diyerek İstanbul jandarmalarının haklarını ön plana çıkaran bir anlayışta olduğunu göstermiştir. Bitlis mebusu Resul Efendi’nin “sekiz aydır maaş alamayan jandarmalar da vardır” şeklindeki tepkisine karşı “O başka mevzudur, beyefendi! Onun için bu kanunun meriyetini İstanbul jandarmaları

⁶⁶⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 153–156.

⁶⁶⁸ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 200–202.

⁶⁶⁹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 202.

için Kânunuevvel bidayetini kabul ettik... Yalnız İstanbul'un kânunuevvelden kabulünü rica ederim” diyerek cevaplamıştır.

Miralay Galip Bey'in konuşmalarına bakıldığında bulunduğu konumdan ötürü oldukça sert bir üslupla ve cephede askerlere emreden bir komutan edasıyla hareket ettiği görülmektedir. Meclis'te yaptığı konuşmalara da pek fazla itiraz olmamaktadır. Beyazıd mebusu Şevket Bey'in “*Kumandan Bey Meclisi Ali arzunuzu yerine getirecektir. İnşallah bundan sonra soyulmayacağız değil mi*”? şeklindeki biraz alaycı tepkisi de bunun göstergesidir.

Beşinci madde de Saruhan mebusu Refik Şevket Bey'in verdiği tahrir ile “*İşbu kanun dersaadet ve mülhakatında Kânunuevvel 1338(1922) bidayetinden ve sair mahallerde 1339(1923) Martından itibaren tatbik olunur*” şeklinde kabul edilmiştir.

Beşinci madde, kanunun yürürlüğe giriş tarihi ile alakalı olduğu için altıncı madde iptal edilerek 7. madde 6. madde olarak okunmuş ve aynen “*İşbu kanunun icrayı ahkâmına Dâhiliye ve Maliye Vekilleri memurdur*” şeklinde kabul edilmiştir⁶⁷⁰.

Görüşmeler sonunda yapılan oylamada kanun; 149 evet, 28 ret, 2 müstenkif rey ile kabul olunmuştur İsmet Bey oylamaya katılmamıştır⁶⁷¹.

Kanun tasarısına ve mecliste cereyan eden değerlendirmelerine bakılarak; İsmet Bey'in de içerisinde bulunduğu Muvazenei Maliye Encümeni, jandarmaya verilecek maaş, ikramiye ve iâşe bedeli olarak verilecek para hususunda bütçeyi göz önünde bulundurarak hükümetin verdiği miktardan daha az bir teklifte bulunmuştur. Ancak kabul edilen maddelere bakıldığında Hükümetin önerdiği maddelere yakın bir sonuç çıkmıştır. Ayrıca üzerinde durulması gereken bir husus da Umum Jandarma Kumandanının, yasama işine müdahil olması ve hatta zorlayıcı bir unsur olarak görev yapması demokratik süreçle bağdaşmamaktadır. Mensubu olduğu teşkilatı ayakta tutmak adına dahi olsa askeri bir yetkilinin meclis saflarında bulunarak düşüncelerini belirtmesi ve zorlayıcı bir üslupla hareket etmesi, Millet Meclisi anlayışıyla zıtlık oluşturmaktadır.

⁶⁷⁰ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 204.

⁶⁷¹ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 218.

17. İsmet Bey'in Şahitliği İle Alakalı Bir Meseleye Karşı

Tavri:

İsmet Bey, meclisin 31.01.1339(1923) tarihli oturumunda, Kayseri mebusu Âlim Efendi'nin Bünyan Kaymakamı'na dair sual takriri ile alakalı olarak kendisinin de şahit olarak gösterilmesi üzerine, mecliste şahsıyla alakalı olarak oluşan belirsizliği gidermek için, bu konuda açıklama yapmak isteyerek, bildiklerini meclisle paylaşması gerektiğini düşünmüştür.

Meclisin 31.01.1339(1923) tarihli oturumunda, Kayseri mebusu Âlim Efendi'nin Bünyan Kaymakamı'na dair sual takriri ve Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey'in takrire verdiği sözlü cevap görüşülmektedir.

11.01.1339(1923) tarihli sual takririnde şöyle denilmektedir:

1-Dâhiliye Vekâletince Bünyan Kazası Kaymakamlığı'na tayin olunan zatın yedi, sekiz mah(ay) mukaddem(önce) Çorum'un Kargı Nahiyesi Müdürlüğü'nden halktan bazı bahanelerle bin yüz lira toplayıp bir şey yaptırmaması vakı şikayet üzerine yapılan tahkikat neticesinde keyfiyet tahakkuk ve tezahür ederek tevfiğ edildiği bilahare her nedense dört mah(ay) memuriyetten mahrumiyet kararı almış olduğu doğru mudur?

2-Mumaileyhin İskilip kazasının Çorak nahiyesinde vakı harekâtı hakkındaki evrakın dahi Çorum livasında bila muamele kalmış olduğuna Vekâleti celile vakıf mıdır?

3-Ahval ve hıdematı berveçhi bala mesbuk(geçmiş) bir zatın Bünyan kazasına tayini ve kazayı mezkûr kaymakamının sırf bu maksatla mahalli ahara nakil ve tahvil edildiği doğru mudur? Baladaki mevaddı şifahen cevabı verilmek üzere Dâhiliye Vekâletinden sual ederim⁶⁷².

Sual takririne cevaben söz alan Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey, sual takririnde adı geçen kişinin Memduh Efendi olduğunu ve Kargı'da bulunduğu sırada halktan böyle bir para toplamadığını, dolayısıyla Âlim Efendi'nin malumatının yanlış olduğunu söylemiştir.

⁶⁷² TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 80.

Dâhiliye Vekili konuşmasından anlaşılacağı üzere Memduh Efendi, İskilip'in Çolak nahiyesinde bulunduğu sırada ahaliden birini darp etmesinden dolayı üç ay memuriyetten uzaklaştırılmış, ancak meclisi idare men'i muhakemesine⁶⁷³ karar vermiştir. Kendisi imtihanı gayet güzel yapmış olup müntehaplar ve namzetler arasında bulunuyordu. Sırası geldiği için de kendisi Bünyan kazasına tayin edilmiştir. Hiçbir amaçla bu zatı Bünyan kazasına Kaymakam yapmak için selefini başka yere tahvil etmedik. Çünkü evvelce Bünyan Kaymakamlığında bulunan Cavid Bey, sağlık durumundan dolayı mazeret beyan ettiğinden; sahilde bir yere nakledilmiştir. Hatta kendi arzusu ile nakledildiği için harcırah dahi verilmemiştir. Yerine diğer birisi, yani Mahmut Bey tayin⁶⁷⁴ edilmiştir.

Dâhiliye Vekili'nin açıklamalarından sonra söz alan Kayseri mebusu Âlim Efendi konuşmasına “*Muhterem Efendiler biz buraya Allah rızası için vatanımızın, dinimizin, milletimizin hukukunu muhafaza için geldik. Biz buraya akraba, evlat ve ahfadımızı memuriyette kullandırmak için gelmedik. Hazreti Ömer Radiyallahu anh Efendimizin Hilafeti zamanlarında mahdumlarına haddi şer'i icrası için seksen değnek vurdu...*” şeklinde adalet içerikli sözlerle başlamıştır. Konuşmasını bu yönde devam ettiren Âlim Efendi “... *Bu davayı ispat etmek icap eder. Miri mumaileyhin ahvaline muttali olan(haberi olan, bilgili) zevatı kiramdan Çorum mebusları İsmet ve Dursun beylerden sorulacak olursa münderecatı ifademi tasdik edeceklerine eminim...*” diyerek kendi ifadelerinin gerçek olduğunu ve bunun, Çorumlu olmaları hasebiyle olaydan haberdar olan İsmet ve Dursun beylerin ifadeleriyle ispatlanacağını beyan etmiştir. Âlim Efendi konuşmasının sonunda “... *Bilaharcırah 40-50 saatlik bir mesafeye göndermek muvafık mıdır? Esasen maaşla kendisini zor idare ediyordu. Hakkında şikâyet vukubulan kimseleri harcırahla, terfiyle gönderirken böyle bir zatı bilaharcırah göndermek bu taltif mi yoksa tecziye midir?*”⁶⁷⁵ diyerek harcırahsız göndermenin bir ceza olduğunu ve Memduh Efendi'ye yer açmak amacıyla Cavid Bey'in yerinin değiştirildiğini ima etmiştir.

Cevaben söz alan Maliye Vekili Ali Fethi Bey, daha önceki açıklamasında olduğu gibi Cavit Bey'in sağlık durumundan dolayı ve kendi talebiyle tayin

⁶⁷³ Men'i muhakeme:

⁶⁷⁴ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 80.

⁶⁷⁵ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 80-81.

istediğini, bu nedenle harcırahsız olarak yeni görev yerine gönderildiğini, yerine getirilen zatın da istifa etmesinden sonra Memduh Bey'in Bünyan kaymakamlığına atandığını⁶⁷⁶ ifade etmiştir.

Buraya kadar genel olarak usule uygun olarak; sual takririnin sahibi ve muhatabının karşılıklı konuşması şeklinde geçen müzakereler, Yozgat mebusu Süleyman Sırrı Bey'in konuşmasıyla farklı bir mecraya taşınmıştır. Sırrı Bey *"Meselede haysiyetim mevzubahistir... Arkadaşlar sail sual sorar, mesul cevap verir. Fakat bu mesele matbuata aksedecek, orada muvaffak olamayacak. Onun için işin evvelinden biraz bahsetmek lüzumunu hissettim"* diyerek konunun kendi şahsına taalluk etmesi nedeniyle konuşmak istediğini söylemişse de meclisten *"sahibi sual değildir"* sesleri yükselmiştir. Karşılıklı atışmaların yaşanması üzerine Sırrı Bey *"Bu ismi geçen Memduh Bey mahdum bendenizdir. Haysiyetime taalluk ediyor. Eğer müsaade buyurursanız arz edeyim"* diyerek açıklama için meclis başkanından söz istemiştir. Meclis başkanının kanun hakkındaki kararı meclisin vereceğini, dolayısıyla buna gerek olmadığını ifade etmiştir. Sırrı Bey'in, *Âlim Efendi'nin birileri tarafından teşvik edildiğini* ifade etmesi üzerine mecliste karşılıklı tartışmalar yaşanmış ve Nebil Efendi *"teşvik"* kelimesinden dolayı Sırrı Bey'in sözlerini geri almasını istemiştir. Meclis başkanı da meselenin sual ve cevaptan ibaret olduğunu hatırlatmıştır. *"Zeminin değiştiğini"* ifade eden Ali Şükrü Bey'den sonra söz alan Çorum mebusu İsmet Bey *"Benim şahsım bu meseleye şahit olarak gösterilmiştir. Ben şahit miyim, değil miyim, benim bildiğim bir şey var mı, yok mu? Söylemekliğim lazımdır, sual meselesi değildir. Benim şahsım mevzubahis olmuştur"*⁶⁷⁷ diyerek meselenin sual meselesi olmaktan çıktığını, Âlim Efendi'nin kendisini meseleyle alakalı olarak şahit gösterdiğini, bu nedenle de bu konuda bildiklerini anlatması gerektiğini ifade etmiştir.

İsmet Bey'in ifadelerinden konuyla alakalı bilgi sahibi olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü kendisi mesele hakkında konuşmak istemektedir. İsmet Bey, genel tavrı gereği usule riayet ederek adının şahit olarak gösterilmesine rağmen sual takririnin muhatabı olmadığı için konuşmamış ve müzakerenin sonuna kadar bu kurala riayet etmiştir. Ancak görüşmeler sonunda konuşma zorunluluğu hissetmiş;

⁶⁷⁶ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 81.

⁶⁷⁷ TBMM ZC., D.I, İS.III, C.XXVII, s. 82.

konuşmaması durumunda bir şeyleri gizliyor izlenimi ortaya çıkacağı için konuşma talebinde bulunmuştur. İsmet Bey'in bu talebine rağmen, müzakerenin kontrolünü daha önceden kaybeden meclis başkanı buna müsaade etmemiş ve “...*Vekilin hilafı hakikat beyanatta bulunduğu kanaat varsa onun usulü istizahtır*” diyerek bu şekilde cevap vermenin usule aykırı olduğunu bahane ederek müzakerenin kâfi olduğunu söylemiştir.

Tüm bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, Cavit Bey'in Bünyan Kaymakamlığı'ndan alındıktan sonra yerine Mahmut Bey'in tayin edilmesi, makamın Memduh Efendi için boşaltılmadığını göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında Âlim Efendi'nin suçlamaları dayanaksız olmaktadır. Süleyman Sırrı Bey'in evladının haklarını korumak maksadıyla yaptığı konuşmalar müzakere usulünün ihlaline ve karşılıklı tartışmalara neden olmuş ve bize günümüzdeki meclis tartışmalarını anımsatmıştır. Yine de, bir mebus çocuğu hakkındaki hukuki bir iddianın meclis gündemine taşınması, meclisin demokrasi çerçevesinde çalışabilmesi bakımından oldukça önemlidir.

18. Bazı Meclis Oturumlarının Gizli Celse ile Yapılmasının

Nedenleri:

Birinci TBMM'de yapılan görüşmeler; aleni(açık) ve hafî(gizli) olmak üzere iki türdür. Türk Kurtuluş Savaşı'nın verildiği olağanüstü zaman ve şartlarda faaliyet gösteren Birinci meclis döneminde, bazı meseleler meclisin gizli oturumlarında gündeme alınmıştır. Sadece meclis içinde kalması gereken; stratejik konuların ve bilgilerin meclisin gizli oturumunda görüşülmesine özen gösterilmiş; meselenin gizlilik boyutu sona erdikten sonra açık celseye geçilmiştir.

Nitekim 14.03.1338(1922) tarihli meclis oturumunda, bütçedeki sıkıntının giderilmesi için hazırlanan, Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanun tasarısının görüşülmesi esnasında, mevcut mali durumun meclis tarafından bilinmesi için, konunun öncelikle gizli oturumda ele alınması istenmiştir.

Muvazene-i Maliye Encümeni azası İsmet Bey'in, gizli oturumla alakalı teklifine rağmen, bazı muhalif mebuslar oturumun açık olmasını istemişlerdir. İsmet

Bey, oturumun gizli olmasının bir gerekçesinin olduğunu ve bunu açıklamak istediğini belirtmiş ancak, Karahisarısahip mebusu Nebil Efendi “*millet bilmelidir, Aleni de söylenmelidir*” diyerek itiraz etmiştir. Kütahya mebusu Cemil Bey de “Kanun-u Esasi’nin 78. maddesini öne sürerek “*celsei hafiyeler ya vükelanın teklifiyle ya da azadan 15 zatın teklifiyle olur*” diyerek itirazını sürdürmüştür. Meclisten yükselen “*Bu da 15 zatın teklifiyledir*”⁶⁷⁸ seslerinden sonra Meclis başkanı sözü İsmet Bey’e vermiştir.

İsmet Bey, Başkumandanlığın kendisine verilen yetkiyi kullanarak “vesait-i nakliye” adı altında, sadece nakil vasıtası olanlara sorumluluk yüklediğini; bu haksızlığı ortadan kaldırmak için, sorumluluğun sadece bir sınıfa değil de, bütün halka yayılması gerektiğini belirtmiştir. İsmet Bey, Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanunu’nda servet sahibi kimselere her hangi bir sorumluluk yüklenmediğini, sadece nakil vasıtası olanların sorumluluk altına alındıklarını ifade etmiş; yapılacak olan bu kanunla herkesin sorumluluk altına gireceğini söyleyerek⁶⁷⁹ bunun hem daha adil olacağını hem de gelirlerin daha da artacağını ortaya koymuştur.

Bu açıklamasıyla kanunun gerekçesini ortaya koyan İsmet Bey, konuşmasının devamında Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanun tasarısının gizli celsede görüşülmesinin nedenini izah etmiştir.

Açık celsede bunların söylenemeyeceğini “*aleni celsede bunlar söylenebilmek için efendiler, hal-i mali, memleketin vaziyet-i maliyesi şöyledir, bütçedeki o 80 milyonluk, 90 milyonluk o tahsisat rakamlarının karşılığı yoktur, dersek bütün cihan düşmanlarımız bize ne derler? O 80, 90 milyonluk bütçelerimizin karşılığı yoktur. Havadır, efsanedir, diyecek olursak ne olur? Yalnız bunu söylemek için celse-i hafiyeye teklif ettik ve bu da hakkımızdır*”⁶⁸⁰ şeklindeki sözleriyle ortaya koyan İsmet Bey, mevcut mali rakamların sadece görünürde olduğunu gerçekte olmadığını ve mali durumun kötü olduğunu; bu kötü mali vaziyetin düşmanlar tarafından bilinmesinin de sakıncalar doğuracağını ifade etmiştir.

⁶⁷⁸ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.III, s. 66.

⁶⁷⁹ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.III, s. 67.

⁶⁸⁰ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.III, s. 68.

İsmet Bey'in bu açıklaması, Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi Bey'in "...Çünkü bahar gelmiştir. Vesait-i Nakliye yoktur ve bu ücretle işlemeyecektir. En acıklı bir günde elim bir vaziyet karşısında kalacağımızdan korkarız. Allah esirgesin bunun için ne derece isterseniz tadilat yapabiliriz. Herhalde esasını kabul zaruridir"⁶⁸¹ sözleriyle desteklenmiştir. Saruhan mebusu Reşat Bey de bu anlamda "Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanunu'nun bir an evvel neticelendirilmesi için müzakere ve tasdikini heyet-i aliyenizden rica ediyorum. Bu kanun bir zafer meselesidir. Bir dakika tehir edilmemesi lazım gelir"⁶⁸² diyerek kanunun acilen müzakeresini istemiştir.

Mecliste oluşan bu kanaat neticesinde açık celseye geçilerek müzakerelere devam edilmiştir.

19. Cumhuriyet'in İlanı ve Tarihi Oylamada İsmet Bey:

23 Nisan 1920 açılan ve 16 Nisan 1923'e kadar çalışmalarını sürdüren Birinci Meclis Dönemi'nde cereyan eden Kurtuluş Savaşı sonucunda Anadolu ve Rumeli toprakları düşman işgalinden kurtulmuş; Lozan görüşmeleri öncesinde Saltanat kaldırılarak Cumhuriyet idaresine geçiş süreci hızlanmıştır.

Kısaca devlet başkanının seçimle belirlendiği sistem olarak tarif edebileceğimiz Cumhuriyet; bir yönetim şekli olarak halkın kendi kendini yönetme sürecine en etkin biçimde katılabilmesine imkân veren bir özelliğe sahiptir. Cumhuriyet, halkın söz konusu seçime katılımı oranında demokratik olma vasfı kazanmaktadır.

Toplumun her kesimine mücadeleye katılmak, fikirlerini dile getirmek imkânı tanıyan bir anlayışla başlayan Türkiye Büyük Millet Meclisi süreci hâkimiyeti kayıtsız şartsız millete veren Anayasası ile de, Türkiye'de şimdiye kadar olanlardan çok farklı bir dönemin başladığını simgelemekteydi⁶⁸³.

İkinci meclis döneminde İstanbul, TBMM Hükümeti ordularınca teslim alınmış, Ankara yeni devletin başkenti yapılmıştı. Bu dönemde Meclis'in en önemli

⁶⁸¹ TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.III, s. 68.

⁶⁸² TBMM GCZ., D.I, İS.II, C.III, s. 72.

⁶⁸³ Cezmi Eraslan, "Siyasal Alanda Yeniden Yapılanma", **İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılap Tarihi**, İçinde, Ed. Cemil Öztürk, Pegem Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 173.

icraatlarının başında 29 Ekim 1923'te devletin idare şeklinin Cumhuriyet olduğunu ilan eden kararı alması gelmektedir ki⁶⁸⁴; meclisin bu tarihteki oturumuna, mecliste Çorum mebusu olarak yer alan İsmet Bey İkinci Reisvekili sıfatıyla başkanlık edecektir.

İsmet Bey'in Türk parlamento tarihindeki siyasi hayatı, 1 Mart 1914'te, Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Çorum mebusu olarak görev almasıyla başlamıştır⁶⁸⁵. İsmet Bey, 21 Temmuz 1920'de TBMM'ye katılmıştır⁶⁸⁶.

İsmet Bey, Meclisin 16.05.1921 tarihli, İkinci reis vekilliği seçimlerine aday olarak katılmış ancak, sadece 3 oy almıştır⁶⁸⁷. Bu sonuca bakılarak, 21 Temmuz 1920'de meclise dâhil olan İsmet Bey'in henüz mebus arkadaşlarına kendisini kabul ettiremediği söylenebilir. Çünkü Meclis Başkanlığı bir temsil vazifesidir. Bu nedenle reis ya da reis vekili olacak şahsın mebusların geneli tarafından onaylanması gerekmektedir.

“İkinci Reis Vekili Adayı” sıfatıyla katıldığı ilk oylamada bu vazifeye seçilemeyen İsmet Bey, zaman içerisinde mecliste yaptığı çalışmalar ve başarılı değerlendirmelerle arkadaşlarının güvenini kazanacak; bu güven neticesinde; Cumhuriyet'in ilanından önce, İkinci Dönem TBMM çalışmaları başladığında, İkinci Reis Vekilliği'ne 185 reyle seçilecektir⁶⁸⁸. İsmet Bey'in, 196 kişinin katıldığı bir oturumda oldukça yüksek bir oy oranıyla İkinci reis vekilliğine seçilmesi; Birinci Meclis'teki başarılı çalışmalarıyla kendisini mebus arkadaşlarına kabul ettirdiğini ve Mustafa Kemal Paşa'nın güvenini kazandığını söyleyebiliriz.

İsmet Bey, İkinci Reis vekilliğine seçildikten sonra ilk meclis başkanlığı vazifesini 26.08.1923 Pazar günü saat 2.00'da icra etmiştir⁶⁸⁹. Bundan sonra da çeşitli aralıklarla oturum başkanlığı yapan İsmet Bey, 29.10.1923 tarihli, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda bir takım düzeltmelerin yapıldığı, Türkiye Cumhuriyeti

⁶⁸⁴ Eraslan, **a.g.b.**, s. 177.

⁶⁸⁵ **BOA, Sicil-i Ahval-i Umumi, DH. SAİD d...**Dosya:199, Gömlek:29

⁶⁸⁶ **TBMM ZC., D.I, İS.I, C.II, s. 372.**

⁶⁸⁷ İsmet Bey'in 3 oy alarak Reisisani seçilemediği oylamada Edirne mebusu Faik Bey 131 oy alarak Reisisani olmuştur. Konya mebusu Vehbi Efendi ise 58 oy almıştır. **TBMM ZC., D.I, İS.II, C.X, s. 301.**

⁶⁸⁸ **TBMM ZC., D.II, İS.I, C.I, s. 51-52.**

⁶⁸⁹ **TBMM ZC., D.II, İS.I, C.I, s. 294.**

Devleti'nin resmen kurulduğu ve Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı olarak seçildiği oturumu, ikinci reis vekili sıfatıyla yöneterek⁶⁹⁰ tarihe geçecektir.

İsim benzerliğinden dolayı İsmet İnönü ile karıştırılan İsmet Eker, Türkiye büyük Millet Meclisi'nde "İsmet Bey" olarak, İsmet İnönü ise "İsmet Paşa" olarak anılmaktadır⁶⁹¹. Ancak Osmanlıca'dan günümüze çeviri yaparken "Bey" ile "Paşa" ifadelerinin karıştırılması nedeniyle İsmet Bey de İsmet İnönü ile karıştırılmak talihsizliği ile karşı karşıya kalmıştır.

Sözü bu noktada Mustafa Kemal Paşa'ya bırakarak, O'nun ağzından Cumhuriyetin İlanı ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndaki değişiklikler ile kendisinin Cumhurbaşkanı seçilmesini dinleyelim. Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyet'in ilanından önceki süreci, arkadaşlarının onaylarını alarak hazırladığını özetle verdiğimiz şu sözlerle ifade etmiştir:

...28 Ekim 1923 Pazar günü Çankaya'da arkadaşlarımla beraber yediğim yemek esnasında 'Yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz' dedim. Orada bulunan arkadaşlar derhal düşünceme katıldılar. Yemeği bıraktık. Neler yapılabileceği üzerinde bir program yaparak arkadaşları görevlendirdim. Akşam da İsmet İnönü ile bir görüşme yaptım. Birlikte hazırladığımız kanun müsvedesiyle beraber Teşkilatı Esasiye Kanunu'ndaki devlet şekline 'Türkiye Devleti'nin hükümet şekli Cumhuriyettir' ibaresini ekledim. Hükümet ve Cumhurbaşkanı'nın seçimleri hususunda da gereken değişiklikleri hazırladım. Ertesi gün parti grubunda mebuslar görüş ve önerilerini ifade ettiler⁶⁹².

Parti meclisindeki bu gelişmelerden sonra Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun maddeleriyle ilgili düzenleme, 29 Ekim 1923 Pazartesi günü saat 18'de TBMM'de görüşülmüştür. Söz alan mebuslar, yaptıkları duygusal konuşmalarla, düşüncelerini diğer arkadaşlarıyla paylaşmışlar; mebusların konuşmaları sık sık "Yaşasın Cumhuriyet" sesleriyle kesilmiştir⁶⁹³. Nihayet, Meclis Başkanlık kürsüsünde oturan

⁶⁹⁰ **TBMM ZC..** D.II, İS.I, C.III, s. 80-100.

⁶⁹¹ Kemal Öztürk, **İlk Meclis**, İnkılab Yayınları, İstanbul 1990, s. 180-181.

⁶⁹² **Nutuk**, Gazi Mustafa Kemal Paşa, s. 488-494.

⁶⁹³ Söz alan mebusların çoğunluğu Cumhuriyet idaresini överek cumhuriyetin zaruri olduğunu ifade etmişlerdir. Manisa mebusu Abidin Bey'in, Önce hükümet bunalımını çözelim şeklindeki yaklaşımından sonra söz alan, Konya mebusu Eyüp Sabri Efendi, Antalya mebusu Rasih Efendi, Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey, Saruhan mebusu Vasıf Bey, İzmir mebusu Yunus Nadi Bey, Karahisar Şarki mebusu Mehmet Emin Bey ve Abdurrahman Şeref Bey konuşma yapmışlardır.

Çorum mebusu İsmet Bey “*Kanunun Heyet-i Umumiyesini kabul edenler lütfen el kaldırsın.(müttefikler sesleri) Müttefikler kabul edilmiştir efendim*” şeklindeki sözleri ve sürekli alkışlar arasında Cumhuriyet ilan edilmiştir⁶⁹⁴.

Cumhuriyet’in ilanından sonra Cumhurbaşkanlığı seçimine sıra gelmiştir. Meclis Başkanı İsmet Bey’in “*Efendim! Yoklama suretiyle ve gizli oyla cumhurbaşkanı seçimini yapacağız*” şeklindeki açıklamasının ardından oylama yapılmış ve oyların tasnifinden sonra İsmet Bey “*...reye iştirak eden azanın adedi 158’dir. Yüz elli sekiz aza müttefikler Ankara mebusu Gazi Mustafa Kemal Paşa Paşa Hazretlerini Cumhuriyet Riyasetine seçmiştir*” şeklindeki sözleri ve salonda bulunanların alkışları arasında Mustafa Kemal Paşa’nın Cumhurbaşkanlığı’nı ilan etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, seçimin ardından meclise hitaben yaptığı şu konuşmayla meclise teşekkür etmiştir:

“*...bu güne kadar meclis başkanlığında bulundurduğunuz arkadaşınıza ifa ettirdiğiniz vazifeyi, cumhurbaşkanı unvanıyla yine aynı arkadaşınıza, bu aciz arkadaşınıza tevcih buyurdunuz... Hepinize teşekkür ediyorum... İnşallah Türkiye Cumhuriyeti, cihanda işgal ettiği mevkie layık olduğunu eserleriyle ispat edecektir. Sizlerin sayesinde ve Allah’ın inayetiyle, şahsıma verdiğiniz vazifeyi en iyi şekilde yapabileceğimi ümit ederim...*”

Mustafa Kemal Paşa’dan sonra söz alan Meclis Başkanı* İsmet Bey’in “*yarın öğleden sonra bir buçukta toplanmak üzere celseyi tatil ediyorum*” sözü ve Bozok Mebusu Avni Bey’in “*Bir dua yapılsın*” şeklindeki teklifi üzerine Karahisar Mebusu Kamil Efendi tarafından kürsüde bir dua okunmuş ve meclis bu duanın ardından dağılmıştır⁶⁹⁵.

Konuşmalarda Cumhuriyet idaresinden tafsilatlı bir şekilde söz edilmiş; konuşmalar esnasında mecliste sık sık “Yaşasın Cumhuriyet” sesleri yükselmiştir. **TBMM ZC.**, D.II, İS.I, C.III, s. 89-99.

⁶⁹⁴ **TBMM ZC.**, D.II, İS.I, C.III, s. 98.

* İsmet Bey’in Cumhuriyet’in ilan edildiği meclis oturumunu idaresi anısına çektiği ve kendi el yazısıyla üzerine not düştüğü ve imzaladığı fotoğrafı için bkz. EK 1.

⁶⁹⁵ **TBMM ZC.**, D.II, İS.I, C.III, s. 99-100.

NETİCE:

Birinci Dünya Savaşı, Türk milleti için oldukça mühim neticeler doğuran bir savaş olmuştur. Yenilgiyle neticelenen bu savaş sonucunda imzalanan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Anlaşması, getirdiği ağır koşullarla, hem Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ortadan kaldırmakta hem de Türk milletinin varlığını tehdit etmekte, geleceğini belirsizleştirmektedir. İtilaf Devletleri, Türk milletinin geleceği için karanlık bir dönemi başlatan bu anlaşmaya dayanarak, başta İzmir ve İstanbul olmak üzere Anadolu'nun muhtelif yerlerini işgal etmişlerdir. İşgalleri kolaylaştırmak için de, Türklerle asırlardır huzur içerisinde yaşayan azınlıkları kışkırtmaktan geri durmamışlardır. Özellikle Yunanlılar'ın Batı Anadolu'da yaptıkları katliamlar, bağımsızlık duygusunu her hücresinde taşıyan Türk milletini haklı dava için harekete geçirmiştir.

Türk Milleti, Mondros Ateşkes Antlaşması uyarınca ordusunun terhis edilmesine rağmen; kanını, son damlasına kadar akıtmak pahasına da olsa, kendi memleketini düşmana teslim etmeme anlayışıyla hareket ederek, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Anadolu ve Rumeli'de teşkilatlanmış ve milli mücadeleyi başlatmıştır. Mustafa Kemal Paşa, bir taraftan, genelge ve kongrelerle halkı Milli Mücadele fikri etrafında toparlarken, diğer taraftan da Milli Mücadele'nin haklılığını dünya kamuoyuna duyurmak ve bu haklı direnişi yönetecek kadroyu oluşturmak istemiştir. Bu amaçla, Heyet-i Temsiliye adına, İstanbul Hükümeti'yle Amasya'da bir görüşme yapan Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin toplanması fikrini kabul ettirmiş, seçilen mebuslarla yapmış olduğu görüşmeler neticesinde, Türk milletinin istiklal mücadelesini dünyaya ilan eden Misak-ı Milli'nin kabul ve ilanını sağlamıştır. Sonuna kadar direniş anlamına gelen bu ilan, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin sonu olmuş; İtilaf Devletleri, meclisi dağıtarak bazı mebusları tutuklamışlardır. Bu gelişme, milli esaslara dayalı yeni bir meclisin kuruluşunu hızlandırmış ve halkın seçtiği mebuslarla, Osmanlı Mebusan Meclisi'nden gelen mebusların katılımıyla; 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılmış ve çalışmalarına başlamıştır.

Fevkalade zaman ve şartlarda; halkın sinesinden koparak gelen kişilerin katılımıyla oluşan Birinci TBMM, her şeyden önce yeni bir meclisti. Ancak, gerek

Osmanlı Mebusan Meclisi'nden gelenlerin de bu yeni meclise katılmaları, gerekse Osmanlı Mebusan Meclisi'nin, son toplantı döneminde, 28 Ocak 1920'de ilan edilen Misak-ı Milli'nin, TBMM'nin genel siyasetini oluşturmaları; mücadeledeki fikri devamlılığın en açık göstergesidir.

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran TBMM üyeleri arasında, II. Meşrutiyet dönemi meclislerinde pek çok isim bulunmaktadır. Tezimizde, TBMM'nin I. Dönemi'ndeki faaliyetlerini incelemeye çalıştığımız Çorum mebusu Abdullah İsmet Bey (Eker) de, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin III. ve IV. dönemlerinde görev yapmıştır. II. Meşrutiyet dönemi meclis çalışmaları birikiminin TBMM'ye yansımaları da örnekleyen bu durum mebusların konuşmalarına da yansımıştır.

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecindeki devamlılıkları göstermek açısından Abdullah İsmet Bey, müstesna bir örnek olmuştur.

TBMM'nin, milletin istikbali için üzerine aldığı sorumluluğu, Osmanlı Mebusan Meclisi'nden devraldığı şeklindeki bu izahımızdan sonra, İsmet Bey'in Birinci Meclis'te yapmış olduğu çalışmalara bakılarak genel durum hakkında şu tespitleri yapabiliriz:

İsmet Bey, hem Osmanlı Mebusan Meclisi'nde hem de Birinci TBMM'de görev yapmış olmakla bu devamlılığı kendi siyasi hayatında da yaşamıştır. İsmet Bey, meclis konuşmalarında, Osmanlı Mebusan Meclisi'nden bahsederken “İstanbul Meclisi” tabirini kullanarak; iki meclis arasındaki farkı mekânsal olarak algıladığını ortaya koymaktadır. Hatta kendisinin Osmanlı Mebusan Meclisi'nden kalma tahsisatının, TBMM başkan vekili Ali Fuat Paşa tarafından, Büyük Millet Meclisi gündemine taşınması ve bu konuda meclis başkanlığının olumlu yönde karar vermiş olması; İsmet Bey'in bu anlayışında yalnız olmadığını göstermektedir.

İsmet Beyle birlikte 80 mebusun, Osmanlı Mebusan Meclisi'nden gelerek Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılmaları, milli mücadele için zor şartlar altında geceli gündüzlü çalışmaları, Osmanlı'dan kalma düşüncenin, yeni döneme taşınarak devam ettiğinin de bir göstergesidir. Bu düşünce, her durumda kurtuluşa olan inanç ve bağlılıktır.

Birinci Meclis'te görev alan mebuslar, Milli Mücadele davasında tam bir birlik içerisinde olmakla beraber; hukuki, dâhili ve sair meselelerde birbirleriyle

ateşli bir şekilde tartışmaktan da geri durmamışlardır. Bu durum meclis içinde bilhassa 1920 Eylülü'nden itibaren bir takım grupların ortaya çıkmasına yol açmıştır. İsmet Bey, Birinci Meclis'te oluşan muhalif kanatta yer almayarak, hükümet taraftarı bir siyaset izlemiştir. Kendisi, encümen çalışmalarında ve meclis konuşmalarında mali alandaki uzmanlığını ve yönlendiriciliğini kullanarak, Milli Mücadele'nin maddi kaynaklarını oluşturacak, mali kökenli kanunların yasalaşmasında etkili olmuştur.

Önceliğini Milli Mücadele'ye adayan Birinci Meclis, Kurtuluş savaşı sürecinde mali sıkıntıları yoğun olarak yaşayan bir meclistir. Meclis, bu mali sıkıntıları, gelir arttırıcı kanunlara ağırlık vererek çözmek istemiştir. Ciddi ekonomik sıkıntıların yaşandığı bu dönemde görüşülen kanun tasarıları dikkate alındığında, mali konuların önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Nitekim mecliste kabul edilen ilk kanunun, ağnam resmiyle alakalı olması da bu hususu izah noktasında oldukça önemlidir. İsmet Bey de, encümenlerde yapmış olduğu çalışmalarla ve mali konularda yapmış olduğu konuşmalarla bu alandaki uzmanlığını göstermenin yanı sıra mebus arkadaşlarını mali kanunların kabulü hususunda yönlendirmiştir. İsmet Bey, bu anlayışıyla Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşmasında gayret sarf etmiştir.

Bir taraftan Kurtuluş Mücadelesi devam ederken, diğer taraftan halk egemenliğine dayanan yeni bir devletin kuruluyor olması, Birinci Meclis'in işinin ne kadar zor olduğunu göstermektedir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında, harp vergilerinden bunalan halkın, yeni vergilerle yükünün bir kat daha artması hem TBMM'yi hem de halkı zorlamıştır.

İsmet Bey, mecliste yapmış olduğu konuşmalarda usule riayet hususuna azami gayret göstermiştir. Konuşmalarında bunu adeta bir giriş cümlesi olarak kullanarak diğer arkadaşlarını da usule riayet noktasında uyarmıştır. Onun bu yönü, özellikle mali konularda daha da belirginleşerek kabul edilecek kanun tasarılarının nizami olmasını sağlamış, bir takım eksiklikler taşımamasını engellemiştir. İsmet Bey, bu yönüyle, yeni Türk Devleti'nin yasama organı olan TBMM'de, yapılan görüşmelerin usul dairesinde yapılması ve bu anlayışın, meclisin bundan sonraki dönemlerinde de korunarak devamının sağlanması hususunda başarılı bir örnek oluşturmuştur diyebiliriz.

İsmet Bey, her şeyden önce Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasını temel hedef olarak belirlemiş; bu mücadeleyi topyekün bir mücadele olarak görmüştür. Meclis çalışmalarını da bu ilke üzerine bina eden İsmet Bey, mecliste görüşülen gelir arttırıcı kanunlara bu nazardan bakmış ve herkesin imkânı ölçüsünde vergi sorumluluğu altına girerek vatan savunmasında yer almaları gerektiğini vurgulamıştır. Mültecilerinde vatan savunmasında yer almaları gerektiğini düşünen İsmet Bey, toplanacak vergide devletin de adil olmak zorunda olduğunu ifade ederek “halkçı” bir çizgide olduğunu ortaya koymuştur ki; bu anlayış, halk temeline dayalı bir devlet kurarken göz önünde bulundurulması gereken temel unsurlardan birisi ve belki de en önemlisidir.

Eğitime de büyük önem veren İsmet Bey, mebusluk görevinden önce devlet memurluğu yapmış ve devlet dairelerinde mevcut olan sıkıntıları yaşamış birisi olarak; devlet kadrolarında çalışacak kişilerde, özellikle müsteşarlarda uzmanlığın şart olduğunu ortaya koymuştur. İsmet Bey, alanlarında uzman olmayan kişilerin bakan olabileceklerini ancak kendi alanlarında birer yol gösterici olan müsteşarların uzman kişilerden oluşması gerektiğini düşünmüştür. Onun bu anlayışı, uzmanlığın birebir yaşandığı encümen çalışmalarına da büyük önem vermesi şeklinde kendisini göstermiştir.

İsmet Bey, memuriyeti döneminde, tapu, vakıflar ve mali konularda kazandığı bilgi ve deneyimin yanı sıra; Osmanlı Mebusan Meclisi'nde yapmış olduğu çalışmalarda kazandığı tecrübesiyle birinci mecliste, özellikle mali konulardaki açıklamalarıyla, meclisi bilgilendirmiş ve yönlendirmiştir.

İsmet Bey'in Vakıflarla alakalı konuşmaları incelendiğinde; Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, vakıfların iyi idare edilemediği, vakıfların faaliyetlerinin sıhhatli olarak devamı için iyi bir idarenin tesis edilmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Birinci Meclis öncelikle, vakıfları teftiş ederek kontrol altına almak istemiştir.

İsmet Bey'in Birinci Meclis'teki konuşmaları sadece vakıflarla sınırlı değildir. Devlet memurlarının ve güvenlikten sorumlu birimlerin eğitim, teşkilatlanma ve mali durumları hakkında da açıklamalar yapmıştır. Bununla beraber müsteşarlık ve müfettişlik konularında cereyan eden tartışmalar, özellikle merkezi

yönetimin kontrolünden uzak olan taşrada işlerin iyi yürümediğini, halkın bu noktada sıkıntı çektiğini göstermektedir.

İsmet Bey, yapmış olduğu çalışmalarla; Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan önce, devlet kurumlarının işleyişi noktasında bir takım sıkıntıların olduğunu ortaya çıkarmıştır. Sorunun çözümü için önemli olan bu tespitler; şüphesiz ki; sıkıntıların halledilmesiyle daha da önem kazanacaktır. Bunun yolu da, her şeyden önce mali kaynak bulmaktan geçmektedir. Tüm varlığıyla Kurtuluş Mücadelesi'ne yönelen Birinci Meclis, bu dönemde tespit edilen sıkıntıları, mali zorluklar nedeniyle, tam manasıyla giderememiştir. Ancak bu çalışma ve tespitlerin, İkinci Meclis dönemi faaliyetleri için bir hazırlık olacağı da şüphesizdir.

İsmet Bey'in meclis konuşmalarında üzerinde ısrarla durduğu hususlar, yeni Türk Devleti'nin kurulmasını hazırlayan bir mecliste yapılmış olmakla ayrı bir öneme haizdir. Zira devletin zeminini oluşturacak, ona sahiplenecek olan halka hakça yaklaşım gösterme, onunla muhatap olacak; devleti temsil edecek kadrolarda ihtisasa önem vermek son derece önemli tespitlerdir. Devletin temsilcilerinin halka yaklaşımının devlet-millet birlikteliğini sağlayacak harç olması itibariyle İsmet Bey'in halkçı yaklaşımları dikkat çekicidir.

Gerek Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki çalışmaları, gerekse TBMM'deki hizmetleriyle, mebusluk vazifesinde tecrübe kazanan İsmet Bey, TBMM'nin ikinci döneminin başında kendisini meclise kabul ettirmiş, Mustafa Kemal Paşa tarafından, Meclis İkinci Başkan Vekilliği'ne aday olarak gösterilmiştir. İsmet Bey, Cumhuriyet'in ilan edildiği, Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanı seçildiği ve Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda bazı değişikliklerin yapıldığı, 29 Ekim 1923 tarihli meclis oturumunu, İkinci reis vekili sıfatıyla yöneterek, yönetim mekanizmasında tecrübenin önemli olduğu gerçeğine müşahhas bir örnek oluşturmuş.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

BOA, Sicil-i Ahval-i Umumi, DH. SAİD d...Dosya:199, Gömlek:29
TBMM Arşivi, Sicil Dosyası, No:494.

Yayınlanmış Vesikalar:

Atatürk Haftası Armağanı: 10 Kasım 1977, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1977
Baykal, Bekir Sıtkı, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, TTK Basımevi, 2. baskı, Ankara 1989.

Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Yayın No:1, Belge No: 69, Ankara 1982, s.67–69.

Araştırma ve İncelemeler:

Akbulut, Dursun Ali, “Çöken Devlet”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, ATAM, İçinde, C.I, Ankara 2004.

Alp, İlker, “Misak-ı Milli”, **Misak-ı Milli Ve Türk Dış Politikasında Musul**, ATAM, İçinde, Ankara 1998.

Balcıoğlu, Mustafa, “Direnen Millet-Milli Mücadele: Ya İstiklal Ya Ölüm”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İçinde, ATAM, C.I, Ankara 2004.

Balcıoğlu, Mustafa, “İstanbul’un İşgali”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İçinde, ATAM, C.I, Ankara 2004.

Baykara, Tuncer, **Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Akademi Kitabevi, İzmir 1996.

Beydilli, Kemal, “Avrupa/Batı Uygarlığı’nın Yükselişi”, **İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılap Tarihi**, İçinde, Ed.: Cemil Öztürk, İstanbul 2005.

Beyoğlu, Süleyman, “Milli Mücadelenin Örgütlenmesi ve Kuva-yı Milliye”, **Türk İnkılâp Tarihi**, İçinde, Pegem Yayıncılık, İstanbul 2005.

Budak, Mustafa, **Misak-ı Milli’den Lozan’a: İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası**, 4.Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2008.

Cebesoy, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953.

Cebesoy, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar**, Yay. haz.: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel

- Yayınları, İstanbul 2007.
- Çoker, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi: Millî Mücadele ve T.B.M.M. I.Dönem 1919–1923**, C.III, TBMM Yayınları, Ankara 1995.
- Çorum İl Yıllığı–1973**, Ankara 1973.
- Demirel, Ahmet, **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Eraslan, Cezmi, “Siyasal Alanda Yeniden Yapılanma”, **İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılâp Tarihi**, İçinde, Ed. Cemil Öztürk, Pegem Yayıncılık, İstanbul 2005.
- Eraslan, Cezmi, **Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk**, Kumsaati Yayınları, İstanbul 2003.
- Eroğlu, Hamza, **Türk Devrim Tarihi**, Ankara 1977.
- Gazi Mustafa Kemal Paşa, **Nutuk**, Devlet Basımevi, İstanbul 1938.
- Genç, Mehmet, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.
- Güner, Zekai-Kabataş, Orhan, **Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını**, AKM Yayını, Ankara 1990.
- Küçük, Mustafa, “Birinci TBMM’nin Yapısı ve Faaliyetleri”, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı-Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998.
- Mebusan Meclisi Zabıt Ceridesi**, D.III, İS.I, C.I; D.III, İS.II, C.I; D.III, İS.III, C.I; D.III, İS.IV, C.I; D.III, İS.IV, C.II.; D.III, İS.V, C.I.; D.IV, İS.I, C.I, TBMM Basımevi, Ankara 1991;1992.
- Onar, Mustafa, **Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları**, C.I-II, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, G.Ü. Teknik Eğitim Fakültesi Matbaası, Ankara 1995.
- Özel Sabahattin, “Milli Mücadele’de İzmit Mutasarrıfları’nın Faaliyetleri”, İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Çantay Kitabevi, İstanbul 1998.
- Öztürk, Kemal, **İlk Meclis**, İnkılâb Yayınları, İstanbul 1990.
- Sabuncuoğlu, M. İhsan, **Çorum Tarihi’ne Ait Derlemelerim**, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Bölüm II, Çorum 2008.
- Sakallı, Bayram, **Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler ve Teşkilatlanma**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Afşaroğlu Matbaası, Ankara 1988, s.14.

Sarısaman, Sadık, “Osmanlı Mebusan Meclisi’nde Çorum Mebusları”, **Osmanlı Dönemi’nde Çorum Sempozyumu**, İçinde, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret ve İşletmesi, Çorum 2006.

Sürmeli, Serpil, **Milli Mücadele’de Tekâlif-i Milliye Emirleri**, ATAM, Ankara 1998.

Tabakoğlu, Ahmet, **Türk İktisat Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005.

Tansel, Selahattin, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, Milli Eğitim Basımevi, C.III, İstanbul 1991.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, D.I, C.II-III., İş Bankası Yayınları, Ankara 1985.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, D.I, C.II-XXIX; D.II, C.I ve C.III, TBMM Matbaası, Ankara 1943–1981.

TBMM Yıllık, D.V, İS.I, 26 Teşrinievvel 1935–31 Teşrinievvel 1936, TBMM Matbaası, Ankara 1937.

Uluğ, Naşit Hakkı, **Hemşehrimiz Atatürk**, Yenilik Basımevi, İstanbul 1973.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, **Milli Mücadele Anılarım**, Hil Yayınları, s. 157.

Gazeteler:

Ulus Gazetesi (Ankara), 5 Ekim ve 24 Ekim 1962. s.1 ve 3.

Çorum Hâkimiyet (Çorum), 26 Ekim 2005, s. 9.

Sözlükler:

Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi

Yayınları, 13. Baskı, Yayına Hazırlayan: Aydın Sami Güneyçal, Ankara 1996.

Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, 14. baskı, İstanbul 2005.

EKLER

Ek 1: Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin resmen kurulduğu, 29 Ekim 1923 tarihli meclis oturumunu idare eden İsmet Bey'in (Eker), tarihi oylamanın anısına çektiirdiği fotoğraf.

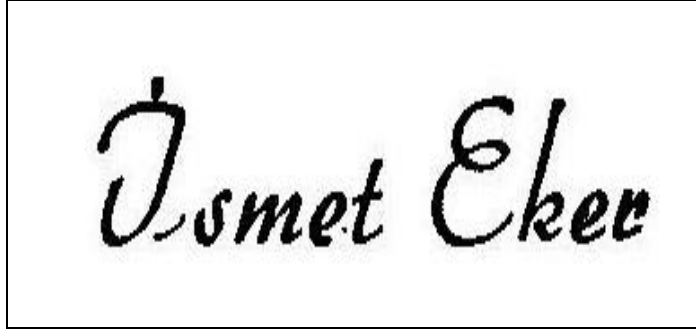
Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı ve Türklüğün büyük halaskarı müşir-i mübeccel Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Riyaset-i Cumhur'a intihabı celse-i tarihiyesine riyaset-i acizinin hatırasına olmak üzere Seydim zade Mehmet Efendi biraderimize.

İsmet

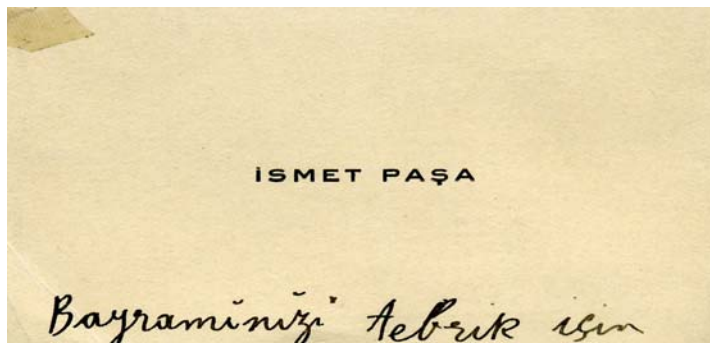
Ek 2: İsmet Bey'den kalan kartlar.

İsmet Bey'in Harf İnkılâbı'ndan önce bastırdığı mebus kartı.

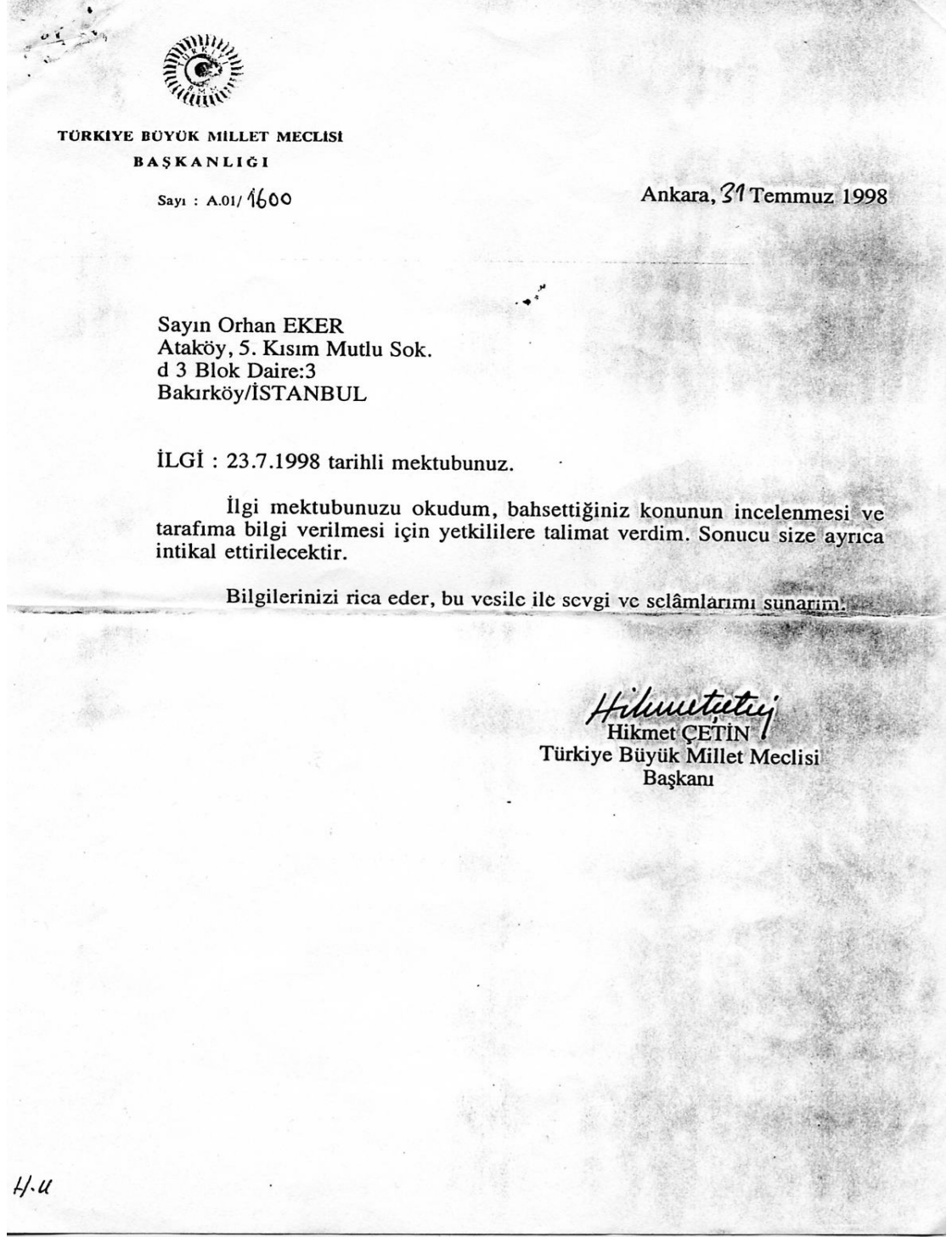
İsmet Bey'in Harf İnkılâbı'ndan sonra bastırdığı mebus kartı.

İsmet İnönü (Paşa) tarafından, İsmet Bey'e bayram tebriki için gönderilen kart.

Açıklama: İsmet Bey'in Harf İnkılâbı'ndan önce ve sonra bastırdığı mebus kartlarıyla, İsmet İnönü (Paşa) tarafından, İsmet Bey'e bayram tebriki için gönderilen kart, İsmet Bey'in Çorum'daki konağında yapmış olduğumuz çalışmalar sırasında elden geçirdiğimiz ve İsmet Bey'in torununun damadı işadamı Sefa Yalçın'ın müsaadesiyle, Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi'ne bağışlanan kitaplarının arasından çıkmıştır.

Ek 3: İsmet Bey'in torunu Orhan EKER'in müracaatına binaen, TBMM Başkanlığı tarafından, kendisine gönderilen ve İsmet Bey'in meclis başkanlığıyla alakalı bilgiler içeren resmi yazılar.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ
Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu
(TPT)

Sayı : A.01.1.GEÇ-GNL.173

23 EYLÜL 1998

Konu :

TBMM BAŞKANLIĞI
ÖZEL KALEM MÜDÜRLÜĞÜNE

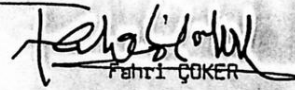
23.7.1998 gün ve 2773 sayılı Özet Bilgi Formu ile gönderilen TBMM I.-VIII. Dönem Çorum Milletvekili Abdullah İsmet EKER torunları adına Orhan EKER imzalı mektup incelemiş ve aşağıdaki sonuçlara varılmıştır:

1- TBMM II. Dönemi 29 Ekim 1339 (1923) Birleşimine, İkinci Başkanvekili olan İsmet Bey başkanlık etmiş olup, bu hususu ve Cumhuriyet ilânını hedef alan, Teşkilâtı Esasîye Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve Cumhurbaşkanı seçimini belirten TBMM Zabıt Ceridesi II. Dönem, 3. Cilt 80-100. sayfalarının fotokopisi Ek-1'de,

2- Tarefımdan hazırlanan "Türk Parlamento Tarihi I. Dönem III. Cilt-sayfa 259,260 ve Kâzım ÖZTÜRK'ün hazırladığı 1923-1927 II. Dönem içeren III. Cilt-sayfa 218'de, Sayın İsmet EKER'in, Cumhuriyetin ilân edildiği ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçildiği birleşime başkanlık ettiği belirtilmiş olup, özgeçmiş fotokopileri EK-2 ve EK-3 de sunulmuştur.

3- Kaldı ki İsmet Paşa (İNÖNÜ), milletvekili olduğu dönemlerde Başkan veya Başkanvekilliğine seçilmemiş, hiçbir birleşim ve oturuma başkanlık etmemiştir.

Sayın Başkanımıza arzını rica ederim.

Fahri ÇOKER

Türk Parlamento Tarihi
Araştırma Grubu

Ekt: 1 dosya

Verilecek cevaplarda yazımın tarih ve numarasının belirtilmesi.
İrtibat için telefonlar: 420 66 32-420 66 30-420 66 31
Faks : 420 66 53 Kod: 312

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ
BAŞKANLIĞI

Özel Kalem Müdürlüğü

Ankara, 2 Ekim 1998

Sayı : A.01.0.ÖKM.0.01/1878

Konu :

Sayın Orhan EKER
Ataköy 5 Kısım Mutlu Sokak
D/3 Blok Daire:3
Bakırköy/İSTANBUL

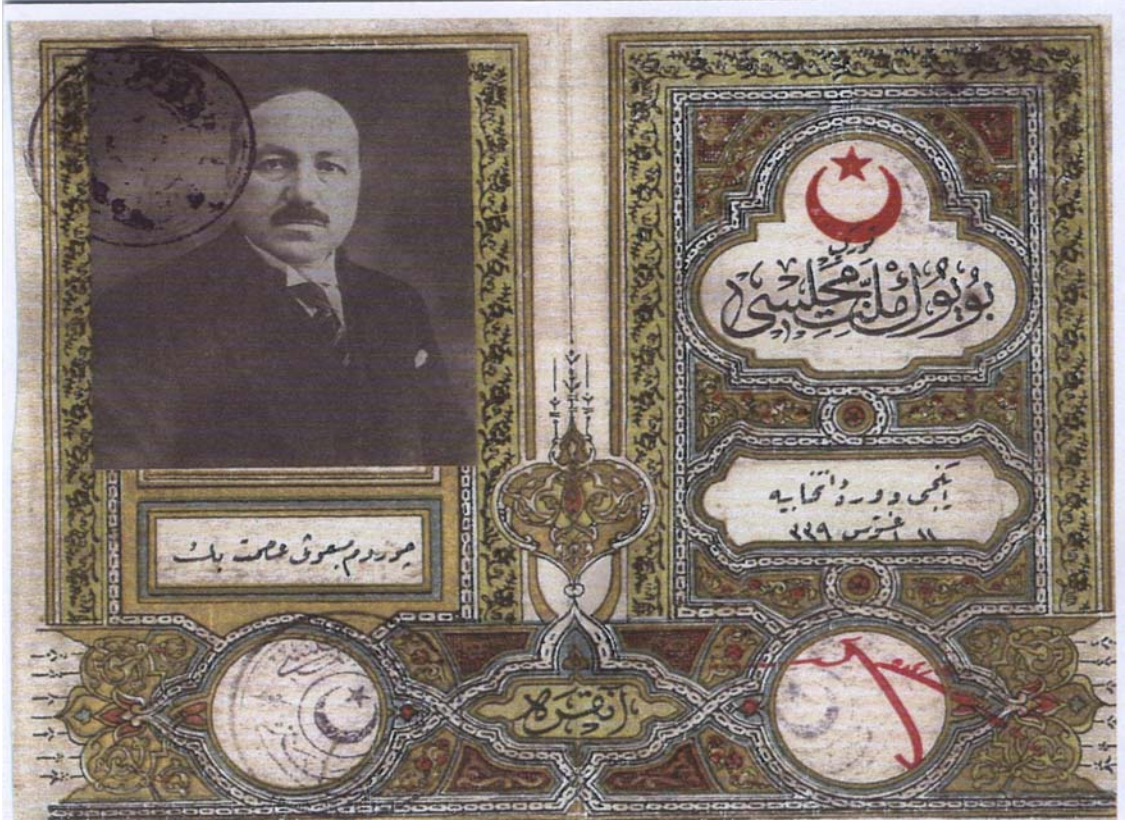
İLGİ : 23.7.1998 tarihli mektubunuz.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'nın ilgi mektubunuza,
Parlamento Tarihini Araştırma Grubu'ndan almış olduğu cevap ekte
sunulmuştur.

Bilgilerinizi rica ederim.

Mehmet DÜNŞEN
Özel Kalem Müdürü

EK 4: İsmet Bey'in Büyük Millet Meclisi İkinci dönem mebusluk kimliği.

Fotoğrafın altında “Çorum mebusu İsmet Bey” yazmaktadır. Sağ üstte “Büyük Millet Meclisi” onun altında TBMM’nin İkinci seçim devresi tarihine atfen “ikinci devre-i intihabiye 11 Ağustos 339” ve kimliğin alt orta kısmında “Ankara” yazmaktadır. Her iki taraf Büyük Millet Meclisi Başkanlığı tarafından mühürlenmiş ve sağ taraf Mustafa Kemal Paşa tarafından imzalanmıştır.

EK 5: İsmet Bey'in mebusluk vazifesiyle alakalı nişanlar ve İstiklal Madalyası.

Sağ: İsmet Bey'in TBMM rozeti.
Orta: İsmet Bey'in Osmanlı Mebusan Meclisi nişanı.
Sol: İsmet Bey'in İstiklal madalyası.

—Ek: 1-3-4-5'te sunulan belgeler, Daver Kolağası tarafından 26 Ekim 2005'de Çorum Hâkimiyet gazetesi'nde yayınlanmıştır. Belgelerin asılları, İsmet Bey'in torununun damadı işadamı Sefa Yalçın'da bulunmaktadır. Belgelerin bir nüshası da Çorum Belediyesi arşivindedir.